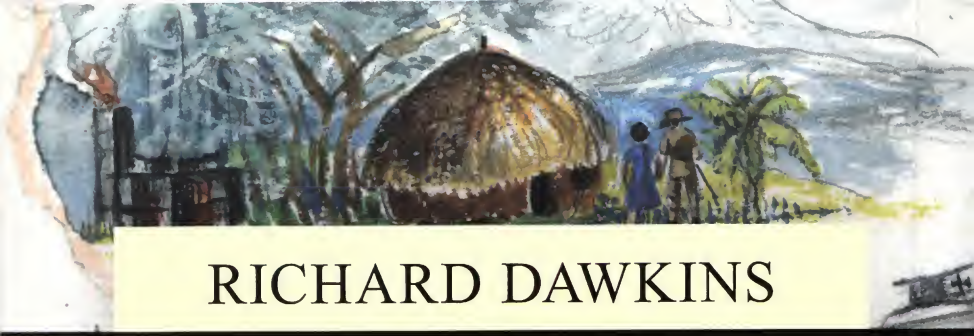

RICHARD DAWKINS

O CURIOZITATE FĂRĂ MARGINI

CUM AM DEVENIT OM DE ȘTIINȚĂ

HUMANITAS

Foto © Photoland
Rune Hellestad/Corbis

Tot pe atunci am început şi tutoriâlele cu Niko Tinbergen pe tema comportamentului animal – şi viaţa mea s-a schimbat. [...] Se pare că-i făcusem o impresie bună lui Niko: în raportul de la sfârşitul anului prezentat colegiului, a spus că sunt cel mai bun student pe care l-a avut vreodată [...]. M-a încurajat îndeajuns ca să-l întreb dacă ar fi de acord să mă ia sub aripa lui ca student cercetător; spre enorma mea încântare, a acceptat. Viitorul îmi era asigurat, cel puţin pentru următorii trei ani. Şi pentru tot restul vieţii, dacă stau să mă gândesc mai bine.

Richard Dawkins

HUMANITAS
25
DE ANI
1990–2015

Richard Dawkins s-a născut în 1941 la Nairobi (Kenya), într-o familie de colonişti englezi. La vârsta de opt ani s-a mutat împreună cu părinţii în Anglia. A studiat zoologia la Oxford, unde a rămas după absolvire pentru a-şi pregăti teza de doctorat cu etologul laureat al Premiului Nobel Niko Tinbergen. Între 1967 şi 1969 a predat în America, la Berkeley, apoi, din 1970, s-a stabilit la Oxford. În afară de opera sa ştiinţifică, Dawkins a scris şi cărţi adresate marelui public, prin care a devenit cel mai cunoscut biolog al timpului nostru. Între altele, Dawkins a introdus ideea de *meme* – corespondentele în plan cultural a ceea ce sunt în biologie genele. Ca persoană publică, este un avocat al umanismului împotriva fundamentalismelor de tot felul şi al ştiinţei împotriva pseudoştiinţelor. De ani buni se află în centrul disputei evoluţionism–creaţionism.
Cărţi: *The Selfish Gene* (1976), *The Extended Phenotype* (1982), *The Blind Watchmaker* (1986), *River Out of Eden* (1995), *Unweaving the Rainbow* (1998), *The Ancestor's Tale* (2004), *The God Delusion* (2006), *An Appetite for Wonder* (2013). La Editura Humanitas au apărut: *Un râu pornit din Eden*, *Ceasornicarul orb*, *Magia realităţii*.
Pentru *Ceasornicarul orb*, Richard Dawkins a obţinut în 1987 Premiul Societăţii Regale de Literatură şi Premiul Literar al ziarului *Los Angeles Times*. Filmul de televiziune realizat după carte, prezentat în cadrul seriei *Horizon*, a fost răsplătit cu Premiul Sci-Tech pentru cel mai bun program ştiinţific în 1987. Dawkins a mai obţinut în 1989 Medalia de Argint a Societăţii Zoologice din Londra, iar în 1990 Premiul Michael Faraday al Societăţii Regale pentru Popularizarea Ştiinţei.

RICHARD DAWKINS

O CURIOZITATE FĂRĂ MARGINI

Cum am devenit om de ştiinţă

Traducere din engleză şi note de
ANDREEA STĂNESCU

HUMANITAS
BUCUREŞTI

Redactor: Oana Bârna
Coperta: Ioana Nedelcu
Tehnoredactor: Manuela Măxineanu
Corectori: Ioana Vîlcu, Cristina Jelescu
DTP: Emilia Ionaşcu, Dan Dulgheru

Tipărit la Tipo Lidana – Suceava

Richard Dawkins
An Appetite for Wonder. The Making of a Scientist
Copyright © 2013 by Richard Dawkins Ltd.
All rights reserved.

© HUMANITAS, 2015, pentru prezenta versiune românească

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României
Dawkins, Richard
O curiozitate fără margini: cum am devenit om de ştiinţă /
Richard Dawkins; trad., note: Andreea Stănescu. – Bucureşti:
Humanitas, 2015
ISBN 978-973-50-4763-4
I. Stănescu, Andreea (trad.)
5(420) Dawkins, R.

EDITURA HUMANITAS
Piaţa Presei Libere 1, 013701 Bucureşti, România
tel. 021/408 83 50, fax 021/408 83 51
www.humanitas.ro

Comenzi online: www.libhumanitas.ro
Comenzi prin e-mail: vanzari@libhumanitas.ro
Comenzi telefonice: 0372 743 382; 0723 684 194

Mamei şi surorii mele, cu care am împărţit aceşti ani,
şi în amintirea tatălui meu, de care tuturor ne este dor.

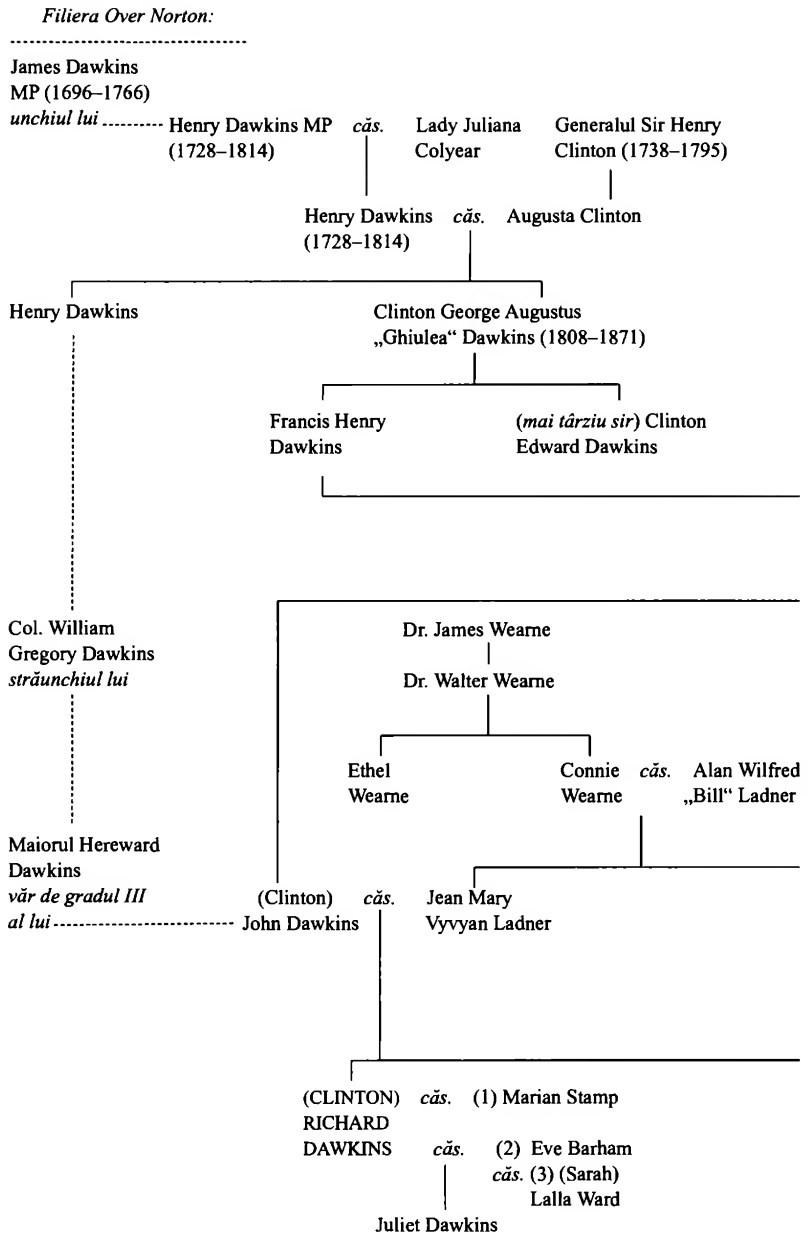
Filiera Over Norton:
James Dawkins
MP (1696–1766)
unchiul lui
Henry Dawkins MP
(1728–1814)
căs.
Lady Juliana
Colyear
Generalul Sir Henry
Clinton (1738–1795)
Henry Dawkins
(1728–1814)
căs.
Augusta Clinton
Henry Dawkins
Clinton George Augustus
„Ghiulea" Dawkins (1808–1871)
Francis Henry
Dawkins
(mai târziu sir) Clinton
Edward Dawkins
Col. William
Gregory Dawkins
străunchiul lui
Dr. James Wearne
Dr. Walter Wearne
Ethel
Wearne
Connie
Wearne
căs.
Alan Wilfred
„Bill" Ladner
Maiorul Hereward
Dawkins
văr de gradul III
al lui
(Clinton)
John Dawkins
căs.
Jean Mary
Vyvyan Ladner
(CLINTON)
RICHARD
DAWKINS
căs.
(1) Marian Stamp
căs.
(2) Eve Barham
căs.
(3) (Sarah)
Lalla Ward
Juliet Dawkins

Cele ce viața împletitu-mi-au
au suflat încoace; iată-mă-s.

A.E. Housman, *Un flăcăiandru din Shropshire*

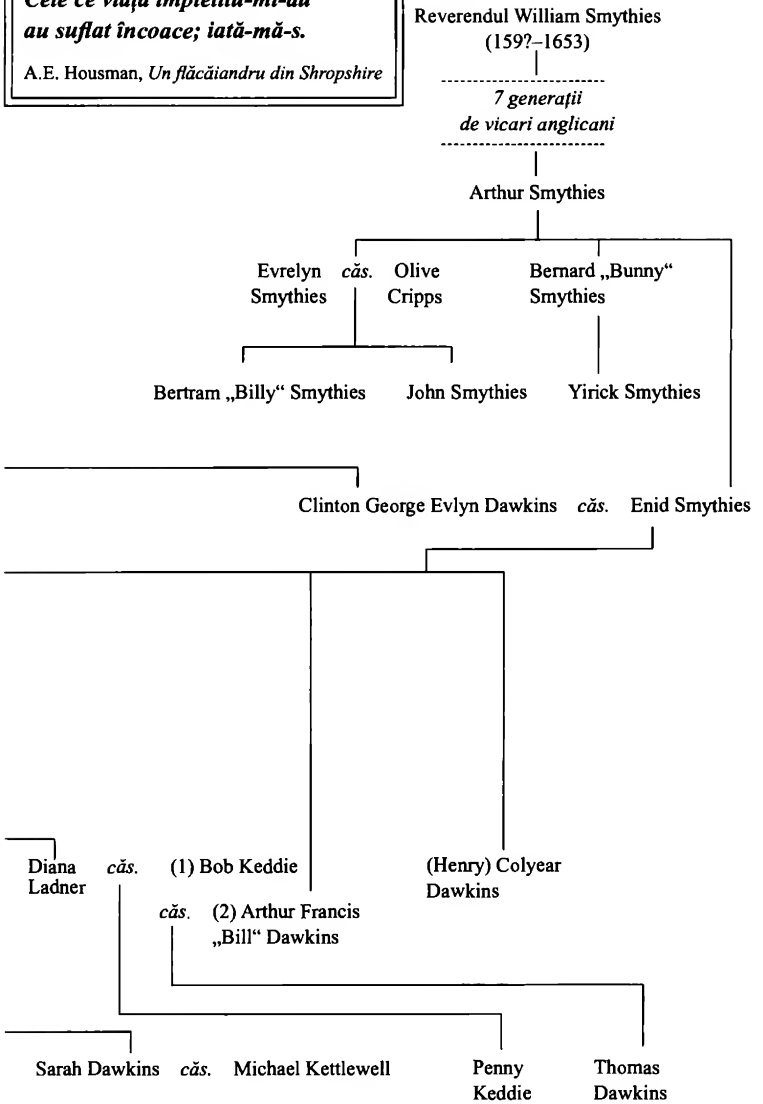

Gene şi pălării de safari

— Încântat de cunoştinţă, Clint!

Prietenosul controlor de paşapoarte nu ştia că englezilor li se dă uneori un nume de familie care e trecut primul, şi abia după acesta vine numele ales de părinţi. Dintotdeauna mi se spusese Richard, la fel cum dintotdeauna pe tata îl chemase John. De primul nostru nume, Clinton, pur şi simplu uitaserăm, după cum fusese, de altfel, şi intenţia părinţilor noştri. Pentru mine era doar o vagă sursă de iritare, de care m-aş fi lipsit cu dragă inimă (în ciuda surprinzătoarei revelaţii că aşa aveam aceleaşi iniţiale ca Charles Robert Darwin). Dar, vai, cine putea să anticipeze Departamentul de Securitate Teritorială al Statelor Unite[1]! Dat fiind că a ne scana încălţările şi a ne raţionaliza pasta de dinţi nu era îndeajuns, au hotărât ca orice persoană care intră în America să călătorească folosindu-se de primul nume, întocmai cum apare în paşaport. Prin urmare, a trebuit să-mi lepăd identitatea de-o viaţă – Richard – şi să devin Clinton R. Dawkins când am achiziţionat biletele de avion către State şi, desigur, când am completat nişte formulare importante, precum cele care îţi cer explicit să negi că ai fi venit în SUA pentru a demola constituţia prin forţa armelor. („Unic scop al vizitei" a fost

1. US Department of Homeland Security, cabinet al guvernului federal înfiinţat după 11 septembrie 2001, având printre atribuţii apărarea teritoriilor americane de atacurile teroriste. (*N.t.*)

răspunsul prin care jurnalistul englez Gilbert Harding a încercat să riposteze la genul acesta de întrebare; astăzi, o asemenea cutezanță te poate distruge.)

Clinton Richard Dawkins, așadar, este numele de pe certificatul meu de naștere și din pașaport; iar al tatălui meu, Clinton John. Întâmplarea a făcut să nu fie singurul C. Dawkins menționat de *The Times* ca tată al unui băiețel abia născut la Maternitatea Eskotine din Nairobi, în martie 1941. Celălalt era reverendul Cuthbert Dawkins, misionar anglican, cu care nu avea nici o legătură. Spre uluirea ei, mama avea să fie asaltată cu felicitări de la tot felul de episcopi și clerici din Anglia, total necunoscuți, care-i cereau Domnului să-și pogoare binecuvântarea asupra feciorului nou-născut. Nu avem de unde să știm dacă blagoslovirile eronat direcționate asupra mea în locul fiului lui Cuthbert au avut vreun efect benefic în ceea ce mă privește, fapt este că el a ajuns misionar, ca tatăl lui, iar eu biolog, ca tatăl meu. Mama și astăzi mai face glume, zicând că poate ne-au schimbat între noi la naștere. Sunt încântat să constat însă că ceva mai mult decât asemănarea fizică dintre mine și tata îmi dă certitudinea că nu sunt un copil schimbat și că niciodată menirea mea nu a fost biserica.

Clinton a devenit primul nume de familie în clanul Dawkins atunci când străstrăstrăbunicul meu Henry Dawkins (1765–1852) a luat-o în căsătorie pe Augusta, fiica generalului sir Henry Clinton (1738–1795), care, în calitate de comandant suprem al forțelor britanice din 1778 până în 1782, este parțial responsabil pentru pierderea Războiului de Independență din America. Circumstanțele căsătoriei cu pricina fac totuși ca alipirea numelui său la cel al familiei Dawkins să fie cam îndrăzneață. Pasajul de mai jos este extras dintr-o cronică a Great Portland Street, unde a locuit generalul Clinton:

> În 1788, fiica acestuia a fugit pe ascuns de la această adresă într-o diligență cu domnul Dawkins, care a împiedicat urmărirea pos-

tând în capul străzilor ce dădeau în Portland Place alte şase diligenţe, instruite s-o ia din loc cât se poate de repede, în direcţii diferite [...].*

Mi-ar plăcea să-i pot atribui blazonului familiei mele meritul de a-i fi servit ca inspiraţie lui Stephen Leacock pentru lordul Ronald, care „[...] şi-a încălecat armăsarul şi a pornit-o în trombă în toate direcţiile". De asemenea, mi-ar plăcea să cred că am moştenit ceva din ingeniozitatea lui Henry Dawkins, ca să nu mai vorbim de înflăcărarea lui. Numai că este puţin probabil, ţinând cont că numai a treizeci şi doua parte din genomul meu derivă dintr-al lui. A şaizeci şi patra parte este de la însuşi generalul Clinton, iar eu n-am avut niciodată nici o înclinaţie către instrucţia militară. *Tess D'Urberville* şi *Câinele din Baskerville* nu sunt singurele opere de ficţiune care fac referire la „atavismele" provenite de la nişte strămoşi îndepărtaţi, omiţând faptul că procentajul de gene se înjumătăţeşte la fiecare generaţie şi, prin urmare, se stinge exponenţial – sau aşa ar trebui dacă n-ar exista mariajele între veri, care sunt cu atât mai dese cu cât gradul de rudenie este mai îndepărtat, ceea ce face ca noi toţi să fim, într-o măsură mai mare sau mai mică, veri de diverse grade.

Iată un lucru extraordinar, pe care-l poţi constata şi fără să te ridici din fotoliu: dacă am călători suficient de departe în trecut cu o maşină a timpului, orice individ pe care l-am întâlni şi care a dat urmaşi ar fi strămoşul tuturor oamenilor în viaţă astăzi. Dacă maşina timpului a călătorit suficient de mult înapoi, toţi cei pe care-i întâlnim sunt ori strămoşii tuturor oamenilor în viaţă din acest an, ori ai nici unuia. Prin metoda reducerii la absurd, atât de dragă matematicienilor, se poate vedea că asta se aplică şi în cazul strămoşilor noştri peşti din perioada devoniană (peştele meu a fost cu siguranţă şi peştele tău, căci

* H.B. Wheatley şi P. Cunningham, *London Past and Present* (Murray, London, 1891), vol. 1, p. 109. (*N.a.*)

altminteri, ceea ce ar fi absurd, urmaşii peştelui tău şi urmaşii peştelui meu ar fi stat separaţi în mod cast timp de 300 de milioane de ani, însă ar fi totuşi capabili să se încrucişeze astăzi). Singura întrebare e cât de departe trebuie mers în trecut pentru a proba această chestiune. Desigur, nu atât de departe încât să ajungem la strămoşii noştri peşti. Dar cât? Păi, sărind rapid peste calcule complicate, pot să vă spun că, de vreme ce regina Angliei este urmaşa lui Wilhelm Cuceritorul, e cel mai probabil să fiţi şi voi (şi – indiferent dacă am fost sau nu schimbat la naştere – e cert că şi eu sunt, la fel ca orice om cu un arbore genealogic consemnat).

Clinton George Augustus Dawkins (1808–1871), fiul lui Henry şi al Augustei, a fost unul dintre puţinii membri ai familiei Dawkins care chiar au folosit numele de Clinton. Poate că a moştenit ceva din înflăcărarea tatălui său, dar era s-o piardă cu totul în 1849, în timpul bombardamentului austriac asupra Veneţiei, oraşul unde se afla în calitate de consul britanic. Deţin un mic tun care se sprijină de un soclu cu o plăcuţă de bronz inscripţionată. Nu ştiu cui îi aparţin cuvintele şi nici câtă bază se poate pune în ele, dar iată traducerea mea (din franceză, limba diplomatică de la vremea aceea):

> Într-o noapte, pe când se afla în pat, o ghiulea i-a găurit patul trecându-i printre picioare, din fericire fără a-l vătăma decât superficial. Iniţial am crezut că este doar o legendă, însă am aflat din surse sigure că datele sunt cât se poate de reale. Colegul lui elveţian avea să-l întâlnească mai târziu la înmormântarea consulului american şi, când a fost întrebat, a confirmat răsând faptele şi a precizat că tocmai din această pricină şchiopătează.

Această salvare la limită a părţilor vitale ale unuia dintre strămoşii mei s-a întâmplat înainte ca el să apuce să şi le întrebuinţeze, de aceea sunt tentat să atribui meritul existenţei mele unui noroc chior balistic. Câţiva centimetri mai aproape de

locul unde se bifurcă ridichea shakespeariană[1] şi... Dar faptul că eu exist, şi la fel şi voi sau poştaşul, ţine de un firicel de noroc şi mai firav. Se datorează unei potriviri perfecte în timp şi spaţiu a tot ceea ce s-a petrecut de la începuturile universului până astăzi. Întâmplarea cu ghiuleaua nu este decât o mostră impresionantă a unui fenomen mult mai generalizat. Cum am mai spus, dacă al doilea dinozaur de la stânga de pe lângă o anumită cicadee n-ar fi strănutat şi, în consecinţă, n-ar fi ratat prinderea unui strămoş micuţ, ca un chiţcan, al tuturor mamiferelor, nici unul dintre noi n-ar mai fi fost astăzi aici. Putem să ne considerăm drept extraordinar de neverosimili. Dar, victorie, iată că totuşi existăm.

Clinton (ulterior sir Clinton) Edward Dawkins (1859–1905), fiul lui C.G.A. („Ghiuleaua") Dawkins, a fost unul dintre mulţii Dawkins absolvenţi ai Colegiului Balliol de la Oxford. S-a nimerit acolo taman bine pentru a rămâne imortalizat în versuri, iniţial publicate în 1881 într-un pamflet intitulat *The Masque of Balliol* (*Masca lui Balliol*). În vacanţa de primăvară a acelui an, şapte studenţi aveau să compună şi să publice poezii obscene despre diversele personalităţi ale colegiului. Faimos a rămas catrenul închinat directorului de la Balliol, Benjamin Jowett, semnat de H.C. Beeching, viitorul paroh al catedralei Norwich:

Întâiul mi-s eu, pe nume Jowett.
Nimic nu-i de ştiut, însă eu ştiu.
În ăst colegiu sunt prim dascăl,
Ce eu nu ştiu nu-i de ştiut.

Nu la fel de spirituale, totuşi interesante pentru mine sunt versurile lui Clinton Edward Dawkins:

---

1. Din *Henric al IV-lea*, partea a II-a, actul III, scena 2: [...] *he was, for all the world, like a forked radish, with a head fantastically carved upon it with a knife* („jurai că e o ridiche furcată cu un cap caraghios tăiat cu cuţitul în partea de sus", trad. de Dan Duţescu). (*N.t.*)

Pozitiviştii vorbesc în modul
lui Dawkins, cel pentru care
Dumnezeu e nimic, Omul e totul,
Scrie-l cu literă mare.

Liber-cugetători nu erau prea mulţi în epoca victoriană, aşa că-mi doresc să-l fi cunoscut pe străstrăunchiul Clinton (în copilărie i-am cunoscut două dintre surorile mai mici, aflate deja la o vârstă înaintată, din care una avea două servitoare pe care le chema – coincidenţa de nume avea să mi se pară mai târziu ciudată – Johnson şi Harris[1]).

Cred că sir Clinton este cel care i-a finanţat studiile bunicului meu, nepotul lui, Clinton George Evelyn Dawkins, la Balliol, unde preocuparea principală pare să-i fi fost canotajul. Există o fotografie (reprodusă în secţiunea cu fotografii din această carte) cu bunicul meu gata de acţiune pe râu, care evocă minunat o idilică vară eduardiană la Oxford. Ar putea fi o scenă din *Zuleika Dobson* de Max Beerbohm. Oaspeţii, cu pălăriile pe cap, stau pe barja colegiului, o ambarcaţiune locuibilă pe care toţi membrii clubului de canotaj ai colegiului o întreţinuseră de când lumea. Astăzi, ce păcat!, a fost înlocuită cu clădiri durabile, din cărămidă, construite pe mal. (Una sau două barje se mai scot încă la apă – sau măcar la mal – ca ambarcaţiuni locuibile, fiind remorcate către acele lacuri liniştite unde sălăşluiesc găinuşe de baltă şi cufundari, prin răstoacele şi gârlele de pe lângă Oxford.) Asemănarea bunicului cu doi dintre băieţii lui, tata şi unchiul Colyear, este izbitoare. Asemănările dintre membrii familiei mă fascinează, deşi au tendinţa să pălească rapid pe măsură ce se schimbă generaţiile.

1. Probabil aluzie la Paul Johnson, un renumit critic contemporan al evoluţionismului şi ateismului în general, şi, la polul opus, Sam Harris, autor renumit pentru criticile aduse religiei şi susţinerea scepticismului ştiinţific, respectiv a „noului ateism", tabără din care face parte şi Dawkins. (*N.t.*)

Bunicul a fost devotat colegiului Balliol şi s-a străduit să rămână acolo mult peste termenul normal alocat unui student – doar ca să mai vâslească, bănuiesc eu. Când mergeam pe la el, în ultimii ani de viaţă, numai despre colegiu îmi povestea şi-mi cerea în mod repetat să-i spun dacă noi mai folosim (deşi îi răspundeam în mod repetat că nu) argoul eduardian: *mugger* (bandit sau măscărici) în loc de *master* (director), *wagger pagger* cu referire la coşul de hârtii, Maggers' Memogger în loc de Martyrs' Memorial, crucea-reper din faţa colegiului Balliol ridicată în memoria celor trei episcopi anglicani care au fost arşi de vii în 1555 la Oxford pentru că se lăsaseră atraşi de aroma creştină nepotrivită.

Una dintre ultimele mele amintiri cu bunicul Dawkins este de a-l fi dus la cea de pe urmă fandoseală de la Balliol (o reuniune festivă a foştilor membri, dedicată în fiecare an câte unei promoţii). Înconjurat de vechii camarazi, împingători de cadre de umblat şi garnisiţi cu cornete acustice şi pince-nez-uri, a fost recunoscut de unul dintre ei, care l-a şi atins, evident sarcastic: „Salut, Dawkins! Mai vâsleşti la clubul Leander?" L-am lăsat acolo, puţin cam oropsit printre băieţii din vechea gardă, dintre care unii mai mult ca sigur luptaseră în Războiul Burilor şi, în consecinţă, erau merituoşii destinatari ai celebrei *To the Balliol Men Still in Africa* (*Tinerilor de la Balliol aflaţi încă în Africa*) de Hilaire Belloc:

Acum ani mulţi, pe când la Balliol mă aflam,
Tinerii de aici – şi printre ei mă număram –
Iarna prin râuri împreună înotau
Şi corp la corp sub soare se luptau.
Încă în inima noastră, Balliol, Balliol,
Iubit deja, dar prea puţin ştiut,
Unitu-ne-a pe veci unii cu alţii,
Aleşi de el, întocmai ca recruţii.
Iată un Cămin ce-narmează bărbaţi
Cu ochi de copii şi inimi de soldaţi,

Cu dinții lumii-n zâmbet înșirați
C-o sfântă foame și sete de primejdii:

Balliol m-a format, Balliol m-a hrănit,
Tot ce-am avut el iar mi-a dăruit:
De ce-i mai bun la Balliol fost-am îndrumat și iubit.
Dumnezeu fie cu voi, tineri de la Balliol!

Am citit cu mare greutate aceste versuri la înmormântarea tatălui meu, în 2011, și iarăși în 2012, într-un elogiu închinat lui Christopher Hitchens, și el absolvent de Balliol, la Convenția Globală a Ateilor de la Melbourne. Cu greutate deoarece, chiar și în împrejurări mai senine, îmi dau lacrimile jenant de ușor când recit poezii dragi, iar aceasta, scrisă de Belloc, este printre cele mai păcătoase.

După ce a părăsit Colegiul Balliol, bunicul și-a început cariera, ca atâția alții din familia mea, în administrarea coloniilor. A ajuns custode al pădurilor în districtul său din Burma, unde avea să-și petreacă mult timp prin cele mai îndepărtate cotloane ale codrilor de foioase, supraveghind munca grea a bine dresaților elefanți cherestegii. Tot departe de casă, în pădurile de tec, avea să-l ajungă și vestea – adusă în proțap de un curier alergând, îmi place să-mi imaginez – că i s-a născut, în 1921, cel mai mic dintre fii, Colyear (numit așa după lady Juliana Colyear, mama întreprinzătorului Henry, care a fugit pe ascuns cu Augusta Clinton). Atât de entuziasmat a fost de veste, că n-a mai așteptat să i se pună la dispoziție alt mijloc de transport, ci a încălecat pe bicicletă și a pedalat 50 de mile până a ajuns la soția lui, Enid, la căpătâiul căreia avea să afirme, mândru, că bebelușul are „nasul Dawkinșilor". Psihologii evoluționiști au remarcat graba cu care nou-născuții sunt cercetați dacă prezintă asemănări cu rudele din partea tatălui, și nu a mamei – din motivul evident că e mai greu să fii sigur de paternitate decât de maternitate.

Colyear a fost cel mai mic, iar John, tatăl meu, cel mai mare dintre cei trei băieți, toți născuți în Burma și purtați prin junglă

în coşuleţe à la Moise, aninaţi de prăjinile unor cărăuşi de încredere; şi toţi aveau într-un final să-i calce pe urme tatălui lor în administraţia coloniilor, numai că în colţuri diferite ale Africii: John în Nyasa (astăzi Malawi), fratele mijlociu, Bill, în Sierra Leone, iar Colyear în Uganda. Bill a primit la botez numele Arthur Francis, după bunicii lui, dar întotdeauna i s-a spus Bill pentru că în copilărie aducea cu Şopârla Bill a lui Lewis Carroll. John şi Colyear semănau mult în tinereţe, într-atât încât John chiar a fost oprit pe stradă la un moment dat şi întrebat: „Eşti tu sau fratele tău?" (poveste adevărată, care confirmă, poate, şi celebra legendă potrivit căreia W.A. Spooner, singurul custode din actuala mea facultate de la Oxford la al cărui nume se poate ataşa sufixul „-ism", l-a interpelat la un moment dat pe un tânăr învăţăcel: „Stai puţin, că uit mereu... Tu sau fratele tău aţi murit în război?") Odată cu bătrâneţea, Bill şi Colyear au început să semene tot mai mult (şi cu tatăl lor), pe când John le semăna, după părerea mea, tot mai puţin. Se întâmplă adesea ca asemănările între membrii familiei să apară şi să dispară în diverse etape ale vieţii – încă un motiv pentru care mi se par fascinante. Uităm prea uşor că genele continuă să-şi exercite influenţa toată viaţa, nu doar în timpul dezvoltării embrionare.

N-a existat nici o soră, spre regretul bunicilor mei, care ar fi vrut ca pe mezină s-o cheme Juliana, însă au trebuit să se mulţumească până la urmă doar cu nobilul ei nume de familie. Toţi cei trei fraţi au fost talentaţi. Colyear a fost cel mai bun la învăţătură, iar Bill cel mai sportiv: am fost mândru să-i văd numele pe lista de onoare a şcolii la care am mers şi eu, datorită recordului la proba de 100 de metri – abilitate ce avea să-l ajute, neîndoielnic, să înscrie un ameţitor *touch-down* în meciul de rugby dintre Armată şi Marea Britanie la începutul Primului Război Mondial. Nu împărtăşesc deloc aplecarea lui Bill către atletism, dar îmi place să cred că am învăţat cum să pricep ştiinţa de la tatăl meu şi cum s-o explic de la unchiul Colyear. Acesta din urmă a devenit la Oxford membru al consiliului după ce a

părăsit Uganda și s-a bucurat de o largă recunoaștere ca strălucit profesor de statistică, domeniu îndeobște cunoscut ca fiind greu de înghițit de către biologi. A murit prea devreme, iar eu i-am dedicat una dintre cărțile mele, *Un râu pornit din Eden*:

> În memoria lui Henry Colyear Dawkins (1921–1992), membru al Colegiului St. John's, Oxford – un maestru în arta de a face lucrurile clare.

Frații au murit în ordinea inversă a vârstei și-mi este tare dor de ei toți. Am rostit necrologuri la înmormântarea lui Bill, a bunicului și a unchiului, care s-a stins din viață la vârsta de 93 de ani, în 2009.* Am încercat să transmit ideea că, deși au fost multe rele în administrația britanică a coloniilor, cei mai buni au fost cu adevărat foarte buni; iar Bill, ca și frații lui, și la fel Dick Kettlewell, despre care voi vorbi puțin mai târziu**, au fost dintre cei mai buni.

Dacă despre cei trei frați putem spune că i-au călcat pe urme tatălui în administrația coloniilor, trebuie adăugat că au avut parte și pe linie maternă de o moștenire similară. Bunicul lor dinspre mamă, Arthur Smythies, a fost custode-șef al pădurilor în districtul său din India; băiatul lui, Evelyn, a ajuns custode-șef al pădurilor în Nepal. Datorită prieteniei dintre bunicul Dawkins și Evelyn, începută pe când amândoi studiau de zor cărți de silvicultură la Oxford, bunicul a ajuns s-o cunoască pe Enid, sora lui Evelyn și bunica mea, și să se însoare cu ea. Evelyn era autorul unei cunoscute cărți despre *Bogățiile pădurilor din India* (*India's Forest Wealth*, 1925), precum și al unor lucrări de filatelie de referință. Soția lui, Olive, mi-e greu s-o spun, dar era pasionată de vânătoarea de tigri și chiar a publicat o carte intitulată *Doamna cu tigri* (*Tiger Lady*). Există o fotografie a ei în care șade pe un tigru, cu o pălărie de safari pe cap, iar soțul

---

* Vezi anexa web: www.richarddawkins.net/afw. (*N.a.*)

** Și al cărui necrolog l-am scris, de asemenea – vezi anexa web. (*N.a.*)

o bate cu mândrie pe umăr, parcă spunându-i: „Bravo, fetiţo!" Nu cred c-ar fi fost genul meu de femeie.

Primul născut al lui Olive şi Evelyn, taciturnul văr primar al tatălui meu, Bertram („Billy") Smythies, a lucrat tot în domeniul silvic, în Burma şi mai târziu în Sarawak: a scris lucrările de referinţă *Păsările din Burma* (*Birds of Burma*) şi *Păsările din Borneo* (*Birds of Borneo*). Cea de-a doua avea să-i fie carte de căpătâi autorului (deloc taciturn) de literatură de călătorie Redmond O'Hanlon, în comica lui incursiune *În inima insulei Borneo* (*Into the Heart of Borneo*) împreună cu poetul James Fenton.

Fratele mai mic al lui Bertram, John Smythies, s-a abătut de la tradiţia familiei şi a devenit un neurolog renumit, o autoritate în domeniul schizofreniei şi al drogurilor psihedelice, mutându-se în California, unde se pare că l-ar fi şi inspirat pe Aldous Huxley să ia mescalină şi să-şi cureţe „porţile percepţiei". Recent i-am cerut sfatul: să accept oferta unui prieten de a mă ghida într-un trip LSD? A fost împotrivă. Yorick Smythies, alt văr primar de-al tatei, a devenit un devotat secretar particular al filozofului Wittgenstein.* În biografia lui Iris Murdoch, Peter Conradi face referire la Yorick numindu-l „fericitul sărac cu duhul" care i-a servit drept inspiraţie romancierei pentru Hugo Belfounder, unul dintre personajele din *Prins în mreje*. Trebuie să spun că asemănarea nu e uşor de văzut.

> Lui Yorick i-ar fi plăcut să se facă şofer de autobuz, dar, după cum avea să scrie [Iris Murdoch], a fost singurul om din istoria companiei de autobuze care a căzut la proba de teorie. [...] În timpul singurei lecţii de condus primite, instructorul s-a dat jos din maşină pentru că Yorick o lua ba pe drum, ba pe lângă.

Picând examenul necesar pentru a deveni şofer de autobuz şi descurajat de Wittgenstein (ca mai toţi ceilalţi învăţăcei ai acestuia) să urmeze o carieră în filozofie, Yorick a ajuns bibliotecar

---

* http://wab.uib.no/ojs/agora-alws/article/view/1263/977. (*N.a.*)

la Facultatea de Silvicultură de la Oxford, probabil singura lui legătură cu tradiția familiei. Avea obiceiuri dintre cele mai excentrice, prizatul de tutun și romano-catolicismul, și a sfârșit tragic.

Arthur Smythies, bunicul verilor din familia Dawkins și Smythies, se pare că a fost primul din familie care a intrat în serviciul imperial. Toți strămoșii lui pe linie paternă din șapte generații consecutive, până la străstrăstrăstrăbunicul lui (reverendul William Smythies, născut în anii 1590), au fost clerici anglicani. Bănuiesc că n-ar fi fost imposibil ca și eu, dacă aș fi trăit în vreunul dintre acele secole, să fi devenit om al Bisericii. Dintotdeauna m-au interesat întrebările existențiale profunde, acele întrebări la care religia aspiră (însă eșuează) să dea răspunsuri, dar am avut norocul să mă nasc într-o epocă în care la aceste întrebări pot fi date răspunsuri științifice, nu supranaturale. E drept că pasiunea mea pentru biologie a fost în mare parte stimulată de întrebările asupra originii și esenței vieții, mai degrabă decât – cum e cazul multora dintre biologii mai tineri cărora le-am predat – de dragostea pentru istoria naturală. Ba chiar se poate spune că am abandonat devoțiunea pentru explorările în aer liber și istoria naturală de teren, tradiționale în familia noastră. Într-o scurtă autobiografie publicată mai demult într-o antologie de texte memorialistice scrise de mai mulți etologi, spuneam:

> Încă din copilărie ar fi trebuit să fiu naturalist. Aveam toate atuurile: nu numai mediul înconjurător propice încă de la început, în Africa tropicală, dar și bagajul genetic corespunzător. Generații la rând, cei din familia Dawkins, cu picioarele lor arse de soare, în pantaloni scurți kaki, au străbătut în lung și-n lat junglele Imperiului. Aidoma tatălui meu și celor doi frați ai lui, m-am născut cu o pălărie de safari pe cap.*

---

* „Growing up in ethology" („Crescut în sânul etologiei"), cap. 8, în L. Drickamer și D. Dewsbury, ed., *Leaders in Animal Behavior* (*Corifei în comportamentul animal*) (Cambridge University Press, Cambridge, 2010). (*N.a.*)

Unchiul Colyear chiar avea să-mi spună mai târziu, când m-a văzut în pantaloni scurți pentru prima oară (pe care el îi purta invariabil, cu două curele la betelie): „Dumnezeule, ai nişte genunchi de adevărat Dawkins!" Am continuat scriind despre unchiul Colyear că cel mai urât lucru pe care a putut să-l zică despre un tânăr a fost că...

„N-a pus piciorul în viața lui într-un hostel pentru tineret"; o critică severă care, îmi pare rău s-o spun, mi se aplică până în ziua de azi. Alter egoul meu din tinerețe pare să fi abandonat tradițiile familiei.

Am primit toată susținerea din partea părinților mei, care cunoşteau amândoi toate florile sălbatice posibile, de pe stâncile din Cornwall până pe pajiştile alpine, iar tata obişnuia să ne distreze copios pe mine şi pe sora mea spunându-ne tot soiul de nume latineşti (copiilor le place la nebunie să audă cuvinte, chiar dacă nu ştiu ce înseamnă). La scurt timp după ce am ajuns în Anglia, am suferit cumplit când bunicul meu, înalt şi chipeş, acum pensionat din serviciul silvic din Burma, mi-a arătat la fereastră un pițigoi albastru şi m-a întrebat dacă ştiu cum se numeşte. Nu ştiam, aşa că am bâiguit un jenant: „E un cintezoi?" Bunicul a fost oripilat. Să nu ştii în familia Dawkins asemenea lucru era ca şi cum n-ai fi auzit de Shakespeare. „Dumnezeule, John!" – n-aveam să uit niciodată aceste cuvinte şi nici disculparea loială a tatei – „cum e *posibil* aşa ceva?"

Dar, ca să fim cinstiți cu alter egoul meu din copilărie, trebuie precizat că abia pusesem piciorul în Anglia şi nici pițigoii albaştri, nici cintezoii nu se găsesc în Africa. În tot cazul, am ajuns târziu să-mi placă cu adevărat să observ animalele sălbatice. Şi nu am devenit niciodată un explorator de teren, precum tata sau bunicul. În schimb:

Am devenit, pe ascuns, un cititor. Când veneam în vacanță de la internat, obişnuiam să mă furişez în camera mea cu câte o carte – chiulangiu vinovat de a se priva de aerul proaspăt şi de beneficiile ieşirilor în natură. Iar când am început să studiez serios biologia la şcoală, am făcut-o tot dintr-o pornire livrescă. Eram atras de acele întrebări

pe care adulții le-ar fi numit filozofice. Care-i sensul vieții? De ce ne aflăm aici? Cum a început totul?

Familia mamei era din Cornwall. Mama ei, Connie Wearne, a fost fiica și nepoata doctorilor din Helston (copil fiind, îmi imaginam că amândoi sunt aidoma doctorului Livesey din *Comoara din insulă*). Bunica era pătrunsă de spiritul din Cornwall până-n măduva oaselor: îi numea pe englezi „străinii". Regreta că s-a născut prea târziu ca să mai poată vorbi limba locală, acum dispărută, dar îmi spunea că, pe când era ea mică, pescarii din Mullion îi înțelegeau pe cei bretoni, care „veneau să ne șutească crabii". Dintre limbile britonice – galeza (încă vorbită), bretona (pe cale de dispariție) și limba cornică (dispărută) –, bretona și cornica sunt înrudite îndeaproape în arborele lingvistic al familiei. Câteva cuvinte cornice s-au păstrat în dialectul din Cornwall al limbii engleze, de pildă *quilkin* pentru „broască", iar bunica vorbea bine acest dialect. Noi, nepoții, o rugam mereu să ne spună o poezie foarte simpatică despre un băiețel care „a înghiorțit un guguloi"[1] (a înghițit un sâmbure de prună). Chiar o înregistrasem la un moment dat recitând această poezie, dar din păcate am pierdut caseta. Peste ani, Google m-a ajutat să dau de urma cuvintelor* și parcă îi aud și acum vocea subțirică pronunțându-le.

Jos la nădărie[2] e-un mare tărăboi[3]:
Prâslea lui Ben Trembaa înghiorți un guguloi,
Acătării[4] nu poate-nghiorți, că e-n gâtlej[5] priponit,
Cum să-l mai scoată, ia, nimeni n-a ghicit,

1. În original, *clunked a bully*. (*N.t.*)
* Din *Randigal Rhymes* (*Versuri născocite*), ed. Joseph Thomas (F. Rodda, Penzance, 1895). (*N.a.*)
2. În original, *hully*. (*N.t.*)
3. În original, *towse*. (*N.t.*)
4. În original, *fitty*. (*N.t.*)
5. În original, *uzzle*. (*N.t.*)

Şi se-neca[1], icnea, bora[2] şi îşi dădea
ochii peste cap – ce prinser-a luci –,
Bolborosind şi tropăind[3] de colo-colo ca şi-nnebunit[4].

Bătrâna Mally Gendall-i veni-n ajutorare –
Ca Jimmy Eellis peste mâţe*, ea-i mereu mare şi tare;
De smoc[5] mi ţi-l apucă ş-apoi, cât să zici „hop",
Îşi vârî deştu-n grumazul cel făr' de noroc,
Dar de cum i-l prinse băiatul-ntre dinţi
Purcede să i-l roadă – iar ea, ca nevăstuica[6], începe-a chiţăi.

Nimeni să-l ajute nu izbutea, de frică,
Ba unu' zice: „Încearcă şi-o tumbă[7], la o adică"
Fuga după mentol[8] cât unchiu' Tommy Wilkin cască
Turnând la baliverne cu-n ţânc ce-a-nghiorţit o broască[9];
Clătinând din cap, spun unii grav: „Nu-i de mirare
Că băiatul a dat de bucluc – era o pacoste[10] mare:
Un leneş[11], dă cu banul[12], chinuie[13] câini şi mâţe,
Strică[14] la păsări cuibul şi câte şi mai câte.

Taman în acea clipă sosi în pas forţat[15]
Şi Jem cel Mare, care aprig le-a strigat:

---

1. În original, *chucked*. (*N.t.*)
2. În original, *urged*. (*N.t.*)
3. În original, *stank'd*. (*N.t.*)
4. În original, *mazed*. (*N.t.*)
* Proverb local. (*N.a.*)
5. În original, *cob*. (*N.t.*)
6. În original, *whitneck*. (*N.t.*)
7. În original, *crickmole*. (*N.t.*)
8. În original, *stillwater*. (*N.t.*)
9. În original, *clunked a quilkin*. (*N.t.*)
10. În original, *lem*. (*N.t.*)
11. În original, *minchey*. (*N.t.*)
12. În original, *play at feaps*. (*N.t.*)
13. În original, *prall*. (*N.t.*)
14. În original, *strub*. (*N.t.*)
15. În original, *stroathed*. (*N.t.*)

„Mă, da' voi chiar sunteți ca ăi' din Ruan Vean
N-aveți habar de ni'că și stați cu mâinile-n sân."
Se puse-ntre ei și-i dă la pici o palmă
Nițeluș sub ceafă[1] – și uite guguloiu' afară.
Dar ce băiat ni se-arată printre-a haşmaciucii[2] flori[3]:
Măi să fie! Na că-n gură are iar un guguloi!

Mă fascinează evoluția lingvistică și modul în care variantele locale se despart și ajung dialecte, precum engleza cornică sau geordică, ca apoi să se diferențieze imperceptibil și mai mult, până când ajung reciproc neinteligibile, dar rămânând evident idiomuri înrudite, precum germana cu neerlandeza. Analogia cu ceea ce se petrece în evoluția genetică este suficient de apropiată ca să clarifice lucrurile și deopotrivă să inducă în eroare. Atunci când populațiile se diferențiază devenind specii, momentul separării se definește ca acela când ele nu se mai pot încrucișa. După părerea mea două dialecte tind spre statutul de idiomuri separate atunci când au ajuns într-un punct critic similar: în acel punct unde, dacă un vorbitor nativ al unei limbi încearcă să vorbească în cealaltă, intenția lui va fi luată drept un compliment, și nu o insultă. Dacă mă duc într-un pub din Penzance și încerc să vorbesc în dialectul din Cornwall al englezei, sigur mi-o iau pe cocoașă, pentru că cei de-acolo vor crede că-i imit ca să-mi bat joc de ei. Însă dacă mă duc în Germania și încerc să vorbesc în germană, oamenii vor fi încântați. Germana și engleza au avut suficient timp să se diferențieze. Dacă am dreptate, ar trebui să se găsească exemple – poate în Scandinavia? – de dialecte pe punctul de a deveni limbi de sine stătătoare. Cu ocazia unei vizite recente pentru o conferință la Stockholm, am fost invitat la un talk-show televizat care se transmitea atât în Suedia, cât și în Norvegia. Gazda emisiunii era norvegiană, la fel și o parte dintre

1. În original, *nuddick*. (*N.t.*)
2. În original, *keggas*. (*N.t.*)
3. În original, *blowth*. (*N.t.*)

invitaţi, şi mi s-a spus că nu contează în ce limbă se vorbeşte: telespectatorii de ambele părţi ale graniţei înţeleg fără efort ambele limbi. Daneza, pe de altă parte, este greu de înţeles pentru majoritatea suedezilor. Conform teoriei mele, dacă un suedez merge să viziteze Norvegia, recomandarea este să nu încerce să vorbească norvegiană ca nu cumva lucrul acesta să fie considerat o insultă. Dar un suedez care vizitează Danemarca s-ar putea bucura de multă simpatie dacă ar încerca să vorbească în daneză.*

După moartea străbunicului meu dr. Walter Wearne, văduva lui s-a mutat din Helston şi şi-a construit o casă cu vedere către Mullion Cove, pe coasta de vest a peninsulei Lizard, casă care a rămas în familie până în ziua de azi. Mergând pe coasta stâncoasă printre pâlcurile rozalii de limba-peştelui, de la Mullion Cove ajungi la Poldhu, locul în care s-a aflat staţia radio a lui Guglielmo Marconi, de unde a şi efectuat prima transmisiune radio transatlantică, în 1901. Transmisiunea a constat în repetarea insistentă a literei „s" în codul Morse. Cum au putut fi atât de obtuzi, într-un moment epocal ca acela, încât să nu transmită ceva mai inspirat decât „s s s s s s s"?

Bunicul din partea mamei, Alan Wilfred „Bill" Ladner, provenea tot din Cornwall şi era inginer de profesie, angajat la firma lui Marconi. S-a alăturat echipei prea târziu ca să poată lua parte la transmisiunea din 1901, dar avea să fie trimis să lucreze la staţia radio din Poldhu prin 1913, cu puţin înaintea izbucnirii Primului Război Mondial. În 1933, când staţia radio din Poldhu a fost desfiinţată, sora mai mare a bunicii, Ethel (căreia mama îi spunea numai „Mătuşa", deşi nu era singura ei mătuşă), a reuşit să achiziţioneze câteva plăci de ardezie mai mari care se folosiseră

* Am discutat cu un expert în lingvistică scandinavă, prof. Björn Melander, şi a fost de acord cu teoria mea privitoare la „insultă şi compliment", dar a precizat că există, inevitabil, şi complicaţii contextuale. (*N.a.*)

ca tablouri de aparatură, perforate după niște tipare ce le trădau utilizarea – fosile ale unei tehnologii de mult apuse. Cu aceste plăci este pavată și acum grădina casei din Mullion a familiei noastre (vezi secțiunea cu fotografii din această carte), iar în copilărie ele mă făceau să privesc cu admirație distinsa profesie a bunicului meu, aceea de inginer – mai puțin distinsă în Marea Britanie decât în multe alte țări, ceea ce ar putea explica într-o oarecare măsură tristul declin al țării mele de la statutul de mare putere manufacturieră de odinioară la cel mult mai puțin demn de furnizoare de „servicii financiare".

Până la transmisiunea epocală efectuată de Marconi, se credea că distanța la care pot fi receptate semnalele radio este limitată de curbura Pământului. Cum e posibil să fie receptate dincolo de orizont undele ce călătoresc în linie dreaptă? Explicația este că undele se pot reflecta de stratul Heaviside al din ionosferei (iar semnalele radio moderne sunt reflectate azi de sateliții artificiali). Sunt mândru că *Short Wave Wireless Communication* (*Comunicații radio pe unde scurte*), cartea scrisă de bunicul meu, a apărut în mai multe ediții între anii 1930 și 1950, fiind manualul de căpătâi în domeniu, până când, în cele din urmă, a ajuns să fie depășită odată cu înlocuirea tuburilor electronice cu tranzistoare.

Cartea era faimoasă în familia noastră pentru incomprehensibilitate, dar, după ce am citit numai primele două pagini, luciditatea ei m-a încântat.

> Transmițătorul ideal va produce un semnal electric care este copia fidelă a semnalului primit și-l va trimite pe calea conectoare cu o perfectă constanță și într-o așa manieră, încât să nu existe interferență cu alte canale. Calea conectoare ideală va transmite impulsurile electrice prin ea sau peste ea fără să le distorsioneze și fără să le atenueze, și nu va prinde pe drum nici un „zgomot" de la perturbațiile electrice externe, oricare ar fi natura lor. Receptorul ideal va prelua impulsurile electrice necesare trimise prin calea conectoare de către transmițătorul canalului și le va transforma cu perfectă

fidelitate în forma necesară unei observări vizuale sau audio. [...] Cum este foarte puţin probabil ca un canal ideal să fie dezvoltat vreodată, trebuie să ne gândim în ce direcţie am prefera să facem compromisul.

Îmi pare rău, bunicule! Îmi pare rău că m-am ferit să citesc cartea dumitale când încă mai erai printre noi şi ai mai fi putut să-mi vorbeşti despre ea – ba chiar şi când m-am făcut suficient de mare ca s-o înţeleg, nici măcar n-am încercat. Iar dumneata te-ai ferit din cauza presiunii familiei, te-ai ferit să dai în vileag bogatele cunoştinţe depozitate încă acolo, în bătrâna dumitale minte. „Nu, nu ştiu nimic despre nici un radio", bombăneai de fiecare dată când se deschidea subiectul, după care îţi reluai rapid fredonarea aproape permanentă a ariilor de operetă. Mi-ar fi plăcut să pot vorbi acum cu dumneata despre Claude Shannon şi teoria informaţiei. Mi-ar fi plăcut să-ţi pot arăta cum aceleaşi principii guvernează comunicarea între albine, între păsări şi chiar între neuronii din creier. Mi-ar fi plăcut să mă fi învăţat despre transformata Fourier şi să-mi fi povestit despre prof. Silvanus Thompson, autorul cărţii *Calculus Made Easy* (*Analiza matematică pe înţelesul tuturor*) – „ce ştie să facă un prost va şti şi ălălalt". Atâtea şanse ratate pentru totdeauna. Cum de am fost atât de orb, atât de obtuz? Îmi pare rău, umbră a lui Alan Wilfred Ladner, marconianul şi iubitul meu bunic.

Unchiul Colyear, şi nu bunicul Ladner, avea să mă îndemne să încerc să construiesc radiouri în adolescenţă. Mi-a dat o carte de F.J. Camm, de unde am preluat planurile pentru construirea, mai întâi, a unui radio cu galenă (care a funcţionat la limită) şi apoi a unuia cu tub electronic – un unic tub electronic mare, roşu-aprins –, care a funcţionat ceva mai bine, dar tot avea nevoie de căşti în locul difuzoarelor. Era incredibil de prost făcut. Nu numai că nu legasem firele ordonat, ci chiar profitasem de faptul că nu contează cât de dezordonat sunt dispuse, prinse cu cleme pe un suport de lemn, atâta timp cât fiecare fir ajunge la locul corect. Nu se poate spune că m-am dat peste cap să fac traiectorii dezordonate, dar în mod cert mă fascina

dezacordul dintre topologia firelor, într-adevăr importantă, şi amplasarea lor fizică, total neimportantă. Deosebirea faţă de un circuit integrat modern este colosală. Mulţi ani mai târziu, când am ţinut conferinţe de Crăciun la Institutul Regal în faţa unor copii de aceeaşi vârstă ca mine atunci când mi-am construit radioul cu tub electronic, am împrumutat o diagramă cu layoutul mult mărit al unui circuit integrat de la o companie modernă de computere pentru a le-o arăta. Sper ca tânărul auditoriu să fi fost impresionat şi cât de cât uimit de ea. Embriologiştii experimentali au arătat că, atunci când se dezvoltă, celulele nervoase adulmecă organele corecte cărora le sunt destinate cam în acelaşi mod cum mi-am construit şi eu radioul cu tub electronic, şi nu urmând un plan ordonat, ca în circuitul integrat.

Să ne întoarcem la Cornwallul de dinainte de Primul Război Mondial. Străbunica mea avea obiceiul să-i invite la ceai, la Mullion, pe inginerii solitari de la staţia radio din vârful stâncii, şi aşa s-au cunoscut bunicii mei. S-au logodit, dar tot atunci a izbucnit războiul. Pregătirea de inginer radio a lui Bill Ladner era la mare căutare, astfel că a fost trimis de Marina Regală, ca tânăr şi iscusit ofiţer, în cel mai sudic punct a ceea ce pe atunci se numea Ceylon, ca să construiască o staţie radio în acel punct vital din punct de vedere strategic pentru flota imperiului.

Connie avea să-l urmeze în 1915; au locuit într-o casă parohială de-acolo, unde s-au şi căsătorit. Mama mea, Jean Mary Vyvyan Ladner, s-a născut la Colombo în 1916.

După încheierea războiului, în 1919, Bill Ladner şi-a adus familia înapoi în Anglia: nu în Cornwall, pe coasta de vest a ţării, ci în Essex, pe coasta de est, în Chelmsford, unde se afla sediul central al comapaniei lui Marconi. Bunicul era angajat pentru a-i instrui pe tinerii ingineri practicanţi de la Colegiul Marconi, instituţie unde avea avea să ajungă mai târziu director şi să fie considerat un foarte bun profesor. La început, familia a locuit în Chelmsford, dar mai târziu s-a mutat la ţară, în apropiere,

într-o frumoasă casă tradițională din secolul al XVI-lea numită Water Hall, de lângă răzletul sat Little Baddow.

În Little Baddow circula o anecdotă despre bunicul meu, care, cred eu, spune ceva important despre firea omenească. S-a întâmplat mult mai târziu, în timpul celui de al Doilea Război Mondial. Bunicul ieşise cu bicicleta. Un bombardier german a trecut pe deasupra şi a lansat o bombă (echipajele militare din ambele tabere mai făceau asta din când în când: bombardau zone rurale după ce, din cine ştie ce motiv, rataseră ținta de la oraş şi nu voiau să se întoarcă la bază cu proiectilul la bord). Bunicul a apreciat greşit locul de impact şi primul lui gând, disperat, a fost că bomba a căzut pe Water Hall şi i-a omorât nevasta şi fetița. Panica se pare că i-a provocat o atavică întoarcere la comportamentul strămoşesc: s-a dat jos de pe bicicletă, a aruncat-o cât colo în şanț şi a început să *alerge* spre casă. Cred că aş face acelaşi lucru în atare situație.

Tot la Little Baddow, într-o casă mare numită The Hoppet, aveau să se retragă şi bunicii Dawkins după ce au părăsit Burma, în 1934. Mama şi sora ei mai mică, Diana, au auzit prima oară de băieții Dawkins de la o prietenă gureşă a la Jane Austen când venea vorba despre tinerii burlaci abia sosiți în regiune. „La Hoppet s-au mutat trei frați! Cel de-al treilea e prea mic, mijlociul are potențial, iar cel mai mare este nebun de legat. Toată ziua nu face decât să arunce cercuri prin mlaştină şi apoi să se trântească pe burtă şi să se uite la ele."

Apucăturile aparent excentrice ale tatălui meu erau de fapt cât se poate de raționale – n-a fost nici prima, nici ultima oară când cauza unui om de ştiință a rămas neînțeleasă şi pusă la îndoială. Făcea o cercetare postuniversitară pentru Catedra de botanică de la Oxford privind distribuția statistică a smocurilor de iarbă în mlaştini. Pentru asta trebuia să identifice şi să numere plantele din diverse eşantioane de mlaştină, iar aruncarea unor „cercuri" (cvadrate) la întâmplare era metoda standard de a marca eşantioanele. Pasiunea lui pentru botanică s-a dovedit

a fi unul dintre lucrurile care au atras-o pe mama după ce s-au cunoscut.

Dragostea lui John pentru botanică a început devreme, într-una din vacanțele pe care el și Bill le petreceau la bunicii Smythies. În acele vremuri era destul de obișnuit ca părinții din colonii să-și trimită copiii, mai ales băieții, la școli-internat în Marea Britanie, așa că la șapte, respectiv șase ani John și Bill au fost trimiși la Chafyn Grove, o școală-internat din Salisbury pe care și eu am urmat-o mai târziu. Părinții lor au rămas în Burma pentru mai bine de încă un deceniu și, cum nu exista pe atunci traficul aerian, nu apucau să-și vadă băieții nici măcar în toate vacanțele școlare. Așa că, în vacanțe, cei doi băieți stăteau în alte părți, câteodată la internatele speciale pentru copiii părinților din colonii, câteodată la bunicii Smythies din Dolton, Devon, unde adesea se întâlneau și cu verișorii Smythies.

În zilele noastre, despărțirea copiilor de părinți pentru o perioadă atât de lungă este privită ca o cvasi-oroare, dar pe atunci era un lucru cât se poate de normal, inevitabilă condiție a serviciului în slujba imperiului și, desigur, a diplomației, într-o epocă în care călătoriile durau mult, erau epuizante și costisitoare. S-a întâmplat că atât John, cât și Bill s-au dezvoltat foarte bine, cu un caracter frumos, deși e posibil ca alții să fi fost mai puțin înzestrați să treacă cu bine printr-o asemenea privațiune în copilărie. Vărul lor Yorick, după cum am amintit, era excentric și poate nefericit; totuși, el a mers la Harrow, ceea ce – lăsând deoparte presiunea asocierii cu Wittgenstein – poate să explice totul.

Într-una din aceste vacanțe școlare la bunci, Arthur Smythies s-a gândit să-i ofere un premiu aceluia dintre nepoți care va strânge cea mai frumoasă colecție de flori sălbatice. John a câștigat, iar colecția din copilărie avea să devină nucleul ierbarului său, primul pas pe drumul ce avea să-l ducă spre cariera de botanist. Cum am mai spus, dragostea pentru florile sălbatice

a fost unul dintre lucrurile pe care, mai târziu, le va avea în comun cu Jean, mama mea. Împărtăşeau, de asemenea, pasiunea pentru locurile sălbatice, izolate, şi aversiunea faţă de companii gălăgioase: spre deosebire de Bill, fratele lui tata, şi de Diana, sora mamei (care ceva mai târziu s-au şi căsătorit), nu le plăceau petrecerile.

La treisprezece ani, John şi apoi Bill au părăsit Chafyn Grove şi au fost trimişi la Colegiul Marlborough din Wiltshire, una dintre cele mai cunoscute şcoli „publice" (adică private) din Anglia, iniţial creată pentru fiii de preoţi. Regimul era spartan; crud, dacă e să ne luăm după autobiografia în versuri a lui John Betjeman. Se pare că John şi Bill n-au suferit la fel ca poetul – ba chiar le-a plăcut –, dar poate fi edificator faptul că, atunci când i-a venit rândul lui Colyear să fie înscris, şase ani mai târziu, părinţii au decis să-l trimită la o şcoală mai blândă, anume Gresham din Norfolk. După mine, şi lui John i s-ar fi potrivit mai degrabă Gresham, doar că la Marlborough era un profesor de biologie renumit, A.G. („Tubby") Lowndes, care probabil că i-a insuflat pasiunea pentru botanică. Din mâna lui Lowndes au ieşit mai mulţi elevi de renume, printre care zoologii J.Z. Young şi P.B. Medawar şi cel puţin şapte membri ai Societăţii Regale. Medawar a fost coleg de generaţie cu tata, au mers împreună şi la Oxford, Medawar studiind zoologia la Magdalen, iar tata botanica la Balliol. În anexa web am reprodus o vinietă istorică, o prelegere a lui Lowndes, transcrisă cuvânt cu cuvânt de tatăl meu şi mai mult ca sigur auzită şi de Medawar în aceeaşi sală de clasă de la Marlborough. Cred că este interesantă pentru că, într-un fel, anticipează ideea centrală a „genei egoiste", chiar dacă nu m-a influenţat la acel moment: peste caietul de notiţe al tatei am dat ulterior, când *Gena egoistă* apăruse de mult.

După ce şi-a luat licenţa la Oxford, tata avea să rămână în universitate pentru o lucrare de cercetare postuniversitară – cea despre smocurile de iarbă menţionată anterior. Apoi a ales

o carieră în serviciul de agricultură din administrația colonială, ceea ce presupunea o pregătire suplimentară în agricultură tropicală, la Cambridge (în gazdă la o doamnă cu memorabilul nume Sparrowhawk[1]), după care – de acum logodit cu Jane – la Imperial College of Tropical Agriculture (ICTA) în Trinidad. În 1939 avea să fie trimis în Nyasa (astăzi Malawi) ca funcționar agricol.

1. Coroi. (*N.t.*)

După tabere prin Kenya

Trimiterea lui John în Africa avea să grăbească planurile părinților mei, astfel că s-au căsătorit pe 27 septembrie 1939 la biserica din Little Baddow. După aceea John a plecat cu vaporul spre Cape Town, de unde a luat trenul până în Nyasa, iar Jean l-a urmat în mai 1940 cu hidroavionul *Cassiopeia*. Călătoria ei, mult mai spectaculoasă, a durat o săptămână, fiind nevoiți să aterizeze de foarte multe ori pentru realimentarea rezervorului; una dintre opriri a fost la Roma, prilej de oarece emoții, dat fiind că Mussolini cocheta pe atunci cu ideea de a intra în război alături de Germania și, dacă ar fi făcut-o, toți pasagerii de pe *Cassiopeia* ar fi devenit prizonieri pe perioada războiului.

Dar nu a ajuns bine Jean, că John a și trebuit să-i dea vestea că a primit ordin de înrolare în regimentul King's African Rifles (KAR) din Kenya. Tânăra pereche nu a apucat să stea decât o lună în Nyasa (răstimp în care, după câte am calculat, am și fost conceput), după care a trebuit să plece. Batalionul Nyasa trimitea un convoi auto în Kenya, unde urma să aibă loc instrucția militară. John a reușit cumva să obțină permisiunea de a se rupe de coloană și a conduce singur până la destinație. Însă nu avea și permisiunea de a fi însoțit de soție. Nevestele coloniale din Nyasa primiseră ordinul strict de a rămâne acolo sau de a merge în Anglia ori în Africa de Sud în timp ce soții o luau înspre nord, către front. După câte știa ea, mama a fost singura care nu s-a conformat. Minunații mei părinți au trecut

fraudulos granița în Kenya – ceea ce avea să le pricinuiască probleme mai târziu, după cum veți vedea.

Pe 6 iulie 1940, John și Jean împreună cu servitorul lor Ali, care i-a însoțit, mereu credincios, și care mai târziu avea să joace un rol important în primii mei ani de viață, au pornit la drum în „Lucy Lockett", vechiul Ford combi rablagit al familiei. Au ținut un jurnal comun pe parcursul călătoriei, din care voi spicui mai jos câteva pasaje. Au pornit intenționat înaintea coloanei de mașini, în eventualitatea că vor avea probleme pe drum și va fi nevoie de ajutor: o decizie cât se poate de înțeleaptă din moment ce, chiar pe prima pagină a jurnalului, menționează că a fost nevoie ca o ceată de băieți să le împingă mașina ca să pornească. În ziua a patra consemnată în jurnal, după izbânda unei tocmeli pe niște tărtăcuțe:

> Episodul ne-a entuziasmat într-atât, căci ieșiserăm învingători în negociere și puseserăm mâna pe tărtăcuțele alea, încât John, luat de val, a pornit mașina înainte ca Ali să apuce să urce & a rupt portiera izbind-o de un copac. A fost foarte trist.

Dar nici măcar stricăciunea cu portiera smulsă n-a reușit să-i demoralizeze pe acești tineri, astfel că trioul și-a continuat drumul spre nord, printre struți și pe sub capetele girafelor, cu Kilimanjaro la orizont, dormind nopțile pe bancheta din spate a mașinii, lângă un foc de tabără aprins pentru a ține la distanță leii și pentru a găti tocănițe și plăcinte delicioase pe o vatră improvizată – tipul de invenții dibace cu care tatei i-a plăcut să se îndeletnicească toată viața. Din când în când, coloana de mașini îi prindea din urmă. Într-una dintre aceste dăți, comandantul,

> ...un ins masiv, cazon [...] cu o pălărie roșie pe cap și codiță și favoriți bălai, a intrat într-un magazin indian, ordonându-ne să așteptăm, și a ieșit de-acolo cu un baton mare de ciocolată pe care mi l-a oferit, spunând: „Un dar pentru o fată micuță pornită într-o mare călătorie!" John a mâncat ciocolata.

Să fi fost ciocolata modul subtil prin care comandantul remarca complice prezența ilegală a lui Jean în acel loc?

Pe măsură ce se apropiau de granița cu Kenya,

> Mă pregăteam să fiu acoperită cu sulurile de cuverturi și Ali să se așeze deasupra. Numai că punctul de frontieră nu s-a materializat niciodată, astfel că, după cea mai uluitoare și fascinantă călătorie, ne-am pomenit intrând nici mai mult, nici mai puțin decât în Nairobi. John m-a lăsat la hotelul Norfolk și a plecat cu mașina să se înroleze – însoțit de Ali, care apoi a ciordit o uniformă de askari și s-a dat drept soldat.* Ba a mai și ieșit „fruntaș" la un curs de conducere pentru askari, prin asta atrăgând atenția asupra sa și făcându-l de rușine pe John.

În ciuda acestui succes stânjenitor, Ali n-a devenit niciodată în mod oficial soldat, ci a călătorit peste tot cu tata ca valetul său neoficial, dintr-o tabără de instructaj în alta. Într-una din ele, la Nyeri, s-au nimerit în momentul funeraliilor militare ale lordului Baden-Powell, fondatorul Cercetașilor. În calitatea sa de fost cecetaș, John a fost pus să țină lințoliul și să mărșăluiască pe lângă afet. Am o fotografie cu el la acel eveniment (vezi secțiunea cu fotografii din această carte) și trebuie să spun că mi se pare că arată foarte spilcuit în uniforma KAR, cu pantaloni scurți kaki, ciorapi trei sferturi și pălăria pe care, tot mai ponosită și mai tocită de la an la an, avea s-o poarte până la sfârșitul vieții. În paranteză fie spus, ofițerul înalt care mărșăluiește (în contratimp) alături de el este lordul Erroll din grupul „Happy Valley", care nu peste mult timp avea să fie ucis în faimosul și oficial încă nerezolvatul caz „White Mischief".

Pentru Jean, următorii trei ani au fost o migrație mai mult sau mai puțină continuă, căci l-a urmat pe John pretutindeni unde a fost mutat, atât în Uganda, cât și în Kenya. După cum avea să consemneze mult mai târziu în volumul de memorii privat scris pentru membrii familiei,

---

* „Askari" erau soldații africani din KAR. (*N.a.*)

John era foarte priceput să-mi găsească domicilii temporare în apropierea diverselor locuri unde era mutat pentru instructaj cât timp a fost în KAR. Am avut slujbe mărunte, am văzut de copiii altora sau am lucrat în câteva şcoli pregătitoare, dar am fost şi simplu chiriaş. La un moment dat, când au primit ordin să cucerească Addis Ababa, comandantul lui John le-a zis că ar face bine să se grăbească, să nu ajungă Jean Dawkins acolo înaintea lor!

Printre multele gazde amabile la care a stat Jean în acea perioadă s-au numărat doctorul McClean şi soţia lui, în Uganda, care au primit-o ca bonă pentru fetiţa lor, „Snippet".

Soţii McClean din Jinja au fost foarte amabili cu mine, şi eu aveam grijă de Snippet, făceam una, alta. Casele din Jinja erau toate într-un golf, pe malul lacului, aşa că hipopotamii se jucau adeseori noaptea prin iarbă, grohăind şi mormăind, ba şi devastând grădinile. Erau o mulţime de crocodili care leneveau în apă şi se încălzeau chiar pe pietrele de sub cascadă, pe unde, ca proasta, obişnuiam să mai vâslesc. Mă amuzau crocodilii cu gurile lor larg deschise, astfel ca păsărelele prietene să le ciugulească fără grijă dintre dinţi!

Obiceiul simbiotic de curăţare este astăzi bine cunoscut la peştii din recifele de corali. Am scris despre el şi despre interesanta teorie evoluţionistă de la bază în *Gena egoistă*, dar nu mi-a trecut prin minte până când am citit, mult mai recent, cartea de memorii a mamei, că o relaţie asemănătoare există şi între crocodili şi păsări. Presupun că teoria evoluţionistă din spatele ei este aceeaşi, exprimată cel mai bine în limbajul matematic al teoriei jocurilor.

Cât timp a stat la familia McClean, mama a avut şi primele accese de malarie, care aveau să se repete în cei nouă ani petrecuţi de ea în Africa şi care au contribuit, în cele din urmă, la decizia părinţilor mei de a se întoarce în Anglia. La alt acces, de mai târziu, când trăiau deja în Nyasa, după război, pe când delira de la febră, mama îşi aminteşte că a auzit vocea severă a doctorului Glynn, medic-şef la spitalul Lilongwe, spunând: „Dacă nu-l chemăm repede pe John Dawkins, s-ar putea să fie

prea târziu." Probabil în mod eronat, ea își atribuie revenirea faptului că simțise în vocea doctorului temerea că va muri și hotărâse să riposteze demonstrându-i că se înșală.

În tot cazul, pentru una dintre primele crize de malarie pe care le-a avut la reședința McClean se pare că a primit alt diagnostic:

> Doctorul era un tip vesel, plin de vervă și într-o zi mi-a spus: „Știi care e problema ta, nu?", iar eu i-am răspuns: „Malaria?", la care el zice: „Ești gravidă, fată dragă!" Am avut un șoc, dar ne-am bucurat enorm. Desigur, dacă e să ne gândim acum, nu fuseserăm prea inspirați dat fiind contextul imprevizibil în care ne aflam, fără o casă a noastră. Și totuși, dacă am fi fost precauți, raționali și ne-am fi ferit, nu l-am mai fi avut pe Richard! Na! Am luat situația ca atare și m-am apucat să fac hăinuțe de bebeluș, iar norocul a fost, desigur, de partea noastră. Norocul nu ne-a părăsit nici o clipă. Acum îmi dau seama însă că n-a fost tocmai ușor mai târziu pentru Richard să-l târâm după noi peste tot prin lume, poate a fost chiar primejdios. Am numărat de câte ori i-am făcut valijoara în primii ani. Și-a petrecut multe nopți prin trenurile din Kenya și Uganda. Pretutindeni era înconjurat chipuri noi, ceea ce trebuie să-i fi creat o teribilă stare de nesiguranță.

Am dat peste lista cu bilanțul peregrinărilor mele între 1941 și 1942. Mama și le-a notat într-un caiet, „caietul albastru", acum foarte jerpelit, în care a consemnat și câteva dintre perlele spuse de mine în copilărie, și mai târziu de sora mea, Sarah. Singurul loc din acea listă de care îmi amintesc este coliba lui Grazebrook din Mbagathi, pe lângă Nairobi, probabil pentru că am fost acolo în două rânduri. Ne găzduia doamna Walter, care locuia cu nora ei Ruby, văduvă de război, și nepoții.

Citez din memoriile mamei:

> Kenya, Uganda și Tanganyika sunt presărate cu amintiri, multe foarte vesele și minunate. Dar am avut parte și de multă durere, frică, neliniști și singurătate când John era plecat și nu aveam nici o veste de la el. Scrisorile ajungeau la intervale mari și de multe ori la

grămadă, datate cu mult timp în urmă. Am fost adeseori speriată, singură şi neliniştită, dar aveam mulţi prieteni buni şi dragi, un mare noroc. În mod special familia Walter din Mbagathi, care ne-a adoptat pur şi simplu pe Richard şi pe mine.

Eram acolo când a sosit telegrama prin care se anunţa că John [fiul doamnei Walter], care abia fusese acasă în permisie, a murit. Doamna Walter trecuse prin tot acest calvar la moartea soţului, în Primul Război Mondial, când John era copilaş. A fost foarte, foarte trist.

Aşa că toată atenţia noastră s-a concentrat asupra micuţului William Walter şi apoi a dispărutului Johnny. Au fost ca nişte fraţii pentru Richard, iar doamna Walter ca o bunicuţă, pentru o bună bucată de vreme. Era o femeie deosebită, minunată, care încerca să se menţină cât mai ocupată şi să-şi păstreze optimismul. Se străduia să le ofere vacanţe vesele militarilor în permisie, iar eu făceam drumul la Nairobi ca să duc şi să aduc loturi întregi de soldaţi, marinari şi piloţi cu bacul *Juliana*, un mijloc de transport nu tocmai previzibil. *Juliana* avea două rezervoare, pornea cu benzină, după care, cu puţin noroc, trecea pe parafină. Odată abia am supravieţuit celor 20 de mile până acasă. Un bucătar de vas imens de gras, beat criţă, cum aveam să constat repede, pe care-l luasem de la hotelul New Stanley, a adormit în scaun şi s-a prăvălit peste mine cu toată greutatea, încât abia am mai putut să cârmesc. N-a fost chip să-l urnesc. A fost extrem de dificil.

Cred că acelor bărbaţi chiar le-a plăcut la casa Walter. Se jucau cu copiii, o ajutau pe doamna Walter în gospodărie cu diverse sarcini mărunte care necesitau o mână de bărbat, iar ea îi trata ca pe băieţii ei şi le servea mese copioase. Era un cămin pentru noi toţi în adevăratul sens al cuvântului.

Richard şi cu mine ne-am construit o altă colibă de chirpici în Mbagathi, dublă, minunată, din două rondavele [forme circulare tradiţionale] prelungite cu o porţiune dreaptă între ele. Era fermecătoare.

Construcţia acestor două colibe sub un singur acoperiş a durat numai vreo săptămână. Cred că reprezintă cea mai veche amintire a mea.

Doamna Walter achiziţionase între timp o bucăţică de teren. Într-o zi, pe când tăia tufele cu un african, s-a declanşat o explozie,

produsă (credem noi) de o mină rămasă din Primul Război Mondial, care i-a smuls bietului om pulpa unui picior. Cum era o femeie înaltă şi robustă, doamna Walter l-a urcat în dubiţa ei rablagită şi l-a adus acasă. I-am pus atele, l-am bandajat şi ea l-a dus la Nairobi. Omul era tot o veselie şi a vorbit tot drumul. Asemenea bravură ni s-a părut incredibilă!

Se uită uşor faptul că Primul Război Mondial a ajuns până în Africa subsahariană. Tanganyika, plus Rwanda şi Burundi erau pe atunci colonii germane, de aceea s-au purtat lupte în acea zonă, inclusiv confruntări navale pe lacul Tanganyika între vasele germane, de o parte a frontului, şi cele ale Marii Britanii şi Belgiei, de partea cealaltă (coasta de vest a lacului era în Congo belgian). Elspeth Huxley, în romanul ei cu adevărat excepţional *Red Strangers* (*Străini roşii*), o saga a vieţii duse de populaţia Kikuyu, oferă o imagine a războiului prin ochii acestor oameni – o aberaţie misterioasă, cumplită a albilor, în care africanii sunt prinşi, în mod oribil, la mijloc. Nu numai că a fost ceva oribil, dar a fost lipsit de noimă, pentru că partea victorioasă nu a plecat acasă cu prada de vite sau capre a învinşilor.

Însă nu toate şocurile din această perioadă aveau să fie legate de războaie, fie ele din prezent sau din trecut.

Uneori mă trimitea cu calul lui Ruby, Bonnie, să duc câte un mesaj la ferma învecinată, a lui Lennox Brown. Prima oară când am ajuns acolo, băiatul în casă m-a condus în salonul cel mare şi a plecat s-o cheme pe Memsahib. Încăperea era întunecată, avea nişte jaluzele demodate, trase ca să nu pătrundă soarele; pe când aşteptam, mi-am dat seama că nu sunt singură. O leoaică uriaşă se întindea cât era de lungă pe canapea şi căsca uitându-se spre mine! Am paralizat. Când a venit, doamna Lennox Brown i-a dat o palmă şi a împins-o de pe canapea. I-am lăsat mesajul şi am plecat.

Acest incident, pictat de mama la scurt timp după aceea din memorie, se regăseşte în secţiunea cu fotografii din această carte.

Ceva mai târziu, Richard şi William Walter au început să se joace cu doi pui de leu la o altă fermă. Erau cam de mărimea şi greutatea

unui labrador adult (cu picioare scurte), foarte bătăuşi şi puternici. Dar el şi William îi găseau distractivi. Mergeam adesea la picnic pe dealurile din Ngong, trecând cu maşina peste iarba măruntă, montană – nu existau drumuri. Răcoare, altitudine, priveliştе minunată. Dar mai mult ca sigur era o mare prostie, căci pe acele dealuri îşi făceau veacul cirezi enorme de bivoli africani.

Următoarele mele două amintiri în ordinea vechimii sunt legate de înţepături: prima făcută de doctorul Trim în Kenya, a doua (mult mai dureroasă) de un scorpion, ceva mai târziu, în Nyasa. Doctorul Trim avea un nume potrivit[1], căci datorită lui, se pare, am fost circumcis. Desigur, nimeni nu mi-a cerut părerea, dar se pare că nici părinţii mei n-au fost întrebaţi! Tata, plecat la război, n-a avut habar. Pe mama a informat-o pur şi simplu o asistentă că mă pregăteşte pentru circumcizie, şi atâta tot. Se pare că era o practică de la sine înţeleasă în cabinetul doctorului Trim – cum de altfel se poate să fi fost în multe spitale din Marea Britanie la acea vreme: la diversele internate prin care am trecut, numărul băieţilor circumcişi era aproximativ egal cu al necircumcişilor, fără vreo legătură directă cu religia, poziţia socială sau orice altceva. Astăzi lucrurile stau altfel în Marea Britanie şi înţeleg că şi America începe să se mişte în aceeaşi direcţie. Într-un caz judecat recent într-un land din Germania s-a convenit că inclusiv circumciziile după criterii religioase reprezintă o încălcare a drepturilor unor oameni prea tineri ca să-şi poată da acordul. Verdictul din Germania va fi contestat probabil dat fiind că, pe de altă parte, a-i împiedica pe părinţi să-şi circumcidă copiii este o încălcare a drepturilor acestora de a-şi practica religia. E semnificativ că nu se menţionează drepturile copilului. Religia se bucură de nişte privilegii uluitoare în societăţile noastre, privilegii refuzate aproape oricăror altor interese de grup imaginabile – şi, în mod clar, refuzate indivizilor.

1. *To trim* înseamnă, în engleză, a tăia, a ajusta, a scurta. (*N.t.*)

Cât despre scorpion, a fost o pedeapsă dureroasă pentru lacunele naturalistului în devenire. L-am văzut cum se târa pe podea şi am crezut că este o şopârlă. Cum *am putut*? Şopârlele şi scorpionii nu seamănă din nici un punct de vedere, după cum observ azi. M-am gândit că ar fi haios să simt cum mi se plimbă „o şopârlă" peste piciorul desculţ, aşa că mi-am întins laba piciorului în calea ei. În secunda următoare am simţit o durere arzătoare. Am zbierat din toţi rărunchii, după care cred că am leşinat. Mama mi-a povestit cum trei africani mi-au auzit urletul şi au alergat într-un suflet în casă. Când au văzut ce păţisem, au început să-mi sugă, cu rândul, veninul din picior. Este o procedură cunoscută pentru muşcătura de şarpe. Nu ştiu dacă funcţionează şi în cazul înţepăturii de scorpion, dar gestul lor mă înduioşează. Astăzi am fobie de scorpioni, într-atât încât n-aş pune mâna pe unul nici măcar dacă ar avea acul extirpat. Ce să mai vorbesc de euripteride, uriaşii scorpioni marini din paleozoic, care ajungeau şi la 1,80 de metri lungime...

Adesea sunt întrebat dacă nu cumva copilăria mea în Africa m-a pregătit să devin biolog: întâmplarea cu scorpionul este una dintre dovezile că n-a fost aşa. Mai am o poveste care duce la acelaşi răspuns negativ, de mi-e şi jenă s-o relatez. Pe când stăteam la doamna Walter, în apropierea casei ei un grup de lei devora un animal, iar nişte vecini s-au oferit să ne ducă pe toţi să-i vedem. Ne-am apropiat cu o maşină de safari până la vreo zece metri de locul în care leii sfâşiau din pradă, în timp ce alţii stăteau lungiţi alături, ca şi cum ar fi mâncat destul. Adulţii din maşină erau transfiguraţi de emoţie şi uimire. Însă William Walter şi cu mine, mi-a povestit mama, stăteam impasibili pe podeaua autoturismului, cu totul absorbiţi de jucăriile noastre pe care le plimbam de colo-colo făcând „vruum, vruuum". Am afişat o indiferenţă totală faţă de lei, în ciuda încercărilor repetate ale adulţilor de a ne trezi interesul.

Lipsurile mele în materie de curiozitate zoologică se pare că au fost compensate prin sociabilitate interumană. Mama îmi

povesteşte că eram din cale-afară de prietenos, nu mi-era frică de străini: vorbăreţ încă de mic, iubind cuvintele. Şi, în ciuda deficienţelor mele de naturalist precoce, se pare că am fost un sceptic precoce. La Crăciunul din 1942, un individ pe nume Sam s-a costumat în Moş Crăciun pentru noi, copiii din casa doamnei Walter. Din câte înţeleg, a reuşit să-i păcălească pe toţi copiii, după care a luat-o din loc, făcându-ne jovial cu mâna şi lansându-şi cunoscutele ho-ho-ho-uri. Când a ieşit pe uşă, m-am uitat la cei mari şi am spus-o pe şleau, spre stupoarea tuturor: „A plecat Sam!"

Tata a scăpat întreg şi nevătămat din război. Mă gândesc că a avut noroc că nu s-a bătut cu nemţii ori japonezii, ci cu italienii, care poate apucaseră să vadă adevărata faţă a absurd de vanitosului lor Duce şi avuseseră inteligenţa de a nu mai vrea să învingă. John şi-a îndeplinit misiunea de sublocotenent pe autoblindate în campaniile din Absinia şi Somalia şi, după ce italienii au fost înfrânţi, a fost trimis la instructaj în Madagascar cu Regimentul de Autoblindate din Africa Orientală, de unde se aştepta să fie trimis în Burma. Acolo ar fi putut să se întâlnească cu fratele lui mai mic, Bill, la vremea aceea maior în Regimentul Sierra Leone, luptând împotriva mult mai spectaculoasei armate japoneze, fiind şi menţionat în corespondenţa de război. Totuşi, în 1943 guvernul avea să pună mai mare preţ pe cariera de agricultor a lui John decât pe cea militară, motiv pentru care a fost lăsat la vatră împreună cu alţi membri ai sectorului agricol din Nyasa.

Vestea demobilizării i-a produs lui Jean o asemenea bucurie când a citit scrisoarea cu mine în braţe, încât aproape că era să dea peste noi o maşină. Venise să-şi ridice corespondenţa, ca de obicei, de la serviciul post-restant din Nairobi. Scrisoarea lui John povestea aparent un meci de crichet. Dar cum ea nu nutrea nici o pasiune pentru acest sport, lucru pe care John îl ştia foarte bine, nu avea de ce s-o plictisească cu un asemenea subiect. Deci era un mesaj codificat. Cei doi inventaseră cândva un cod secret

pe care-l şi folosiseră de câteva ori, deoarece scrisorile militarilor erau invariabil deschise şi citite de cenzori. Codul lor era simplu: citeşte numai primul cuvânt de pe fiecare rând şi fă abstracţie de restul. Iar primele cuvinte de la început de rând din pasajul despre meciul de crichet au fost „*bowler* [...] *hat* [...] *soon*"[1]. Din păcate, scrisoarea nu s-a păstrat, dar nu e greu să ne-o imaginăm. *Bowler* înseamnă şi aruncător în meciul de crichet, pe *hat*[2] John l-a strecurat cumva în context (poate pălăria de panama a arbitrului; mama nu mai ţine minte exact), iar pe *soon* („curând") în vreun comentariu plauzibil asupra meciului. Ce însemna? Păi gambeta era epitoma straielor civile – ţinuta de rezervist, de civilie. „Gambeta în curând" nu putea să însemne decât un singur lucru, iar Jean nu trebuia să fie expertă în cuvinte încrucişate ca să îl priceapă. John urma să fie lăsat la vatră, iar Jean, aflată în mijlocul străzii, fericită de o asemenea veste, aproape că a fost călcată de o maşină, cu mine cu tot.

Întoarcerea la Nyasa însă n-a fost tocmai uşoară. Faptul că Jean intrase fraudulos în Kenya avea să-i creeze acum probleme. Dundridgenii* din conducerea colonială n-au putut să-i emită

1. „Trecut în rezervă curând." (*N.t.*)

2. „Pălărie", iar în sintagma *bowler hat*: „gambetă". Expresia *to get the bowler hat* („a primi gambeta") se traduce prin „a fi trecut în rezervă". (*N.t.*)

* [În original, *dundridges*. (*N.t.*)] Cuvânt folosit de mine şi de soţia mea pentru birocraţii care nu ies sub nici o formă din litera legii, cuvânt pe care mă străduiesc să-l introduc în limba engleză. E dintr-un roman umoristic scris de Tom Sharpe, în care personajul J. Dundridge ilustrează perfect tipologia. Cuvântul se potriveşte de minune şi ca sonoritate. Ca să poată fi preluat de *Oxford English Dictionary*, un cuvânt nou trebuie să fie suficient de des folosit în scris fără a fi nevoie de o definiţie sau de un sinonim. Vorbesc din experienţă şi sunt foarte bucuros că un alt cuvânt, inventat de mine mai demult, *memă* [element cultural sau sistem comportamental transmis de la un individ la altul prin imitaţie sau alte mijloace non-genetice – *N.t.*], a îndeplinit această cerinţă

o viză pentru părăsirea Kenyei din moment ce, conform actelor ei, nu intrase niciodată în această țară. Iar John și Jean nu mai puteau să facă drumul înapoi cu mașina, așa cum veniseră, pentru că de data aceasta John avea ordine precise să călătorească împreună cu cadrele militare: oficial intra în rezervă abia după ce ajungea la cartierul general al batalionului din Nyasa, în țara din care plecase. Așa că cei doi trebuiau să părăsească Kenya separat, iar Jean nu avea cum, pentru că de fapt nu se afla acolo. A fost nevoie s-o aducă pe sus pe doamna Walter ca să depună mărturie că Jean există, și pe doctorul Trim ca să ateste că exist și eu – ceea ce chiar putea să facă, el fiind cel care m-a adus pe lume. În cele din urmă, certificatul meu de naștere a rezolvat lucrurile: reticenții dundridgeni n-au mai avut de ales și au trebuit să ștampileze, în silă, actele de drum ale lui Jean. Ea și cu mine, un copilaș de doi ani, am pornit-o cu un avionaș despre care astăzi s-ar spune că-i făcut să sari peste bălțoace – și ce mai bălțoace, pline de crocodili și hipopotami, păsări flamingo și elefanți la scăldat! Ne-am pierdut toate bagajele când am schimbat avionul în Rhodesia de Nord (astăzi Zambia), dar în scurt timp nu mai avea să conteze. Părinții mei au aflat cu încântare că toate bagajele pe care le trimiseseră din Anglia pe mare la începutul războiului ajunseseră în cele din urmă în Nyasa întregi, probabil escortate în tot acest timp de marina militară; în ele se găseau, după cum avea mama să consemneze bucuroasă în memoriile ei:

> Toate cadourile noastre de la nuntă, de care abia dacă ne mai aduceam aminte, și hainele mele cele noi. A fost un extraordinar dar de bun venit, pe lângă Richard, dornic să ne ajute să explorăm toate cuferele.

și acum se află la loc de cinste în lexicon. Vă rog să folosiți și cuvântul *dundridge* pentru a-l face să intre în circulație. (*N.a.*)

Țara lacului

Viața noastră a continuat în același stil nomad ca în Kenya. John și ceilalți întorși de la oaste au fost folosiți ca rezerve pentru ca funcționarii agricoli care nu mai avuseseră concediu de la îndatoririle tropicale încă de la începutul războiului să ia și ei o vacanță în paradiziaca Africă de Sud. Așa că John avea să primească câte un post nou, într-o altă zonă a Nyasei, la fiecare câteva luni. Dar, după cum mărturisea și mama, „a fost distractiv până la urmă și fără îndoială o experiență benefică pentru John, iar noi am văzut o mare parte din Nyasa și am locuit în multe case interesante".

Din acea perioadă îmi amintesc cel mai bine de o casă din Makwapala, la poalele muntelui Mpupu, lângă lacul Chilwa, unde tata administra institutul agricol și ferma închisorii. Deținuții care prestau muncă la fermă se bucurau de oarecare libertate, ba chiar îmi amintesc cum jucau fotbal desculți, cu picioarele lor cu tălpi tăbăcite. Sora mea, Sarah, s-a născut la spitalul din Zomba în această perioadă, iar mama își amintește că deținuții din Makwapala, o parte dintre ei închiși pentru crimă, „făceau coadă să le dau căruciorul s-o plimbe după ora ceaiului".

Când am ajuns la Makwapala, a trebuit să stăm la început în casa funcționarului agricol aflat împreună cu familia pe picior de plecare: călătoria lor spre Anglia se decalase cu câteva săptămâni. Aveau doi băieți, dintre care David, cel mare, prezenta prostul obicei de a-i mușca pe ceilalți copii. Mâinile mi

se umpluseră de mușcături. Odată, la un ceai în grădină, tata l-a surprins pe David asupra faptei și și-a strecurat ușor piciorul să-l blocheze. Mama lui David s-a scandalizat din cale-afară. Și-a tras pruncul la piept și l-a făcut pe tata cu ou și cu oțet. „Dar chiar nu vă pricepeți deloc la psihologia copilului! Orice om știe că cel mai *rău* lucru pe care-l poți face e să oprești în mijlocul mușcăturii un copil care mușcă."

Makwapala era un loc torid, cu aer umed, plin de țânțari și de șerpi. Era prea izolat ca să beneficiem de servicii poștale normale, astfel că așezarea avea un „emisar" propriu, Saidi, a cărui misiune era să pedaleze zilnic cele 15 mile până în Zomba și înapoi, cu poșta. Într-o zi, Saidi nu s-a mai întors; am fost informați că

> o ploaie nemaipomenită de pe muntele Zomba s-a prelins prin toate râpele muntelui, viitura aducând de sus bucăți întregi de pământ și bolovani. Drumurile și podurile din orașul Zomba au dispărut, oamenii aflați în mașini sau case au rămas izolați, iar drumul către Makwapala a fost ras de pe fața pământului.

Saidi scăpase cu bine, însă un om foarte amabil, domnul Ingram, care mă lăsa de obicei să conduc mașina așezat în poala lui, și-a pierdut din păcate viața în timp ce traversa cu mașina un pod care a fost măturat de ape. „Mai târziu", scria mama, „am aflat de la localnici că așa ceva se mai întâmplase și înainte, dar nu în vremurile noastre. Niște creaturi enorme, ca niște șerpi, cărora li se spune *nyapolo*, se năpustiseră asupra văilor și distruseseră totul".

Iubeam ploaia. Cred că ea îmi aducea destinderea aceea pe care o resimt oamenii din țările cu climă uscată „în ziua când ploaia s-a coborât"[1]. În timpul potopului *nyapolo*, pentru că „îi dusesem dorul ploii", se pare că m-am arătat „încântat – s-a

1. În original, *the day that the rains came down* – vers din cântecul omonim interpretat de Jane Morgan, unul dintre hiturile anului 1958. (*N.t.*)

dezbrăcat la piele şi a ieşit afară în ploaie chiuind de bucurie, ca un zăpăcit". Şi astăzi mă cuprinde o senzaţie caldă de încântare când plouă cu găleata, dar nu mai ies s-o simt pe piele, poate pentru că ploile englezeşti sunt mai reci.

Din Makwapala am cele mai coerente amintiri şi tot acolo au consemnat şi părinţii mei cele mai multe „perle" rostite de mine şi cele mai multe activităţi. Iată numai două din multele mostre:

Vino, mami, să te uiţi. Am găsit locul unde se duce noaptea să doarmă când e soare [întunericul de sub canapea].

I-am măsurat cada lui Sally cu rigla mea şi are şapte cu nouă penny, aşa că a întârziat mult la făcut băiţă.

Ca orice copilaş, îmi plăcea la nebunie să mă dau drept altceva.

Cred că o să fiu un accelerator.

Gata, nu mai fi marea, mami.

Eu sunt un îngeraş şi tu eşti domnul Fazan, mami. Tu zici „Bună dimineaţa, Îngeraş". Dar îngeraşii nu vorbesc, ei numai mormăie. Acum îngeraşul merge la culcare. Îngeraşii se culcă mereu cu capul sub tălpi.

Îmi plăceau şi metapersonificările de gradul al doilea:

Mami, vreau să fiu un băieţel care zice că e Richard.

Mami, sunt o bufniţă care e o roată de moară de apă.

Aproape de unde locuiam era o moară de apă, care mă fascina. Puştiul de trei anişori care eram încerca să dea câteva instrucţiuni pentru construcţia unei roţi de moară:

Legi o bucată de sfoară în jurul beţelor şi cauţi un şanţ în care să curgă apa foarte repede. Apoi pui nişte lemn şi nişte tablă ca să-i faci o toartă şi o foloseşti când vine apa. După care pui nişte cărămizi ca apa să cadă repede de tot şi pui nişte lemn şi o faci rotundă

şi pui multe chestii care să iasă din ea, apoi o pui pe un băţ lung şi gata roata de moară şi o să se rotească în apă şi o să facă ZDRANG ZDRANG ZDRANG.

Ceea ce urmează aş zice că e o personificare de grad zero din moment ce şi eu, şi mama trebuia să ne dăm drept noi înşine:

Acum tu eşti mami şi eu sunt Richard, şi o să mergem la Londra cu garimotorul [foarte probabil acest termen anglo-indian a apărut în familia mea datorită bunicilor şi străbunicilor colonialişti, dar se prea poate să se fi răspândit din India în întregul imperiu].

În februarie 1945, când aveam aproape patru ani, părinţii mei consemnau faptul că „nu a desenat niciodată ceva recognoscibil". Trebuie să fi fost o dezamăgire pentru mama mea, care avea talent la desen; la doar 16 ani semnase un contract de ilustrare a unei cărţi, iar apoi urmase cursurile facultăţii de artă. Până în ziua de azi am rămas la fel de incapabil în privinţa artelor vizuale şi-mi lipseşte cu desăvârşire şi ochiul să le apreciez. Cu muzica, situaţia este complet diferită, la fel cu poezia. Mă emoţionez uşor, până la lacrimi, când citesc poezie sau (ceva mai puţin) când ascult muzică, de pildă mişcarea lentă din *Cvintetul de coarde* al lui Schubert, sau când ascult anumite cântece ale lui Judy Collins ori Joan Baez. Din însemnările părinţilor mei depistez o fascinaţie precoce pentru prozodie. Mă ascultau când îmi făceam siesta la Makwapala.

Vântul bate
Vântul bate
Ploaia cade
Frigul cade
Vine ploaia
Zi de zi vine ploaia
Din cauza copacilor
Ploaia copacilor

Se pare că vorbeam singur sau cântam de unul singur mai tot timpul, adesea fără nici o noimă, dar respectând ritmul.

Negrul vaporaş plutea pe mare
Un negru vaporaş adia în vânt
Mergi, mergi, mergi, mergi către mare
Mergi pe pajişti, tu, negru vaporaş
Negrul vaporaş trecea peste pajişti
Pajişti erau până-n mare
Mergi către pajişti, mergi către mare
Negrul vaporaş trece peste pajişti
Mergi pe pajişti, mergi către mare

Cred că tipul acesta de solilocviu, în care te joci cu metrica şi faci permutări de cuvinte poate doar pe jumătate înţelese, este ceva obişnuit la copiii de vârstă mică. Un exemplu similar găsim şi în autobiografia lui Bertrand Russell, când ne povesteşte cum trăgea cu urechea la ce vorbea de una singură Kate, fetiţa lui de doi ani, şi o auzea spunând:

Vântul din nord suflă peste Polul Nord.
Margarete lovesc iarba.
Vântul scutură toţi clopoţeii.
Vântul din nord suflă în vântul de la Sud.

Tot ce pot să bănuiesc despre scâlciata-mi aluzie la Ezra Pound din versurile de mai jos este că mi s-a tras de la lecturile cu voce tare ale părinţilor mei:

Askari a căzut de pe struţ
În ploaie
Boni cântă Dracu' ne ia[1]
Şi ce s-a ales de struţ?
Boni cântă Dracu' ne ia

Părinţii mei au mai consemnat şi că aveam un repertoriu bogat de cântecele pe care le redam fără să falsez, crezându-mă

1. În original: *Huge sing Goddamn*. Versul la care se face aluzie este din poemul *Ancient Music* de Ezra Pound: *Lhude sing goddamn* – Uomi cântă Dracu' ne ia, trad. de Radu Vancu. (*N.t.*)

gramofon, ba uneori făceam şi „glume" cum că ar fi sărit acul şi cântam acelaşi cuvânt fără oprire, până ce puneau „acul" (degetul meu) la loc pe placă. Aveam un gramofon portabil, cu cheie, întocmai ca acela imortalizat de duetul comedianţilor Flanders şi Swann în *Cântecul reproducerii*.

Aveam un gramofon micuţ
Cu cheia-l întorceam,
Din ascuţitul lui acuţ
Un sunet voios scotea.

Apoi l-au amplificat
Şi-a fost mai zgomotos.
I-au pus ace din fibră
Să sune mai duios.

Tata nu a cumpărat ace din fibră. În modu-i caracteristic, a improvizat folosind nişte ţepi care creşteau în vârful frunzelor de sisal.

O parte din cântece cred că le ştiam de pe discuri, unele erau bâiguieli inventate de mine din tot ce-mi trecea prin cap în acea clipă, precum cele de mai sus, iar pe altele le însuşisem de la părinţii mei. Mai ales de la tata, căruia îi făcea mare plăcere să mă înveţe cântece fără noimă, de multe ori preluate şi ele de la tatăl lui, aşa că în multe seri casa răsuna de scânteietoare aberaţii, precum: *„Mary had a William goat"*[1] („Mary avea o capră William"), *„Hi Ho Cathusalem, the harlot of Jerusalem"*[2] („Hei-ho Catusalim, boarfa din Ierusalim") sau *„Hoky Poky Winky Fum"*[3], pe care, aveam să aflu, bunicul Smythies îl fredona zilnic atunci când îşi lega şireturile la bocanci, şi numai atunci. La un moment

1. Variantă parodică a mult mai cunoscutului cântec pentru copii *Mary had a little lamb* (*Mary avea un mieluşel*). (*N.t.*)

2. Cântec obscen din repertoriul suporterilor de rugby. (*N.t.*)

3. Vers din refrenul cântecului *The King of the Cannibal Islands* (*Regele insulelor cu canibali*), compus şi interpretat în varieteuri în anii 1830 de comicul englez A.W. Humphreys. (*N.t.*)

dat m-am pierdut la ştrandul lacului Nyasa, ca să fiu găsit într-un final stând între două băbuţe întinse pe şezlonguri şi delectându-le cu cântecul *Gordouli*, pe care încă din 1896 toţi studenţii de la Balliol îl urlă, ca o serenadă în batjocură, peste gard rivalilor de la Trinity, facultatea vecină – unul dintre cântecele preferate ale bunicului şi ale tatălui meu.

Gordooooooouli.
Cu faţă ca de jambon.
Bobby Johnson zice-aşa
Deci nu poate fi trombon.
Al naibii Trinity. Al naibii Trinity.
De-aş fi naibii student la Trinity
M-aş duce. M-aş duce.
În prima budă publică m-aş mai opri.
M-aş duce. M-aş duce.
Aş trage dopul şi m-aş scurge.
M-aş duce. M-aş duce.
Al naibii Trinity. Al naibii Trinity.

Ei, nu sunt nişte versuri de prea bună calitate şi în mod normal nu se recită niciodată „pe uscat", dar mă gândesc că ar fi destul de interesant de ştiut cum li s-au părut celor două bătrânele. Mama povesteşte că, deşi erau misionare, se amuzau copios. Apropo, când am ajuns şi eu la Balliol, în 1959, am descoperit că linia melodică s-a mai schimbat, dar în rău – a suferit o mutaţie memetică distructivă şi şi-a pierdut din subtilitate – în cei 22 de ani de când terminase tata facultatea.

Recurgeam la metafora cu gramofonul de fiecare dată când încercam să amân mersul la culcare: gramofonul „obosea", cântecul încetinea şi se auzea tot mai distorsionat, deci era nevoie să fie „întors" cu cheia. Era de altfel o realitate a vieţii de zi cu zi: nu aveam curent electric, aşa că gramofonul nostru cu cheie trebuia întors periodic pentru a putea reda celebra colecţie de discuri cu 78 rpm a tatei: în principal Paul Robeson, care îmi place enorm şi astăzi, dar şi un alt mare bas, Feodor Şaliapin, care

cânta *Tom der Reimer* în germană (mi-ar plăcea să mai găsesc discul acela, dar, din păcate, cu iTunes n-am avut nici un succes), precum şi diverse piese de muzică orchestrală, printre care *Variaţiunile simfonice* ale lui César Frank, cărora eu le ziceam „Apă picurând", probabil gândindu-mă la partea de pian.

Pentru că nu aveam curent electric în casă, foloseam pentru iluminat lămpi cu parafină. Trebuia să le pornim cu alcool metilic, cât să ia foc fitilul, după care se alimentau cu vapori de parafină şi sâsâiau liniştite toată seara. Mai toată perioada cât am stat în Nyasa nu am avut nici closet cu apă, aşa că trebuia să folosim unul scobit în pământ, uneori plasat într-o cabină separată de casă. Din alte puncte de vedere însă, am trăit în mare lux. Am avut mereu bucătar, grădinar şi mai mulţi servitori (cărora, îmi pare rău să recunosc, le spuneam „băieţi în casă"), în fruntea cărora se afla Ali, însoţitorul şi prietenul meu permanent. Ceaiul se servea pe peluza din faţa casei într-un frumos ceainic de argint, având alături un vas de apă clocotită şi altul, mai mic, de lapte, şi ele de argint, sub un umbrar dintr-o elegantă muselină îngreunată cu cochilii de litorine cusute pe tiv. Şi mâncam *drop scones* (clătite scoţiene), care, până în ziua de azi, sunt pentru mine echivalentul madlenei proustiene.

Eram nelipsiţi în vacanţă, cu lopăţica şi găletuşa de nisip, de pe plajele lacului Nyasa, un lac de asemenea dimensiuni, încât parcă eram la mare, nu se vedea uscatul pe linia orizontului. Stăteam într-un hotel drăguţ, ale cărui camere erau de fapt colibe de stuf amplasate direct pe plajă. Am mers odată în vacanţă şi într-o cabănuţă închiriată pe muntele Zomba. O întâmplare haioasă din această călătorie demonstrează totala mea lipsă de simţ critic (prin care se poate valida şi întâmplarea cu deconspirarea lui Sam în rol de Moş Crăciun pe când aveam un an). Mă jucam de-a v-aţi ascunselea cu un african şi l-am căutat într-o colibă, unde n-a fost chip să-l găsesc. După un timp, m-am întors la aceeaşi colibă şi l-am găsit într-un loc unde în mod cert mă uitasem. Şi-a dat cuvântul că acolo fusese tot

timpul, dar se făcuse invizibil. Am acceptat explicaţia ca fiind mult mai plauzibilă decât ipoteza – astăzi evidentă – că mă minţise. Nu pot să nu mă întreb dacă nu cumva o dietă bazată pe poveşti cu zâne, vrăji şi tot soiul de minuni, printre care şi oameni invizibili, nu este dăunătoare din punct de vedere educativ. Dar, cum deschid gura pe acest subiect, sunt imediat pus la colţ pentru că atentez la farmecul copilăriei. Nu-mi amintesc să le fi povestit părinţilor mei întâmplarea cu de-a v-aţi ascunselea pe muntele Zomba, dar cred sincer că mi-ar fi prins tare bine să-mi facă un instructaj pornind de la părerile lui Hume asupra minunilor. Care minune crezi că e mai mare? Minunea ca cineva să spună o minciună ca să distreze un copil naiv? Sau minunea de-a se fi făcut cu adevărat invizibil? Prin urmare, micuţule Richard, ce crezi tu că s-a întâmplat de fapt acolo, în coliba de pe muntele Zomba profilându-se semeţ în zare?

Alt exemplu de naivitate copilărească: cineva a încercat să-mi aline suferinţa când mi-a murit un animăluţ de companie spunându-mi că animalele, atunci când mor, se duc în raiul lor, căruia îi zice „Locul vesel de vânătoare". Am crezut povestea întru totul, nici măcar nu mi-am pus problema dacă tot în acel „rai" mergeau şi animalele de pradă pe care le vânau. La un moment dar, în Mullion Cove, găsisem un câine şi am început să întreb lumea al cui este. Am interpretat greşit răspunsul „E câinele doamnei Ladner, s-a întors". Ştiam că, înainte să mă nasc, bunica avusese un câine pe nume Saffron, care murise de mult. Am presupus imediat, cu o naivitate şi o lipsă de curiozitate asupra cărora nu mai merită insistat, că acel câine era chiar Saffron, întors din „Locul vesel de vânătoare" ca să ne facă o vizită.

De ce alimentează părinţii naivitatea copiilor? Este într-adevăr chiar aşa de greşit, dacă un copil crede în Moş Crăciun, să-l atragi într-un mic joc al întrebărilor? La câte hornuri trebuie să ajungă dacă are de adus cadouri tuturor copiilor din lume? Cât de repede trebuie să zboare renii, astfel încât să-şi încheie misiunea până la ivirea zorilor? Nu-i trântiţi în faţă, pur şi

simplu, că nu există Moş Crăciun. Cultivaţi-i infailibilul obicei de a-şi pune întrebări, scepticismul.

Cadourile de Crăciun sau de ziua noastră pe timp de război, la mii de mile depărtare de rude şi de şosele, erau inevitabil modeste, dar părinţii mei au compensat prin ingeniozitate. Mama mi-a confecţionat un ursuleţ magnific, cât mine de mare. Iar tata mi-a făcut tot soiul de drăcării, care de care mai ingenioasă, de pildă un camion care avea sub capotă (la o scară cu totul nepotrivită, dar cu atât mai încântătoare) o bujie adevărată. Camionul acela era cea mai mare bucurie a mea pe când aveam vreo patru ani. Din însemnările părinţilor mei văd că ziceam că „s-a stricat", motiv pentru care începeam să:

Fac pana
Scot apa din sitribuitor (distribuitor)
Umblu la baterie
Pun apă în radiator
Gâdil carburatorul
Trag duza
Încerc să fac contact invers
Repar bujiile
Pun bateria de rezervă la loc cum trebuie
Torn nişte ulei la motor
Verific direcţia
Îi fac plinul cu benzină
Las motorul să se răcească
Îl întorc să mă uit dedesubt
Verific scăpăriciul scurtând terminalele [astăzi nu mai ştiu ce înseamna asta]
Schimb un arc
Repar frânele
Etc.
Fiecare intervenţie este însoţită de mişcările şi zgomotele aferente, după care de un Gâr gâr gâr gâr gâr. Gâr gâr gâr gâr când dau la cheie, care poate porni sau nu, după caz, motorul.

În 1946, pentru că războiul se încheiase deja de un an, am primit permisiunea de a merge „acasă" în Anglia în concediu (Anglia era invariabil „acasă", chiar dacă eu nu ajunsesem niciodată acolo; am întâlnit și neozeelandezi de a doua generație care respectau aceeași convenție nostalgică). Am mers cu trenul până la Cape Town, de unde urma să ne îmbarcăm pe *Empress* (eu îi ziceam „Emprist") *of Scotland* până la Liverpool. Trenurile din Africa de Sud au un culoar deschis între vagoane, cu balustrade ca ogdoanele de pe vapor, peste care te poți apleca să admiri peisajul în mișcare sau să inhalezi cenușa scuipată de teribil de poluantele locomotive cu abur. Spre deosebire de ogdoane, aceste balustrade trebuiau să fie telescopice, ca să se poată lungi sau scurta când trenul ia curbe. Era un loc propice accidentelor, și asta s-a și întâmplat. Mă prinsesem cu brațul stâng de o balustradă și nu mi-am dat seama că trenul începe să coteasc că. Brațul mi-a rămas blocat imediat ce au glisat segmentele balustradei ca să se scurteze, situație din care părinților mei, îndurerați, le-a fost cu neputință să mă salveze până când nu s-a terminat lunga curbă și balustrada a revenit la normal. La prima haltă, în Mafeking, trenul a trebuit să oprească pentru a fi dus la spital să mi se coasă mâna sfâșiată. Sper că ceilalți pasageri nu s-au supărat prea tare de întârziere. Încă mai am cicatricea.

Când am ajuns, într-un final, la Cape Town, *Empress of Scotland* s-a dovedit a fi un vas de toată jena. Fusese transformat pe timp de război în navă cu care se transportau trupele: nu mai avea cabine, ci niște dormitoare ca niște pivnițe cu trei rânduri de priciuri. Dormitoarele pentru bărbați erau separate de cele pentru femei și copii. Spațiul era atât de limitat, încât eram nevoiți să ne mișcăm înăuntru pe rând, de pildă când ne îmbrăcam. În dormitorul femeilor, după cum consemnează mama în jurnal...

> era balamuc de la atâția copii mici. Îi îmbrăcam și îi scoteam la ușă, de unde îi preluau tații, care stăteau la coadă să-și ia fiecare odrasla. Și se duceau cu ei la coada pentru micul dejun. Richard trebuia dus

regulat la doctorul de pe navă ca să-i schimbe bandajul de la mână, iar eu, desigur, la jumătatea acestei călătorii de trei săptămâni, am avut un nou acces de malarie, motiv pentru care Sarah şi cu mine am fost internate în spitalul de pe vapor, bietul Richard rămânând singur în dormitorul acela lugubru. Nu l-au lăsat să stea nici cu John, nici cu mine, ceea ce mi s-a părut extrem de crud.

Nu cred că ne-am dat seama ce călătorie cumplită trebuie să fi fost pentru Richard, şi ce sechele adânci trebuie să-i fi lăsat. Probabil că a crezut că toată siguranţa lumii lui a pierit brusc. Când am ajuns în Anglia, era un băieţel trist, care-şi pierduse toată însufleţirea. Privind către portul din Liverpool de pe puntea vaporului, seara, în ploaie, în timp ce acosta, ne-a întrebat nedumerit: „Asta e Anglia?", după care, imediat: „Când ne întoarcem?"

Am mers la bunicii din partea tatălui, la The Hoppet, în Essex, unde

în februarie era groaznic de frig şi de spartan, ceea ce i-a scăzut şi mai mult încrederea lui Richard, care începuse să vorbească bâlbâit. Nu se acomoda deloc nici cu hainele. Pentru că mai toată viaţa lui purtase numai îmbrăcăminte uşoară, acum era depăşit de toţi nasturii şi şireturile pe care trebuia să le încheie, motiv pentru care bunicii au crezut că este înapoiat: „Nu se îmbracă singur la vârsta asta?" Cum nici noi, nici ei nu aveam cărţi de psihologie infantilă, şi-au pus în cap să-l disciplineze puţin, ceea ce l-a făcut şi mai retras şi puţin cam inert. Se crease un ritual în The Hoppet: trebuia să înveţe să dea bună dimineaţa când venea la micul dejun, aşa că-l puneau să iasă din încăpere şi să intre iarăşi, până o făcea... Bâlbâiala i s-a agravat şi toţi eram nemulţumiţi. Mi-e ruşine acum că le-am permis bunicilor să se poarte aşa cu el.

Nici în Cornwall, cu bunicii din partea mamei, lucrurile n-au stat mai bine. Nu-mi plăcea nici un fel de mâncare de acolo şi mă forţam să vomit când mă obligau să mănânc. Oribili erau mai ales dovleceii, pe care i-am şi vomitat în farfurie. Cred că pentru toată lumea a fost o uşurare când a venit momentul să ne îmbarcăm pe *Carnarvon Castle*, în Southampton, către Cape Town, ca să ne întoarcem în Nyasa – dar nu spre Makwapala, în sud, ci în districtul central, lângă Lilongwe. Tata a primit mai

întâi un post la centrul de cercetare din Likuni, pe lângă Lilongwe, iar apoi chiar în Lilongwe, care astăzi e capitala Malawi, însă pe atunci era un simplu orăşel de provincie.

Şi din Likuni, şi din Lilongwe am amintiri frumoase. Pesemne că a început să mă preocupe ştiinţa de pe la şase ani, căci îmi amintesc cum o delectam pe biata-mi şi îndelung suferinda-mi surioară, în camera noastră din Likuni, cu poveşti despre Venus şi Marte şi tot felul de planete, cu distanţa lor faţă de Pământ şi condiţiile de viaţă pe care le oferă fiecare. Adoram stelele în acel loc cu cea mai mică poluare luminoasă de pe Pământ. Seara era un moment magic, când te simţeai în siguranţă şi la adăpost, pe care-l asociam cu imnul lui Baring-Gould[1]:

Acum ziua a trecut,
Se lasă de-nnoptat,
Umbrele-nserării
Taie văzduhu-n lat.

Acum bezna se adună,
Stele prind a licări;
Păsări, lighioane, flori
Curând vor adormi.

Habar n-am cum de ajunsesem să ştiu imnuri religioase, căci noi nu am mers niciodată în Africa la biserică (deşi, cât am stat cu bunicii în Anglia, am mers). Presupun că tot părinţii m-au învăţat imnul cu pricina, împreună cu „Copchilaşii au un prieten deasupra cerului albastru"[2].

---

1. Reverendul Sabine Baring-Gould (1834–1924), preot anglican, hagiograf şi autor al unor romane şi imnuri creştine. Dawkins citează primele două strofe din imnul *Now the Day is Over*, apărut în *The Church Times* la 16 februarie 1867. (*N.t.*)

2. În original: *There's a friend for littul chuldren, above the bright blue sky*, citat intenţionat stâlcit din imnul creştin *There's a Friend for Little Children*, compus de poetul englez Albert Midlane (1825–1909) în 1859. (*N.t.*)

Tot în Likuni am observat pentru prima oară, şi m-au fascinat, lungile umbre ale înserării, care, la acea vreme, nu aveau nimic din reaua prevestire pe care o are la T.S. Eliot „umbra ta, seara, ridicându-se să-ţi iasă înainte“[1]. Astăzi, de fiecare dată când ascult *Nocturnele* lui Chopin, mă întorc acolo, în Likuni, învăluit de sentimentul siguranţei, al liniştii pe care mi-l aducea înserarea când „stelele prindeau a licări“.

Tata compunea pentru mine şi Sarah minunate poveşti de spus la culcare, al căror protagonist era de cele mai multe ori „Broncozaurul“, mereu zicând „Tilly-widdly-widdly“ cu voce piţigăiată, în falsetto, şi care trăia depaaaarte, departe de tot, într-o ţară numită Gonwonkya (nu m-am prins de aluzie până ce am ajuns la facultate, unde aveam să studiez despre Gondwana, marele continent din emisfera sudică separat mai apoi în Africa, America de Sud, Australia, Noua Zeelandă, Antarctica, India şi Madagascar). Ne plăcea mult de tot cum se vedea în întuneric cadranul fosforescent al ceasului tatei şi el ne desena şi nouă cu stiloul câte un ceas la mână, ca să avem cu ce să măsurăm timpul peste noapte, sub plasele noastre de ţânţari.

Şi Lilongwe este un izvor al amintirilor dragi din copilărie. Reşedinţa funcţionarului agricol al districtului era învăluită de cascade de buganvilea. Grădina era plină de condurul-doamnei, din frunzele cărora îmi plăcea mult să mă înfrupt. Mai dau câteodată prin salate peste gustul lor distinct, uşor piperat – iată alt candidat la titlul de madlenă proustiană personală.

Casa de vizavi, identică cu a noastră, era a doctorului. Domnul şi doamna Glynn aveau un băieţel, David, de aceeaşi vârstă cu mine, cu care mă jucam zi de zi la el acasă, la mine ori prin împrejurimi. Găseam în nisip nişte grăunţe negre-albăstrui care trebuie să fi fost fier din moment ce le culegeam cu un magnet

1. Vers din poemul *The Waste Land: shadow at evening rising to meet you*, trad. de Mircea Ivănescu, „Tărâmul pustiit“, în T.S. Eliot, *Opere poetice. 1909–1962*, Humanitas Fiction, Bucureşti, 2011, p. 145. (*N.t.*)

tras de o sfoară. Pe verandă construiam „case" cu cămăruțe și coridoare din covoraşe, saltele și pături susținute de scaune și mese. Ba chiar ne dotam „casele" de pe verandă cu conducte de apă, țevăraia fiind de fapt făcută din tije fără miez provenite dintr-un copac din grădină. Cel mai probabil un arbore *Cecropia*, dar noi îi ziceam „copacul-rubarbă", termen pesemne preluat dintr-un cântecel care ne plăcea mult (îl cântam pe melodia lui *Little Brown Jug*[1]):

Ha ha ha. Hă hă hă.
Elefantul are cuib în copacul-rubarbă.[2]

Colecționam fluturi, mai ales coada-rândunicii, cu galben și negru, despre care astăzi cred că erau diferite specii din genul *Papilio*. Nici eu, nici David nu ne pricepeam să-i diferențiem: le ziceam la toți „Tati Crăciun", iar el zicea că fix aşa se numesc, deşi nu avea nici o noimă, dat fiind coloritul lor galben cu negru.

Tata mi-a cultivat pasiunea pentru fluturi și mi-a construit un insectar în care să-i pun, din sisal uscat în locul plutei, preferata profesioniștilor și a bunicului Dawkins – și el colecționar –, după cum aveam să aflu când a venit cu bunica în vizită. Porniseră într-un mare turneu al Africii orientale, în cursul căruia voiau să treacă pe la toți copiii. Mai întâi s-au dus în Uganda, la Colyear, după care au pornit-o spre sud, către Nyasa, prin Tanganyika, conform însemnărilor mamei:

în mai multe reprize, cu autobuze locale, înghesuiți cât se poate de inconfortabil într-o îmbulzeală de africani, biete găini cu picioarele

1. *Urcioraşul brun*, cântec (fără versuri) compus în 1869 de muzicianul american Joseph Winner, inițial un cântec de beție, intrat în folclor la începutul secolului XX, în special grație prohibiției americane și succesului înregistrat ca piesă swing orchestrată de big bandul Glenn Miller. (*N.t.*)

2. Cântec de joacă al copiilor: *Ha ha ha. Hee hee hee./ Elephant's nest in a rhubarb tree.* (*N.t.*)

legate şi maldăre de mărfuri. De la Mbeya [în sudul Tanganyikăi] încolo nu mai existau mijloace de transport în comun. Totuşi un tânăr cu un avionaş uşor s-a oferit să încerce să-i ducă mai departe. Au decolat, însă vremea s-a înrăutăţit, motiv pentru care au fost nevoiţi să facă cale întoarsă. În tot acest timp nu primiserăm nici o veste de la ei. După ce s-a mai domolit vremea, au încercat iarăşi, zburând la o altitudine aşa de mică, încât Tony [bunicul meu, abreviere de la Clinton] a putut să identifice pe drum râurile şi drumurile, confruntându-le cu o hartă mai veche, şi să-l ghideze pe pilot.

Bunicul trebuie să fi fost în elementul lui, al aventurii. Era înnebunit după hărţi. Şi după Mersul trenurilor, pe care îl cunoştea pe de rost şi care, când era bătrân de tot, ajunsese să fie singura chestie pe care o citea.

Toată lumea din Lilongwe prindea de veste că vine un avion cu aproximativ zece minute înainte să se arate pe cer. Şi asta deoarece o familie de acolo avea în ogradă cocori cu creastă domestici, iar aceste păsări pot să audă cu mult înaintea oamenilor un avion care se apropie, şi încep să ţipe. Că era de frică sau de bucurie nu se putea şti! Cum avionul obişnuit, care venea o dată pe săptămână, nu avea cum să fie, ne-am întrebat, de cum au început să ţipe cocorii cu creastă, dacă nu sunt bunicii – aşa că ne-am dus la aerodrom, cu Richard şi David pe triciclete, şi am ajuns taman când avionaşul îşi făcea apariţia în zare; apoi a dat două rotocoale deasupra oraşului, ca într-un final să aterizeze cu multe sughiţuri, după care bunica şi bunicul au coborât.

Nici gând de control aerian pe atunci. Doar nişte cocori cu creastă.

Tot în Lilongwe ne-a trăsnit. Într-o seară s-a pornit o furtună puternică. Era întuneric beznă şi copiii îşi luau cina sub plasele contra ţânţarilor, în paturile lor (de lemn). Citeam stând pe jos, rezemată cu spatele de aşa-zisa noastră canapea (făcută dintr-un vechi cadru metalic de pat). Dintr-odată am simţit că un baros m-a izbit în cap şi am căzut lată. Fusese o lovitură cumplită, bine ţintită. Am văzut apoi că antena şi o jaluzea luaseră foc şi ne-am năpustit în dormi-

torul copiilor să vedem dacă sunt teferi. Nu aveau absolut nimic, stăteau cuminţi şi molfăiau din ştiuleţii lor de porumb fiert, oarecum plictisiţi!

Istoria n-a consemnat dacă părinţii meu au stins totuşi jaluzeaua aprinsă înainte de-a alerga la noi în cameră să verifice dacă suntem teferi. Memoriile mamei continuă astfel:

Aveam o arsură lungă şi roşie pe toată zona cu care mă sprijinisem de cadrul metalic şi apoi am descoperit tot soiul de alte ciudăţenii. De pildă, o bucată din podeaua de ciment fusese smulsă şi cocoţată pe acoperişul de la garaj! Bucătarului îi sărise cuţitul din mână şi el fusese doborât la pământ, sârma de întins rufe se topise, iar geamurile de la camera de zi erau împroşcate cu fire topite de la antena care dispăruse cu desăvârşire etc. etc. Nu ne mai aducem aminte acum despre toate, dar a fost cumplit.

Amintirile mele legate de acel trăsnet sunt destul de vagi, dar chiar mă întreb dacă într-adevăr bucătarului i-a smuls cuţitul din mână sau l-o fi aruncat el de frică – eu aşa aş fi făcut. Îmi amintesc de modelele multicolore create de un soi de reziduu peste tot pe ferestre. Şi momentul când a trăsnit, cu zgomotul specific, care, în locul obişnuitelor „bum bum bum" (în mare parte doar ecouri), a fost o singură bubuitură zdravănă. Trebuie să fi fost şi o lumină puternică, dar nu-mi amintesc de ea.

Din fericire, n-am căpătat o fobie de furtuni, mai ales că în Africa existau multe şi spectaculoase. Erau extraordinar de frumoase, vedeai siluetele întunecate ale munţilor pe fundalul unui cer aprins, splendid, totul acompaniat de colosala simfonie a tunetelor, adesea neîntrerupte.

Tot în Lilongwe ne-am cumpărat şi prima maşină nouă-nouţă din viaţa noastră, un Willys Jeep combi căruia îi spuneam Creeping Jenny[1] şi care avea s-o înlocuiască pe Betty Turner,

1. Denumirea populară a plantei *Lysimachia nummularia*, în româneşte „drepte". (*N.t.*)

bătrâna noastră Standard 12. Îmi amintesc cu nostalgică plăcere de mirosul ei încântător de maşină nouă. Tata ne-a explicat mie şi lui Sarah avantajele pe care le avea această maşină faţă de toate celelalte, cel mai mare fiind că apărătoarele de la roţile din faţă erau plate. Ne-a explicat că maşina fusese intenţionat prevăzută cu ele ca să le putem folosi noi drept masă pentru picnic.

La vârsta de cinci ani m-au dat la şcoala doamnei Milne, o şcoală primară cu o singură încăpere, înfiinţată de o vecină. Nu prea avea doamna Milne ce să mă înveţe, din moment ce restul copiilor abia învăţau să citească, iar eu ştiam deja de la mama; aşa că doamna Milne mă aşeza deoparte cu o carte „de oameni mari" din care să citesc singur. Era prea pentru oameni mari şi, deşi mi-am forţat conştiincios privirea să treacă peste fiecare cuvinţel, n-am înţeles decât câteva. Ţin minte că am întrebat-o la un moment dat pe doamna Milne ce înseamnă „iscoditor", dar mi-era greu să le ţin minte pe toate şi s-o întreb ce înseamnă aia şi aia când ea era ocupată să-i dăscălească pe ceilalţi copii. Aşa că mai apoi

> [Richard] a făcut lecţii împreună cu David Glynn, băiatul doctorului, predându-le soţia acestuia. Amândoi erau nişte băieţei isteţi, dornici să afle cât mai multe şi au acumulat numeroase cunoştinţe. După aceea, a mers tot împreună cu David la Eagle School.

Acvila de munte

Eagle[1] School era o şcoală-internat recent înfiinţată, cocoţată printre coniferele din munţii Vumba, aproape de graniţa cu Mozambicul, în Rhodesia de Sud (astăzi Zimbabwe, o tristă glumă de stat dictatorial). Folosesc timpul trecut pentru că şcoala a fost închisă definitiv în timpul conflictelor izbucnite mai târziu în acea nefericită ţară. A fost înfiinţată de Frank („Tank") Cary, fostul director de internat de la Dragon School din Oxford, cred că cea mai mare şi poate cea mai bună şcoală elementară din Anglia, caracterizată de un extraordinar spirit al aventurii şi o listă impresionantă de absolvenţi de prestigiu. Tank venise să-şi caute norocul în Africa, iar şcoala lui era un vlăstar fidel al Dragonului. Aveam acelaşi motto (*Arduus ad solem*, un citat din Vergiliu) şi acelaşi imn al şcolii, pe melodia lui Sullivan[2] pentru *Onward, Christian Soldiers*[3]: „*Arduus ad solem* / În luptă până la soare." Tank ne vizitase pe când locuiam în Lilongwe, aflându-se în turneul de promovare a şcolii în rândul părinţilor din Nyasa: ai mei l-au plăcut şi au hotărât că Eagle era şcoala de care aveam nevoie, la fel şi doctorul Glynn cu soţia în privinţa lui David, şi astfel am ajuns să mergem acolo împreună.

Amintirile de la Eagle sunt vagi. Cred că am fost doar două trimestre, unul fiind chiar în al doilea an de existenţă a şcolii.

---

1. Acvilă. (*N.t.*)
2. Sir Arthur Seymour Sullivan (1842–1900), compozitor englez. (*N.t.*)
3. Imn englezesc din secolul al XIX-lea. (*N.t.*)

Ţin minte că am participat la deschiderea oficială, despre care se vorbise cu mult înainte sub numele de cod „Ziua de Deschidere". Expresia mă contraria, pentru că îmi amintea de un vers din *O God Our Help in Ages Past*[1]:

> Timpul, ca un pârâu curgând necontenit,
> Toţi fiii departe-şi prelinge;
> Ei zboară uitaţi, pe când un vis
> În *ziua de deschidere* se stinge.

Imnurile au avut un impact major asupra mea cât timp am învăţat la Eagle, chiar şi prin versuri precum „Luptă lupta cea bună cu toată tăria", care se cântau într-un ritm cumplit de monoton, ce aducea mai degrabă cu sforăitul decât cu chemarea la arme. Părinţilor li se ceruse să-şi doteze fiii cu câte o Biblie. Părinţii mei, din nu ştiu ce motiv, îmi dăduseră *Biblia copiilor*, care nu era nici pe departe acelaşi lucru, motiv pentru care mă simţeam pe din afară şi „altfel" decât ceilalţi. Mai exact, a mea nu era împărţită în cărţi şi versete, ceea ce mi s-a părut o lipsă groaznică. Mă intriga în aşa măsură felul în care proza biblică era împărţită în subdiviziuni pentru uşurarea referinţelor, încât ajunsesem să-mi împart şi eu nişte cărţi normale, de poveşti, în „versete" numerotate. De curând am avut ocazia să mă uit prin Cartea lui Mormon, născocită în secolul al XIX-lea de un şarlatan pe nume Smith, şi mi-am dat seama că şi el trebuie să fi avut o pasiune similară pentru versiunea King James a Bibliei, căci şi-a structurat cartea în versete, ba chiar a imitat stilul englezesc din secolul al XVI-lea. Tocmai de aceea mă întreb cum de nu a fost catalogat imediat, pornind de la acest ultim detaliu, ca impostor. Să fi crezut contemporanii lui că Biblia a fost prima

1. Imn inspirat din Psalmul 90, cu versuri scrise de Isaac Watts (1674–1748), teolog, logician şi cunoscut autor de imnuri religioase. (*N.t.*)

oară scrisă în engleză de Tyndale[1] şi Cranmer[2]? După cum remarca tăios şi Mark Twain, dacă dai la o parte toate ocurenţele expresiei „şi s-a întâmplat"[3], Cartea lui Mormon se va reduce la o simplă broşurică.

Cartea mea preferată din perioada petrecută la Eagle a fost *The Story of Doctor Dolittle* (*Povestea doctorului Dolittle*), de Hugh Lofting, pe care am descoperit-o în biblioteca şcolii. Astăzi este interzisă în toate librăriile din lume din cauza rasismului pe care-l promovează, şi nu mă mir. Prinţul Bumpo din tribul Jolliginki, mare devorator de basme, îşi doreşte cu înverşunare să fie genul acela de prinţ în care se transformă broaştele pupate şi de care se îndrăgostesc cenuşăresele. Temându-se totuşi că chipul lui negru ar putea pune pe fugă orice Frumoasă din Pădurea Adormită pe care ar încerca s-o trezească din somn cu sărutu-i princiar, îl roagă pe doctorul Dolittle să-l facă alb la faţă. Desigur, este foarte uşor de priceput de ce această carte, deloc ieşită din comun sau controversată la momentul apariţiei, în anul 1920, avea să cadă în dizgraţia *Zeitgeist*-ului la sfârşitul secolului trecut. Dar, dacă e să discutăm despre lecţii morale, cărţile de o excepţională fantezie din seria Dr. Dolittle, dintre care cea mai bună mi se pare *Doctor Dolittle's Post Office* (*Oficiul*

---

1. William Tyndale (cca 1494–1536), cărturar englez, figură centrală a Reformei protestante din Anglia; a tradus prima versiune a Bibliei în limba engleză, după texte ebraice şi greceşti. (*N.t.*)

2. Thomas Cranmer (1489 – 1556), arhiepiscop de Canterbury şi susţinător principal al Reformei în Anglia; este cel care a susţinut publicarea în 1539, sub domnia regelui Henric VIII, a „Marii Biblii" (Great Bible), volum imens, bazat pe traducerea lui Myles Coverdale (versiune revizuită a traducerii lui Tyndale), prima Biblie în limba engleză autorizată să circule în biserici şi citită de toată lumea. (*N.t.*)

3. În original: *And it came to pass*. În Cartea lui Mormon, expresia este folosită de peste 1 200 de ori (în funcţie de ediţie). (*N.t.*)

poştal al doctorului Dolittle), sunt absolvite de nota lor rasistă printr-un mult mai pronunţat „antispecism".

Pe lângă mottoul şi imnul şcolii, Eagle preluase de la Dragon şi obiceiul de a te adresa profesorilor cu porecla sau numele mic. Directorului îi spuneam cu toţii Tank, chiar şi când ne pedepsea. La momentul respectiv credeam că porecla vine de la rezervorul de apă de deasupra casei, dar azi îmi dau seama că, mai mult ca sigur, i se trăgea de la implacabilul, de neopritul vehicul militar. Pesemne că domnul Cary îşi câştigase în anii petrecuţi la Dragon reputaţia de ins cu o perseverenţă nezdruncinată, care mergea tot timpul înainte, indiferent de piedici. Ceilalţi profesori erau Claude (şi el plecat de la Dragon), Dick (care se bucura de multă popularitate datorită misiunii lui de a ne înmâna binecuvântata raţie de ciocolată în pauza de după-amiază a fiecărei zi de miercuri) şi Paul, un ungur misterios şi jovial care ne preda franceza. Doamnei Watson, învăţătoarea băieţilor mai mici, i se spunea „Wattie", iar supraveghetoarei, doamna Copplestone, „Coppers".

N-aş putea să zic că am fost fericit cât timp am învăţat la Eagle, dar probabil că am fost atât de fericit cât poate fi un băieţel de şapte ani trimis departe de casă pentru trei luni. Cea mai intensă trăire era, cred, scena pe care mi-o imaginam în fiecare dimineaţă când Coppers îşi făcea în tăcere rondul prin dormitoare înainte să ne dea trezirea: încă adormit, speram cumva să se transforme, ca prin minune, în mama. Mă rugam necontenit să se întâmple asta – Coppers avea părul negru şi creţ ca mama, aşa că în naivitatea mea de copil mă gândeam că nu e nevoie de cine ştie ce miracol ca să se petreacă o astfel de transformare. Şi eram sigur că şi celorlalţi băieţi le-ar fi plăcut la fel de mult mama cum ne plăcea tuturor Coppers.

Coppers era mămoasă şi afectuasă cu noi. Îmi place să cred că referatul pe care mi l-a făcut la sfârşitul primului semestru nu era în totalitate lipsit de afecţiune: „Nu am folosit", a scris,

„decât trei viteze cu el: domol, foarte domol şi stop". M-a şi speriat la un moment dat, fără să vrea. Mi-era o frică îngrozitoare că o să orbesc, pentru că văzusem odată un african privind în gol cu globii lui oculari albi ca nişte ouă fierte tari. Mă chinuia gândul că o să devin şi eu cândva fie orb, fie surd, aşa că am hotărât, după multă chibzuială dureroasă, că, deşi concurenţa era strânsă, a fi orb e totuşi cel mai groaznic lucru care mi s-ar putea întâmpla. Eagle School era suficient de modernă ca să aibă lumină electrică, datorită unui generator propriu. Într-o seară, pe când Coppers stătea la taclale cu noi în dormitor, s-a stricat motorul generatorului. În timp ce lumina a început să pălească până ce ne-am cufundat într-o beznă totală, am bâiguit îngheţat de frică: „S-a stins lumina?" „O, nu", a zis Coppers pusă pe şotii, „cred că ai orbit!". Biata de ea, habar n-avea ce spusese!

Îmi era frică şi de stafii, pe care mi le imaginam complet articulate, ca nişte schelete zornăitoare cu orbitele holbându-se, venind în goană după mine pe holurile şcolii, înarmate cu târnăcoape pe care aveau să le arunce ca să mi se înfigă, cu o precizie devastatoare, în degetul mare de la picior. Aveam, de asemenea, nişte fantezii ciudate cum că voi fi gătit şi mâncat. Nu am idee de unde veneau aceste imagini înspăimântătoare. În nici un caz din cărţile pe care le citeam şi în mod cert nu de la ceva auzit la părinţii mei. Poate de la poveştile pe care le mai debitau băieţii în dormitor seara – în stilul celor cu care aveam să mă confrunt la următoarea şcoală.

Căci tot la Eagle aveam să fac cunoştinţă pentru prima oară în viaţă cu nemărginita cruzime a copiilor. De mine nu s-a luat nimeni în mod special, bogdagaproste, dar era un băieţel căruia i se spunea Tuşa Peggy şi pe care-l tachinau tot timpul, se pare că cel mai mult din cauza poreclei. Ca într-o scenă din *Împăratul muştelor*, zeci de băieţi îl înconjurau şi îi scandau batjocoritor: „Tuşa Peg-gy, Tuşa Peg-gy, Tuşa Peg-gy" într-un ritm monoton.

Pe bietul băiat asta îl scotea din minți, așa că se năpustea orbește asupra persecutorilor dimprejur și începea să împartă pumni. Țin minte că odată am stat și noi să ne uităm cum se bate, într-o luptă crâncenă și îndelungată, tavălindu-se prin țărână, cu un băiat pe nume Roger, la care toți ne uitam cu respect fiindcă avea 12 ani. Gloata ținea cu persecutorul, pentru că era bine făcut și tare la sport, nu cu victima. Un episod rușinos, dar atât de obișnuit în lumea școlarilor. În cele din urmă, și nu a durat foarte mult, Tank a pus capăt acestor agresări în masă dându-ne un avertisment serios la careul de dimineață.

Seară de seară, în dormitor, trebuia să îngenunchem dinaintea patului, cu fața la perete, și să spunem, câte unul în fiecare seară, rugăciunea de culcare:

> Luminează-ne pe noi, rogu-Te, Doamne, și prin mila ta apără-ne de relele și pericolele nopții acesteia. Amin.

Nimeni nu văzuse rugăciunea asta scrisă pe undeva și nici unul nu pricepeam o iotă din înșiruirea de cuvinte. O recitam ca papagalii, copiind-o unul de la altul, seară de seară, așa că în timp cuvintele s-au transformat în niște nonsensuri stâlcite. E un test chiar interesant pentru teoria memelor, dacă vă pasionează așa ceva – dacă nu și habar n-aveți despre ce vorbesc, treceți la paragraful următor. Dacă am fi înțeles cuvintele din acea rugăciune, nu le-am mai fi stâlcit, căci înțelegerea lor ar fi avut un efect de „normalizare", asemănător cu „corectarea" erorilor apărute în replicarea ADN-ului. Tocmai această normalizare face posibilă supraviețuirea memelor de-a lungul a suficiente „generații", încât să permită analogia cu genele. Dar, din cauză că multe cuvinte din rugăciune nu ne erau cunoscute, nu puteam decât să le redăm așa cum sunau, să le imităm fonetic, rezultatul fiind o „rată a mutațiilor" foarte mare pe măsură ce erau transmise de la o „generație" la alta, adică prin preluarea de la unul la altul. Cred că ar fi interesant de cercetat experimental acest efect, dar până acum n-am apucat.

Unul dintre dascăli, Tank sau poate Dick, ne scotea în lume punându-ne să cântăm diverse cântece, printre care şi *The Camptown Races*[1] sau:

Am un bănuţ de şase penny, şase penny frumuşei
Un bănuţ ce-mi ajunge o viaţă
Dau doi penny cu-mprumut, doi penny cheltuiesc
Şi doi penny duc acasă la soaţă.[2]

Cântecul următor era menit să ne înveţe să-l pronunţăm bine pe „r" din „păsări" dintr-un motiv care la acea vreme nu-mi era prea clar, dar e posibil să fi fost socotit un cântec american:

Iar noi steie ca păsărrrri în pustiu[3]
Păsărrrri în pustiu
Păsărrrri în pustiu
Iar noi steie ca păsărrrri în pustiu
Acolo-n Demerara.

O parte din renumitul spirit de aventură cultivat la Dragon se exportase şi la Eagle. Îmi amintesc de o zi extraordinară, când dascălii au transformat întreaga şcoală într-un imens spaţiu de joacă pentru „ndebele şi shona" (varianta locală a jocului de-a „cowboy-i şi indienii", numai că foloseam numele a două triburi dominante din Rhodesia), prilej cu care am cutreierat pădurile şi pajiştile din Vumba („Muntele cu ceaţă" în limba shona). Naiba ştie cum de nu ne-am pierdut pe-acolo. Şi, deşi

1. *Cursele din Camptown* – cântec faimos apărut în 1850 şi compus de „părintele muzicii populare americane", Stephen Foster (1826–1864). Ca şi celebrul *Oh, Susanna!*, al aceluiaşi Foster, cântecul cu versuri rasiste a cunoscut succesul în varieteurile sudiste, în care erau ironizate persoanele de culoare. (*N.t.*)

2. *I've Got Sixpence* – cântec tradiţional inclus astăzi în repertoriul cântecelor de tabără, respectiv al cercetaşilor. (*N.t.*)

3. În original: *Here we sits like brrrds in the wilderness*, vers din refrenul unui cântecul tradiţional pentru copii *The Horse of Demerara* (*Calul din Demerara*). (*N.t.*)

la şcoală nu aveam bazin de înot (s-a construit unul mai târziu, după ce am plecat), ne duceau totuşi să înotăm (goi) într-un lac superb în care se vărsa o cascadă, ceea ce-l făcea cu atât mai atrăgător. Cui îi mai trebuie bazin de înot când ai o cascadă?

Odată m-am dus la şcoală cu avionul, o aventură în toată regula pentru un pici de şapte ani călătorind singur. Am zburat cu un biplan Dragon Rapide din Lilongwe la Salisbury (astăzi Harare), de unde aveam să merg până în Umtali (acum Mutari). Părinţii unui alt băiat de la Eagle, care locuia în Salisbury, trebuiau să mă preia şi să mă trimită mai departe, numai că n-au mai apărut. Am petrecut ceea ce mi s-a părut a fi o zi întreagă (privind în urmă, îmi dau seama că n-avea cum să fi fost aşa de mult) umblând de colo-colo prin aeroportul din Salisbury de unul singur. Lumea a fost drăguţă cu mine, cineva chiar mi-a cumpărat ceva de mâncare, ba chiar mi s-a dat voie să intru în hangare ca să mă uit la avioane. În mod ciudat, îmi amintesc de acea zi ca de una fericită, nu mi-a fost frică deloc că sunt singur sau că mi se poate întâmpla ceva. În cele din urmă au apărut şi persoanele care ar fi trebuit să mă aştepte la avion şi aşa am ajuns la Umtali, unde Tank, parcă, m-a aşteptat în combiul lui Willys Jeep, care îmi plăcea pentru că-mi amintea de Creeping Jenny a noastră şi de casă. Am spus povestea aşa cum mi-o amintesc eu. David Glynn ţine minte că altfel s-au întâmplat lucrurile, dar bănuiesc că am făcut două călătorii, una împreună cu el şi una singur.

Adio, Africa

În 1949, la trei ani după ultimul lor concediu, părinții mei au hotărât să-și petreacă din nou concediul în Anglia, astfel că aveam să pornim la drum tot din Cape Town, numai că de data aceasta pe un vaporaș drăguț, numit *Umtali*, despre care nu-mi amintesc decât că avea niște lambriuri de lemn lucioase, minunate și niște corpuri de iluminat care, bănuiesc acum, erau în stil art deco. Echipa era prea restrânsă ca să mai cuprindă și un maestru de ceremonii, așa că unul dintre pasageri, un anume domn Kimber, sufletul petrecerilor, a fost ales să îndeplinească acest rol. Printre multe altele, a organizat când am trecut Ecuatorul o ceremonie de „trecere a liniei", în care ni s-a arătat bătrânul Neptun costumat întocmai, cu tot cu alge în loc de barbă și cu tridentul de rigoare. Domnul Kimber a mai organizat și un bal mascat, la care eu am participat ca pirat. L-am invidiat pe un băiat care s-a îmbrăcat în cowboy, însă părinții mi-au explicat că, da, o fi costumul lui mai dichisit, dar cumpărat de-a gata din magazin, pe când al meu e unul improvizat – și deci mult mai bun. Azi le înțeleg punctul de vedere, nu însă și atunci. Un alt băiețel a venit costumat în Cupidon, gol-goluț, doar cu un arc și o săgeată cu care trăgea de zor în oameni. Mama s-a deghizat precum chelnerii indieni de pe vas, vopsindu-și fața cu permanganat de potasiu, care evident că nu s-a șters de pe piele decât peste multe zile, și împrumutând o uniformă de la un chelner, cu centura și turbanul de rigoare. Ceilalți chelneri i-au făcut jocul, așa că nici un invitat nu s-a prins cine e: nici măcar eu

sau căpitanul atunci când, intenționat, i-a dus înghețată în loc de supă.

De ziua mea, la opt ani, am învățat să înot în mica piscină de pe *Umtali*, făcută din prelate întinse între piloni și ridicată pe punte. Eram deosebit de încântat de noua mea aptitudine și voiam neapărat să încerc și în mare. Așa că, de cum a acostat vaporul în Las Palmas, Insulele Canare, ca să preia o substanțială încărcătură de roșii, pasagerii fiind lăsați să petreacă o zi pe uscat, am mers pe plajă și, cu mândrie, am înotat în mare sub atenta supraveghere a mamei, rămasă pe mal. Când, deodată, mama vede un val anormal de mare gata să se spargă fix acolo unde silueta mea micuță pedala câinește în apă. Cu toată eleganța de rigoare, s-a repezit spre mare într-un suflet, așa îmbrăcată cum era, să mă salveze. Valul m-a ridicat fără să mă vatăme... după care s-a spart cu toată forța peste mama, udând-o leoarcă. Și, pentru că pasagerii nu aveau voie să revină pe *Umtali* până la asfințit, a stat întreaga zi în hainele acelea jilav-sărate. Ca un nerecunoscător, n-am ținut minte nimic din această scenă de eroism matern, tot ce știu mi-a povestit ea.

Roșiile n-au fost pesemne încărcate cum trebuie, din moment ce au alunecat în cală de cum am pornit-o spre larg, înclinând vaporul atât de mult spre tribord, încât cușeta noastră a ajuns cu totul sub apă, ceea ce a făcut-o pe Sarah, surioara mea, să creadă că „acum chiar ne-am scufundat, mami". Situația s-a înrăutățit și mai și în golful Biscaya, unde asupra vaporului nostru avea să se abată o vijelie nemaipomenită, cu un vânt atât de puternic, că nu puteai sta în picioare. M-am dus glonț la cabina noastră, de unde am sustras un cearșaf pe care să-l folosesc drept „velă", fiindcă voiam să mă sufle vântul pe punte ca pe un yacht. Mama s-a înfuriat din cale-afară, explicându-mi – pe drept cuvânt – că putea să mă sufle peste bord. Păturica preferată a surorii mele, supranumită „Bott", chiar a zburat peste bord, ceea ce s-ar fi putut transforma într-o mare tragedie dacă mama n-ar fi avut extraordinara inspirație de-a

o fi tăiat pe din două cu ceva timp în urmă, ca să existe o bucată de rezervă cu același miros. Mă interesează fenomenul păturicilor preferate, menite să-i liniștească pe cei mici, deși eu nu am avut așa ceva. Par să fie ținute astfel încât să poată fi mirosite în timp ce se suge degetul. Bănuiesc că există o relație între studiile lui Harry Harlow asupra macacilor și aceste țesături-substitute de mamă.

În cele din urmă am acostat în portul Londrei și apoi ne-am cazat într-un superb conac în stil Tudor căruia i se spunea „Cucii", peste drum de Hoppet, pe care bunicii din partea tatei îl cumpăraseră ca să-i împiedice pe dezvoltatori să invadeze zona. Cu noi mai locuiau sora mamei, Diana, cu fata ei, Penny, și cu cel de-al doilea soț, fratele tatei, Bill, și el venit în concediu din Sierra Leone. Penny s-a născut după moartea tatălui ei, Bob Keddie, căzut pe front, ca și ceilalți doi frați ai lui – mare tragedie pentru bieții bătrâni Keddie, care, e de înțeles, își revărsau toată iubirea asupra micuței Penny, singura lor moștenitoare. Erau, de asemenea, foarte buni cu Sarah și cu mine, verii lui Penny – ne socoteau nepoți de onoare, ne ofereau tot timpul cele mai scumpe cadouri de Crăciun și ne duceau an de an la câte un spectacol de teatru sau pantomimă în Londra. Erau bogați – familia deținea magazinul universal Keddie's din Southend – și locuiau într-o casă imensă, cu piscină și teren de tenis afară, iar înăuntru cu un minunat pian cu coadă scurtă Broadwoody și unul dintre primele modele de televizoare. Noi, copiii, nu mai văzuserăm un televizor niciodată și eram fermecați când apărea încețoșată, în alb-negru, marioneta „Muffin de Mule" („Măgărușul Muffin") pe micul ecran din centrul imensei cutii lucioase de lemn.

Aceste câteva luni în care am trăit împreună la „Cuci", ca două familii reunite într-una, sunt izvorul celor mai minunate amintiri ale copilăriei mele. Dragul nostru unchi Bill ne făcea tot timpul să râdem, ne striga „Nădragi de melasă"[1] (despre

1. În original: *Treacle Trousers*. (*N.t.*)

care aflu astăzi, mulțumită lui Google, că este expresia argotică a australienilor pentru pantalonii cu craci prea scurți) și ne cânta mereu două cântecele, de cele mai multe ori pentru că-l rugam noi.

De ce are vaca patru picioare? Vreau neapărat a afla.
Eu nu știu și tu nu știi, și la fel și ea.[1]

Sau pe acesta, pe ritmuri de hornpipe marinăresc:

Tiddlywinks, măi moșulic, de poți ia și un ibric,
De nu poți, ia o tigaie, veche și plină de zoaie.

Thomas, fratele vitreg al lui Penny, s-a născut la „Cuci" în perioada în care am locuit acolo. Thomas Dawkins este vărul meu de două ori, relație destul de atipică. Avem aceiași bunici și din partea mamei, și din partea tatălui; toți strămoșii noștri sunt comuni, mai puțin părinții. Proporția de gene comune este aceeași ca pentru frații vitregi, însă întâmplător nu semănăm unul cu celălalt. După ce s-a născut Thomas, familia a angajat o doică, dar aceasta a rezistat până în clipa când l-a văzut pe unchiul Billy pregătind micul dejun pentru cele două familii. Stătea pe podeaua din piatră pavată din bucătărie cu farfuriile dispuse în cerc în jurul lui, pe care arunca ouă ochiuri și bacon ca și cum ar fi împărțit un pachet de cărți. Asta se petrecea înainte de vremea „sănătății și siguranței", dar a fost mai mult decât a putut suporta mofturoasa doică: am văzut-o plecând – și nu s-a mai întors.

Sarah, Penny și cu mine mergeam zi de zi la școala St Anne din Chelmsford, unde învățaseră și surorile Jean și Diana când erau de vârsta noastră, cu aceeași învățătoare, domnișoara Martin. Nu-mi amintesc mare lucru din acea școală, doar mirosul

1. Din cântecul *Why Has A Cow Got Four Legs* (1933) interpretat de actorii Cicely Courtneidge și Jack Hulbert în spectacolele de pantomimă englezești. (*N.t.*)

pronunțat de carne tocată de la cantină, un băiat care susținea că taică-său se culcase între șinele trenului și nu pățise nimic când a trecut trenul peste el și faptul că pe profesorul de muzică îl chema Harp (Harpă). Domnul Harp ne punea să cântăm *Sweet Lass of Richmond Hill*[1]: „Coroan-aș lăsa să fie a mea", pe care eu nu-l înțelegeam ca „aș lăsa coroana să fie a mea". Eu auzeam „coroanașlăsa", într-un cuvânt, ca verb, și deduceam din context că ar însemna „mi-ar plăcea tare mult".[2] Aveam să fac aceeași confuzie și în cazul imnului cu „Nouă-n fiecare zi este iubirea / A noastră deșteptare și de revoltă doveditoare". Nu știam ce vrea să însemne „derevoltădoveditoare", dar în mod cert era un obiect pe care oricine ar fi fost recunoscător să-l aibă.[3] Mottoul școlii St Anne era cu adevărat splendid: „Pot, se cuvine, trebuie, vreau" (nu neapărat în ordinea aceasta, dar cam pe-aici). Celor mari din casă le amintea de *Song of the Commissariat Camels* (*Cântecul cămilelor de la intendență*) și recitau cu un așa aplomb, că nu i-am uitat niciodată:

Nu pot! N-am voie! Nu se cade! Nu vreau!
Dă-o mai departe celui ce va urma!

La St Anne se luau de mine tot timpul niște fete – nu mă persecutau chiar foarte rău, dar suficient de tare ca să mă facă să-mi imaginez că, dacă mă rog din răsputeri, voi reuși să invoc puterile supranaturale ca să se coboare și să le aplice fetelor acelora pedeapsa cuvenită. Îmi închipuiam un nor negru-vinețiu

1. *Dulcea mândruță din Richmond Hill*, cântec compus de James Hook pe versuri de Leonard McNally, apărut în 1789, despre care se spune că era foarte îndrăgit de regele George III. (*N.t.*)

2. În original: *I'd crowns resign to call her mine*, cu sensul de „aș abdica, numai să fie a mea". „Verbul" pe care-l aude copilul este *crown-resign*. (*N.t.*)

3. Primele două versuri din imnul *New Every Morning Is the Love* compus de părintele John Keble (1792–1866). „Substantivul" pe care-l aude copilul în loc de *and uprising prove* este *our prisingprove*. (*N.t.*)

cu un chip omenesc încruntat, din profil, care străbate cerul pe deasupra curții școlii pentru a-mi veni în apărare. Nu trebuia decât să *cred* că se va întâmpla; am presupus că n-a funcționat din cauză că nu m-am rugat suficient de tare – cum mă rugam la școala Eagle să se metamorfozeze domnișoara Copplestone. Iată câtă naivitate se află în imaginea din copilărie a rugăciunii. Sunt și adulți care, desigur, nu depășesc această vârstă și se roagă la Dumnezeu să găsească un loc de parcare sau să le aducă victoria într-un meci de tenis.

Mă așteptam ca după acel an la St Anne să mă întorc la Eagle. Însă, pe când ne aflam în Anglia, planurile părinților mei s-au schimbat întru totul și nu mai aveam să revăd niciodată școala din munți, nici pe Coppers sau pe Tank. Cu trei ani în urmă, tata primise o telegramă din Anglia prin care era înștiințat că moștenise de la un văr foarte îndepărtat proprietatea familiei Dawkins din Oxfordshire, inclusiv casa Over Norton, grădina Over Norton și mai multe căsuțe din satul Over Norton. Domeniul fusese mult mai vast când a intrat în posesia familiei, în 1726, prin cumpărarea lui de către James Dawkins MP[1] (1696–1766). I l-a lăsat moștenire nepotului său, străstrăstrăstrăbunicul meu Henry Dawkins MP (1728–1814), tatăl acelui Henry care a fugit pe ascuns, ajutându-se de șase diligențe ce au pornit-o deodată în direcții diferite. Apoi a trecut prin mai multe generații de Dawkinși, inclusiv prin mâinile catastrofalului colonel William Gregory Dawkins (1825–1914), veteran coleric al Războiului din Crimeea, despre care se spune că i-ar fi amenințat pe chiriași cu evacuarea dacă nu votează cum zice el, care – în mod bizar – era liberal. Colonelul William a fost un ins irascibil, procesoman, care a făcut praf mare parte din avere dându-i în judecată pe diverși ofițeri trecuți în rezervă, pentru că l-ar fi jignit: un proces epuizant și futil, din care nimeni n-a avut de câștigat, cu excepția avocaților, ca de obicei. Din câte se pare,

1. Membru al Parlamentului. (*N.t.*)

era un tip paranoid şi delirant, care a insultat-o public şi pe regină, l-a agresat pe stradă, în Londra, pe lordul Rokeby, superiorul său direct, şi l-a dat în judecată pe comandantul suprem, ducele de Cambridge. Ba mai rău, pentru că o credea bântuită, a demolat superba casă georgiană Over Norton şi în 1874 a construit în locul ei casa în stil victorian. Din cauza proceselor, s-a înglodat tot mai mult în datorii, fiind nevoit să ipotecheze domeniul Over Norton pe o nimica toată, şi a murit în sărăcie, într-o pensiune din Brighton, unde stătea cu două lire pe săptămână, alocaţia permisă de creditori. Ipoteca a fost achitată în cele din urmă de bieţii lui moştenitori pe la începutul secolului XX, dar numai pentru că au vândut majoritatea terenurilor, rămânând cu micul nucleu care-i revenise acum tatei.

Până în 1945, proprietar a ce mai rămăsese a fost strănepotul colonelului William, maiorul Hereward Dawkins, care a trăit la Londra şi rareori punea piciorul în Over Norton. Ca şi William, Hereward a fost burlac şi n-a avut rude apropiate care să poarte numele Dawkins. Evident, când şi-a pregătit testamentul, a consultat arborele genealogic al familiei şi a dat peste bunicul, supravieţuitor – în etate – al neamului Dawkins. Probabil că avocatul l-a sfătuit să sară o generaţie, şi aşa a ajuns să-l treacă în testament pe tata, vărul lui mult mai tânăr, ca unic moştenitor. După cum s-a dovedit, alegerea a fost excelentă, chiar dacă în acel moment el n-avea de unde să ştie că tata era omul perfect pentru conservarea şi revigorarea domeniului: cei doi nu s-au întâlnit niciodată şi cred că tata nici n-a ştiut că Hereward există până la primirea, din senin, a acelei telegrame în Africa.

În 1899, casa Over Norton îi fusese închiriată pe termen lung, ca dar de nuntă, unei oarecare doamne Daly. Fără îndoială că termenii contractului se pierduseră în noianul de datorii al colonelul William, ce se cereau imperios achitate. Doamna Daly a vieţuit acolo bine mersi cu familia, cu toţii stâlpi de rezistenţă ai aristocraţiei locale şi împătimiţi ai clubului de vânătoare

Heythrop Hunt, motiv pentru care părinții mei nu se așteptau ca moștenirea lui Hereward să le schimbe în vreun fel viața. Intenția tatei era să urce treptat în funcție în Sectorul agricol din Nyasa, până la pensionare (sau până ce, după cum a și fost cazul, țara își va câștiga independența ca Malawi).

Și totuși, pe când *Umtali* acosta în Anglia, în 1949, părinții mei aveau să primească o veste cât se poate de neașteptată: bătrâna Daly murise. Primul lor gând a fost să caute alt chiriaș. Însă alternativa de a părăsi Africa și de-a începe să lucreze pământul în Anglia a început să le surâdă și, încet-încet, a fost preferată. Unul dintre motive erau accesele de malarie care-i șubrezeau sănătatea lui Jean, dar bănuiesc că au fost atrași și de posibilitatea de a ne da pe Sarah și pe mine la școli în Anglia. Părinții i-au sfătuit să nu părăsească Africa, și la fel avocatul familiei. Bunicii Dawkins considerau că e de datoria lui John să păstreze tradiția familiei de a servi Imperiul Britanic în Nyasa, iar mama lui Jean era asaltată de presimțirea sumbră că vor „eșua ca fermieri", cum o păziseră atâția. În cele din urmă, John și Jean au decis să treacă peste aceste sfaturi și să renunțe la Africa pentru a locui la Over Norton și a prelua domeniul, pe care să-l exploateze ca fermieri – după mai bine de două secole în care nu servise decât ca grădină publică pentru aristocrați. John și-a dat demisia din serviciul administrativ colonial, pierzându-și astfel pensia, și și-a început ucenicia pe câțiva mici fermieri englezi, ca să se pună la punct cu noile metode și tehnici. El și mama au decis să nu locuiască totuși în toată casa Over Norton, ci s-o împartă în apartamente, în speranța că așa îi vor amortiza cheltuielile de întreținere (sfatul avocaților era s-o demoleze ca să mai scape de costuri). Noi urma să trăim într-o căsuță aflată la intrarea pe domeniu, însă aceasta avea mare nevoie de reparații, răstimp în care chiar am locuit – mai bine zis „am campat" – într-un colțișor al casei Over Norton.

Încă mă mai pasionau cărțile cu dr. Dolittle, așa că cea mai intensă fantezie a mea din acea scurtă perioadă petrecută în

casa Over Norton a fost să învăț să vorbesc și eu, ca el, cu animalele. Dar voiam să fiu și mai și decât el. Voiam s-o fac prin telepatie. Mi-am dorit cu încăpățânare și m-am rugat mult ca toate animalele, de la mile depărtare, să vină în grădina Over Norton, mai exact la mine, ca să le pot ajuta. Practicam aceste gânduri-rugăminți foarte des, deci trebuie să fi fost sub puternica influență a predicilor în care mi se spunea că, dacă îmi doresc ceva suficient de tare, pot face să se întâmple; căci totul se întâmplă prin voință și puterea rugăciunii. Și chiar credeam că printr-o credință suficient de puternică se pot muta munții din loc. Probabil auzisem asta în vreo predică, numai că, așa cum fac îndeobște predicatorii, uitaseră să facă diferența clară între metaforă și realitate. De fapt, mă întreb adesea câți dintre ei pricep că există o astfel de diferență. Mulți nu dau semne să creadă că ar conta.

Jocurile copilăriei cu care mă distram pe la acea vârstă erau fanteziste, în sens științifico-fantastic. Mă jucam cu prietena mea Jill Jackson de-a navetele spațiale prin casa Over Norton. Paturile noastre erau navete spațiale ș.a.m.d. E interesant cum reușesc doi copilași să înjghebe împreună un scenariu pentru o fantezie comună – așa, din mers, fără să stea să dezbată subiectul. Unul dintre ei zice: „Atenție, căpitane, rachetele dușmane ne atacă pe flancul stâng!", iar celălalt reacționează, instantaneu, fără a-și anunța varianta lui de fantezie.

Între timp, părinții mă retrăseseră de la Eagle și începuseră să-mi caute o școală în Anglia. Probabil că le-ar fi plăcut să mă trimită la Dragon, care mai era și aproape, în Oxford, astfel încât să-mi pot continua experiența „aventuroasă" începută la Eagle. Numai că la Dragon cererile de înscriere erau atât de multe, că trebuia să te treci pe listă de la naștere ca să prinzi loc. Așa că m-au trimis până la urmă la Chafyn Grive, în Salisbury (Salisbury-ul din Anglia, după care fusese denumit și cel din Rhodesia), unde studiaseră și tata, și frații lui, deci care nu era o școală tocmai rea.

Atât Chafyn Grove, cât şi Eagle erau – ţin să explic pentru cei nefamiliarizaţi cu tainele sistemului de învăţământ britanic – „şcoli pregătitoare“[1], *prep schools* mai pe scurt. Pentru ce anume ne „pregăteau“? Răspunsul este: pentru şi mai neclarele „şcoli publice“, numite aşa pentru că de fapt nu erau publice, ci private – accesibile numai celor ai căror părinţi îşi permiteau să plătească taxele de şcolarizare. Aproape de unde locuiam, în Oxford, e o şcoală care se cheamă Wychwood, care ani de zile avea şi o pancardă minunată la intrare:

Şcoala de fete Wychwood (pregătitoare pentru băieţi).

Prin urmare, Chafyn Grove a fost şcoala pregătitoare la care m-au trimis părinţii de la opt la treisprezece ani ca să mă pregătească pentru şcoala publică, de la treisprezece la optsprezece ani. Nu cred, apropo, că le-a trecut vreo clipă prin minte să mă dea la o altfel de şcoală decât una cu internat, în stilul celor la care au mers toţi din familia Dawkins. Scump, dar merită sacrificiul – cam asta era atitudinea lor.

1. În original: *preparatory schools*, ceea ce se traduce în româneşte „şcoli elementare“. (*N.t.*)

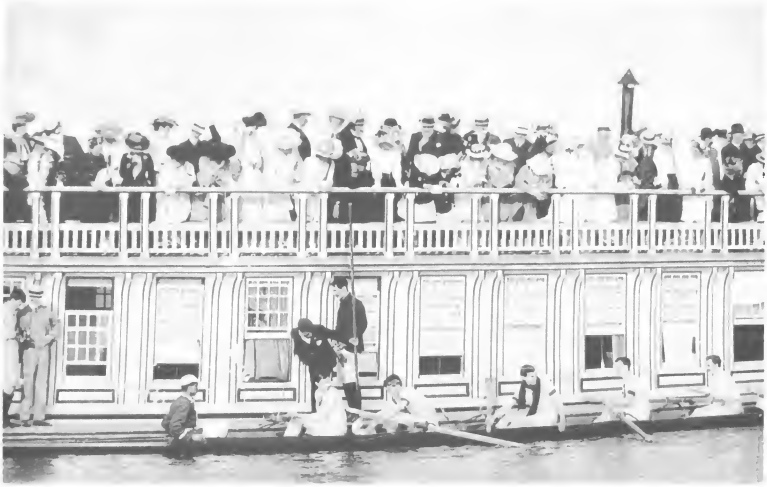

Oare printre spectatorii de pe barja colegiului se numără şi Zuleika Dobson privindu-l pe bunicul meu Clinton G.E. Dawkins (cel aplecat) cum se pregăteşte să vâslească pentru Balliol?

Taxele şcolare ale bunicului (*dreapta*) în timpul liceului au fost suportate de unchiul lui (ulterior sir) Clinton Edward Dawkins (*deasupra*), ale cărui vederi de liber-cugetător au fost celebrate în versurile Colegiului Balliol.

Tata (*deasupra*) şi Bill, fratele lui jucător de rugby (*dreapta*), i-au călcat pe urme tatălui lor, dar şi altor membri ai familiei Dawkins, studiind la Colegiul Balliol după o copilărie idilică prin pădurile din Burma (*sus*).

Sus: Bunica din partea tatei, Enid, cea cu câinele și cartea, stă lângă mama ei (doamna cu pălărie elegantă), fratele Evelyn (tânărul cu racheta de tenis) și încă doi oaspeți necunoscuți. *Dreapta*: Soția lui Evelyn Smythies, Olive, cunoscută ca „Doamna cu tigri" din cauza dezagreabilului ei hobby de a vâna tigri.

Stânga: Bunica mea Connie în Ceylon, unde soțul ei și bunicul meu matern, „Bill" Ladner, a participat la construirea unei stații radio în timpul Primului Război Mondial. Familia s-a întors în Anglia când Jean, mama mea, avea trei ani. Au locuit în Essex (*stânga, jos*: Jean își cuprinde cu brațele o prietenă mai mică).

Părinții mei (*dreapta*) s-au căsătorit în ajunul războiului la Water Hall, care se poate vedea în *poza de jos*, unde apare Diana, sora mai mică a mamei, în grădină.

Mama a ajuns în Africa după o călătorie compusă din mai multe zboruri la altitudine joasă cu hidroavionul *Cassiopeia* (*deasupra*). Ajunsă la destinație, avea să afle că tata (*jos*, *stânga*) primise ordin de înrolare, așa că l-a însoțit (ilegal) în Kenya în Fordul combi „Lucy Lockett", care apare în fotografie oprit pe un pod improvizat, în timp ce mama se spală pe față în râu.

E clar că l-am privit pe tata cu admirație de la o vârstă fragedă...

Pentru a consemna momentele esențiale din viața familiei, mama obișnuia să picteze mari planșe cu scene și evenimente. Iată un detaliu dintr-o pictură intitulată „Drumurile noastre", realizată cu ocazia nunții de aur a părinților mei, în 1989. Pe lângă scene africane generice, apar autoblindata condusă de tata

in Somalia, mama cu mine de mână păşind împreună în viaţă, plaja lacului Nyasa, cameleonul meu, Hookariah, lemurianul nostru, Percy, şi casa din Makwapala în care am locuit, cu mine împingând căruciorul cu Sarah, sora mea, spre Tui, basetul familiei.

Sus: În Nyasa am locuit la Makwapala şi apoi la Lilongwe, unde părinţii mei au achiziţionat-o pe „Creeping Jenny", prima noastră maşină nouă-nouţă.
Stânga: O familie fericită.

Această fotografie (*sus*) cu mine şi părinţii mei, făcută la nunta unor rude (Sarah, sora mea, era domnişoară de onoare, de aceea nu e cu noi), nu redă, din nefericire, roşul-aprins al şepcuţei din uniforma de elev la Chafyn Grove. Nu-mi amintesc să fi fost atât de vesel pe cât reiese din fotografia (*stânga*) făcută la Oundle, la începutul anului şcolar.

Stânga: Inventivul meu tată pozând țanțoș, la Over Norton, lângă pasteurizatorul creat de el. *Deasupra*: Niko Tinbergen în elementul lui, la Ravenglass, pictând ouă de găină ca să pară că sunt de pescăruș. *Jos*: Peter Medawar înainte de atacul cerebral care i-a schimbat viața.

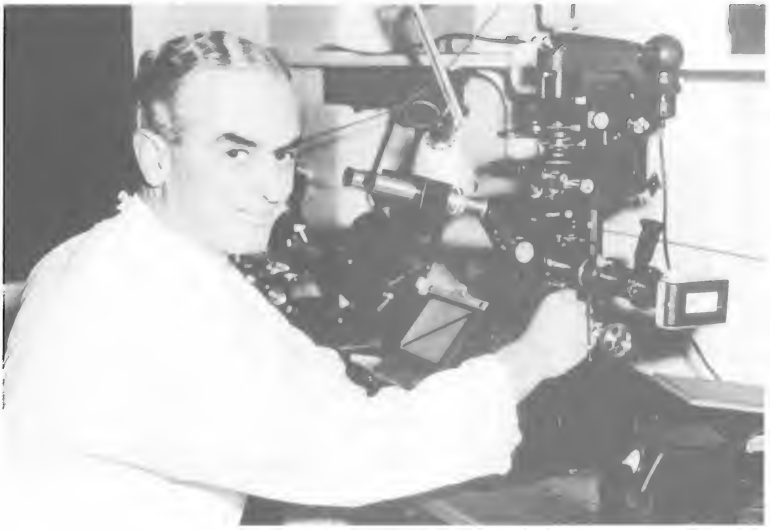

„Ochii de o inteligență vie înțelegeau ce vrei să-i spui înainte să apuci să rostești vreo vorbă [...]; oblicitatea sprâncenelor, uneori exprimând scepticismul, alteori căutând răspunsuri, străjuite de părul ciufulit." Mike Cullen, mentorul multora dintre noi, pe care-l regretăm nespus (*sus*). *Stânga*: George Barlow, prietenul și îndrumătorul meu de la Berkeley, a venit la un moment dat la Oxford într-un an sabatic și ne-am plimbat cu barca pe Cherwell. (Cel cu vâsla nu e John Lennon, ci Tim Halliday, expertul în tritoni.)

Alături, sus: Greiereală: Ted Burk şi cu mine înregistrând comportamente cu microfonul şi Orga Dawkins. *Alături, în mijloc*: Grupul de Cercetare a Comportamentului Animal după ce s-a mutat din Bevington Road. Marian este prima din stânga, eu sunt puţin spre dreapta faţă de centru. *Deasupra*: Niko Tinbergen din nou în elementul lui: oare o să-i cadă scrumul ţigării înainte să termine filmarea? *Jos, pe ambele pagini*: Profesorul Pringle şi colegii săi (*de la stânga la dreapta*): E.B. Ford, Niko Tinbergen, William Holmes, Peter Brunet, David Nichols.

Sus: Profund îngânduraţi, Bill Hamilton şi Robert Trivers se luptă cu o problemă în timpul vizitei lui Bill la Harvard.
Dreapta: John Maynard Smith, tonic ca întotdeauna, în grădina lui dragă.
Jos, stânga: Împreună cu înaltul, grijuliul George Williams, cu alura lui lincolniană.
Jos, dreapta: *Gena egoistă* cu originala copertă creată de Desmond Morris.

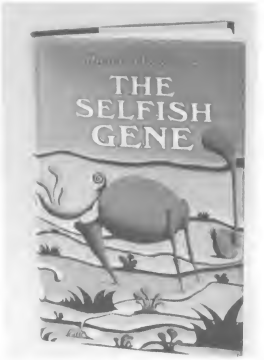

Sub turla catedralei Salisbury

Să începi o şcoală nouă este năucitor. Încă din prima zi mi-am dat seama că aveam de învăţat cuvinte noi. „Violaceu" m-a lăsat perplex. L-am văzut scris pe un perete şi am presupus, greşit, că se citeşte „violonceu"[1]. M-am lămurit într-un final că era un termen peiorativ, sinonim cu „ud", alt cuvânt care se bucura de succes, ambele însemnând „pricăjit". „Muşchi" însemna opusul: „Eu m-am născut în musculoasa Indie, Africa e violacee" (pe atunci, mulţi copii care mergeau la astfel de şcoli veniseră pe lume în una dintre acele zone colorate pe harta lumii în rozul imperiului). „Perucă", în dialectul aceleiaşi şcoli, însemna penis. „Eşti cap rotund sau regalist? Adică, ştii tu, *peruca* e ciupercă sau ca şiretul?" Oricum, aceste detalii anatomice nu erau nici un secret, pentru că în fiecare dimineaţă treceam prin ritualul îmbăierii cu apă rece. De cum suna clopoţelul de trezire, trebuia să sărim din pat, să ne lepădăm pijamaua, să ne luăm prosopul şi să ne înghesuim la baie, unde una dintre cele trei căzi era plină cu apă rece. Intram în cadă şi ieşeam cât puteam de repede, supravegheaţi de domnul director Galloway. Ocazional, acelaşi clopoţel ne dădea trezirea şi în toiul nopţii pentru simulări de incendiu. Într-una din aceste dăţi, am fost aşa de ameţit, că am început, somnoros, toată rutina de înviorare: mi-am dat jos pijamaua şi m-am înfiinţat la scara

1. În original: *puce* (culoare între roz şi gri) şi *pucky* (ceva greţos). (*N.t.*)

de incendiu gol-pușcă, cu prosopul în mână, când mi-am dat seama de gafă – toți ceilalți erau în pijama, halat și papuci. Norocul meu că era vară! Desigur că nu făceam numai băi reci. Seara făceam baie cu apă normală (am uitat de câte ori pe săptămână), stăteam în cadă în picioare în timp ce o îngrijitoare ne spăla, ceea ce ne cam plăcea, mai ales când era de serviciu cea tânără, subalterna ei.

Era în continuare perioadă de austeritate, pentru că nu trecuse foarte mult de la încheierea războiului, așa că multe lucruri erau raționalizate. Mâncarea, dacă mă gândesc acum, era destul de sinistră. Dulciurile se numărau printre mărfurile raționalizate de guvern, ceea ce a avut paradoxalul efect – în detrimentul dinților noștri – că primeam de fapt mai multe dulciuri decât ni s-ar fi dat în mod normal, rația de dulciuri fiindu-ne scrupulos servită după ceai. Pe a mea o dădeam de obicei altora. Acum, dacă stau să mă gândesc, de ce trebuia să fie rația de dulciuri din timpul războiului diferită de zero? Chiar n-au avut ceva mai bun de făcut cu puținul zahăr salvat din atacurile submarinelor germane?

Aveam picioarele mai tot timpul înghețate și sufeream cumplit din cauza degerăturilor. Mirosurile sunt declanșatoare notorii de amintiri: mirosul de eucalipt al unguentului pentru degerături pe care mama mi-l trimitea periodic îl voi asocia mereu cu Chafyn Grove și chinul îndurat de degetele mele înghețate. Ni se făcea frecvent frig în pat noaptea, motiv pentru care încercam să ne încălzim punându-ne și halatele pe noi. Sub pat aveam câte o oliță de noapte, ca să nu fim nevoiți să străbatem tot holul până la toaletă. Ar fi fost simpatic să fi cunoscut la vremea aceea termenul folosit în nord pentru acest obiect: țucal[1].

Mai rămăsese un singur dascăl de pe vremea tatălui meu la Chafyn Grove: H.M. Letchworth, un bătrânel blând, în stilul

1. În original: *gazunder*, trimițând la „dedesubt" (*under*). (*N.t.*)

lui Mr. Chips[1], care luptase în Primul Război Mondial şi fusese la un moment dat codirector al şcolii. Noi îi ziceam „Zloată", dar pe ascuns, pentru că la Chafyn Grove nu exista convenţia de la Dragon/Eagle de ne adresa profesorilor cu poreclele lor. Excepţie făceam doar în cursul taberei anuale de cercetaşi, când ne lăsa să-i zicem Chippi, o poreclă mai veche pe care cred c-o căpătase chiar înainte de a-l cunoaşte pe Baden-Powell[2]. „Zloată" nu-i plăcea. La o oră de latină avuseserăm de învăţat cuvântul *tabes*. Ca să ne verifice, domnul Letchworth l-a întrebat pe un coleg cum se traduce *tabes* („zloată" în contextul pasajului pe care-l citeam) şi noi am început să râdem pe înfundate. Domnul Letchworth ne-a mărturisit întristat că îşi căpătase porecla fix din acel pasaj din Titus Liviu („An de an... aceeaşi frază... an de an"), dar nu ne-a destăinuit şi de ce.

Directorul şcolii, Malcolm Galloway, era o figură fenomenală (dar poate că directorii sunt fenomenali *ex officio*); îi ziceam Gallows[3]. Ca să nu-şi dezică porecla, nu se dădea în lături să folosească pedepsa extremă, care, în cazul şcolii Chafyn Grove, era bastonul pe cocoaşă. Spre deosebire de mizilicul de lovire peste palme cu rigla, practicat la Eagle, bastonul lui Gallows chiar durea. Se ştia că are două bastoane, Slim Jim (Jim Subţirelul) şi Big Ben (Marele Ben), iar pedeapsa varia între trei şi şase altoiri, în funcţie de gravitatea infracţiunii. N-am primit nici un Big Ben, bogdaproste, dar am încasat trei Slim Jimi de toată frumuseţea, care au durut serios şi mi-au lăsat şi nişte vânătăi cu care m-am dat mare apoi prin dormitor, de parcă ar fi fost cicatrici de război. A durat câteva săptămâni până

1. Domnul Chipping, un iubit învăţător din orăşelul fictiv Brookfield, personaj central al romanului *Good Bye, Mr. Chips* (*La revedere, domnule Chips*), scris de autorul englez James Hilton, apărut în 1934. (*N.t.*)

2. Robert Stephenson Smyth Baden-Powell, prim baron (1857–1941), general-locotenent în armata Marii Britanii şi fondatorul cercetăşiei, la funeraliile căruia a participat şi tatăl autorului – vezi capitolul anterior, *După tabere prin Kenya*. (*N.t.*)

3. Prescurtare de la Galloway, dar şi „eşafod". (*N.t.*)

mi-au trecut, schimbându-şi progresiv culoarea de la vineţiu la albastru şi apoi la galben. Băieţii ziceau, în glumă, că îşi bagă caiete în nădragi ca să mai atenueze impactul, dar sunt sigur că Gallows s-ar fi prins numaidecât şi mă îndoiesc că a încercat vreunul aşa ceva.

În zilele noastre, pedeapsa corporală e interzisă prin lege în Anglia şi, retrospectiv, suspectez că mulţi dascăli o foloseau doar din pură cruzime şi sadism. Sunt totuşi convins că Gallows nu era unul dintre aceştia. Avem aici un exemplu de viteză cu care se schimbă obiceiurile şi valorile – aspect pe care l-am numit în *The God Delusion* (*Dumnezeu: o amăgire*), „schimbarea *Zeitgeist*-ului moral". Fără a folosi acelaşi nume, schimbarea *Zeitgeist*-ului moral este dovedită implacabil de Steven Pinker în *The Better Angels of our Nature**.

Gallows era capabil de o enormă bunătate. Făcea rondul dormitoarelor înainte de stingere ca un unchi simpatic, ne făcea să râdem, ne striga pe numele de botez (dar numai atunci, niciodată în timpul zilei, la ore). Într-o seară, Gallows a observat un exemplar din *Jeeves Omnibus* (*Antologia Jeeves*) pe un raft din dormitorul nostru şi ne-a întrebat dacă am auzit de P.G. Wodehouse. Nimeni nu auzise, aşa că s-a aşezat pe marginea unui pat şi ne-a citit o poveste de acolo. Era „The Great Sermon Handicap" („Pariu pe predica duminicală") şi cred că ne-a citit din ea mai multe seri la rând. O *adoram*. A rămas una dintre poveştile mele preferate cu Jeeves, iar P.G. Wodehouse unul dintre cei mai dragi autori, citit, răscitit şi chiar pastişat în nişte scrieri doar de mine cunoscute.

În fiecare duminică seara, doamna Galloway ne citea în salonul privat al familiei. Trebuia să ne lăsăm încălţămintea la intrare şi stăteam cu toţii pe jos, turceşte, într-un suav miros de şosete transpirate. Ne citea săptămânal câte un capitol sau două,

* Steven Pinker, *The Better Angels of our Nature: Why Violence has Declined* (Viking, New York, 2011). (*N.a.*)

câte o carte pe trimestru. Erau de regulă poveşti antrenante, de aventuri, precum *Moonfleet* de John Meade Falkner, *Maddon's Rock* a lui Hammond Innes, sau *Marea crudă* de Nicholas Monsarrat (versiunea pentru „mezini", cu scenele de sex eliminate). Într-o duminică însă, doamna Galloway era plecată şi ne-a citit Gallows. Ajunseserăm la partea din *Minele Regelui Solomon* în care impunătorii eroi cu pălării de safari pe cap aveau să se confrunte cu munţii gemeni numiţi „Sânii Shebei" (mi se pare fascinant că în filmul cu Stewart Granger denumirea avea să fie cenzurată, deşi, în mod bizar, acolo apare şi o femeie în expediţie). Gallows s-a oprit din lectură să ne explice că respectivii munţi erau dealurile Ngong. („Vă zic eu, băieţi, că minte de pute! Gallows vrea numai să se dea mare că a fost şi el în Kenya. *Minele Regelui Solomon* nu are nici o treabă cu Kenya. Cine ajunge ultimul în dormitor e cel mai fraier!")

Dacă în timpul nopţii era o furtună serioasă, Gallows trecea prin toate dormitoarele celor mici, aprindea lumina şi-i liniştea pe băieţeii (aflaţi la o vârstă la care li se permitea să doarmă cu ursuleţi de pluş) speriaţi de tunete şi fulgere. La jumătatea fiecărui trimestru, în „Duminica pe-afară", ziua în care veneau părinţii şi ne scoteau în oraş, se găsea mereu un băieţel, poate doi, la care nu venea nimeni, pesemne pentru că părinţii erau plecaţi din ţară sau bolnavi. Şi mie mi s-a întâmplat o dată. Domnul şi doamna Galloway ne-au luat cu copiii lor, cu maşina lor mare, „Grey Goose" („Gâsca cenuşie"), din 1930, şi micuţul Morris 8, căruia îi spuneau „James". A fost un picnic minunat la baraj, şi aproape că-mi dau lacrimile când îmi amintesc ce buni erau cu noi, mai ales dacă ne gândim că poate ar fi preferat să-şi petreacă ziua doar cu propriii copii.

Dar, ca profesor, Gallows era înspăimântător. Urla din toţi rărunchii cu vocea lui puternică, iar mustrarea-i tunătoare răzbătea în toate clasele din şcoală, stârnind zâmbete conspirative printre noi, băieţii, şi ceilalţi profesori. „Ce faci când dai peste *ut* şi verb la subjonctiv?... STAI ŞI TE GÂNDEŞTI!" (Deşi,

dacă e s-o luăm așa, nu prin reguli ca aceasta funcționează limba.) Domnul Mills, alt profesor de latină, era și mai înfiorător: într-atât încât nici poreclă nu îndrăznise cineva să-i dea. Avea o privire amenințătoare și insista să avem o caligrafie impecabilă: cum făceai o greșeală, trebuia s-o iei de la capăt și să rescrii tot pasajul. Doamna Mills – nici o legătură cu domnul –, durdulie, dulce și mămoasă, cu codițe pe care și le prindea ca o coroniță la spate, era învățătoarea celor mai mici din școală și ne zicea la toți „drăguță". Domnului Dowson, dascălul de matematică, jovial și ochelarist, i se spunea Ernie Dow. Nici unul dintre noi nu știa de unde vine „Ernie" până într-o zi când ne-a citit o poezie și la sfârșit ne-a spus numele autorului: Ernest Dowson, desigur. Nu-mi amintesc exact ce poezie a fost, poate *Nu durează mult nici jalea, nici bucuria*, dar în mod cert și-a răcit gura de pomană cu noi. Ernie Dow era un profesor bun, care, cu accentul lui ușor nordic, m-a învățat mai toată analiza matematică pe care o știu azi. Domnul Shaw nu avea poreclă, dar fiicei lui adolescente i se spunea „Shaw Bunicica" numai pentru a susține glumița puerilă ce urma inevitabil după ce zicea careva „am o idee bunicică despre...". Profesorii mai tineri se schimbau necontenit, poate pentru că erau studenți care se pregăteau pentru facultate sau abia o absolviseră, iar ei ne plăceau cel mai mult, pesemne numai fiindcă erau tineri. Unul dintre ei a fost domnul Howard, Anthony Howard, care mai târziu avea să ajungă un important ziarist și editor la *New Statesman*.

În primul meu trimestru, în clasa a doua, învățătoare mi-a fost doamna Long, o femeie subțirică, colțuroasă, de vârstă mijlocie, cu părul drept și ochelari fără rame, foarte bună cu noi, ca mai toți învățătorii. Pe lângă orele la clasa a doua, materia ei de bază era pianul. Și, într-adevăr, primele mele lecții de muzică au fost cu ea, și țin minte că mă dădeam mare în fața părinților că progresez mult mai repede decât o făceam în realitate. Din moment ce adevărul avea să iasă la iveală mai devreme sau

mai târziu, nu-mi dau seama la ce era bună lăudăroşenia aia. N-o să pricep în veci.

Dacă părinţii mei fuseseră pesimişti în privinţa standardelor academice ale şcolii Eagle din Rhodesia de Sud, s-a dovedit că se înşelaseră amarnic. Deşi printre colegii de la Eagle fusesem mediocru, odată ajuns la Chafyn Grove aveam să fiu foarte avansat. Situaţie într-atât de jenantă, încât, cum iscusinţa academică nu era tocmai motiv de admiraţie printre colegi, mă prefăceam că ştiu mai puţin decât ştiam în realitate. Dacă eram întrebat ce înseamnă un cuvânt latinesc sau fraţuzesc, de pildă, începeam cu „ăăă" şi „păăi", ca să par nesigur, în loc să spun imediat şi să se vadă că ştiu, riscându-mi imaginea în faţa colegilor. Tendinţa aceasta avea să devină absolut ilogică în clasa a treia, când am hotărât, prosteşte, că, dacă băieţii cu muşchi, care erau buni la sport, nu aveau cine ştie ce rezultate academice, singura cale prin care puteam să ajung şi eu bun la sport era să mă prostesc la şcoală. De fapt acum, că stau să mă gândesc, pentru o atitudine atât de idioată nici nu meritam să am rezultate bune la clasă.

Evident, n-aveam o idee prea clară despre ce înseamnă să fii bun la sport. Erau trei fraţi, Sampson *ma*, Sampson *mi* şi Sampson *min* (*maior*, *minor* şi *minimus*), toţi foarte buni, mai ales Sampson *min*, care excela în toate sporturile şi care odată a rămas un meci întreg de crichet „la bătaie", n-a fost eliminat de nimeni, până ce n-a mai avut cu cine să joace, şi atunci a prins miraculos o minge în *silly-mid-on*[1]. M-am gândit, absurd, că asemănarea dintre numele lui şi al celebrului Samson cel forţos din Biblie nu poate fi doar o coincidenţă. În mintea mea naivă, nu încăpea îndoială că fraţii Sampson moşteniseră agilitatea sportivă de undeva, dacă nu chiar de la eroul biblic, cel puţin de la vreun strămoş puternic din Evul Mediu, care-şi dobândise

1. În jocul de crichet, poziţie pe teren, între *bowler* şi *covers*, pe partea dreaptă, extrem de aproape de bâtă. (*N.t.*)

numele la fel ca „Smith“[1] sau „Miller“[2] – sau, poate, chiar ca „Armstrong“, care chiar se trage din porecla unui om cu brațe vânjoase[3]. Printre multele lucruri pe care le gândeam greșit pe atunci se număra acela că niște calități ereditare evidente se pot transmite mai departe de două generații – eroarea „Tess D'Ubberville“ despre care vorbeam în primul capitol.

Tatăl fraților Sampson, chior de un ochi – îi fusese scos de un bâtlan (cel puțin asta fusese povestea neplauzibilă care ni se servise) –, avea o fermă în Hampshire, unde Trupa de Cercetași de la Chafyn Grove își așeza tabăra an de an, sub atenta supraveghere a lui Zloată, asistat de Gallows și de un domn amărât căruia îi spuneam Dumbo. Tabăra de cercetași era pentru mine unul dintre evenimentele anului. Ne instalam corturile, săpam latrinele, făceam o vatră pentru focul pe care coceam „mingiuțe“ și „răsucite“ (aluat copt pe jar). Am învățat cum să legăm strâns laolaltă bețe, cu sfoară elegantă de sisal, astfel că împleteam tot soiul de articole de mobilier necesare în tabără, de la suporturi de căni până la uscătoare pentru haine. Cântam tot felul de cântecele la focul de tabără, în special din repertoriul cercetășiei, precum: „Dai are un cap ca o minge de ping pong“, pe care le învățam de la Zloată/Chippi și care nu erau greu de memorat, majoritatea fiind foarte scurte:

Vesel cântă măgarul când pleacă la păscut.
Naiba știe de ce, probabil de-ncrezut.
I-ha. I-ha. I-ha, iii-haa, i-ha.

Unele nu aveau linie melodică, erau mai degrabă strigăte de solidaritate decât cântecele:

N-avem muște pe noi.
N-avem muște pe noi.

---

1. Făurar. (*N.t.*)
2. Morar. (*N.t.*)
3. *Arm* – braț, *strong* – puternic. (*N.t.*)

Poate voi aveți
Nişte muşte pe voi,
Dar noi n-avem muşte pe noi!

Piesa de rezistență era o legendă în versuri despre un ou stricat, pe care ne-o cânta Chippi. Am pus-o în anexa web, cu speranța că poate unii dintre cititori vor dori să cânte acest cântecel de tabără, altfel uitat, pentru a învolbura metaforic cenuşa celui care a fost Henry Murray Letchworth MA (Oxon), din regimentul Royal Dublin Fusiliers, alias Zloată, alias Chippi, figura paternă, blândă şi melancolică de la Chafyn Grove, aidoma celei din *La revedere, domnule Chips*. În 2005, la petrecerea dată în cinstea tatei cu ocazia împlinirii a nouăzeci de ani în cancelaria de la Colegiul Balliol, am transcris conştiincios cântecul cu oul pentru o interpretare de zile mari oferită de soprana Ana Mackay şi acompaniatorul ei la pian, iar tata, cu multă voioşie, dar cam fals, i-a ținut isonul.

În tabăra de cercetaşi primeam insigne pentru diverse măiestrii, precum mânuirea toporului, legarea nodurilor, semnalizarea cu fanioane sau stăpânirea codului Morse. Eram bun la Morse, foloseam o tehnică perfecționată de tata în timpul războiului, în Somalia, unde trimitea semnale din autoblindata lui. Pentru fiecare literă înveți o propoziție care să înceapă cu ea. Cuvintele cu o singură silabă înseamnă punct, iar cele mai lungi, linie. Pentru „g", de exemplu, aveam propoziția „Gordon Highlanders, hai" – linie, linie, punct. Pentru semnalizarea cu fanioane însă nu puteam să folosesc astfel de metode mnemotehnice, şi probabil de aceea nu mă prea pricepeam. Sau poate pentru că nu mă orientam prea bine în spațiu: mă descurc de minune la testele IQ, până ce dau de întrebările cu rotirea în spațiu, de la sfârşit, care îmi coboară mereu punctajul.

Celălalt eveniment al anului era pentru mine serbarea din fiecare an, unde puneam în scenă o piesă, de fiecare dată de operetă, regizată invariabil, încă de pe vremea tatălui meu, de Zloată.

Unchiul Bill avea să-mi povestească ulterior că şi el „a dat probă pentru rolul de bulb, dar n-a fost suficient de bun". Rolurile principale erau primite de băieţii care cântau bine, iar eu mă număram printre ei. *Farfuria de porţelan*, în care am avut rolul principal feminin, a fost emblematică. Decorul consta dintr-o pictură imensă cu celebrul motiv albastru de pe serviciile de porţelan. Pagoda era reşedinţa prinţesei; aceasta murise şi, ca să nu se ajungă la republică, cei trei omuleţi de pe pod[1] conspiraseră să ţină secretă moartea ei. Planul avea să le fie dejucat însă de un chipeş prinţ tătar, care a trimis solie că vine s-o peţească pe prinţesă. În acest punct, eu, o fetiţă din sat, intram pe scenă şi începeam să cânt, cu gesturi exagerate, histrionice, către decor, despre lumea aceasta de porţelan în care trăim cu toţii:

Peste îndureratu-mi cap, albastru cer se-ntinde.
Verde e iarba ce ostenitele-mi tălpi calcă.
Albastre cărărui de-albaştri pomi umbrite,
Un ton adânc, nemuritor de-albastru.
Şi lumea-ntreagă învăluită e-n albastru,
Cum agitatei mări pe veci îi e talazul.

Ultimul vers este chiar profund (bineînţeles, irosit pe noi, bieţi copii de şcoală) şi mi-ar plăcea să cred că i-a amuzat măcar pe adulţii din public, în majoritate părinţi răbdători alături de un reporter de la *Salisbury Chronicle* (care, apropo, chiar mi-a făcut o recenzie măgulitoare, dar cam nemeritată).

Pagoda regală sclipeşte în soare.
Spinos vă mai este 'cel copac absurd.
(*Ei, cântecul şi alte versuri mai are,*
Dar şubreda-mi memorie atât a reţinut.)

Cei trei omuleţi de pe pod au profitat de moment şi m-au pus cu forţa în pagodă în locul prinţesei decedate, taman la

1. Scenă clasică din desenele albastre de pe vesela chinezească de porţelan. (*N.t.*)

timp, înainte ca prinţul tătar să-şi facă apariţia pe scenă, cu mustaţa lui neagră desenată şi sabia-i scoasă din teacă. Nu mai ţin minte cum se ajungea la finalul fericit, cert e că prinţul tătar mă ridica în cele din urmă pe umăr, mai ceva ca un pompier, şi mă ducea pe sus până hăt departe, în Tataria.

Memoria îmi este presărată cu momente extrem de jenante, care mă fac să scâncesc de fiecare dată când mi le amintesc. Aveam la Chafyn Grove zi de zi „ceaiul de după-amiază", când ni se servea pâine cu unt. În timp ce stăteam aliniaţi aşteptând să fim poftiţi în sala de mese, profesorul de serviciu ne citea uneori o înşiruire de nume furnizate de băiatul a cărui zi de naştere era atunci. Cei care îşi auzeau numele ieşeau din rând şi mergeau la o masă specială pentru aniversări din capătul sălii de mese, pe care tronau torturi, jeleuri şi alte bunătăţi trimise de acasă de mamele iubitoare. Am înţeles principiul şi am înţeles că trebuia să-i dai profesorului de serviciu lista cu numele prietenilor. Îmi era cât se poate de clar. Ceea ce mi-a scăpat însă din vedere era că trebuia să vorbeşti în prealabil şi cu mama ta, ca să-ţi trimită toate acele prăjituri şi jeleuri. Aşa că, de ziua mea – cred că împlineam nouă ani –, am întocmit şi eu o listă a prietenilor mei şi i-am înmânat-o profesorului de serviciu, care a citit-o cu voce tare. Prietenii chemaţi la apel au pornit-o entuziasmaţi spre sala de mese, unde aveau să descopere o masă goală şi... chiar şi acum, după atâţia ani, ruşinea mă împiedică să povestesc scena care a urmat. Sunt uimit că nu mi-a trecut prin minte să-mi pun problema de unde apăreau acele prăjituri. Pesemne că m-am gândit că sunt făcute de bucătarul şcolii. Dar, chiar şi aşa, n-ar fi trebuit să mă întreb cum de ştie bucătarul când e ziua mea? Probabil credeam că se întâmplă ca prin magie, că e ceva supranatural, aşa cum apare un bănuţ dacă pui sub pernă dintele căzut. La fel ca povestioara despre de-a v-aţi ascunselea de pe muntele Zomba, şi acest incident demonstrează că îmi lipsea complet simţul critic ori scepticismul în perioada

copilăriei. Deşi astfel de exemple mă copleşesc de ruşine, incapacitatea de a gândi dincolo de *plauzibilul* situaţiei este o caracteristică umană suficient de comună ca să fie interesantă. Voi reveni asupra subiectului.

Eram un băieţel din cale-afară de neglijent şi dezordonat în primii ani la Chafyn Grove. Cele dintâi rapoarte şcolare insistă asupra problemei petelor de cerneală.

Raportul directorului: A făcut treabă bună şi îşi merită premiul. Un băieţel care se cam bălăceşte momentan în cerneală, ceea ce poate să strice tot ce-a muncit.

Matematică: Lucrează foarte bine, însă nu reuşesc de fiecare dată să înţeleg ce scrie. Trebuie să înveţe că cerneala se foloseşte ca să scrii cu ea, nu ca să te speli.

Latină: A făcut progrese substanţiale, dar, din păcate, când foloseşte cerneală, temele lui arată foarte neîngrijit.

Domnişoara Benson, bătrâna mea profesoară de franceză, reuşeşte cumva să evite laitmotivul cernelii, dar chiar şi raportul ei ustură puţin în final:

Franceză: Mult potenţial – pronunţie excelentă şi o deosebită agilitate în a se eschiva de la teme.

Cerneală? Păi la ce te poţi aştepta când pe fiecare bancă şade o călimară fără capac şi le dai copiilor tocuri de scris în stare să împrăştie cerneală prin toată clasa şi să lase stropi enormi, rotunzi şi lucitori pe pagină – stropi din care mă apucam să desenez păianjeni sau pe care-i transformam în teste Rorschach îndoind foaia?! Nici nu e de mirare că la chiuvete aveam pietre ponce (cărora noi le ziceam pietre *pummy* în loc de *pumice*) ca să ne curăţăm cerneala de pe degete. Mă tem că ubicua cerneală a reuşit cumva să se întindă şi dincolo de caietele mele de teme. Aveam să profanez şi manualele. Nu vorbesc aici de transformarea cărţuliei lui Kennedy din *Manual de limbă latină* în

Canibal de limbă latină[1], pentru că asta făcea toată lumea, oricum. Mania mea cu cerneala mergea mult mai departe. Mâzgăleam toate manualele de la şcoală, colorând literele cu cerneală sau desenând mici personaje în colţul din drepta sus, astfel încât să se mişte cinematografic atunci când dădeai paginile foarte repede. Manualele respective nu ne aparţineau: la final de trimestru trebuia să le dăm înapoi pentru cohorta următoare de elevi. Şi ştiam că o să dau de naiba când va veni momentul să returnez acele manuale anluminate cu cerneală. Frica de acel moment nu mă lăsa să dorm nopţile, mă întrista peste măsură şi-mi tăia pofta de mâncare (de altfel destul de proastă), dar, în ciuda tuturor acestor lucruri, continuam. Sunt conştient de faptul că acel copil care profana manualele este unul şi acelaşi cu bibliofilul care sunt astăzi, dar mi-e imposibil să pricep comportamentul pervers din copilărie. Cum nu pot pricepe nici reacţia mea de odinioară, ca a tuturor colegilor de altfel, faţă de persecuţiile din partea altor copii.

Multe dintre actele de persecuţie de pe atunci erau simplă fanfaronadă, ameninţări futile a căror nulitate era atestată prin invocarea unui viitor nedefinit: „Gata! Te-am trecut pe *lista neagră*" era cam la fel de nebulos ca „Ai să ajungi în iad după ce mori" (chiar dacă, din păcate, nu toată lumea consideră această ameninţare nebuloasă). Dar existau şi acte de persecuţie în toată regula, mai ales în stilul acela agresiv, cu o gaşcă de acoliţi linguşitori grupaţi în jurul unui bătăuş-conducător de la care aşteptau încuviinţarea.

„Tuşa Peggy" de la Chafyn Grove era încă mai rău persecutat decât cel de la Eagle. Era un elev eminent, precoce, masiv, neîndemânatic şi urâţel, cu o voce stridentă, în schimbare prematură, şi cu foarte puţini prieteni. Nu vreau să-i dau numele – poate că citeşte această carte şi are încă amintiri dureroase. Era

1. În original: *Shorter Latin Primer*, care devine, printr-un joc de cuvinte, *Shortbread Eating Primer – Abecedarul mâncatului de fursecuri.* (*N.t.*)

un caz nefericit, răţuşca cea urâtă neîndoielnic menită să ajungă lebădă, care ar fi trebuit să ne stârnească compasiunea şi care s-ar fi descurcat de minune în orice mediu normal – nu însă şi în curtea şcolii, o adevărată junglă a lui Golding. Se crease chiar şi o bandă care-i purta numele, „Gaşca anti-...", al cărei singur scop în viaţă era să-i transforme fiecare zi într-un coşmar. El se făcea doar vinovat de-a fi bizar şi mătăhălos, necoordonat când era vorba să prindă o minge, incapabil să alerge altfel decât într-un pas forţat, lipsit de eleganţă... şi de-a fi foarte, foarte isteţ.

Era elev „de zi", ceea ce însemna că putea să fugă acasă în fiecare seară – spre deosebire de copiii persecutaţi din zilele noastre, care sunt urmăriţi şi dincolo de poarta şcolii pe Facebook şi Twitter. Numai că a existat un trimestru când, din nu ştiu ce motiv – poate că părinţii plecau din ţară – a ajuns intern. Abia atunci a început adevărata distracţie. Chinul lui era exacerbat de faptul că nu suporta băile reci de dimineaţă. Nu ştiu dacă din cauza apei sloi sau a nudităţii, dar ritualul cu care noi ne obişnuiserăm pe el îl făcea să se smiorcăie, îngrozit, ţinând strâns de prosop, tremurând incontrolabil şi refuzând să-i mai dea drumul. Asta era pentru el camera 101[1]. Într-un final, lui Gallows i s-a făcut milă şi l-a scutit de băile reci. Ceea ce, desigur, avea să-i sporească lipsa de popularitate între colegi.

Nici nu vreau să mă gândesc cum de ajung oamenii să fie atât de cruzi, însă aşa eram, într-o proporţie mai mică sau mai mare, chiar şi numai pentru că nu făceam nimic să împiedicăm persecuţiile. Cum de am putut fi atât de lipsiţi de empatie? În *Orb prin Gaza* de Aldous Huxley există o scenă în care nişte bărbaţi îşi amintesc, cu ruşine şi uluire, de felul în care-l chinuiseră şi ei pe un coleg de şcoală urâţel, în dormitorul de la internat. Poate că vina, pe care eu şi, presupun, toţi prietenii mei de la Chafyn Grove care-şi amintesc episodul o resimţim, ne împinge cumva să încercăm să înţelegem cum de au fost în

1. Cameră de tortură din romanul *1984* de George Orwell. (*N.t.*)

stare gărzile din lagărele de concentrare să facă ce au făcut. Se poate să reprezinte Gestapoul un soi de reminescență la maturitate dintr-un comportament psihologic specific copiilor, dând naștere unei psihopatii la adulți? Probabil că explicația e prea simplistă, dar adultul din mine rămâne uluit. Nu e ca și cum aș fi fost cu totul lipsit de empatie. De la dr. Dolittle învățasem să empatizez cu toate animalele neomenești, într-o măsură care, poate, celor mai mulți li s-ar părea excesivă. Pe la nouă ani am mers la pescuit cu bunica într-o barcă în portul din Mullion și am avut ghinionul să prind un macrou. Pe loc am fost cuprins de o remuşcare atroce și am dat să-l arunc înapoi în apă. Am plâns că n-am fost lăsat. Bunica a fost bună și m-a consolat, dar nu suficient de bună ca să mă lase să-i dau și drumul bietei vietăți în apă.

Aveam empatie, de asemenea, poate chiar mai multă decât era cazul, pentru colegii de școală care intrau în conflict cu autoritățile. Făceam eforturi extraordinare – de fapt, mai degrabă eforturi de un curaj prostesc – să-i disculp, iar asta chiar trebuie privit ca o dovadă de empatie. Și totuși, nu am ridicat un deget ca să opresc grotesca persecutare despre care vorbeam mai sus. Cred că în parte și pentru că-mi doream să rămân în grațiile celor care dominau și se bucurau de popularitate. Este o trăsătură caracteristică a bătăușilor de succes să aibă un alai de subordonați credincioși, lucru pe care iarăși îl vedem manifestându-se brutal în violența de limbaj și în persecuțiile răspândite pe forumurile de pe Internet, unde agresorii se bucură și de protecția anonimatului. Însă nu-mi amintesc să fi simțit nici măcar o milă nemărturisită față de victima persecuțiilor de la Chafyn Grove. Cum se poate? Aceste contradicții mă tulbură neîncetat, dublate de un sentiment puternic de vină retroactivă.

Încă o dată, ca și în povestea cu cerneala, mă străduiesc să pun de acord copilul cu adultul care am devenit; și la fel se străduiesc, presupun, mai toți oamenii. Aparenta contradicție se naște deoarece pornim de la ideea că acel copil este aceeași

„persoană" cu adultul: „copilul este tatăl omului". E firesc să gândim aşa din moment ce există o continuitate a memoriei de la o zi la alta şi, prin extensie, de la o decadă la alta, chiar dacă ni s-a spus că nici o moleculă fizică din corpul copilului nu supravieţuieşte de-a lungul acestor decade. Pentru că n-am ţinut jurnal, tocmai datorită acestei continuităţi sunt în stare să scriu această carte. Dar unii dintre cei mai profunzi filozofi ai epocii noastre, de pildă Derek Parfit şi cei pe care-i citează în *Reasons and Persons* (*Motive şi persoane*)*, au arătat prin experimente mentale uimitoare că nu este deloc evident ce vrem să spunem când afirmăm că am rămas aceeaşi persoană de-a lungul anilor. Psihologi precum Bruce Hood au abordat aceeaşi problemă dintr-un alt unghi. Nu e locul aici pentru o discuţie filozofică, aşa că mă voi rezuma la observaţia că numai datorită continuităţii memoriei *simt* că identitatea mea a rămas continuă de-a lungul întregii vieţi, deşi în acelaşi timp îmi vine greu să cred că sunt aceeaşi persoană cu micuţul îngălat şi lipsit de empatie de altădată.

Eram, de asemenea, slab la sport, dar aveam la şcoală un teren de squash şi făcusem o obsesie pentru jocul ăsta. Nu-mi făcea o plăcere deosebită să câştig în faţa unui alt jucător. Îmi plăcea pur şi simplu să izbesc mingea de perete de unul singur, să văd cât timp reuşesc s-o fac. În timpul vacanţelor intram în sevraj după squash – mi-era dor să aud cum sună mingea cu ecou când loveşte zidul şi să simt mirosul de cauciuc negru – şi-mi închipuiam tot soiul de căi prin care aş fi putut să improvizez un teren de squash la noi la fermă, poate într-un ţarc de porci gol.

La Chafyn Grove urmăream meciurile de squash de la galerie şi, cum se încheiau, mă duceam pe teren să exersez şi eu loviturile. Într-o zi – cred că aveam vreo 11 ani pe atunci –

* Derek Parfit, *Reasons and Persons* (Oxford University Press, Oxford, 1984). (*N.a.*)

a venit la galerie şi un profesor. M-a tras la el pe genunchi şi şi-a băgat mâna în pantalonii mei. Doar m-a pipăit puţin, dar a fost ceva extrem de neplăcut (reflexul cremasteric nu e dureros, dar, pentru că-ţi dă fiori, îţi zbârleşte pielea, senzaţia e aproape mai rea decât durerea) şi de jenant. Am reuşit cumva să mă zvârcolesc şi să mă dau jos din poala lui şi m-am dus glonţ la prietenii mei să-l pârăsc, ca să aflu că mulţi avuseseră parte de acelaşi episod cu el. Nu cred că ne-a lăsat pe vreunul cu sechele, dar peste câţiva ani s-a sinucis. Atmosfera de la rugăciunea de dimineaţă ne-a dat de înţeles că se petrecuse ceva înainte să apuce Gallows să facă sinistrul anunţ şi una dintre profesoare să izbucnească în plâns. Mulţi ani mai târziu, la Oxford, un episcop gras s-a aşezat lângă mine la masa profesorilor de la New College. I-am recunoscut numele. Era (mult mai măruntul pe atunci) ajutor de preot de la biserica St Mark, unde noi, elevii de la Chafyn Grove, eram duşi în cârd la slujba de dimineaţă în fiecare duminică, şi, firește, ştia tot despre scandal. Mi-a spus că acea profesoară fusese de fapt îndrăgostită până peste urechi de dascălul pedofil care se omorâse. Habar n-am avut nici unul dintre noi.

Dacă slujba de duminică se ţinea la St Mark, în fiecare zi din restul săptămânii şi în fiecare seară trebuia să ne rugăm în capela şcolii. Gallows era deosebit de religios. Adică religios în adevăratul sens al cuvântului, nu doar de formă: credea cu tărie în toate chestiile alea, nu ca mulţi învăţători (sau chiar feţe bisericeşti) care doar se prefac religioşi, din obligaţie, ori ca politicienii care trăiesc cu impresia (exagerată, cred eu) că asta le aduce mai multe voturi. Când vorbea despre Dumnezeu, Gallows îi spunea „Regele" (pronunţând „Riegele", în mod surprinzător, căci în rest vorbea o engleză literară impecabilă). Cred că pe atunci, fiind foarte mic, asta m-a zăpăcit puţin. Ştiu că n-aveam cum să cred că regele George VI este Dumnezeu, dar în mintea mea se crease o confuzie aproape sinestezică între regalitate şi dumnezeire. Şi avea să persiste şi după moartea regelui

George VI și încoronarea fiicei lui, când Gallows ne-a inoculat un profund respect pentru prostioarele ceremoniale precum ungerea cu ulei sfânt. Încă mă mai cuprinde un fior de solemnitate când dau peste o cană cu încoronarea din 1953 sau când aud magnificul imn al lui Händel *Preotul Zadok*, marșul lui Walton *Glob și sceptru* ori *Alai și ceremonii* de Elgar.

Duminică de duminică, seara, mergeam la slujbă. O țineau cu rândul când Gallows, când Zloată, Gallows în roba de *Magister Artium* de Cambridge, cu glugă albă, Zloată în roba de *Magister Artium* de Oxford, cu glugă roșie. O predică anume mi-a rămas în memorie. Nu mai țin minte care din ei a susținut-o. Oricare va fi fost, ne-a povestit despre un detașament militar care se antrena lângă calea ferată. La un moment dat, sergentul care conducea antrenamentul n-a mai fost atent și a uitat să le mai zică „Stânga-mprejur!" Așa că soldații au mărșăluit înainte – direct în calea trenului care venea în viteză. Povestea n-are cum să fie reală, iar acum, stând să mă gândesc, îmi dau seama că nici n-aveam de ce să-i admirăm – așa cum îmi amintesc eu de la predică – pe acei soldați pentru obediența mută în fața autorității militare. Poate că mă înșală memoria. Chiar sper să fie așa. Psihologi precum Elizabeth Loftus au arătat că falsele amintiri nu se pot distinge de cele adevărate, nici atunci când sunt intenționat implantate de terapeuții lipsiți de scrupule, hotărâți să le demonstreze, de pildă, oamenilor nefericiți că *trebuie* să fi fost abuzați sexual în copilărie.

Într-o duminică, un profesor mai tânăr pe nume Tom Stedman a fost ademenit, deși, evident, nu voia deloc, să țină predica. Era clar că-i displace profund. Îmi amintesc că tot repeta întrebarea „Pentru ce este raiul?"[1]. Ar fi avut mult mai mult sens dacă aș fi știut pe atunci – nu mai târziu – că e un citat din Browning. Un alt profesor mai tânăr foarte îndrăgit, domnul Jackson,

1. În original: *What's a heaven for?*, vers din monologul dramatic al artistului renascentist florentin Andrea del Sarto scris de Robert Browning (1812–1889), important poet și dramaturg victorian. (*N.t.*)

avea un excelent timbru de tenor. L-au convins să cânte într-o zi *Trompeta va suna* de Händel, lucru pe care şi el l-a făcut cu mare reţinere, ştiind desigur – pe bună dreptate – că-şi iroseşte talentul pe noi.

Tot irosite erau şi vizitele periodice ale diverşilor vorbitori sau artişti, deşi, uite, din moment ce-mi amintesc de ei poate că n-au fost tocmai în van. Mi-au rămas în minte R. Keith Jopp cu discursul „Mai este ceva" (arheologie), lady Hull cântându-ne la pianina din sala de mese (*Faschingsschwank* de Schumann), cineva care ne-a vorbit despre expediţiile lui Shackleton la Polul Nord, altcineva care ne-a arătat diapozitive alb-negru cu atleţii din anii 1920–1930, printre care şi Sydney Wooderson, şi un trio de trubaduri irlandezi care şi-au improvizat o scenă şi ne-au cântat „Mi-am luat o scripcă cu nouă penny, şi ea irlandeză"[1]. Un invitat ne-a vorbit despre explozibili. A scos din traistă, chipurile, un baton de dinamită. Din când în când ne reamintea că, dacă-i scapă din mână, toată şcoala va sări în aer, după care îl arunca în sus şi-l prindea. Bineînţeles că l-am crezut, naivi şi creduli cum eram. Şi cum să nu-l credem? Era un adult, iar noi fuseserăm învăţaţi să credem ceea ce ni se spune.

Nu-i credeam numai pe adulţi. Eram la fel de naivi şi când mincinosul de serviciu ţesea poveşti noaptea în dormitor. Ne spunea că regele George VI era unchiul lui. Şi că nefericitul rege e ţinut cu forţa în palatul Buckingham, de unde, cu greu, mai trimite câteodată mesaje codificate, cu flash-uri de lanternă, spre el, nepotul lui, povestitorul din camera noastră. Acest tânăr născocitor ne îngrozea cu tot soiul de poveşti despre o insectă cumplită care o să sară de pe perete fix în capul nostru, o să ne facă în tâmplă o gaură de mărimea unei biluţe de sticlă şi o să bage acolo otravă ca să ne omoare. În timpul unei furtuni violente, ne-a spus că, dacă te trăsneşte, nu-ţi dai seama de asta timp de cincisprezece minute. Primul indiciu va fi când o să

1. În original: *I bought my fiddle for ninepence, and that is Irish too*, vers din cântecul tradiţional irlandez *The Ninepenny Fidil*. (*N.t.*)

începă să-ţi curgă sânge din urechi. La scurt timp după vei muri. Îl credeam şi stăteam ca pe ace după fiecare fulger. De ce? De ce credeam că el ştie mai multe decât noi? Cât de plauzibil era să nu simţi că te-a trăsnit decât după cincisprezece minute? Încă o dată, trista mea lipsă de gândire critică. N-ar trebui să-i învăţăm pe copii să gândească analitic, să practice scepticismul de la o vârstă mai fragedă? N-ar trebui să fim învăţaţi să punem la îndoială, să cântărim cât e de plauzbilă o ipoteză, să cerem dovezi?

Da, poate c-ar trebui, dar noi n-o făceam. Ba dimpotrivă: credulitatea era încurajată din plin. Gallows ţinea morţiş ca toţi să ne confirmăm credinţa în Biserica Anglicană înainte de-a ne termina studiile la şcoala lui, şi aproape toţi am făcut-o. Singurele excepţii, din câte-mi amintesc, au fost un băiat romano-catolic (care duminica se ducea la altă biserică, în compania – pizmuită de noi toţi – a preafrumoasei supraveghetoare asistente) şi un băieţel precoce, care ne-a lăsat pe toţi muţi de uimire când a declarat că este ateu – Bibliei îi spunea Sfânta Aiureală, aşa că zi de zi ne aşteptam să-l trăsnească de sus (iconoclasmul, sau poate logica, răzbea până în demonstraţiile lui de la geometrie: „Triunghiul ABC *pare a fi* isoscel, deci...").

M-am înscris la confirmare alături de toată cohorta de elevi; vicarul de la St Mark, domnul Higham, venea săptămânal în capela şcolii să ne instruiască în vederea confirmării. Era un tip arătos, grizonant, cu aer de unchi, iar noi făceam tot ce ne spunea. Nu pricepeam, nu părea să aibă vreo noimă ce spunea, dar credeam că asta-i din cauză că suntem prea mici ca să înţelegem. Numai acum, retroactiv, îmi dau seama că nu avea nici o noimă pentru că, pur şi simplu, nu are nici o noimă. Erau numai aiureli inventate. Încă mai am, şi se întâmplă frecvent să fac referire la ea, Biblia primită la confirmare. De data asta era una adevărată, versiunea King James, şi cele mai bune pasaje mi-au rămas în minte până azi, în speţă Ecleziastul şi

Cântarea Cântărilor (care n-au fost scrise de Solomon, dacă mai e cazul să precizez).

În perioada confirmării devenisem din cale-afară de evlavios. O mustram pedant pe mama că nu se duce la biserică. Îmi tolera destul de bine aceste obrăznicii şi nu mă repezea, după cum poate aş fi meritat. Mă rugam în fiecare seară nu în faţa patului, ci chircit într-o poziţie fetală sub pătură, în ceea ce-mi spuneam că este „colţişorul meu cu Dumnezeu". Voiam (dar n-am îndrăznit niciodată) să mă furişez în capelă la miez de noapte şi să îngenunchez în faţa altarului, unde, credeam sincer, s-ar putea să mi se arate un înger. Dacă mă rugam suficient de tare, bineînţeles.

În ultimul trimestru de şcoală, când aveam treisprezece ani, Gallows m-a numit monitor. Nu-mi dau seama de ce mă încânta aşa mult, dar tot trimestrul parcă am fost alt om. Peste ani, când şeful nostru de catedră de la Oxford a fost învestit de regină cu gradul de cavaler, am participat la petrecerea dată în cinstea lui. Am întrebat un coleg dacă profesorul nostru o fi încântat de această onoare şi am primit memorabila replică: „Ca un căţel cu trei puţe, prietene." Cam aşa mă simţeam şi eu când am devenit monitor. La fel şi când m-au acceptat în Clubul Căilor Ferate.

Clubul Căilor Ferate era motivul principal pentru care mă bucurasem că părinţii deciseseră să mă dea la Chafyn Grove. Era condus de domnul K.O. Chetwood Aiken, care nu ţinea ore decât în rarele cazuri când se înscria vreun băiat la cursurile de germană. Un tip melancolic, cu o faţă prelungă, tristă, a cărui unică iubire şi aparent singur mod de a-şi petrece timpul era în Sala Căilor Ferate (deşi de curând am aflat, căutând pe Google, că era şi un artist cunoscut din Cornwall). I se alocase o încăpere în clădirea şcolii, unde construise o fabuloasă replică a Great Western Railway[1], redusă la scară, electrificată, cu două staţii

1. Linia feroviară ce lega Bristol de Londra, inaugurată în 1838. (*N.t.*)

terminus, Paddington şi Penzace, şi o staţie intermediară la jumătatea distanţei, Exeter. Fiecare locomotivă purta un nume, Susan sau George, de exemplu, iar cele două locomotive de manevră drăgălaşe se numeau Boanegers (Bo One şi Bo Two). La fiecare staţie se afla câte o baterie de comutatoare, de la fiecare comutator activându-se o anumită porţiune de şină, butoanele cu roşu fiind pentru un sens de mers, cele albastre pentru celălalt. Când sosea un tren în gara Paddington, trebuia să-l decuplezi de la locomotiva care-l trăgea, apoi să aduci o locomotivă de manevră din depou şi s-o pui să mute garnitura de tren de pe un sens de mers pe celălalt, după care să trimiţi locomotiva la placa turnantă ca s-o poţi întoarce, apoi s-o cuplezi la celălalt capăt al garniturii, ajuns acum faţa trenului, şi să-i dai drumul să circule din nou pe şine până la Penzace, unde reluai întregul proces. Îmi plăcea la nebunie mirosul de ozon degajat de scânteile electrice şi nu mă mai săturam să descifrez combinaţiile de comutări oprire–pornire necesare fiecărei operaţiuni. Cred că simţeam aceeaşi plăcere pe care aveam s-o cunosc mai târziu când programam calculatoare sau când sudam conexiunile din radioul meu cu tub. Toţi voiam să intrăm în Clubul Căilor Ferate şi toţi îl adoram pe domnul Chetwood Aiken, în ciuda minei sale lugubre. Astăzi îmi dau seama că e posibil să fi fost deja bolnav pe atunci, pentru că, nu la mult timp după ce am absolvit eu, a murit de cancer. Nu ştiu dacă după moartea lui s-a păstrat Sala Căilor Ferate, dar sunt de părere că ar fi fost o mare prostie din partea şcolii s-o desfiinţeze.

Oricât de mult m-am bucurat să fac parte din Clubul Căilor Ferate şi să am privilegiul de-a mă fâţâi după bunul plac pe uşa de la biroul monitorilor, a sosit şi vremea când a trebuit să merg la altă şcoală şi s-o iau de la capăt. Pe când aveam numai trei luni, tata mă înscrisese pe lista de aşteptare de la liceul Marlborough, unde învăţase şi el, dar i se spusese că este tardiv:

trebuia să mă fi înscris la naştere[1] (oare cât de repede o să fie citată propoziția asta, scoasă din context?). Aroganta scrisoare primită de la Marlborough l-a cam lezat pe tata, în calitate de fost absolvent, dar tot m-a trecut pe lista de aşteptare, în ideea că voi putea să studiez totuşi, când va veni vremea, la Marlborough. Între timp, oricum, gândurile tatei s-au îndreptat în altă direcție. Îl impresionaseră aptitudinile tehnice ale vecinului nostru, fermier de sorginte aristocratică, maiorul Campbell, care avea un atelier echipat ca la carte şi era expert în sudură. Tata credea, firește, că am să devin şi eu fermier, iar aptitudinile de tipul acesta îți oferă mari avantaje în carieră (după cum am învățat şi eu de curând de la unul dintre cei mai de succes şi, în mod cert, cei mai neconvenționali fermieri pe care mi-a fost dat să-l întâlnesc, redutabilul şi eroicul George Scales*).

Maiorul Campbell dobândise aceste cunoştințe la liceul Oundle din Northamptonshire. Aici se aflau cele mai bune ateliere din întreaga țară, iar cel care-i fusese director în perioada 1901–1922, F.W. Sanderson, începuse un program conform căruia fiecare elev petrecea o săptămână, în fiecare trimestru, în ateliere, iar activitatea şcolară obişnuită se supenda. Nici Marlborough, nici vreo altă şcoală nu avea cum să concureze cu aşa ceva. Aşa că părinții m-au pus pe lista de aşteptare de la Oundle, iar eu mi-am susținut examenul de încheiere a studiilor primare la Chafyn Grove. N-am primit bursă, dar am obținut un rezultat suficient de bun ca să intru la liceu, aşa că Oundle avea să fie şcoala unde voi începe să studiez în 1954, la vârsta de treisprezece ani.

Nu ştiu, apropo, câte din cunoştințele maiorului Campbell fuseseră acumulate în anii de studiu la Oundle. Bănuiesc că

1. În original: *I should have been put down at birth*, propoziție cu sens dublu: „ar fi trebuit să mă treacă pe listă încă de la naştere", dar şi „ar fi trebuit să mă stârpească din născare". (*N.t.*)

* http://old.richarddawkins.net/articles/2127-george-scales-war-hero-and-generous-friend-ofrdfrs. (*N.a.*)

atitudinea severă față de recalcitranții săi argați o căpătase mai degrabă în anii petrecuți în armată. L-a prins la un moment dat pe unul dintre angajați cu o găinărie, cred că-i sustrăsese o unealtă din atelier, și l-a concediat cu o replică de genul: „Îți dau un avans de cincizeci de iarzi înainte să-mi golesc țeava puștii trăgând în tine." Bineînțeles că nu avea de gând să pună în practică amenințarea, dar povestea merită spusă și ilustrează, încă o dată, schimbarea *Zeitgeist*-ului moral.

„Iar englezeasca-ți vară s-a isprăvit“

Desigur că exista viață și în afara școlii. La Chafyn Grove tânjeam după sfârșitul de semestru, iar imnul nostru preferat era cel pe care-l cântam în ultima zi de școală: „Dumnezeu să vă aibă-n pază până ne revedem.“ Îl depășise în popularitate chiar și pe antrenantul imn misionar de chemare la arme, pe care-l adoram:

> Camarazi! Atenție la semnul care pe cer se zbate,
> Întăriri sosesc, victoria o să vie-ndată.
> „Țineți frontul, căci eu vin“, Isus ne spune blând.
> Cerului trimiteți semne, pe El așteptând.

Cu toții plecam veseli spre casă când venea vacanța, unii luam trenul cu abonamentul de școlar până la Londra, pe alții ne luau părinții cu mașina – în cazul meu, cu Land Roverul nostru rablagit, de care însă nu m-am rușinat niciodată cum se presupune că ar face copiii snobi de la internat atunci când părinții se înființează la poartă cu o mașină sub prețul unui Jaguar. Eram chiar mândru de mârțoaga noastră cu o capotă prin care picura apa când ploua, mașină cu care tata ne ducea, ghidându-se cu busola, luând în plin toate tufele ițite în cale, pe un drum al naibii de drept, confirmând astfel, cu o bucurie de copil, teoria cum că trebuie să fi existat un drum de pe vremea romanilor care să lege direct cele două autostrăzi al naibii de drepte de pe tocitul atlas rutier Ordnance Survey.

Îi era caracteristic tatei să facă d-astea. Ca și tatăl lui, iubea hărțile; și amândurora le plăcea să țină evidența recordurilor.

De pildă, evidența recordurilor de vreme. An de an, tata umplea caiete cu măsurători meticulos datate ale temperaturilor minime și maxime, respectiv cu volumul de precipitații – entuziasmul avea să-i pălească puțin după ce am prins câinele făcând pipi în lăcașul colector al pluviometrului. N-aveam cum să ne mai dăm seama de câte ori apucase drăguțul de Bunch să facă această ispravă și câte rapoarte anterioare ale volumului de precipitații fuseseră compromise astfel.

Tata era permanent preocupat de câte un nou hobby. De regulă, era ceva care-i punea la treabă inventivitatea practică, deloc de neglijat, deși el era mai degrabă genul care meșterea din fiare vechi și sfoară, nu din strung și sudură, ca maiorul Campbell. Societatea Regală de Fotografie l-a făcut membru datorită frumoaselor producții „dizolvante". Erau de fapt niște plăci colorate atent meșteșugite, reproduse cu ajutorul a două proiectoare identice așezate unul lângă celălalt, care proiectau alternativ, fiecare imagine topindu-se artistic în următoarea, pe un fundal muzical și vocal. Astăzi s-ar realiza foarte ușor cu ajutorul unui computer, numai că pe atunci această succesiune a aparițiilor și dispariților progresive ale imaginii era posibilă doar cu diafragme iris, conectate invers, astfel încât una să se deschidă când se închide cealaltă. Tata a folosit diafragme iris din carton la cele două proiectoare, cuplate printr-un sistem foarte ingenios de benzi elastice și sfoară și activate cu un mâner de lemn.

În analele familiei noastre au rămas însă „dezolante" în loc de „dizolvante"[1], fiindcă așa au apucat să fie citite, eronat, de pe un bilețel scris în grabă. Ne obișnuiserăm în așa măsură să spunem că operele lui de artă sunt „dezolante", că nu ne-am mai pus problema să le spunem altfel, cuvântul pierzându-și înțelesul de bază. La un moment dat, tata și-a prezentat proiecțiile

1. În original: *drivelling* (de la verbul *to drivel* – a spune aiureli) și *dissolving* (care se dizolvă). (*N.t.*)

(destul de multe în acea perioadă) la un club de fotografi. Întâmplarea a făcut ca respectiva prezentare să fi fost cu niște fotografii mai vechi, de dinainte să înceapă cu hobby-ul imaginilor „dizolvante“, lucru pe care s-a apucat să-l explice publicului. Modul în care a făcut-o a fost înduioșător de opintit și dezlânat, spectatorii relaxându-se total, oarecum amuzați, după fraza lui introductivă: „Ăă, eu... de fapt, eu, fapt, ăă... aceste fotografii sunt mai toate, ăă, mai toate sunt de dinainte să le încep pe cele *dezolante*...“

Elocvența lui deloc fluentă și cizelată îi mai dăduse de furcă și în perioada când o curta pe mama, mai exact când, îndrăgostit, s-a uitat adânc în ochii ei și i-a spus șoptit: „Ochii tăi sunt... ca doi săculeți.“ Pe cât de bizar ar putea să sune, cred că înțeleg cumva cam ce-a vrut să spună, și iarăși are legătură cu diafragmele iris. Dacă te uiți de sus la un săculeț, gura lui, strânsă cu sfoară, arată oarecum ca liniile radiale care ne atrag la irisul ochilor.

În alt an, hobby-ul tatei a fost să creeze pandantive pentru toate rudele de sex feminin, fiecare pandantiv fiind de fapt o pietricică de serpentin bine șlefuită de valurile mării, culeasă din Cornwall și legată cue o curelușă de piele. În alt moment al vieții lui, i s-a pus pata să proiecteze și să construiască un pasteurizator automat pentru produsele lactate, care emitea semnale luminoase colorate și scotea abur printr-un sistem de tuburi, ceea ce l-a și inspirat pe un angajat al tatei, Richard Adams (nu e vorba de celebrul scriitor cu iepuri), porcarul, să inventeze frumoasele versuri:

> Cu nori de abur și clipocind lumini, gigantica mașinărie se animă,
> Elice-n amestecător se-nvârt, precum a zânelor pantomimă.

Tata avea o minte infinit de creativă. În timp ce ara o parcelă cu cenușiul tractoraș Ferguson, având vechea lui pălărie KAR pe cap și cântând psalmi cât îl țineau plămânii („Moab este

ligheanul în care mă spăl"[1]: apropo, faptul că-i plăcea să cânte psalmi cu emfază nu înseamnă că era religios), avea timp berechet să se gândească. A calculat că se pierde timp când întoarce la capătul fiecărei brazde, astfel că a venit cu o schemă ingenioasă de arat în zigzag, pe diagonală, de-a lungul şi de-a latul parcelei de pământ, cu brazde mai superficiale la cotitură, astfel încât câmpul să poată fi acoperit de două ori într-un interval cu puţin mai îndelungat decât i-ar fi luat în mod normal să treacă doar o dată cu tractorul.

O fi fost el inventiv pe tractor, dar nu era întotdeauna şi foarte atent. Odată i s-a blocat ambreiajul. Cum nu mai reuşea să-l scoată din viteză, s-a trântit pe jos, sub el, ca să vadă de ce s-a blocat, iar până la urmă a reuşit să-l deblocheze. Acum, dacă stai întins sub ambreiajul unui tractor, vei vedea că te afli exact pe traiectoria roţii celei mari, din spate, de pe partea stângă. Tractorul a pornit-o entuziast din loc şi a călcat peste tata, motiv pentru care tot ce mai pot spune e că mă bucur nespus că era un Ferguson, şi nu unul dintre giganticele tractoare din zilele noastre. Micuţul Fergie şi-a văzut de drum, triumfător, până la capătul câmpului, în timp ce Norman, unul dintre angajaţii tatei, privea înlemnit, mult prea îngrozit ca să mai poată reacţiona în vreun fel. A trebuit ca tata să se ridice şi să-i strige să alerge după tractor ca să-l oprească. Bietul Norman era atât de tulburat, că nici la spital n-a mai fost în stare să-l ducă, aşa că tata a fost nevoit să se ducă singur. A stat ceva timp internat, cu piciorul ţinut în tracţiune, dar se pare că n-a rămas cu sechele. Statul în spital a avut chiar avantajul de a-l convinge să se lase de fumat pipă. Nu s-a mai reapucat după aceea, singura moştenire rămasă din respectiva perioadă fiind sutele de cutiuţe goale de tutun pe care era inscripţionat sloganul „Categoric un tabac distins, intens, cu vechime", cutiuţe unde avea să depo-

1. În original: *Moab was my washpot*, psalmul 60:8. Traducerea citată este din versiunea Cornilescu. (*N.t.*)

ziteze și peste zeci de ani șuruburi asortate, piulițe, șaibe și tot soiul de bucățele mizere de metal reciclate, care-i produceau o nespusă bucurie.

Influențat de lecturile dintr-un autor evanghelic pe teme de agricultură, pe nume F. Newman Turner, dar poate și de excentricul Hugh Corley, prieten și fost coleg de la Marlborough și Oxford, tata era un fermier convertit de timpuriu la agricultura organică, mult înainte ca aceasta să ajungă la modă sau să fie promovată de prinți. N-a folosit niciodată îngrășăminte neorganice sau otrăvuri pentru buruieni. Mentorii lui într-ale agriculturii organice nu erau de acord nici cu folosirea combinelor, ferma noastră fiind oricum prea mică încât să justifice folosirea unei combine, astfel că la început seceram și legam snopii cu o mașinărie străveche. Scotea un huruit asurzitor cât timp se plimba pe câmp în urma tractorașului cenușiu, secerând spicele de grâu și orz prin față și aruncând în urmă snopi frumos legați (mă fascina inteligentul mecanism care făcea nodurile). Abia atunci începea adevărata muncă, căci snopii trebuiau strânși la un loc. Eram o armată întreagă cei care o luam în urma mașinii și culegeam snopii câte unul, câte doi deodată pentru a-i strânge laolaltă în mici stoguri, câte șase snopi pe stog. Era muncă grea, aveam numai zgârieturi și julituri pe antebrațe, uneori sângerânde, dar îți dădea un sentiment de mare satisfacție și dormeai bine noaptea. Mama aducea carafe cu cidru (*scrumpy*, un cidru mai tare) pentru legătorii de snopi – și un sentiment de camaraderie scălda această scenă à la Thomas Hardy.

Într-un capitol anterior, spuneam că obișnuiam să citesc pe ascuns, refugiat în camera mea, în loc să fug pe-afară și să cutreier împrejurimile în lung și-n lat, ca un adevărat membru al familiei Dawkins. Oi fi fost eu un cititor pe ascuns, dar nu m-aș putea lăuda că lecturile mele din acele vacanțe aveau prea mult de-a face cu filozofia, sensul vieții sau cine știe ce întrebări adânci. Citeam cărți tipice vârstei: *Billy Bunter*, *Just William*, *Biggles*, *Bulldog Drummond*, Percy F. Westerman, *The Scarlet*

Pimpernel, Insula comorilor. Nu știu de ce, dar părinților mei nu le plăcea deloc Enid Blyton și m-au convins să nu citesc cărți de-ale ei. Unchiul Colyear mi-a dat să citesc, rând pe rând, toate cărțile lui Arthur Ransome, dar nu prea s-au lipit de mine. Cred că mi se păreau niște lecturi pentru fete, ceea ce a fost o prostie. *William* de Richmal Crompton are, încă mai cred, un autentic merit literar, cu o ironie ce poate fi gustată deopotrivă de adulți și de copii. Chiar și volumele din seria *Billy Bunter*, deși scrise într-un stil atât de clișeizat că aproape îți vine să zici că au fost generate pe computer, au totuși pretenții de texte literare pe alocuri, în pasaje precum: „Ca un Moise bătrân, s-a uitat încoace și-ncolo, și n-a văzut pe nimeni" sau „Ca o bucălată zână persană la porțile Paradisului". În *Bulldog Drummond* sunt sondate în profunzime șovinismul și bigotismul rasial, neîndoielnic emblematice pentru epoca în care a fost scrisă cartea, numai că mie, în naivitatea mea, mi-au scăpat. Bunicii din partea mamei aveau un exemplar din *Pe aripile vântului* pe care l-am citit și răscitit în mai multe vacanțe de vară, fără să remarc rasismul paternalist decât după ce m-am făcut mai mare.

Viața familiei noastre la Over Norton era cât se poate de tihnită și fericită. Părinții mei au fost un cuplu unit, care și-a sărbătorit al șaptezecilea an de căsnicie cu puțin înainte să moară tata, la 95 de ani, în decembrie 2010. Nu eram o familie din cale-afară de bogată, dar nici săracă. Nu aveam încălzire centrală și nici televizor, deși acesta din urmă era mai degrabă o opțiune, nu avea de-a face cu sărăcia. Mașina familiei era Land Roverul vechi, antic și de demult, despre care am mai vorbit, sau o dubiță crem; nu era nici una din ele vreo mașină de lux, dar amândouă își făceau treaba. Școlile la care am mers atât eu, cât și Sarah erau scumpe, ceea ce însemna că părinții noștri trebuiau să facă economii în alte privințe. Nu ne petreceam vacanțele în hoteluri de lux pe Coasta de Azur, ci în corturi militare prin Țara Galilor, în rafalele ploii. În aceste excursii ne spălam într-o cadă improvizată dintr-o prelată rămasă de la Sectorul silvic din Burma și ne încălzeam la focul de tabără, unde ne și

găteam mâncarea. Sarah și cu mine l-am auzit odată pe tata, din cortul nostru – cum stătea în cadă, cu picioarele atârnându-i în afară – meditând cu voce tare: „Ei, hai că baie-n bocanci nu mai făcui pân-acum."

Timp de trei ani, în perioada de formare din adolescență, m-am bucurat de echivalentul unui frate mai mare. Bunii noștri prieteni din Africa, Dick și Margaret Kettlewell, rămăseseră în Nyasa. Dick ajunsese la o vârstă neobișnuit de tânără director în agricultură și se remarcase într-o asemenea măsură, încât mai târziu a ajuns chiar ministru al teritoriilor și minelor în guvernul provizoriu de dinainte de independența totală a țării. Când băiatul lor, Michael, tovarășul meu de joacă de când eram foarte mici, a împlinit treisprezece ani, l-au dat ca intern la Sherborne School, în Anglia; și, ca în cazul generației tatei, se punea problema unde să se ducă în vacanțele școlare. M-am bucurat nespus când a venit la noi. Diferența de vârstă era de numai un an și făceam totul împreună: înotam în pârâul rece ca gheața din vale, ne jucam prin casă cu truse de chimie și cu piese Meccano*, jucam ping-pong, canastă, badminton, snooker în miniatură, inventam tot soiul de poțiuni și rețete naive, încercând să obținem vin din sfeclă roșie, sau detergenți, sau pilule cu vitamine. Când ne jucam cu Sarah, aveam o minifermă căreia îi spuneam „Babalâcii". Tata ne-a dat niște purceluși abia fătați, pe care-i botezaserăm „Butoiașii". Le dădeam să mănânce în fiecare zi și aveam mare grijă de ei. Am rămas prieten pe viață cu Mike. Iar astăzi e cumnatul meu și bunicul celor mai multe rude tinere pe care le am.

Și totuși, există și un dezavantaj să ai un frate mai mare în anii de formare. De fiecare dată când faceți ceva, el va fi cel care operează, iar tu cel care doar îi înmânează instrumentele (din moment ce Mike a ajuns chirurg, metafora mi se pare potrivită). Unchiul Bill s-a bucurat întreaga viață de reputația

---

* În America: Erector Set. (*N.a.*) [Echivalentul jucăriilor Lego de astăzi. – *N.t.*]

negativă de-a nu fi „foarte priceput la meşterit", pe când tata era taman invers, iar asta cel mai probabil din acelaşi motiv. Fratele mai mic e pasibil să devină ucenic, niciodată meşter-şef. Fratele mai mare tinde să fie cel care ia deciziile şi mezinul cel care-l urmează, iar obiceiurile dobândite timpuriu se menţin. Spre deosebire de unchiul Bill, despre mine nu s-a spus că n-aş fi priceput la meşterit. Totuşi, nu excelam – şi nici acum nu sunt mai breaz. Mike făcea totul, eu fiindu-i doar un umil asistent, pe când tata pesemne că abia aştepta să mă manifest în faimoasele ateliere de la Oundle spre a-i călca, tardiv, pe urme maiorului Campbell. Numai că aceste ateliere, după cum vom vedea, s-au dovedit o mare dezamăgire.

Probabil că am dezamăgit şi ca naturalist, în ciuda privilegiului rarisim de a petrece o zi în compania tânărului David Attenborough[1], când s-a întâmplat să fim amândoi oaspeţi ai unchiului Bill şi mătuşii Diana. La vremea aceea era deja faimos, dar nu intrase încă în patrimoniul naţional; stătuse cu ocazia unei expediţii filmate în Sierra Leone la unchiul şi mătuşa mea, şi de atunci rămăseseră prieteni. După ce Bill şi Diana s-au mutat în Anglia, iar eu s-a întâmplat să stau la ei, David a venit cu băieţelul lui, Robert, în vizită; s-a băgat cu noi, copiii, prin toate şanţurile şi băltoacele, cu plase de prins peşte şi borcane goale legate cu sfoară. Am uitat ce anume căutam – tritoni sau mormoloci sau poate larve de libelulă –, dar ziua aceea avea să fie de neuitat. Şi totuşi, nici măcar această experienţă alături de cel mai charismatic zoolog n-a fost de ajuns ca să mă transforme într-un mic naturalist precum fuseseră părinţii mei. Oundle mă aştepta.

1. Celebru naturalist şi realizator de emisiuni televizate din Marea Britanie. (*N.t.*)

Turla care veghează râul Nene

De băieți, *pentru* băieți. Băieții știu cel mai bine.
Lasă-i pe ei să-i dea deoparte pe ageamii
Cu judecata tăioasă ce-o cunosc cuminții băieți de școală.

John Betjeman, *Summoned by Bells*
(*Chemați de clopoțel*)

Aveam să aflu ce înseamnă o școală publică englezească prea târziu – bogdaproste pentru asta – ca să mai am contact cu actele de cruzime din epoca lui John Betjeman. Dar oricum, nu mi-a fost ușor. Aveam tot soiul de reguli absurde, inventate „de băieți, pentru băieți". Numărul de nasturi pe care ți-era îngăduit să-i ții descheiați la haină era strict legat de vârsta pe care-o aveai, și se respecta cu sfințenie. Până la o anumită vârstă trebuia să-ți duci cărțile cu mâna întinsă, nu îndoită. De ce? Profesorii trebuie să fi știut ce lucruri se întâmplă, și totuși nu făceau nimic să le împiedice.

Sistemul „corvezilor"[1] funcționa din plin – deși, din fericire, astăzi nu mai e așa. (Precizare pentru cititorii americani: nu înseamnă ce credeți voi. În engleza britanică, *faggot* nu înseamnă homosexual, ci o legătură de bețe sau o chiftea grețoasă. Iar *fag* înseamnă țigară ori corvoadă, în cazul nostru sclavagism școlar.) Fiecare monitor al fiecărui cămin de la Oundle își alegea un sclav personal, pentru corvezi, din rândul nou-veniților. Pe mine m-a ales șeful adjunct al căminului, căruia i se spunea Bâtâilă, pentru că suferea de tremurici. Se purta frumos cu mine, dar trebuia să-i respect orice doleanță. Îi curățam pantofii, îi lustruiam alămurile de pe uniforma din Corpul Cadeților și-i prăjeam pâine la ceai în fiecare zi, pe o plită cu gaz din biroul lui. Trebuia să fiu pregătit să-i fac diverse comisioane la orice oră.

---

1. În original: *fagging*, care în engleza americană înseamnă „homosexualitate". (*N.t.*)

Nu că aceste slugi ar fi fost scutite de avansuri sexuale. În patru rânduri a trebuit să mă feresc de vizita în miez de noapte la patul meu a unor băieți din anii mai mari, mult mai masivi și mai puternici decât mine. Nu cred că erau mânați de instincte homosexuale sau pedofile în lumea normală, de afară, conta doar simplul fapt că nu aveau nici o fată în preajmă. Băieții prepuberi pot fi la fel de drăgălași ca niște fetițe, și așa eram și eu. Mai circula vorba, cu ecouri prin toate cotloanele școlii, că anumitor băieți „le-au căzut cu tronc" niște băieței cu trăsături mai feminine. Eram victima multor asemenea zvonuri, al căror singur dezavantaj real era timpul – considerabil – irosit cu o bârfă neîntemeiată.

După Chafyn Grove, multe aspecte de la Oundle m-au intimidat. În prima zi de școală, în sala cea mare unde ne rugam dimineața, nouă, celor abia sosiți, încă nu ni se repartizaseră locurile, astfel că trebuia să ne așezăm pe unde apucam. Am găsit un scaun liber și l-am întrebat timid pe băiatul mai mare de alături dacă e ocupat: „Din câte văd, nu" mi-a răspuns politicos, dar glacial, făcându-mă să mă simt foarte mic. După corul pe trei voci și armoniul cu pedale de la Chafyn Grove, răgetele groase de la Oundle cântând *Nouă-n fiecare zi este iubirea*, acompaniate de masiva și tunătoarea orgă, mă speriau. Gârbovitul director, cu roba lui neagră de *Magister Artium*, Gus Stainforth, era fenomenal, dar în alt sens decât Gallows. Cu o voce nazală, ne sfătuia să „frângem spinarea lucrărilor trimestriale" înainte de săptămâna a treia: nu mi-era clar cum te apuci să frângi spinarea vreunui lucru, d-apăi a referatelor trimestriale.

Snappy Priestman, dirigintele clasei mele, 4B1, era un om blajin, cultivat, bun la suflet și cu mult bun-simț, mai puțin în (foarte rarele) dăți când se enerva. Chiar și atunci, păstra un aer ciudat, aristocratic în felul de a se purta. După o perioadă de acalmie, când nu se întâmpla nimic, începea să ne dea avertizări verbale: furia îi creștea progresiv, dar își analiza pe un ton calm și obiectiv starea interioară.

Vai de mine. Nu mă mai pot abține. O să-mi ies din pepeni. Toată lumea să se bage sub bancă. Vă avertizez. Mă apucă. Băgați-vă sub bancă.

Pe măsură ce vocea îi creştea în intensitate, se făcea tot mai roşu la faţă, pentru ca într-un final să apuce tot ce-i cădea în mână – cretă, călimară cu cerneală, carte, bureți de tablă, cu o faţă de lemn – şi să azvârle cu ele, cu cea mai mare forţă, spre tâlharul care-l tulburase. A doua zi era tot un şarm, se scuza scurt, dar elegant în faţa aceluiaşi băiat. Era un domn blând, căruia i se forţau necontenit limitele – cine n-ar izbucni, în meseria lui? Şi în a mea, la drept vorbind?

Snappy ne punea să citim Shakespeare şi cu el aveam să-l descopăr şi eu pe acest geniu sublim. Am jucat în *Henric al IV-lea* (ambele părți) şi *Henric al V-lea*, iar el a avut rolul muribundului Henric al IV-lea, care-l dojeneşte pe Hal că i-a luat coroana înainte de vreme: „O, fătul meu, Cel Veşnic ți-a şoptit s-o duci de-aici spre-a câştiga mai mult în ochii mei, curând, atât de înțelept, iertare."[1] A întrebat cine poate să recite în galeză (Williams) şi irlandeză (Rumary: „O, Rumary, eşti ocomoară la casa omului."). Snappy ne citea şi din Kipling, cu un accent scoțian cât se poate de credibil când ajungea la imnul Inginerului-Şef, M'Andrew (chiar aşa l-a scris Kipling). Versurile cu care începea *The Long Trail* (*Lunga potecă*) îmi aminteau cu întristare de stogurile de la Over Norton şi de acel sentiment de mulțumire de la începutul toamnei, când „totul e strâns la locul lui".

E un susur pe câmpia-n care anu-şi revarsă rodnicia,
Snopi legați în soare s-au albit,
Cântă: „Hai, te-nconjur, albina se dezice de huzur,
Iar englezeasca-ți vară s-a isprăvit."

Apoi, ca o aluzie la rodnicia în pârg, domnul Priestman ne citea Keats.

---

1. *Henric al IV-lea*, partea a II-a, actul IV, scena 5, trad. Dan Duțescu. (*N.t.*)

Profesorul nostru de matematică din acel an, Frout, avea accese de vertij. Odată, înainte să intre în clasă, îmi amintesc că ne-am apucat să legănăm toate lustrele din tavan. Când a intrat, am început şi noi să ne legănăm în ritm cu ele. Nu-mi mai amintesc ce-a urmat. Poate că remuşcarea mi-a blocat amintirile. Sau poate că e o falsă amintire, bazată pe legendele care circulau printre elevi despre ce-i făcuseră alţii înaintea noastră. Oricum, astăzi mi se pare încă un exemplu de cruzime deplorabilă, caracteristică copilăriei – o temă recurentă a amintirilor din anii de şcoală.

Dar nu ieşeam tot timpul basma curată. La un moment dat, proful de fizică de la 4B1, Bufty, a anunţat că e bolnav, aşa că a venit să-i ţină locul şeful de catedră de la ştiinţe naturale, Bunjy. Convins fiind că făcuserăm deja legea lui Boyle, a început să ne predea lecţia următoare, după ce mai întâi ne-a pus ecusoane cu numere în loc de numele pe care nu avea timp să le memoreze. Mărunţel, gârbovit, bătrân şi miop cum nu-mi mai fusese dat să văd pe cineva în viaţa mea şi nici mai târziu, era, credeam noi, o pradă uşoară pentru poznele noastre. Nu dădea semne să ne observe impertinenţa. Ne înşelam. O fi fost el miop ca noaptea, dar ne văzuse. La sfârşitul lecţiei, Bunjy ne-a informat frumuşel că suntem cu toţii pedepsiţi şi vom rămâne în detenţie întreaga după-amiază. Abătuţi, ne-am întors în sala de clasă după masa de prânz şi ne-a pus să scriem în caiet, pe o pagină curată: „Lecţie suplimentară pentru clasa 4B1. Obiectivul lecţiei: Clasa 4B1 să înveţe buna purtare şi legea lui Boyle." Sunt sigur că amintirea asta-i reală, şi eu unul n-aveam să mai uit niciodată legea lui Boyle.

Unul dintre profesorii noştri – singurul căruia aveam voie să ne adresăm folosindu-i porecla – avea tendinţa de a se îndrăgosti de băieţii mai frumuşei. Nu-mi amintesc să fi mers mai departe decât să-şi pună braţul pe după umerii lor când trecea printre bănci sau să arunce câte o vorbă cu subînţeles,

dar astăzi probabil că asta ar fi suficient ca să-l bage în mare bucluc cu poliția – și în colții vigilentelor tabloide.

Ca mai toate școlile similare, Oundle era împărțit în cămine. Fiecare dintre noi locuia și lua masa într-unul din cele unsprezece cămine, iar căminul de care aparținea avea să-i dicteze loialitatea în toate domeniile. Căminul meu era Laundimer. Nu știu cum era în celelalte, pentru că nu aveam voie să vizităm restul căminelor, dar bănuiesc că toate arătau la fel. Interesant e că imaginația noastră tindea să perceapă fiecare cămin ca având o anumită „personalitate", pe care inconștient le-o atribuiam băieților din căminul respectiv. „Personalitățile" acestor cămine erau o treabă așa de nebuloasă, că nu mă simt în stare să le caracterizez. Era vorba despre ce „simțeai", o chestie subiectivă. Mă gândesc că această observație reflectă, într-o formă mai nevinovată decât altele, oferite de lumea largă, acel impuls „tribal" al omului care zace înapoia multor lucruri mai sinistre, precum prejudecățile rasiste și fanatismul sectant. Mă refer la tendința omului de a identifica indivizii cu grupul din care fac parte în loc să-i vadă ca individualități de sine stătătoare. Psihologii experimentaliști au arătat că asta se întâmplă chiar și atunci când indivizii sunt puși la întâmplare în grupuri și li se dau ecusoane la fel de arbitrare ca tricourile de diferite culori.

O ilustrare aparte a acestui efect – de data asta simpatică – e că la Oundle exista un singur băiat de origine africană când am fost eu acolo. Și cred că n-a fost victima prejudecăților rasiale la momentul respectiv, poate și pentru că, fiind singurul negru, n-a fost asociat în școală cu un grup rasial. Dar a fost asimiliat căminului de care aparținea. Ca pe toți cei din căminul Laxton, nu-l remarcam nicidecum ca negru, ci ca pe unul din „tagma Laxton", cu o personalitate similară celorlalți din acel cămin. Privind în urmă, mă îndoiesc acum că exista vreo trăsătură de personalitate precisă care să poată fi rațional atribuită celor din Laxton sau din oricare alt cămin. Observația

mea nu are de-a face cu realităţile vieţii de la Oundle, ci cu o caracteristică generală a psihologiei umane, tendinţa de a marca indivizii cu o etichetă de grup.

Motivul pentru care alesesem căminul Laundimer era că circula un zvon, dovedit totuşi nefondat, cum că se număra printre puţinele cămine unde nu exista tradiţionalul ceremonial de iniţiere (pentru care studenţii din frăţiile americane folosesc termenul *hazing*). Până la urmă şi noi am fost nevoiţi să urcăm pe o masă şi să cântăm ceva. Într-un falset piţigăiat, eu am interpretat o piesă din repertoriul tatei:

O, soarele strălucea atât de tare, atât de tare
Cum nu mai strălucise niciodat' – dar niciodat'.
O, soarele strălucea atât de tare, atât de tare
Când am lăsat copilul pe mal.

Da, am lăsat copilul pe mal.
Asta nu mai făcuserăm niciodat' – dar niciodat'.
Dac-o vezi pe mamă să-i spui blând
Că i-am lăsat copilul pe mal.[1]

A fost un chin să cânt, dar, în momentul acela, n-a fost chiar atât de mare pe cât mă temeam.

N-am asistat la cine ştie ce acte individuale de intimidare la Oundle, dar exista o formă de persecuţie oficializată care-l viza pe orice nou-venit timp de o săptămână în primul trimestru sau chiar primele două, după intrarea în şcoală; cel puţin aşa era la noi, în Laundimer, dar bănuiesc că şi prin celelalte cămine lucrurile stăteau la fel. Era săptămâna mult temută în care deveneai „băiatul de serviciu". În săptămâna aia erai responsabil de tot şi de toate, pe tine avea să se dea vina dacă ceva nu mergea bine – şi de obicei asta se şi întâmpla. Tu trebuia să faci focul

1. Din piesa *The Baby on the Shore* (*Copilul de pe mal*), a compozitorului şi interpretului de varieteu George Crossmith Senior (1847–1912). (*N.t.*)

şi să-l păzeşti să nu se stingă. În sâmbăta din săptămâna în care erai ţapul ispăşitor trebuia să treci prin toate sălile de lectură şi să strângi comenzi şi bani de la toată lumea pentru ziarul de duminică. Apoi, duminică dimineaţa, te trezeai cu noaptea-n cap şi o porneai spre celălalt capăt al oraşului ca să cumperi ziarele, le aduceai şi le distrubuiai în sălile de lectură. Cea mai remarcată – de public – misiune era să suni clopoţelul exact când trebuia pentru a anunţa momentele cele mai importante ale zilei: trezirea, mesele, stingerea şi aşa mai departe. Ceea ce însemna că aveai nevoie de un ceas foarte precis. Până la sfârşitul săptămânii mele ca băiat de serviciu începusem să stăpânesc această artă, dar prima zi a fost un dezastru. Nu ştiu cum se face, dar nu pricepusem că avertizarea de cinci minute cu clopoţelul însemna că trebuie să sun *exact* cu cinci minute înainte de gongul care anunţa micul dejun. Mulţi dintre băieţii mai mari se obişnuiseră să se dea jos din pat fix cu cinci minute înainte să bată gongul şi, cum în aceste cinci minute trebuiau să se spele şi să se îmbrace, sincronizarea clopoţelului trebuia să fie perfectă. În prima mea zi ca băiat de serviciu am sunat clopoţelul de cinci minute, după care am luat-o frumuşel pe hol şi am bătut gongul la nici jumătate de minut după. Consternare şi stupoare, apoi umilire furioasă.

Sarcinile băiatului de serviciu şi ale celor cu corvezi erau atât de multe, încât chiar e de mirare că noi, băieţii cei noi, reuşeam să ne mai facem vreo temă, d-apăi să mai apucăm să „frângem spinarea lucrărilor trimestriale". Corvezile n-au fost abolite, cred, nici în ziua de azi din toate şcolile britanice. Îmi scapă însă cum de a fost permis din capul locului aşa ceva şi cum de a putut să persiste atâta vreme. Prin secolul al XIX-lea circula bizara teorie cum că ar avea cine ştie ce însemnătate pedagogică. Se poate ca îndelungata viaţă a acestui obicei să fie legată şi de mentalitatea de tipul „Dacă eu am trecut prin asta la vremea mea, de ce să nu treci şi tu?" – mentalitate care, apropo, e blestemul ce-i paşte pe mulţi tineri doctoranzi din Marea Britanie.

Nu e de mirare că bâlbâiala mi-a revenit în primii ani la Oundle. Îmi dădeau de furcă rău consoanele „d" şi „t", iar necazul era cu atât mai mare cu cât numele meu de familie chiar începe cu una din ele, deci eram nevoit s-o rostesc des. La lucrările de control trebuia să bifăm răspunsurile corecte, să numărăm căsuţele bifate şi apoi să strigăm punctajul, câte din zece nimeriserăm, ca profesorul să-l treacă în catalog. Când nimeream zece din zece, preferam să strig „nouă", pentru că mi-era mult mai uşor decât să spun „z-z-z-zece"[1]. Noi, cadeţii din trupa militară, ne pregăteam să primim inspecţia unui general aflat în vizită. Trebuia să ieşim din rând, în marş, unul câte unul, să ne oprim înaintea lui, să ne strigăm numele, să salutăm milităreşte, să facem stânga-mprejur şi, în marş, să revenim în formaţie. „Cadet Dawkins, să trăiţi!" Mă îngrozea momentul ăsta. Nu m-a lăsat să dorm nopţile. Când exersam de unul singur, îmi ieşea, dar cum avea să fie când va trebui să strig în faţa întregii parade militare? „Cadet D-d-d-d-d..." În cele din urmă mi-a ieşit cum trebuie, pentru că am făcut o pauză lungă, ezitantă înainte de D.

Trupa de Cadeţi nu era o chestie foarte coercitivă. Puteai să ieşi dacă te înscriai la Cercetaşi. Sau mai era varianta să-ţi petreci timpul cultivând pământul alături de Boggy Cartwright. Într-una din cărţile mele l-am descris pe domnul Cartwright ca pe „un bărbat remarcabil, cu sprâncene stufoase, care spunea lucrurilor pe nume şi pe care arareori îl vedeai fără cazma". Deşi era angajat ca să ne predea germana, de fapt ne preda, cu vorbă molcomă şi accent rural, un fel de lecţii terestre de agricultură eco. Pe tablă avea mereu scris cuvântul „Ecologie"; dacă se mai găsea vreunul să-l şteargă când nu se uita, dascălul îl scria la loc fără să spună nimic. Când scria câte o propoziţie în germană pe tablă şi propoziţia cu pricina ameninţa să se ciocnească de cuvântul „Ecologie", îi schimba traiectoria astfel

1. În engleză, *ten*. (*N.t.*)

încât să-l ocolească pe deasupra sau pe dedesubt. Odată a prins un băiat citind P.G. Wodehouse şi, furios, i-a rupt cartea în două. Evident că era unul dintre cei care înghiţiseră calomnia – asiduu cultivată de „Cassandra"[1] de la *Daily Mirror* – cum că Wodehouse ar fi colaborat cu nemţii în timpul războiului, cot la cot cu lordul Haw-Haw[2] sau – echivalentul american al acestuia – Tokyo Rose[3]. Dar povestea pe care o ştia domnul Cartwright era şi mai denaturată decât bârfele Cassandrei. „Wodehouse a avut la un moment dat ocazia să-i facă brânci pe scări unui colonel neamţ şi n-a profitat de ea." Sună ca şi cum ar fi fost un om tare pornit. Ceea ce chiar nu era, decât când îl provoca cineva din cale-afară, lucru care se întâmpla, în mod bizar, mai ales când auzea de Wodehouse (pe care-l pronunţa „uadhaus" în loc de „udhaus"). Era pur şi simplu un personaj minunat de original, avangardist prin excentricitatea lui ecologistă, cu vorbă domoală şi, la propriu, cu picioarele pe pământ.

Nu am fost suficient de destoinic ca să ies din Trupa de Cadeţi pe vreuna din aceste două căi salvatoare. Probabil că mă influenţau prea mult camarazii mei – reprezentând, de alfel, povestea vieţii mele cât timp am studiat la Oundle. Într-un final am reuşit să scap de cele mai neplăcute părţi ale instructajului

1. Pseudonimul sub care jurnalistul britanic sir William Neil Connor şi-a semnat timp de 30 de ani articolele apărute în *Daily Mirror*. Pentru acuza adusă lui P.G. Wodehouse de a fi fost colaborator al naziştilor (respinsă vehement de George Orwell), publicaţia a fost dată în judecată în 1959. (*N.t.*)

2. Pseudonim atribuit crainicilor radio vorbitori de engleză (în speţă, crainicului William Joyce) care făceau propagandă nazistă în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, prin intermediul emisiunii *Germany Calling*, adresată locuitorilor Marii Britanii, dar şi ai Statelor Unite, difuzată în perioada 18 sept. 1939–30 apr. 1945 de la postul de radio Reichssender Hamburg. (*N.t.*)

3. Nume generic atribuit unor crainice radio vorbitoare de engleză (cea mai cunoscută fiind Iva Toguri) care au făcut propagandă japoneză în timpul celui de-al Doilea Război Mondial. (*N.t.*)

militar trecând la fanfară, unde am cântat mai întâi la clarinet, apoi la saxofon, sub bagheta unui subofițer dirijor: „Bun, o luăm de la început cu *debutul întriegului marșiu*." Bineînțeles că, dacă eram la fanfară, nu însemna că scăpam de îndatorirea săptămânală de a ne lustrui bocancii, a ne curăța curelele cu Blanco sau a da luciu alămurilor cu Duraglit ori Brasso. Și trebuia să mergem într-o tabără militară o dată pe an, unde stăteam în barăcile vreunui regiment, mărșăluiam pe distanțe lungi și simulam bătălii, având muniție oarbă în niște pușți Lee-Enfield antice. De asemenea, ne puneau să tragem la țintă, ocazie cu care unul dintre colegii mei de pluton a tras din greșeală în coapsa unui aghiotant. Acesta a căzut la pământ și și-a aprins instantaneu o țigară, în timp ce nouă, martorilor, încă pe brânci, cu pistoalele Bren ațintite, ni s-a strâns stomacul.

Într-una din expedițiile la barăcile din Leicester ne-a fost dat să întâlnim un sergent-major în carne și oase, un individ ca la carte, cu tot cu mustața-i uriașă, cerată și roșcovană. Răgea cât îl țineau plămânii: „Laaa umăăăăăr ARM!" sau „Laaa picioooor ARM!", începând de fiecare dată ca bas, cu un urlet prelungit, și terminând, pe ultimul cuvânt, cu un țipăt staccato – incredibil de sus – de sopran. Ne înghițeam râsul în niște sfoRăieli îngrozite, de genul celor scoase de soldații lui Pontiu Pilat în scheciul *Biggus Dickus* al celor de la Monty Python.

A trebuit să dăm un examen pentru așa-zisul Certificat A, care presupunea învățarea pe de rost a tot ce putea să țină de militărie: un exercițiu menit în mod clar să anihileze orice dovadă de inteligență ori inițiativă – bunuri care, în general, nu sunt prețuite printre infanteriștii de orice rang. „Câte soiuri de arbori avem în armată?" Răspunsul corect era *trei*: bradul, plopul și arborii cu coroană stufoasă (poetul Henry Reed[1] se leagă

1. Poemul la care face referire autorul se intitulează *Judging Distances* (*Apreciind distanțele*) și are ca temă centrală modul diferit în care oamenii percep lucrurile. (*N.t.*)

de chestia asta, dar sergenții cu care făceam noi instrucție în mod sigur nu i-ar fi apreciat satira).

Este bine de știut cât de serioase sunt presiunile asupra camarazilor în rândurile elevilor. Mulți dintre colegii mei și cu mine am fost abjecte victime ale acestui fenomen. Motivația noastră principală pentru orice era această presiune. Voiam ca tovarășii noștri să ne accepte, mai ales cei mai influenți dintre ei, cei cu aptitudini de lider; iar etosul camarazilor mei a fost – până în ultimul an petrecut la Oundle – antiintelectual. Trebuia să te prefaci că lucrezi mai puțin sârguincios decât în realitate. Ți se respectau abilitățile înnăscute; silința, nu. La fel era și pe terenul de sport. Sportivii oricum se bucurau de mai multă admirație decât cei buni la învățătură. Dar, dacă reușeai să te dovedești tare la sport fără antrenament, era și mai bine. De ce apreciem mai mult calitățile înnăscute decât pe cele obținute prin muncă susținută? Nu ar trebui să fie taman invers? Psihologii evoluționiști ar putea să aibă câteva chestii interesante de zis pe tema asta.

Dar ce de ocazii ratate! Erau tot soiul de cluburi și grupuri interesante, din care aș fi putut să fac parte și de pe urma cărora aș fi avut atât de mult de câștigat. Exista un observator cu telescop – probabil un cadou de la vreun absolvent – de care nu m-am apropiat niciodată. De ce nu? Acum m-ar încânta nespus să pot s-o fac, să mă instruiască un astronom cu ajutorul unui telescop pe care să nu fie nevoie să-l asamblez singur. Câteodată mă gândesc că anii de școală sunt prea buni ca să fie irosiți pe adolescenți. Poate că dascălii cu vocație, în loc să dea mărgăritare la porci, ar trebui să le predea unor elevi suficient de mari ca să fie în stare să le aprecieze frumusețea.

În cazul meu, cea mai mare șansă ratată a fost aceea a atelierelor, care de altfel reprezentaseră și motivul principal pentru care tata mă trimisese la acel liceu. Nu e pe de-a-ntregul vina mea. Inovația-unicat creată de Sanderson prin acea săptămână obligatorie de ateliere era în plin avânt și atelierele erau

extraordinar de bine echipate. Am învățat cum să folosim strungul, freza și alte unelte de ultimă generație, pe care era puțin probabil să le putem găsi în lumea de-afară. Ceea ce nu ne-au învățat însă era tocmai lucrul pe care tata îl stăpânea așa de bine: capacitatea de a improviza, de a proiecta, de a face să meargă și de a te descurca cu ce aveai la îndemână – în cazul nostru, niște sfoară și bucăți de fier vechi și mizere.

Primul lucru pe care l-am făcut la atelierele de la Oundle a fost un „trasator paralel". Nici măcar nu ni se explicase ce anume este un trasator paralel. Pur și simplu am imitat tot ce ne-a arătat maistrul. Am cioplit un șablon de lemn pentru obiectul metalic pe care urma să-l fabricăm. L-am dus la topitorie și acolo am făcut un mulaj după șablonul de lemn, presând nisip aderent împrejur. Ne-am pus ochelari de protecție și am asistat la turnarea aluminiului, dintr-un creuzet incandescent, topit în mulaj. Apoi am scos din nisip metalul răcit și am plecat cu el la tinichigerie pentru a-l pili, a-i da găuri și a-l finisa. Și cu acest trasator paralel am plecat acasă, fără să avem în continuare habar ce este acela un trasator paralel și fără a fi făcut uz nici un pic de vreun spirit de inițiativă ori de creativitate. Puteam fi la fel de bine muncitori într-o fabrică de producție în masă.

O parte a problemei se poate să fi fost și că maiștrii nu erau dascăli, ci oameni recrutați, bănuiesc, din rândul șefilor de echipă de prin fabrici. Nu ne învățau cum se ne dezvoltăm abilitățile în general, ci doar cum să facem anumite lucruri. Aveam să mă confrunt cu aceeași problemă când am făcut școala de șoferi în orășelul Banbury. Am fost învățat cum să dau cu spatele într-o anumită curbă din Banbury, fix acea curbă unde te ducea examinatorul când voia să vadă dacă știi să execuți respectiva manevră: „Dai așa până ce-ai ajuns cu luneta în dreptul stâlpului ăstuia, după care tragi de volan, ca să îndrepți roțile."

Singura excepție a orelor de atelier de la Oundle, după mine singurul susținător parțial al tradiției instaurate de Sanderson, era un fierar bătrân, ieșit la pensie, căruia i se alocase o mică

forjă în hala tinichigeriei. M-am desprins de lotul „muncitorilor în fabrică" şi am devenit ucenicul acestui bătrânel blând, cu ochelari. M-a învăţat tehnicile tradiţionale de forjat, dar şi sudura oxiacetilenică, iar mama mai are şi azi vătraiul pe care i l-am făcut, aşezat cuminte în suportul lui spiralat. Dar şi în acest caz făceam cam tot ce-mi spunea acest fierar bătrân, în loc să-mi pun la contribuţie bagajul de creativiate.

Un meşter prost dă vina pe unelte – şi pe maiştri. Adevărata mea vină era că nu dădeam prin ateliere decât în săptămâna aceea obligatorie. Nu am profitat de şansa de-a merge seara, după ore, şi de a meşteri lucruri proiectate de mine. După cum nu m-am dus nici la observator să mă uit la stele. Mi-am irosit cea mai mare parte a timpului liber din acea perioadă aidoma colegilor mei, lenevind cu spor, prăjindu-mi pâine la primus şi ascultând discuri cu Elvis Presley. Şi, în ce mă priveşte, prostindu-mă la tot soiul de instrumente muzicale în loc să cânt muzică adevărată. O asemenea risipă de şanse de primă mână, plătite atât de scump, este cvasi-tragică. Încă o dată mă întreb: oare nu-i şcoala prea bună pentru adolescenţi?

Am făcut totuşi parte din clubul apicultorilor, de care se ocupa Ioan Thomas, tânărul şi antrenantul profesor de zoologie de la Oundle, iar mirosul de ceară de albine şi fum îmi trezeşte şi astăzi amintiri plăcute. Plăcute, în ciuda faptului că mă alegeam destul de frecvent cu înţepături. Într-un rând (o spun cu oarecare mândrie) nici nu am mai alungat albina de pe braţ, ci am urmărit-o cu atenţie cum îmi dansa pe mână, încercând să-şi „deşurubeze" acul din piele. Acul albinei, spre deosebire de al viespii, e ghimpat. Atunci când o albină înţeapă un mamifer, din cauza ghimpilor acul rămâne înfipt în piele. Când dai albina la o parte, acul rămâne înfipt şi smulge o parte din organele vitale ale albinei. Din perspectivă evoluţionistă, albina lucrătoare are un comportament altruist, sacrificându-şi viaţa ca un luptător kamikaze de dragul stupului (mai exact de dragul genelor care au programat-o să facă astfel). Deşi albina moare,

acul rămâne în pielea victimei, continuând să pompeze venin din glanda aferentă, ceea ce intimidează cu atât mai eficient presupusul invadator al stupului. Are cât se poate de mult sens din punct de vedere evoluționist, și voi reveni la acest subiect în capitolul *Gena egoistă*. Dat fiind că e sterilă, albina lucrătoare nu are nici o șansă de a transmite cópii ale genelor personale prin urmași, așa că se străduiește să le transmită prin regină sau alți membri nesterili din stup. Când am lăsat albina lucrătoare să-și scoată singură acul din mâna mea, am dat dovadă de altruism față de ea – atâta doar că o făcusem din pură curiozitate: voiam să văd cu ochii mei procedura despre care ne vorbise domnul Thomas.

Pe Ioan Thomas l-am menționat și în alte scrieri de-ale mele. Prima lecție cu el, la vârsta de paispreze ani, a fost înălțătoare. Nu-mi amintesc detaliile, dar știu că a creat o atmosferă pe care m-am străduit s-o obțin și eu în *Unweaving the Rainbow* (*Destrămând curcubeul*): ceea ce astăzi aș numi „știința ca poezie a realității". Venise la Oundle ca profesor foarte tânăr fiindcă îl admira enorm pe Sanderson, deși era prea tânăr ca să mai apuce să-l întâlnească pe bătrânul director. L-a întâlnit totuși pe succesorul lui Sanderson, Kenneth Fisher, și ne-a spus o poveste care demonstrează că ceva din spiritul lui Sanderson a reușit să dăinuiască. Aveam să repovestesc istorioara în discursul pe care l-am ținut în 2002 la Oundle, cu ocazia deschiderii anului școlar.

> Kenneth Fisher tocmai prezida o ședință de catedră când s-a auzit un ciocănit timid și pe ușa cancelariei s-a ițit un băiețel: „Mă scuzați, domnule, dar pe râu sunt niște chirighițe negre." „Asta mai poate aștepta", s-a adresat Fisher cu fermitate comitetului aflat acolo. S-a ridicat apoi de pe scaun, și-a înșfăcat binoclul din atârnătoarea de la ușă și a pornit-o în trombă cu bicicleta, însoțit de micuțul ornitolog, cu – nu ai cum să nu-ți imaginezi – blândul, roșcovanul chip spectral al lui Sanderson luminându-le în urmă. Asta zic și eu educație – mai dați-le naibii de tabele de clasament și statistici, de programe înțesate de date și cârduri interminabile de examene...

Îmi amintesc de o lecție, ținută la mai bine de 35 de ani de la moartea lui Sanderson, despre hidră, minuscula rezidentă a apelor dulci stătătoare. Domnul Thomas l-a întrebat pe un băiat din clasă: „Ce animal mănâncă hidra?" Băiatul a dat un răspuns la nimereală. Fără a schița vreo reacție, domnul Thomas s-a întors spre alt băiat și i-a pus aceeași întrebare. A întrebat pe toată lumea din clasă, din ce în ce mai entuziasmat, spunându-ne fiecăruia pe nume: „Ce animal mănâncă hidra? Ce animal mănâncă hidra?" Unul câte unul ne-am dat cu părerea. Când a ajuns la ultimul coleg, deja toți fierbeam să aflăm răspunsul corect. „Domnule profesor, domnule profesor, ce animal mănâncă hidra?" Domnul Thomas a așteptat până s-a făcut o liniște de se auzea musca. Și atunci ne-a zis, rar și răspicat, cu pauze după fiecare cuvânt:

„Nici eu nu știu..." (Crescendo) „Nici eu nu știu..." (Molto crescendo) „Și nici domnul Coulson nu cred că știe." (Fortissimo) „Domnule Coulson! Domnule Coulson!"

A dat cu ușa în lături și s-a repezit în clasa vecină, unde colegul lui mai în vârstă își susținea lecția, și ni l-a adus în clasă. „Domnule Coulson, știți ce animal mănâncă hidra?" Nu-mi dau seama dacă și-au făcut cu ochiul sau așa ceva în clipa aceea, cert e că domnul Coulson și-a jucat numărul impecabil: nici el nu știa. Încă o dată, umbra părintească a lui Sanderson chicotea într-un colț și nici unul dintre noi, elevii, nu avea să uite vreodată acea lecție. Nu datele sunt importante, ci felul în care le descoperi și în care te gândești la ele: educație în sensul adevărat, cu mult diferită de moda zilelor noastre, a examinărilor cu toptanul.

Aceste două cazuri în care am evocat fantezist spectrul directorului nostru de școală de mult răposat par să mă recomande a fi, într-o oarecare măsură, un supranaturalist. Bineînțeles că nu e adevărat. Astfel de exerciții de imaginație ar trebui să fie considerate mai degrabă poetice. Sunt justificate numai dacă se înțelege clar că nu trebuie luate ad litteram. Sper ca în cazul celor două citate ale mele contextul să fie suficient de clar încât să nu dea naștere la neînțelegeri. Problemele apar atunci când (mai ales) teologii folosesc un astfel de limbaj metaforic fără să-și dea seama că exact asta fac și fără să-și dea

seama măcar că există o distincție între metaforă și realitate – când zici ceva de genul: „Nu e important dacă Isus chiar i-a hrănit pe cei cinci mii. Ceea ce contează este *ideea* din spatele poveștii și ce *însemnătate* are ea pentru noi." De fapt, chiar este important, pentru că sunt milioane de oameni pioși care cred realmente că Biblia e adevărată ad litteram. Sper și cred că nici unul dintre cititorii mei nu are impresia că eu cred că duhul lui Sanderson chiar stătea într-un colț, concentrându-se asupra lecției domnului Thomas.

La lecția despre hidră a avut loc și o întâmplare ușor penibilă, dar, chiar și așa, o s-o relatez, căci se poate să fie revelatoare. Cred că eu am fost singurul care a ridicat mâna. Tata avea un microscop vechi, din bronz, și cu ceva ani în urmă petrecuserăm ore minunate observând vietățile dintr-un iaz mărite colosal: în mare parte crustacee, de genul ciclopi, dafnii și ostracode, dar și hidre. Hidra, cu mișcările ei molatec-ondulate, aproape ca o plăntuță, mi se păruse cam banală pe lângă crustacee, cu picioarele lor multe din care dădeau energic. Hidra se număra printre amintirile cel mai puțin interesante din ziua respectivă, altfel memorabilă, și cred că din această pricină tratam cu condescență toată atenția pe care i-o alocase domnul Thompson în lecția aceea. Așa că, atunci când mi-a cerut detalii despre întâlnirea mea anterioară cu hidra, i-am replicat: „Am văzut toate animalele de genul ăsta." Pentru domnul Thomas, desigur, ciclopii, dafniile și ostracodele nu erau totuna cu hidrele, însă pentru mine erau, căci le observasem în aceeași zi, împreună cu tata, așa că le băgasem la grămadă. Cred că domnul Thomas a rămas cu impresia că nu văzusem nici o hidră în viața mea, așa că m-a luat la întrebări. Regret să mărturisesc, dar acel interogatoriu a avut un efect cu totul greșit asupra mea. Poate că am interpretat chestionarul lui ca pe ofensă adusă tatei, care îmi făcuse cunoștință cu „toate animalele de genul ăsta" și mă învățase și denumirea lor latinească. M-am opintit în încăpățânarea mea și, în loc să spun, clar și răspicat (și onest),

că eu chiar văzusem o hidră, am insistat că e totuna cu „toate animalele de genul ăsta". Jenantă amintire. Revelatoare? Se poate, dar nu știu de ce. Poate că e legată de loialitatea aprigă pe care o simțeam față de orice era asociat cu părinții mei, chit că era vorba de tractoarele Ferguson („Băşinosul de Fordson!") sau vacile Jersey („Frizele nu dau lapte, dau apă").

Şi, pentru că domnul Thomas îmi făcuse cunoştință cu tainele apiculturii, în vacanțele şcolare am reuşit să mă țin de acest hobby, mai ales că primisem un stup de la Hugh Corley, excentricul vechi coleg şi prieten de şcoală al tatei. Erau un soi de albine deosebit de docile care pur şi simplu nu înțepau, mă ocupam de ele fără plasă ori mănuşi. Din păcate, au murit ceva mai târziu din cauza unul vecin care şi-a stropit câmpul cu insecticid. Domnul Corely, fermier organic pasionat şi precoce militant eco, a fost scandalizat de această pățanie şi mi-a dat un stup nou. Din păcate, aceste albine erau fix contrariul primelor – fără îndoială, o diferențiere genetică – şi înțepau tot ce mişca. Pe atunci nu aveam reacții urâte la înțepături. Dar mă întreb dacă nu cumva din cauza celor multe din adolescență am dezvoltat mai târziu o sensibilitate la înțepături. Ca adult, am fost înțepat numai de două ori, o dată când aveam vreo patruzeci de ani, altă dată pe la cincizeci, şi în ambele situații am avut reacții ciudate şi de o natură cum nu mai avusesem niciodată pe vremea când mă ocupam cu apicultura. Zona din jurul unui ochi mi s-a umflat enorm, abia mai puteam să văd. De ce tocmai ochiul, când înțepăturile fuseseră în mână, respectiv în laba piciorului? Şi, mai ales, de ce numai *un* ochi?

Pe lângă orele de apicultură cu domnul Thomas, cealaltă ocupație cât de cât constructivă căreia i-am sacrificat timpul meu liber la Oundle a fost cântatul. Petreceam multe ore în sala de muzică, dar chiar şi acolo am ratat, trebuie să mărturisesc, o mulțime de ocazii. Încă de mic, eram atras ca un magnet de orice fel de instrument muzical, părinții mă trăgeau cu forța afară din magazinele de muzică sau din fața vitrinelor cu viori,

trompete sau oboaie. Şi în ziua de azi, dacă dau de un cvartet de coarde sau de o trupă de jazz care cântă în nu ştiu ce grădină sau pe la nu ştiu ce nuntă, las baltă orice obligaţie socială şi mă aciuez pe lângă muzicanţi, urmărindu-le mişcarea degetelor şi stând la taclale cu ei despre instrumente în pauze. Nu am un auz absolut, ca prima mea soţie, Marian, şi simţul meu armonic e destul de slab, spre deosebire de cel al soţiei mele actuale, Lalla, care poate fără probleme să îmbogăţească armonic orice melodie. Dar am totuşi o înzestrare melodică: pot cânta cu uşurinţă o bucată muzicală la un instrument, la fel cum o pot fredona sau fluiera. Recunosc ruşinat că mi-am petrecut timpul în sala de muzică mai degrabă într-un mod ilicit, înşfăcând instrumente care nu-mi aparţineau şi învăţând să cânt la ele diverse pasaje muzicale. La un moment dat am fost prins cântând *When the Saints Go Marching In* (*Când sfinţii vin mărşăluind*) la un trombon destul de scump, care-i aparţinea unui băiat mai mare, şi am intrat în mare bucluc, căci mai târziu s-a descoperit că trombonul fusese stricat. Cred sincer că nu eu am fost de vină, dar pe mine m-au acuzat (nu şi proprietarul însuşi, care a fost chiar amabil).

Uşurinţa mea melodică s-a dovedit mai degrabă un blestem decât o binecuvântare, cel puţin pentru un copil aşa de leneş ca mine. Îmi era atâta de uşor să cânt după ureche, încât nu mă sinchiseam să exersez alte deprinderi importante, cum ar fi cititul de pe partitură sau improvizaţia creativă. Eram un puturos şi jumătate. Ba într-o vreme chiar îi disprețuiam pe muzicanţii care „trebuiau" să citească de pe portativ. Consideram că improvizaţia e superioară. Dar s-a dovedit că nici să improvizez nu prea mă pricep. Când m-au invitat să fac parte din trupa de jazz a şcolii, mi-am dat seama repede că, deşi puteam să reproduc orice pasaj muzical fără probleme, nu eram defel capabil să improvizez pe marginea lui. Neglijam, de asemenea, exersarea gamelor. Aş avea o mică scuză parţială – nimeni nu mi-a explicat la ce sunt bune gamele. Restrospectiv, cu mintea unui om de ştiinţă adult, pot să pricep motivul. Exersezi gamele pentru

a te familiariza complet cu fiecare cheie, astfel încât, atunci când citeşti pe portativ cheia în care se cântă respectiva bucată, degetele să se ducă automat unde trebuie şi să nu întâmpine pic de efort când cânţi în cheia cu pricina.

În orele pe care le-am petrecut în sala de muzica mai degrabă m-am jucat cu instrumentele decât să cânt efectiv la ele. Am învăţat cum să citesc corect de pe portativ când cântam la clarinet sau la saxofon. Dar la pian – unde ai de cântat mai mult de-o notă odată – eram incredibil de lent, ca un ţânc care învaţă să citească şi abia parcurge cuvintele, literă cu literă şi cu voce tare, în loc să citească fluent întreaga propoziţie. Bunul meu profesor de pian, domnul Davison, mi-a identificat darul melodic înnăscut şi m-a învăţat nişte reguli rudimentare prin care să mă pot acompania cu acorduri de mâna stângă. Numai că, deşi le-am prins repede, nu eram în stare să le cânt decât în do major şi la minor (şi evitam clapele negre), iar stilul meu de bătaie pe acordurile de mâna stângă era cam monoton – chiar dacă ascultătorii nepricepuţi s-au arătat impresionaţi de capacitatea mea de a interpreta pe loc o bucată cerută.

Aveam o voce corectă, curată, nu şi foarte puternică însă, în falset, motiv pentru care am fost recrutat încă de la început în restrânsul, chiar selectul cor al capelei liceului Oundle. Mi-a plăcut enorm perioada aceea; repetiţiile, sub bagheta capelmaistrului, domnul Miller, erau preferatele mele din toată săptămâna. Cred că era un cor destul de bun, chiar de talia unui cor tipic englezesc de catedrală. Şi nu mă pot abţine să nu menţionez că nu cântam cu acel „r" afectat, pe jumătate graseiat – ce sună mai degrabă a „d" –, care, cel puţin după urechea mea supusă prejudecăţii, strică mult din interpretarea corală: „Maa*d*y was that mother mild / Jesus C*d*ist, her little child."[1] „The *d*ising of the sun / And the *d*unning of the deer / The playing

1. Versuri din colindul tradiţional englezesc *Once in Royal David's City* (*Odinioară în cetatea lui David*): „Maria era blajina mamă / Isus Cristos, copilaşul ei." (*N.t.*)

of the me*dd*y organ..."[1] Apropo, dacă tot e s-o fac pe nemulțumitul, „r"-ul ăla italian al tenorilor stil John McCormack este și mai cumplit: „Seated one day at the *Ore*gon..."[2]

În fiecare duminică interpretam câte un imn: de Stanford, Brahms, Mozart, Parry, John Ireland sau compozitori mai timpurii, precum Tallis, Byrd ori Boyce. Nu ne dirija nimeni, însă cei doi băși, aflați față-n față pe rândurile din spate, de-o parte și de alta a altarului, țineau loc de dirijor prin mișcările pantomimice din cap. Unul din ei, C.E.S. Patrick, avea o voce atât de frumoasă, că te vrăjea pe loc – poate mai ales pentru că nu și-o exersase. Nu i-am adresat niciodată vreo vorbă (nu se cădea să stai la taclale cu băieții mai mari din alte cămine), dar pentru mine era eroul absolut, vedeta pe care-o veneram din corul de băieți, cor care la concertele școlare cânta sub bagheta unui alt maestru talentat, Donald Payne. Din nefericire, pe mine nu m-au invitat să fac parte din corul de băieți. Când mi s-a schimbat vocea, avea să piardă și din calitate, și din capacitatea de a atinge sunete înalte.

La Oundle exista un obicei – inaugurat tot de Sanderson – de a antrena întrega școală, anual, într-un oratoriu. Selecția bucăților muzicale era în așa fel făcută, încât nu rămânea elev care să nu ia contact cu *Mesia* de Händel și *Messa în si minor* a lui Bach pe parcursul celor cinci ani petrecuți în liceu. În restul anilor aveai de-a face cu opere cât se poate de variate. În primul meu trimestru am pregătit Cantata 140 *Wachet auf, ruft uns die Stimme* (*Sculați-vă!, ne strigă nouă glasul*) a lui Bach și *Messa Imperială* a lui Haydn, pe care le *adoram*, mai ales

---

1. Versuri din colindul tradițional englezesc *The Holly and the Ivy* (*Ilicele și iedera*): „Soarele răsare / Căprioara aleargă / Vesel cântă orga." (*N.t.*)

2. Primul vers din cântecul *The Lost Chord* (*Acordul pierdut*) compus de Arthur Sullivan în 1877, la căpătâiul fratelui bolnav: „Într-o zi, aflându-mă la orgă..." Pronunția lui „r" în maniera acuzată de autor alterează cuvântul *organ* și implicit sensul propoziției „Într-o zi, aflându-mă la Oregon..." (*N.t.*)

cantata lui Bach, cu acea parte de cor lentă, cu vocile care se insinuează în contrapunct peste melodia ținută de orchestră. A fost o experiență magică, pe care n-o mai trăisem până atunci. În fiecare dimineață, timp de cinci minute, după rugăciune, silueta înaltă și filiformă a domnului Miller pășea iute în față și repeta cu întreaga școală numai câteva pagini, până în marea zi a reprezentației. Au venit de la Londra soliști profesioniști: soprana și contralto cu rochiile lor lungi, de seară, tenorul și basul în fracuri impecabile. Domnul Miller i-a tratat cu deosebită stimă. Cine știe ce-or fi zis când au auzit mugetul gutural scos de așa-zisul nostru „cor"... Dar nici unul dintre soliștii aceia nu-i ajungeau nici până la degetul mic lui C.E.S. Patrick din corul de băieți al școlii.

E greu de redat atmosfera din școlile publice de pe vremea când eram eu elev. Lindsay Anderson a surprins-o bine în filmul lui *If* (*Dacă*). Desigur, nu mă refer la masacrul de la sfârșitul filmului, și a exagerat și cu bătăile. Poate că monitorii cu bastoane de mareșal și veste brodate cochetau cu astfel de ieșiri în timpurile mai vechi, mai crude, dar sunt sigur că nu și pe vremea mea. De fapt, n-am auzit ca cineva, cât am fost la Oundle, să fi fost bătut cu bastonul, abia recent am aflat (de la o victimă) că se întâmpla uneori.

În filmul *If* este redată minunat și acea sexualitate înmugurindă din jurul băieților drăguți dintr-o școală fără fete. Fulgerătoarea inspecție a părților moi de către intendenta aceea cu o imensă pălărie apretată a fost puțin exagerată în film. Inspecțiile le făcea la noi doctorul școlii, care nu se holba lasciv, ca intendenta din *If*. Și nici nu-l vedeai pe doctorul nostru pe tușa terenului de rugby, ca pe femeia din film, strigând: „Luptă! Luptă! Luptă!" Însă ceea ce Lindsay Anderson a surprins la perfecție este jalnica găzduire pe care ne-o ofereau sălile de studiu, în care trăiam, lucram, prăjeam pâine, ascultam jazz și Elvis și ne prosteam. A surprins râsetele isterice care legau prieteniile din adolescență aducând cu o hârjoneală între cățel –

nu ne luam la trântă fizic, ci verbal, cu un limbaj ciudat, convențional, și porecle aiuristice, care se amplificau și evoluau de la un trimestru la altul.

Ca dovadă a cât de aiuristic puteau evolua poreclele (și poate mutația memetică în general), unuia dintre prietenii mei i se spunea „Colonelul", deși nimic din personalitatea lui n-avea vreo tangență cu milităria. „L-ați văzut pe Colonel pe undeva?" Iată istoria evoluției. Cu ani înainte, despre un băiat mai mare, care între timp terminase liceul, se spunea că ar fi făcut o pasiune pentru prietenul meu. Porecla acestui băiat mai mare era „Shkin" (variantă de la „Skin", pe care cine știe cum o căpătase – poate era vreo trimitere la prepuț[1], dar porecla cu pricina evoluase cu siguranță înainte să intru eu la liceu.) Așa că prietenul meu s-a procopsit cu porecla „Shkin" de la admiratorul de odinioară. „Shkin" rimează cu „Thynne" și în acest punct a intervenit ceva asemănător rimelor argotice din dialectul londonez. În emisiunea *Goon Show* (*Show-ul nătângilor*) de la radio BBC era un personaj numit colonelul Grytte Pyppe Thynne. Motiv pentru care prietenului meu a început să i se zică colonelul Grytte Pyppe Shkin, de la care apoi a rămas doar varianta scurtă: „Colonelul". Toți eram înnebuniți după emisiunea aceea și ne luam la întrecere (cum făcea și prințul Charles, care a urmat un liceu asemănător, cam în aceeași perioadă) cine imită mai bine vocile personajelor: Bluebottle, Eccles, maiorul Denis Bloodnok, Henry Crun, contele Jim Moriarty. Și ne porecleam între noi, în stilul Nătângilor, cu nume precum „Colonelul" sau „Contele".

Sunt sigur că astăzi n-ar trece de nici o inspecție sanitară anumite aspecte ale mizeriei în care trăiam. După ce jucam rugby, mergeam la „duș". Ipoteza mea e că, în trecutul îndepărtat, acolo chiar fusese un duș, și poate că prin alte cămine

1. În engleză *foreskin*, în componența căruia intră cuvântul *skin* – „piele". (*N.t.*)

mai exista câte un duş în adevăratul sens al cuvântului. Dar în căminul Laundimer tot ce mai rămăsese din duş era cuva dreptunghiulară din ceramică, pe care o umpleam cu apă fierbinte. Încăpeau maximum doi băieţi în ea aşezaţi, faţă în faţă, cu genunchii strânşi la bărbie. Făceam coadă să intrăm la „duş" şi, după ce toţi cei cincisprezece jucători de rugby terminam să ne spălăm, „apa" nu mai era apă, ci mai degrabă noroi diluat. Culmea e că nu-mi amintesc să mă fi deranjat faptul că intram în ultima pereche. Avantajul era că puteai să stai cât vrei în apa caldă, nu mai erai nevoit să te grăbeşti ca să nu blochezi coada. Nu-mi amintesc să fi fost deranjat în vreun fel de faptul că mă îmbăiam în apa noroioasă cu care se mai spălaseră alţi paisprezece inşi, şi nici că trebuia să mă înghesui într-o căduţă cu un alt băiat gol – ambele chestii mi-ar displăcea profund astăzi. Încă o dovadă, bănuiesc, că nu mai suntem cei care am fost cândva.

Oundle nu s-a ridicat deloc la nivelul aşteptărilor părinţilor mei. Mult lăudatele ateliere s-au dovedit a fi un eşec, cel puţin în ceea ce mă priveşte. Se adula până peste poate echipa de rugby, pe când isteţimii sau ştiinţei de carte i se atribuia un prestigiu prea mărunt, şi la fel oricăror alte calităţi pe care le încurajase Sanderson pe vremea lui. Însă în ultimul meu an de liceu, cel puţin, colegii au început în sfârşit să pună preţ pe inteligenţă. Un strălucit şi tânăr profesor de istorie a format un club numit Colocviu pentru discuţii intelectuale între elevii de clasa a şasea de liceu. Nu-mi amintesc ce anume făceam la întruniri: poate chiar ne învredniceam să „prezentăm o lucrare", ca nişte studenţi serioşi. Iar în afara întrunirilor ne evaluam reciproc la fel de serios inteligenţa, cu un aer rigid şi snob, nu departe de cel evocat în cupletul lui John Betjeman[1]:

Încăperea noastră, obiectiv, este ca un stat atenian în mic...
Mai puţin Lewis: el e în regulă, dar vi se pare cu adevărat vrednic?

1. Sir John Betjeman (1906–1984), unul dintre cei mai populari poeţi britanici şi foarte îndrăgită vedetă de televiziune în Marea Britanie. (*N.t.*)

Doi prieteni ai mei din căminul în care locuiam şi cu mine am devenit militanţi antireligie în ultimul an de liceu, când aveam şaptesprezece ani. Refuzam să mai îngenunchem în capelă şi stăteam acolo în picioare, cu braţele încrucişate şi gura închisă, sfidând, ca nişte insule vulcanice mândre într-o mare de capete plecate, murmurătoare. După cum e firesc pentru nişte anglicani, autorităţile şcolare s-au comportant cuviincios şi n-au comentat nici când am început pur şi simplu să nu mai dau pe la capelă. Însă trebuie să merg în urmă ca să desluşesc felul în care mi-am pierdut credinţa.

Când am ajuns la Oundle eram un anglican confirmat, ba chiar m-am şi împărtăşit de câteva ori în primul an. Îmi plăcea să mă trezesc în zori şi să străbat curtea însorită a bisericii, în ciripit de mierle şi sturzi, cuprins mai apoi de o virtuoasă foame la micul dejun. Poetul Alfred Noyes (1880–1958) scria: „Dacă m-aş îndoi vreodată de realităţile fundamentale ale religiei, toate îndoielile ar fi desfiinţate de o singură amintire – lumina de pe chipul tatei dimineaţa, întors de la împărtăşanie." E o mostră de raţionament spectaculos de ridicol pentru un adult, dar mă reprezintă foarte bine la paisprezece ani.

Mă bucur să recunosc că n-a durat mult până să revin la primele îndoieli, care încolţiseră pe la vârsta de nouă ani, când mama mi-a spus că creştinismul e o religie între multe altele şi că religiile se contrazic între ele. Nu puteau să aibă toate dreptate, şi atunci cum să cred în aceea în care ajunsesem să fiu crescut doar pentru că acolo s-a întâmplat să mă nasc? La Oundle, după scurta perioadă în care am frecventat slujbele şi împărtăşania, am renunţat să mai cred în orice ţinea de creştinism, începând treptat să disprețuiesc mai toate religiile. Mă irita în mod deosebit ipocrizia „spovedaniei colective" prin care, murmurând în cor, recunoşteam că suntem nişte „bieţi păcătoşi". Numai faptul că acele cuvinte erau notate pentru a fi spuse săptămână de săptămână, până la sfârşitul vieţii (şi aşa se întâmplase din 1662 până în zilele noastre), era o dovadă

clară a faptului că nu aveam vreo intenție să fim în viitor altceva decât niște bieți păcătoși. Căci obsesia „păcatului" și credința rămasă moștenire de la apostolul Pavel cum că toți ne naștem în păcat, moștenită la rândul ei de la Adam (de a cărui jenantă nonexistență sfântul apostol Pavel n-a avut habar), este unul dintre cele mai neplăcute aspecte ale creștinismului.

Credeam însă cu putere într-un creator fără identitate precisă, și asta, aproape în întregime, pentru că mă impresiona frumusețea și felul în care părea să fie proiectată lumea vie, așa că – la fel ca atâția alții – m-am încurcat în credința că acel aparent proiect necesită un proiectant. Mi-e jenă să recunosc că nu mă prinsesem de eroarea elementară din atare argument, și anume că pe orice zeu în stare să creeze universul trebuia să-l fi creat cineva. Atunci când îți permiți să accepți un creator răsărit așa, din senin, de ce să nu fii la fel de îngăduitor și cu ceea ce se presupune că a creat el și să elimini, ca să zic așa, intermediarul? Bineînțeles, Darwin ne-a pus la dispoziție alternativa magnific de puternică a creației biologice, despre care astăzi știm că este adevărată. Explicația lui Darwin are marele avantaj de a porni de la simplitatea primă și de a avansa, încet și gradual, către uluitoarea complexitate caracteristică fiecărui organism viu.

Dar pe atunci mă aflam sub vraja ideii „totul e așa de frumos, că trebuie să fi fost proiectat de cineva". Credința îmi era întărită, ce să vezi, de Elvis Presley, al cărui fan pasional până la amețeală eram pe atunci, ca mai toți prietenii mei. Îi cumpăram discurile de cum se lansau: *Heartbreak Hotel*, *Hound Dog*, *Blue Moon*, *All Shook Up*, *Don't be Cruel*, *Baby I Don't Care* și multe altele. Muzica aceea este irevocabil – și acum mi se pare că se potrivește de minune – legată în mintea mea de mirosul ușor sulfuros al loțiunii cu care mulți dintre noi încercam să combatem coșurile adolescenței. La un moment dat, aflându-mă acasă, m-am făcut de râs cântând *Blue Suede Shoes* cât mă ținea gura, eu crezând că nu e nimeni în casă – nu știam că tata

e prin preajmă și mă aude. „*You can knock me down / Step on my face / Slander my name / All over the place.*“[1] Ca să-l imiți pe Elvis ca lumea în cântecul ăsta, trebuie să scuipi cuvintele înveninat, cam ca un rapper din zilele noastre. Amărât nevoie mare, mi-a luat ceva timp să-l conving pe tata că nici nu treceam prin vreo fază ciudată, nici nu sufeream de sindromul Tourette.

Așadar, îl idolatrizam pe Elvis și credeam cu tărie într-un zeu creator nonconfesional. Și totul avea să se lege când am trecut pe lângă vitrina unei librării din orășelul de acasă, Chipping Norton, în care se afla un album intitulat *Peace in the Valley* (*Pacea din vale*) pe care era cântecul *I believe* (*Cred*). Am rămas încremenit. Elvis era religios! Într-un acces de entuziasm, am năvălit în librărie și l-am cumpărat. Am dat fuga acasă, am scos discul din cămașa lui și l-am pus imediat pe platan. L-am ascultat cu încântare – căci idolul meu cânta că, de fiecare dată când privește minunile naturale ale lumii din jur, simte cum credința în religie i se întărește. Exact așa simțeam și eu! Sigur era un semn de sus. Cum de am fost surprins să descopăr că Elvis era credincios mi-e greu să pricep astăzi. Se trăgea dintr-o familie de muncitori fără multă școală din sudul Americii. Cum să *nu* fie credincios? Oricum, cert e că atunci m-a luat prin surprindere și cumva pe jumătate am crezut că de pe discul cu pricina, atât de neașteptat, Elvis mi se adresa mie, cerându-mi să-mi dedic viața unui scop: să povestesc oamenilor despre zeul creator – iar dacă mă făceam biolog, ca tata, aveam să dispun de toată pregătirea pentru asta. Aceasta părea să-mi fie vocația, iar chemarea venise tocmai de la semidivinul Elvis.

Nu sunt prea mândru de această fază de religiozitate exaltată prin care am trecut și mă bucur că n-a durat prea mult. Începeam să conștientizez tot mai clar că evoluționismul darwinist este

1. „Poți să mă trânteşti la pământ / Să-mi calci fața-n picioare / Să-mi ponegreşti numele / Peste tot.“ (*N.t.*)

o alternativă cât se poate de solidă la zeul meu creator, prin care se pot explica frumusețea și felul în care părea să fie proiectată viața. Tata a fost primul care mi-a explicat, dar inițial, deși înțelesesem principiul, nu mi s-a părut o teorie suficient de amplă ca să rezolve problema. Aveam îndoieli în privința ei după ce citisem prefața semnată de Bernard Shaw la *Back to Methuselah* (*Înapoi la Matusalem*), carte împrumutată de la biblioteca școlii. Shaw, în stilu-i elocvent de zăpăcitor, apăra lamarckismul (axat pe scop) și desființa darwinismul (mai mecanic), iar eu mă simțeam atras de zăpăceala elocventă. Am trecut printr-o perioadă în care m-am îndoit că selecția naturală ar fi în stare să facă ceea ce se presupune că face. Însă în cele din urmă un prieten – unul din cei doi, ambii nebiologi, împreună cu care am refuzat mai apoi să îngenunchez la capelă – m-a convins de adevărata forță a ideii strălucite a lui Darwin, astfel că m-am lepădat de ultimul vestigiu al credulității teiste pe la vârsta de șaisprezece ani. N-a mai durat mult până să devin un ateu acerb și militant.

Spuneam că autoritățile școlare au dat dovadă de bun-simț anglican în clipa în care am refuzat să mai îngenunchez la capelă, făcându-se că nu observă. Dar nu e totalmente adevărat, cel puțin nu în cazul a doi oameni. Unul e profesorul meu de engleză de la acea vreme, Flossie Payne, cunoscut de toți prin silueta-i țeapănă pe o bicicletă de damă, de oraș, și nelipsita-i umbrelă. Flossie m-a somat să explic în clasă de ce am inițiat actul de rebeliune de-a nu îngenunchea la capelă. Din păcate n-am reușit să mă apăr prea grozav. În loc să profit de ocazie pentru a-mi instiga colegii în aceeași direcție, am bâiguit deplorabil cum că nu la ora de engleză ar trebui să purtăm o astfel de discuție, după care am plecat capul.

Celălalt, am aflat de curând, a fost directorul nostru de internat, Peter Ling (de altfel un om cumsecade, poate puțin cam conformist și tradiționalist), care i-a telefonat lui Ioan Thomas, profesorul meu de biologie, pentru a-și exprima îngrijorarea

în ceea ce mă priveşte. Într-o scrisoare recentă, domnul Thomas îmi povesteşte că el i-a atras atenţia domnului Ling că „să pretinzi de la cineva ca tine să meargă la capelă de două ori pe zi duminica e ceva profund dăunător. A închis telefonul fără să mai comenteze".

Domnul Ling i-a convocat şi pe părinţii mei pentru o discuţie faţă în faţă, la un ceai, legată de actul meu de rebeliune din capelă. N-am ştiut pe atunci, abia acum mi-a povestit mama întâmplarea. Domnul Ling i-a rugat să încerce să mă convingă să-mi corectez purtarea. Tata i-a spus ceva de genul, atât cât îşi mai aminteşte mama: „Nu e treaba noastră să-l controlăm la aşa ceva, chestiunile de tipul ăsta sunt problema dumneavoastră, aşa că îmi pare rău, dar trebuie să vă refuz." Atitudinea părinţilor mei faţă de afacerea asta dovedea că nu-i acordau importanţă.

Domnul Ling, după cum am spus, era un om de bun-simţ. Un coleg de generaţie care a locuit pe atunci în acelaşi cămin cu mine mi-a povestit de curând următoarea întâmplare simpatică. Se afla, contrar regulamentului, în miezul zilei într-un dormitor, unde se giugiulea cu o menajeră. Amorezii au intrat în panică în clipa când s-a auzit pe scări un bubuit, aşa că prietenul a ascuns-o degrabă pe domnişoară sub grinda unei ferestre, trăgând perdeaua. Domnul Ling a intrat în cameră şi probabil că a remarcat că, din trei ferestre, numai una avea perdelele trase. Ba mai mult, prietenul meu a observat că picioarele fetei se iţeau clar de sub perdele. N-a avut nici un dubiu că domnul Ling şi-a dat seama ce se întâmplă acolo, dar el a făcut pe nisnaiul. „Ce cauţi în dormitor la ora asta?" „Am urcat să-mi schimb şosetele, domnule." „Aha, păi hai mai repede." Inspirat acest domn Ling! Băiatul cu pricina avea să ajungă probabil cel mai de succes absolvent al Oundle din generaţia noastră, CEO al uneia din cele mai mari corporaţii internaţionale din lume, uns cavaler, sponsor generos al şcolii, contributor, printre multe altele, la Bursa Peter Ling.

Directorul unei şcoli mari este un personaj insolit şi impresionant. Cocoşatul Gus Stainforth mi-a predat numai un

trimestru – teologie – şi era spaima tuturor. Citeam din *Călătoria pelerinului*, apoi trebuia să spunem cu ce impresie artistică am rămas de pe urma acelei cărţi destul de nesuferite. La jumătatea mandatului pe care trebuia să-l aibă la Oundle, Gus s-a mutat ca director la fosta lui şcoală, Wellington, aşa că a fost înlocuit de Dick Knight, un ins masiv, atletic, care ne-a câştigat admiraţia prin priceperea de a lovi o minge de la sol (jucase în echipa de crichet din Wiltshire) şi prin felul în care cânta cu aşa-zisul nostru „cor" al şcolii la oratoriul anual. Avea un Rolls-Royce imens, bănuiesc că era un 1920 vintage, după stilul impozant şi robust – deosebindu-se total de lucioasele automobile cu motoarele lor torcătoare din ultimele generaţii. S-a întâmplat să aibă treabă în Oxford în aceeaşi perioadă în care eu împreună cu un coleg trebuia să dăm admiterea şi să fim intervievaţi la facultăţile pe care voiam să le urmăm. Cum au aflat, domnul şi doamna Knight s-au oferit cu multă amabilitate să ne aducă ei la Oundle, cu Rollsul lor retro, iar pe drum el a deschis cu subtilitate subiectul revoltei mele împotriva creştinismului. A fost o experienţă revelatoare să pot vorbi omeneşte cu un creştin de bun-simţ, inteligent, de un anglicanism cât se poate de tolerant. Părea să-l intereseze cu adevărat motivele mele, nicidecum să mă condamne. Ani mai târziu nu m-a surprins să aflu, ascultându-i necrologul, că fusese un strălucit umanist în tinereţe, precum şi un reputat sportiv, ca la pensie să-şi ia diploma în matematică la Open University. Lui Sanderson i-ar fi plăcut acest om la nebunie.

Tata şi bunicul n-au conceput că aş putea să merg, după Oundle, în altă parte decât la Colegiul Balliol din Oxford. La vremea respectivă, Balliol încă mai avea reputaţia celei mai de seamă facultăţi de la Oxford, aflată în fruntea tabelelor de clasament după examinare, *alma mater* a unei strălucitoare liste de vechi absolvenţi de renume: scriitori, savanţi, oameni de stat, prim-miniştri şi preşedinţi din toate colţurile lumii. Părinţii mei i-au făcut o vizită lui Ioan Thomas ca să-l întrebe ce şanse

aş avea. Domnul Thomas le-a răspuns corect şi realist: „Păi, ar avea nişte şanse să intre la Oxford, dar mă tem că Balliol e puţin cam mult."

Poate că domnul Thomas se îndoia că aş fi suficient de bun pentru Balliol, dar – fiind un profesor extraordinar – m-a împins să-mi dau toată silinţa. Mergeam regulat la el acasă seara pentru meditaţii (fără bani, bineînţeles; era genul acela de profesor) şi, prin nu ştiu ce miracol, a reuşit să mă facă să intru la Balliol. Şi mai important, asta însemna că intrasem la Oxford. Căci dacă ceva avea să mă formeze, acela era Oxfordul.

Turle de vis

— Domnul Dawkins? Semnați aici, sir. Îi țin minte pe cei trei frați ai dumneavoastră, ce bună extremă era unul dintre ei! Și dumneavoastră jucați rugby?

— Nu, mă tem că nu... și... ăă... eu n-am nici un frate. Cred că vă referiți la tata și la cei doi unchi ai mei.

— Da, domnule, ce domnișori cumsecade, semnați aici, vă rog. Sunteți la scara 11, camera 3, cu domnul Jones. Cine urmează?

Cam așa a decurs conversația. Nu mi-am notat schimbul de replici în acel moment. Portarul de la Colegiul Balliol avea perspectiva atemporală a meseriei sale purtătoare de melon. Domnișorii vin și pleacă, dar colegiul dăinuiește la infinit. Ba chiar avea să sărbătorească, în perioada cât am studiat acolo, 700 de ani de ființare. Apropo de străvechea meserie purtătoare de melon și loială, nu mă pot abține să nu povestesc o anecdotă pe care mi-a spus-o și mie de curând portarul-șef de la colegiul unde predau în prezent, New College (înțelegeți, în 1379 era nou). Un portar angajat de curând și fără experiență nu era familiarizat cu „Condica incidentelor" pe care o țin portarii și încă nu-i era clar la ce folosește. Așa că, la primul rond de noapte, însemnările lui în condică, din oră în oră, au fost ceva de genul:

8 p.m. Plouă.

9 p.m. Continuă să plouă.

10 p.m. Plouă și mai tare.

11 p.m. Continuă să plouă tare. Mi-a bubuit în melon când mi-am făcut rondurile.

Oxford, trebuie să explic, este o universitate federală: o federație de treizeci și ceva de colegii, din care Balliol pretinde că se află printre primele trei ca vechime. Cu excepția celor mai noi, fiecare colegiu e construit în jurul mai multor curți pătrate. În majoritatea acestor frumoase clădiri vechi nu se găsesc coridoare lungi, orizontale, cum au hotelurile sau căminele universitare, cu camere de-a lungul holului: în schimb, sunt multe scări care urcă direct din curtea pătrată, fiecare scară oferind acces la câteva camere de la trei sau patru etaje. Prin urmare, fiecare cameră e denumită prin numărul scării și numărul camerei de pe acea scară. Ca să mergi la un vecin apropiat, vei fi nevoit, foarte probabil, să cobori în curte și de acolo să intri pe altă scară. Pe vremea mea aveam câte o baie la fiecare scară, așa că nu mai trebuia să ieșim afară în frig, în cămașă de noapte. E posibil ca astăzi fiecare cameră să aibă baie proprie, ceea ce lui tata i s-ar fi părut „culmea răsfățului". Bănuiala mea e că au fost instalate mai ales pentru a deservi locurile de cazare atunci când, după cum se obișnuiește atât la Oxford, cât și la Cambridge, se găzduiesc conferințe în afara anului universitar.

Colegiile de la Oxford, ca și cele de la Cambridge, sunt instituții autonome din punct de vedere financiar, care se autoguvernează, unele dintre ele, precum St John's de la Oxford ori Trinity de la Cambridge, fiind chiar foarte înstărite. Trinity, apropo, e deosebit de bogat deopotrivă în realizări și în bani. De la acest colegiu din Cambridge ies mai mulți laureați ai Premiului Nobel decât din orice *țară* din lume, cu excepția SUA, Marea Britanie (evident), Germania și Franța. Și Universitatea din Oxford se poate mândri cu aceeași performanță, numai că nici un colegiu de la Oxford nu se apropie de ceea ce reușește Trinity Cambridge, nici măcar Balliol, care e în fruntea clasamentului dintre colegiile de la Oxford ca Premii Nobel câș-

tigate. Tata, acum îmi dau seama, este unul dintre puținii oameni care au studiat și la Balliol, Oxford, și la Trinity, Cambridge.

Atât la Oxford, cât și la Cambridge, în relația dintre colegii și universitate domnește o tensiune supărătoare, la fel ca între guvernele federale și cele statale din SUA. Ascensiunea științelor naturale a alimentat puterea și importanța „guvernului federal" (a universității), dat fiind că științele sunt o treabă mult prea complexă ca să poată fi administrată de fiecare colegiu separat (deși unul sau două au încercat să preia singure frâiele în secolul al XIX-lea). Departamentele de științe naturale aparțin universității, așa că nu neapărat colegiul, ci Departamentul de zoologie avea să-mi domine viața la Oxford.

Portarul acela cred că a fost printre primii oameni care mi-au spus „domnule Dawkins" (nu mai zic de sir) – adică m-a tratat ca pe un adult – și nu eram deloc obișnuit cu asta. Cred că era o caracteristică a generației mele ca, liceeni fiind, să căutăm cu tot dinadinsul să părem mai maturi decât eram în realitate. Generațiile de după noi au făcut exact opusul – îmbrăcându-se neglijent, cu șepci de baseball pe cap, cu ghiozdane atârnând lălău pe un umăr și uneori cu niște blugi și mai lălâi. Cei din generația mea preferau sacourile de tweed, cu petice de piele la cot, vestele elegante, pantalonii de catifea reiată, pălăriile de fetru, mustața, cravata, chiar și papioanele. Unii (nu și eu, deși am avut exemplul tatei) dădeau o tușă finală acestei imagini fumând pipă. Se poate ca această afectare să se fi justificat și prin faptul că mulți dintre colegii mei din anul I chiar erau cu doi ani mai mari; căci generația mea a fost printre primele dintre generațiile postbelice care au scăpat de armata obligatorie. Noi, cei veniți direct de pe băncile școlii în 1959, eram niște băieți care împărțeau sălile de lectură, curțile interioare și sala de mese cu *bărbați* care-și satisfăcuseră serviciul militar, și poate că asta ne-a amplificat aspirația de a ne maturiza și a fi luați în serios ca adulți. L-am lăsat în urmă pe Elvis și am început să ascultăm Bach sau Modern Jazz Quartet. Ne recitam

unul altuia solemn din Keats, Auden sau Marvell. Chiang Yee a surprins atmosfera în fermecătoarea sa carte *The Silent Traveller in Oxford* (*Tăcutul călător prin Oxford*)*, unde apare şi o ilustraţie, în elegantu-i stil chinezesc, cu doi boboci conversând în timp ce urcă două trepte deodată pe scara colegiului. În legenda ilustraţiei a scris, delicios de pătrunzător: „Mi-am dat seama că sunt boboci pentru că l-am auzit pe unul dintre ei spunând: «Citeşti mult Shelley?»"

Ideea că serviciul militar face din băieţi bărbaţi stă la baza unei poveşti foarte drăguţe despre Maurice Bowra, legendarul custode de la Colegiul Wadham (anecdotele despre Bowra sunt atât de numeroase, încât e mai bine să nu te apuci să le povesteşti, numai că asta e una deosebit de simpatică). Imediat după încheierea războiului, venise la el un tânăr să dea interviu pentru un loc la colegiu.

— Domnule, trebuie să mărturisesc: cât am fost plecat pe front, am uitat toată latina pe care o ştiam. N-am cum să trec examenul de admitere la latină.

— O, n-ai grijă, băiete, războiul se pune ca latină, războiul se pune ca latină.

Colegii mei mai mari ca vârstă care-şi terminaseră serviciul militar în 1959 nu erau „tăbăciţi" la propriu, precum candidatul lui Bowra, dar aveau negreşit acel aer de atoatecunoscători şi maturi, ceea ce mie îmi lipsea. Cum ziceam, cred că cei din generaţia mea care făceau paradă cu pipa, papionul şi mustaţa lor atent tunsă încercau de fapt să ţină pasul cu militarii veterani. N-am dreptate când spun că studenţii zilelelor noastre aspiră la efectul contrar, tinzând spre juvenilitate? În prima zi a anului universitar, la avizierul unui colegiu modern e foarte probabil să găseşti afişe de genul: „Boboci! Vă simţiţi singuri? Pierduţi? Vă e dor de mama? Haideţi la o cafea să vorbim. Vă iubim."

---

* Chiang Yee, *The Silent Traveller in Oxford* (Methuen, London, 1944). (*N.a.*)

Asemenea dezmierdări la avizier erau de neconceput în primul meu semestru de colegiu; afişele noastre erau de aşa natură, încât să mă facă să simt mai degrabă că am aterizat în lumea oamenilor mari: „Dacă «domnul» care mi-a «împrumutat» umbrela este suficient de amabil…"

M-am înscris la biochimie. Tutorele[1] cu care am dat interviul, Sandy Ogston, care mai târziu avea să ajungă directorul Colegiului Trinity, mi-a respins însă – slavă domnului – cererea de a intra la biochimie (poate pentru că acolo preda el şi ar fi fost nevoit să-mi devină profesor), dar mi-a oferit un loc la zoologie. Am acceptat cu recunoştinţă, şi s-a dovedit a fi cursul ideal pentru mine. Biochimia n-ar fi avut cum să-mi capteze interesul entuziast aşa cum a reuşit zoologia: dr. Ogston a fost pe atât de înţelept pe cât lăsa să se creadă venerabila-i barbă căruntă.

Pentru că la Balliol nu aveam nici un profesor-tutore în domeniul zoologiei, a trebuit să merg în afara colegiului, la extrem de sociabilul Peter Brunet de la Departamentul de zoologie. El era responsabil cu îndrumarea mea şi tot el trebuia să mă pună în contact cu alţi tutori. În urma unuia dintre primele tutoriale cu dr. Brunet, cred că am început să mă dezbar de atitudinea şcolărească faţă de învăţătură şi să adopt una universitară. I-am pus domnului Brunet o întrebare de embriologie. „Nu ştiu", mi-a răspuns meditativ şi a tras din pipă. „Interesantă întrebare. Am să-l întreb pe Fischberg şi te anunţ." dr. Fischber era embriologul senior al departamentului, deci răspunsul era cât se poate de pertinent. În clipa aceea, răspunsul lui Brunet m-a impresionat aşa de mult, încât le-am scris şi părinţilor despre asta. Tutorele meu nu ştia răspunsul la o întrebare, aşa că avea să-l întrebe pe un coleg expert în domeniu

1. Am păstrat termenii de „tutore" (*tutor*) şi „tutorial", specifice Oxfordului (v. în continuare în text), care ar putea fi aproximate în româneşte prin „îndrumător", „preparator", „asistent", respectiv „lucrare practică", „seminar". (*N.t.*)

şi apoi să mă anunţe pe mine! Simţeam că am trecut în rândurile băieţilor mari.

Michael Fischberg era din Elveţia şi avea un pronunţat accent german-elveţian. La cursuri menţiona adesea aşa-numitele „fhante phanhiale" şi cred că mai toţi ne-am notat în caiete „fente parţiale" până ce am văzut sintagma scrisă: „fante branhiale", o caracteristică a embrionului în anumite stadii de dezvoltare.[1] Adorabil, mai ales că la Oxford dr. Fischberg a arătat un deosebit entuziasm pentru jocul nostru naţional englezesc, fiind cel care a pus bazele echipei de crichet a departamentului şi a condus-o. Avea un stil de aruncare cât se poate de neobişnuit. Spre deosebire de cel din jocul de baseball, la crichet aruncătorul trebuie să-şi ţină mâna perfect dreaptă. E interzis să îndoi braţul. Ca urmare a acestei constrângeri, singurul mod în care poţi propulsa mingea e să sprintezi şi să o arunci din alergare. Cei mai rapizi aruncători din lume, de pildă fiorosul Jeff Thomson („Tommo") din Australia, au ajuns să imprime mingii viteza de 100 de metri pe oră (comparabilă cu cea imprimată de un jucător de baseball care poate să îndoaie braţul), lucru pe care-l reuşesc pentru că aleargă foarte repede înainte de a lansa mingea cu o smucitură a braţului rigid, într-un elegant ritm cu alergarea. Nu şi dr. Fischberg. El se proţăpea în faţa jucătorului la bătaie, îşi ridica orizontal braţul neîndoit ca să fixeze ţinta către poartă, după care îl rotea o dată, descriind un singur arc, şi-i dădea drumul mingii când ajungea sus.

Eu sunt irecuperabil de slab la crichet, dar uneori mă mai duceau cu zăhărelul să joc pentru Departamentul de zoologie, în disperare de cauză, când nu găseau pe cineva mai bun. Însă îmi place foarte mult să mă uit la meciuri de crichet, mă fascinează strategia căpitanului prin care îşi plasează jucătorii în teren, în jurul apărătorului – ca un maestru de şah care-şi

1. În original: *tonk bars* („bare de lovit", ceea ce probabil pe studenţi îi făcea să se gândească la porţile – *wickets* – din meciul de crichet,) şi *tongue bars* (fante sau şanţuri branhiale). (*N.t.*)

dispune piesele pentru a-şi proteja regele. Cel mai bun jucător de crichet pe care l-am văzut în parcurile Universităţii din Oxford a fost Nawab din Pataudi („Tiger"), căpitanul echipei oxfordiene şi coleg de generaţie cu mine la Balliol. Când stătea la bătaie, uşurinţa cu care propulsa mingea astfel încât să le scape tuturor celor din teren era sublimă. Dar pe mine mă impresionase în mod deosebit ca jucător „în câmp". La un moment dat, un apărător de la bătaie a lovit mingea şi părea să fi obţinut o cursă simplă. Numai că a observat că jucătorul care se duce după minge în câmp este Tiger Pataudi, moment în care a început să-i strige isteric coechipierului să se întoarcă la linia lui. Din nefericire, Tiger avea să-şi piardă mai târziu un ochi într-un accident de maşină, motiv pentru care acum nu mai stă decât la bătaie, unde vederea monoculară nu-l împiedică, dar chiar şi aşa e în continuare suficient de bun ca să fie căpitan în echipa Indiei.

Spuneam că la Oxford m-am format, dar în realitate meritul e al sistemului tutorial, de altfel specific studiului la Oxford sau Cambridge. Studiul zoologiei la Oxford presupunea cursuri şi ore de laborator, desigur, dar acestea nu aveau nimic deosebit faţă de cele de la alte universităţi. Unele cursuri erau bune, altele erau slabe, dar prea puţin conta pentru mine, atâta timp cât nu vedeam care e câştigul audierii acelor cursuri. Scopul nu e acela de a asimila informaţii, prin urmare e lipsit de noimă să faci ce am făcut eu (şi ceea ce fac, în fond, toţi studenţii), şi anume să iei notiţe cu atâta acribie, încât nu-ţi mai rămâne pic de concentrare pentru a gândi cu capul tău. Singura dată când m-am abătut de la această meteahnă a fost într-o zi în care mi-am uitat stiloul acasă. Eram prea timid ca să-i cer colegei de alături să-mi împrumute un stilou (venit dintr-o şcoală de băieţi şi fiind de la natură un timid şi jumătate, fetele mă uluiau prin simpla lor prezenţă, ca pe un băieţel, prin urmare, dacă eram atât de timorat când venea vorba să împrumut un stilou, vă daţi seama cât de des îndrăzneam să le abordez pentru ceva mai

serios). Aşadar, la cursul respectiv nu am luat notiţe, doar am ascultat – şi am meditat. Nu era un curs din cale-afară de bun, dar am rămas cu mult mai multe de pe urma lui decât de la celelalte – unele chiar mai bune –, căci absenţa stiloului mi-a dat libertatea de a asculta şi a gândi. Din păcate nu am avut suficient fler ca să învăţ din întâmplarea asta şi să mă abţin să mai iau notiţe la cursurile următoare.

În teorie, ideea era că notiţele de la curs te ajută să recapitulezi, numai că eu nu mă mai uitam pe ele a doua oară, ceea ce bănuiesc că era valabil şi pentru restul colegilor mei. Scopul unui curs nu ar trebui să fie acela de a transmite informaţii. Pentru asta avem cărţi, biblioteci, astăzi Internetul. Cursul ar trebui să trezească interesul şi să provoace gândirea. Să urmăreşti un om care ţine un curs bun înseamnă să-l vezi cum gândeşte cu voce tare în faţa ta, cum îi vine o idee, uneori chiar o prinde din zbor, ca renumitul istoric A.J.P. Taylor. Un conferenţiar care gândeşte cu voce tare cugetă, meditează, reformulează pentru a fi mai clar, ezită şi apoi se năpusteşte asupra ideii, variind ritmul, cu pauze de gândire; el poate fi un exemplu pentru cum să te gândeşti la o temă şi cum să insufli pasiune pentru ea. Dacă omul aflat la catedră turuie informaţii ca şi cum le-ar citi de undeva, auditoriul poate la fel de bine să le citească direct – eventual chiar din cartea profesorului.

Exagerez puţin când recomand să nu se ia niciodată notiţe. Atunci când cel care susţine cursul vine cu o idee originală, ceva frapant, care te pune pe gânduri, atunci e absolut necesar să notezi ceva pentru a te gândi la acel lucru mai târziu sau pentru a căuta un detaliu legat de el. Dar strădania de a nota fiecare propoziţie pe care o scoate profesorul pe gură – cum am încercat eu să fac – nu-i aduce studentului nici un beneficiu şi e demoralizant pentru vorbitor. Astăzi, când ţin cursuri, nu văd decât o mare de capete aplecate peste caietele de notiţe. Prefer publicul laic, festivalurile literare, conferinţele comemorative sau cele la care particip în calitate de profesor invitat, la

universități unde, dacă vin, studenții o fac pentru că așa vor, nu pentru că respectivul curs figurează în programă. La astfel de conferințe publice, conferențiarului nu-i e dat să vadă capete plecate și mâini grăbite să ia notițe, ci fețe atente, zâmbitoare, pe care se poate citi dacă au înțeles sau nu. Când țin cursuri în America, mă înfurii din cale-afară dacă aud că nu știu care profesor le-a *cerut* studenților să-mi audieze cursul pentru „credite". Nu mă încântă oricum ideea de „credite" și detest gândul că studenții sunt recompensați pentru că au participat la cursul meu.

Pe Niko Tinbergen, mentorul meu de mai târziu, l-am cunoscut pe când ținea cursul despre moluște. Nu avea vreo afinitate deosebită pentru respectiva încrengătură, îi plăceau doar stridiile, dar se supunea tradiției Departamentului de zoologie de a distribui câte o subdiviziune taxonomică fiecărui conferențiar, mai mult sau mai puțin aleatoriu. De la cursurile acelea îmi amintesc desenele rapide pe care le făcea pe tablă, vocea lui joasă (surprinzător de joasă pentru un om așa mărunțel), discretul accent olandez și zâmbetul blând (ca un unchi, mi se părea mie pe atunci, deși în mod sigur era cu mult mai tânăr decât mine acum). În anul următor ne-a predat alt curs, de data asta despre comportamentul animal, zâmbetul lui de unchi lărgindu-se de încântare în fața unei asemenea teme. Mă încântase un filmuleț de pe vremea când conducea un grup de cercetare în colonia de pescăruși de la Ravenglass, în Cumberland, în care puii de pescăruș cu cap negru îndepărtau coaja oului. Îmi plăcea în mod deosebit metoda lui de a trasa graficele – în loc de axe întindea pe nisip bețe de cort și plasa strategic coji de ouă pe locul mărimilor obținute prin măsurare. Tipic Niko. Atât de atipic PowerPoint!

După fiecare curs aveam o lecție practică în laborator. Nu mă pricepeam cine știe ce la partea practică și eram într-atât de tânăr și de imatur, că sexul opus îmi distrăgea și mai tare atenția în orele de laborator decât la cursuri. Așa că doar sistemul

tutorial mi-a făcut educația cu adevărat, un dar unic pentru care-i voi fi etern recunoscător Oxfordului – unic deoarece, cel puțin în privința temelor de științe naturale, cred că nici măcar Cambridge nu-l egala. Partea întâi a materiei de științele naturii de la Cambridge, care acoperă cursurile din primii doi ani de facultate, este lăudabil de vastă, numai că, în consecință, îl privează pe student de amețitoarea experiență, cum face Oxford, de a se crede autoritate mondială – și folosesc termenul aproape literal – în anumite subiecte (e drept, câteva și de nișă). Am explicat asta într-un eseu care a apărut în mai multe locuri și a fost publicat în cartea *The Oxford Tutorial: Thanks, you thought me how to think* (*Tutorialul Oxford: Mulțumesc că m-ați învățat cum să gândesc*).* Parte din paragrafele de mai jos derivă din articolul cu pricina.

Subliniam acolo că stilul nostru de învățare la Oxford nu era de tipul „cursurile la putere", așa cum le-ar plăcea multor studenți care au impresia că examenele ar trebui să fie numai și numai din subiectele prezentate la curs. Din contră, pe vremea studenției mele, subiectul la zoologie a fost în întregime la latitudinea examinatorilor. Singura restricție era convenția nescrisă ca examenul dintr-un an să nu se abată prea mult de la regulile stabilite prin precedent în anii trecuți. Și nici tutorialele nu erau după regula „cursul la putere" (cum mă tem că sunt astăzi); zoologia era la putere.

În penultimul an am avut, grație lui Peter Brunet, privilegiul unor tutoriale cu Niko Tinbergen în persoană. Pentru că doar el ținea cursuri de comportament animal, dr. Tinbergen ar fi

---

* „Evolution in biology tutoring?" („Evoluție în tutorialul de biologie?"), în David Palfreyman, ed., *The Oxford Tutorial: Thanks, you taught me how to think* (Oxford Centre for Higher Education Policy Studies, 2001; a doua ediție, 2008). Când a apărut pentru prima oară acest eseu (în *The Oxford Magazine*, nr. 112, săptămâna a opta, Michaelmas Term 1994), purta titlul „intenționat dizgrațios": „Tutorial-Driven" („Tutorialul la putere") ca replică la stilul de predare „cursurile la putere", căruia îi aduceam critici. (*N.a.*)

avut tot dreptul să conceapă nişte tutoriale de tip „cursul la putere". Mai trebuie să zic că n-a făcut-o? În fiecare săptămână aveam ca temă de tutorial să citesc câte o teză de doctorat, câte „un DPhil" (cum se mai spune la Oxford în loc de PhD[1]). Eseul meu trebuia să fie o combinaţie între raportul examinatorului tezei de doctorat, o trecere în revistă a istoriei subiectului tratat de teza cu pricina, propuneri de cercetări ulterioare şi o discuţie teoretică şi filozofică asupra problemelor pe care le ridica teza. Niciodată n-au stat să se întrebe nici tutorele, nici studentul dacă o asemenea temă ar putea fi folositoare la examen.

În alt an, Peter Brunet, observând că înclinaţia mea către biologie era de natură ceva mai filozofică decât a lui, m-a înscris să fac tutoriale cu Arthur Cain, o stea în devenire şi plină afirmare a facultăţii noastre, care avea să devină profesor universitar de zoologie la Manchester şi mai târziu la Liverpool. Nu numai că aceste tutoriale nu urmau cursurile predate, dar dr. Cain îmi dădea să citesc numai cărţi de istorie şi filozofie. Mie îmi revenea sarcina să găsesc conexiunile dintre zoologie şi cărţile pe care le citeam. Am făcut asta şi mi-a plăcut la nebunie. Nu spun acum că eseurile mele din tinereţe despre filozofia biologiei erau cine ştie ce – retrospectiv, ştiu că nu erau –, însă pot mărturisi cu mâna pe inimă că n-aveam să uit niciodată însufleţirea cu care le scriam sau sentimentul de a fi un savant în toată regula când citeam la bibliotecă.

Acelaşi lucru e valabil şi în cazul eseurilor mele mai aplicate, pe teme standard de zoologie. Nu-mi amintesc să ni se fi ţinut vreun curs despre sistemul hidro-vascular al stelelor-de-mare. Poate că ni s-a ţinut, dar asta nu l-a împiedicat pe tutore să-mi dea de făcut un eseu pe această temă. Sistemul hidro-vascular e una dintre multele teme foarte specializate din zoologie despre care îmi amintesc şi astăzi din aceeaşi pricină – pentru că am scris un eseu pe această temă. Stelele-de-mare nu au sânge

1. Abrevierea sintagmei latineşti *Philosophiae Doctor* (doctor în filozofie). (*N.t.*)

roşu; în schimb, pompează apă din mare, care circulă constant printr-un sistem încâlcit de canale ce formează un inel în jurul centrului stelei şi se ramifică pe cele cinci braţe ale ei. Apa de mare pompată intră într-un sistem hidraulic unic, acţionând sutele de terminaţii ale canalelor dispuse pe cele cinci braţe. Fiecare canal se termină cu câte o ventuză minusculă, şi toate se mişcă înainte şi înapoi în coluziune pentru a deplasa steaua-de-mare într-o anumită direcţie. Aceste terminaţii nu se mişcă sincron, ci sunt semiautonome şi, dacă inelul nervos circumoral care le comandă se întâmplă să fie vătămat, picioruşele tubulare de pe braţe diferite pot să tragă în direcţii opuse şi să rupă steaua-de-mare în două.

Îmi amintesc informaţiile ca atare despre circulaţia stelei-de-mare, dar nu ele contează. Ceea ce contează cu adevărat e modul în care suntem îndemnaţi să le descoperim. Nu toceam pur şi simplu un manual, ci mergeam la bibliotecă şi căutam cărţi, noi şi vechi, o luam pe firul lucrărilor de cercetare de la începuturi, până ce ajungeam să fim, la rândul nostru, autorităţi mondiale pe tema respectivă, atât cât se putea în decurs de o săptămână (în zilele noastre, o astfel de muncă de cercetare s-ar întreprinde în mare parte pe Internet). Încurajările venite la tutorialul săptămânal denotau nu numai că am *citit* despre sistemul hidraulic al stelei-de-mare, sau despre cine ştie ce temă: în săptămâna aia ţin minte că am visat şi am mâncat pe pâine sistemul hidraulic al stelei-de-mare. Pe sub pleoape mi se perindau numai picioruşe de stele-de-mare, *pedicellariae* hidraulice îmi puseseră stăpânire pe creier, care băltea în apă de mare. Să scriu acele eseuri era catharsisul meu, iar tutorialul reprezenta justificarea întregii săptămâni. Iar în săptămâna următoare apărea o temă nouă, care aducea o nouă suită de fantezii urmând să fie invocate în bibliotecă. Eram într-un proces de formare... Şi cred că tot acestui antrenament săptămânal îi datorez în cea mai mare măsură capacitatea de a scrie pe care se spune că aş avea-o.

Tutorele care-mi dăduse să scriu eseul despre steaua-de-mare era David Nichols, care mai târziu a devenit profesor universitar de zoologie la Exeter. Alt tutore de seamă care m-a format ca tânăr zoolog a fost John Currey, mai târziu profesor de zoologie la Universitatea York. De la el am învățat – alături de multe alte lucruri – exemplul lui preferat – acum și al meu – de revelatoare proastă „proiectare" în lumea animalelor: nervul laringian recurent. Așa cum am explicat în *The Greatest Show on Earth* (*Cel mai mare spectacol de pe Pământ*), în loc să meargă direct de la creier la organul căruia îi este destinat, laringele, acest nerv face un ocol (în cazul girafei un ocol spectaculos de mare) în jos, prin piept, unde înconjoară o arteră imensă înainte de-a o porni înapoi în sus, de-a lungul gâtului, spre laringe. Este un exemplu elocvent de proastă „proiectare", dar se explică în totalitate dacă lași deoparte ideea unui proiect și începi să gândești în termenii istoriei evoluționiste. La strămoșii noștri pești, cel mai scurt drum al acestui nerv era prin spatele a ceea ce astăzi ar fi echivalentul arterei, care pe atunci alimenta una din branhii. Peștii nu au gât. Atunci când gâturile au început să se lungească, la vietățile de pe uscat, artera a trecut, treptat, în spate în raport cu capul, în pași foarte mărunți de-a lungul evoluției, îndepărtându-se tot mai mult de creier și de laringe. Nervul s-a ținut după ea – chiar la propriu –, făcând mai întâi doar un mic ocol, dar, pe măsură ce evoluția a progresat, un ocol tot mai lung și mai lung, până ce, la girafele din zilele noastre, a ajuns să parcurgă o rută ocolitoare de câțiva metri. Cu puțini ani în urmă, în cadrul unui documentar TV, am avut privilegiul de a asista la disecția unui astfel de nerv excepțional de la o girafă care avusese ghinionul să moară.

Tutorele meu de genetică a fost Robert Creed, discipol al excentricului și misoginului estet E.B. Ford, la rândul lui aflat sub colosala influență a marelui R.A. Fisher, pe care toți fuseserăm instruiți de Ford să-l venerăm. Am învățat de la acele tutoriale, precum și de la cursurile ținute de dr. Ford, că genele

nu sunt separate atomistic unele de celelalte în ce privește efectul lor asupra corpurilor. Efectul unei gene este condiționat, mai degrabă, de „backgroundul" celorlalte gene din genom. Genele își modifică reciproc efectele. Peste ani, când am devenit la rându-mi tutore, am conceput o analogie pentru a-mi fi mai ușor să le explic studenților mei acest lucru. Să ne imaginăm corpul ca pe un cearșaf de pat ce atârnă aproximativ orizontal, agățat prin mii de ațe de foarte multe cârlige de tavan. Fiecare ață este o genă. O mutație a genei se traduce prin modificarea tensiunii din ața respectivă agățată de tavan. Dar – și aici este punctul important al analogiei – ața nu este legată separat de cearșaful care atârnă dedesubt: este încâlcită cu multe alte ațe, cam ca în jocul „leagănul pisicii". Ceea ce înseamnă că, atunci când în orice „genă" apare o mutație (se schimbă tensiunea în ața care atârnă de cârligul din tavan), simultan se va schimba tensiunea și în restul ațelor cu care este încâlcită, printr-o serie de efecte în serie în rețeaua de ațe din „leagănul pisicii". Forma cearșafului (corpul) se va modifica, în consecință, sub influența interacțiunii tuturor acestor gene, deci nu doar sub influența câte unei gene care lucrează separat, pe bucățica „ei" de cearșaf. De fapt, nici unei gene nu-i revine o bucățică „a ei" de cearșaf. Corpul nu este ca o diagramă anatomică, în care fiecărei „părți" a lui să-i corespundă anumite gene. O genă poate influența mai degrabă întregul corp, prin interacțiunea cu alte gene. Într-o versiune mai elaborată a parabolei, se pot introduce influențele mediului – nongenetice –, care trag cu putere de „leagănul pisicii" din lateral.

De la Arthur Cain, pe care l-am menționat mai devreme, am învățat să resping sistemele numerice, încă la modă, de clasificare a animalelor după măsurătorile matematice ale asemănărilor și deosebirilor dintre ele. Pe lângă asta, tot de la dr. Cain am învățat să prețuiesc capacitatea selecției naturale de a produce adaptări de o perfecțiune extremă – și totuși să aibă și excepții majore și interesante, precum nervul laringian recurent,

despre care tocmai vorbeam. Ambele învățăminte m-au făcut să „mă cert" cu anumite dogme care continuă să domine lumea zoologiei. Tot Arthur m-a învățat să folosesc parcimonios termenul „simplu" – un exercițiu de păstrare a lucidității de care nu m-am mai despărțit niciodată. „Oamenii nu sunt *simple* depozite de elemente chimice..." Bineînțeles că nu sunt, numai că atunci când spui așa ceva de fapt nu spui mai nimic interesant, iar folosirea cuvântului „simple" este superfluă. „Oamenii nu sunt *simple* animale..." Ai spus ceva mai mult decât o banalitate? Ce greutate are cuvântul „simple" în propoziția asta? Ce este „simplu" la un animal? N-ai spus nimic consistent. Dacă vrei să spui ceva, păi fă-o.

De la Arthur știu și o poveste de neuitat cu Galilei, rezumând tot ce aducea ca noutate în știință Renașterea. Galilei îi arăta cu telescopul lui unui învățat un fenomen astronomic. La care cel în cauză îi spune: „Stimate domn, demonstrația dumitale cu acest telescop este așa de convingătoare, încât, dacă Aristotel n-ar susține contrariul, mai că te-aș crede." Astăzi ne uluiește – sau ar trebui s-o facă – faptul că cineva poate să respingă dovezi observaționale concrete sau dovezi experimentale în favoarea afirmațiilor făcute, pur și simplu, de o presupusă autoritate. Dar tocmai asta e – asta s-a schimbat.

Pentru noi, zoologii, spre deosebire de cei care studiau istoria, literele sau dreptul, tutorialele nu se țineau aproape niciodată în clădirea colegiului nostru sau în vreun alt colegiu. Mai toate aveau loc la Departamentul de zoologie, o anexă cu tot soiul de scări întortocheate, care urcau la etaje sau coborau la subsol, a Muzeului Universității. Acest labirint de încăperi și coridoare, așa cum am mai spus, era centrul existenței mele. Era ceva cu totul diferit de experiența tipică a unui student la Oxford cu profil nonștiințific, pentru care colegiul devenea centrul existenței. Tutorii de modă veche consideră că îndrumarea făcută în afara zidurilor colegiului e cam de mâna a doua. Experiența mea spune exact contrariul. Era înviorător să

am tutori noi în fiecare an, din motive care mi se par mult prea evidente ca să le mai enumăr.

Aveam şi prieteni la Balliol, majoritatea studiind discipline cu profil umanist. Nicholas Tyacke (cu care am şi locuit apoi cu chirie şi care a devenit profesor de istorie la University College, în Londra) sau Alan Ryan (care a ajuns un specialist în filozofie politică de prestigiu şi director al New College) erau vecinii mei de scară. Întâmplarea a făcut ca o parte dintre prietenii mei să fie şi membri ai frăţiilor de teatru din colegiu, astfel că am ajuns să văd mai multe producţiie dramatice de amatori. La una dintre cele mai impresionante seri de teatru la care am luat parte am văzut punerea în scenă de către Colegiul Balliol Dramatic Society a piesei *Shadow of Heroes* (*Umbrele eroilor*) de Robert Ardrey, despre revoluţia din Ungaria din 1956. Trupa Balliol Players era ceva mai veselă, o companie ambulantă care în fiecare an punea în scenă câte o pastişă după piese de Aristofan. Cred că la începuturi, prin anii 1920, când a luat fiinţă, trupa chiar juca piesele lui Aristofan în greacă. Tradiţia se schimbase între timp, aşa că pe vremea mea se rescriau operele lui Aristofan sub formă de piese de varieteu în care se satirizau moravurile politice moderne. Starurile acestei trupe, în perioada cât am fost eu la Balliol, erau Peter Snow, devenit apoi cunoscută figură TV, şi John Albery, talentat şi extrem de mucalit descendent al celebrei dinastii teatrale londoneze, care avea să ajungă decan la University College, Oxford. John Albery l-a interpretat excepţional pe generalul Montgomery („Domnul zice – şi sunt de-achold cu el…“[1]), iar Peter Snow, la fel de memorabil, pe generalul de Gaulle: „*La gloire… la victoire… l'histoire… et… la plume… de ma tante.*“ Jeremy Gould s-a potrivit mănuşă în rolul lui Harold Macmillan, care cânta „Pe lista mea cu felicitări la aniversară sigur figurează… Şi mulţi

1. În original: *Now God said – and I agwee with him.* (*N.t.*)

distinşi cu Ordinul Imperiului Britanic..."[1] Era amurgul imperiului, iar actorii de la Balliol îi dedicau un adorabil cântec de adio, probabil compus de John Albery, din care îmi mai amintesc doar cinci versuri:

Luceafărul înserării, când soarele a scăpătat
De la Aden la Zanzibar.
Graniţele imperiului se fărâmă,
Ultimele onoruri în zare tună
Şi neîncetat mirarea oamenilor se-adună...

Prin intermediul aceloraşi colegi care făceau teatru aveam să fac cunoştinţă şi cu Societatea Victoriană, în compania căreia am avut parte de cele mai frumoase clipe la Balliol. Ne întâlneam şi cântam, cu acompaniament la pian, piese de music-hall, în timp ce sorbeam porto. Maestrul de ceremonii invita soliştii, unul câte unul, să interpreteze un cântec preferat şi toată lumea le ţinea isonul la refren. Erau de regulă cântece vesele, obraznice (*Where did you get that hat?*, *Don't have any more, Mrs Moore*, *You can't do that there 'ere*, *I'm Enery the Eighth I am*, *My old man said follow the van*), printre care mai strecuram şi unele mai lacrimogene, care te făceau să-ţi cauţi batista (*She's only a bird in a gilded cage*, *Silver threads among the gold*), seara încheindu-se invariabil într-o notă şovinist-patriotică (*Soldiers of the Queen*: „Nu vrem să ne luptăm, dar, pe Bărbosu', că dacă ne-apucăm... Rusnacii nu pun mâna pe Constantinopol"[2]).

1. În original: *My birthday honours list is certain to contain... And plenty of OBEs...* (*N.t.*)

2. În original: *We don't want to fight, but by jingo if we do... The Russkies shall not have Constantinople*, primul şi ultimul vers din refrenul unui cântec extrem de popular compus în a doua jumătate a secolului al XIX-lea de G.H. MacDermott şi George William Hunt, care se cânta în teatrele de revistă şi în barurile englezeşti în perioada victoriană. Acest cântec a lăsat moştenire în limba engleză termenul de *jingoism* (naţionalism extremist, patriotism şovinist). (*N.t.*)

Dacă ar fi să aleg ceva ce-aş retrăi cu mare drag din perioada petrecută la Balliol, ar fi o seară cu Societatea Victoriană.

Mult mai târziu după aceea am avut totuşi ocazia de a experimenta ceva cât de cât asemănător la seratele de cântat săptămânale ce se ţineau în fiecare vineri la barul Killingworth Castle din Wootton, un sătuc chiar la ieşirea din Oxford, unde m-a dus cea de-a doua soţie a mea, Eve, mama iubitei mele fiice, Juliet. Se cânta folk britanic, nu piese de music-hall, iar băutura era de data aceasta berea, nu portoul, însă aici aveam să retrăiesc ceva din atmosfera Societăţii Victoriene: o voie bună prietenoasă, alimentată mai mult de muzică şi companie decât de băutură. În acele seri de vineri, interpretau, prin rotaţie, solişti şi instrumentişti (chitară, armonică, fluieraş) din cele patru sau cinci trupe, ori artişti individuali din partea locului, fiecare pricepându-se la un stil anume, cu repertorii diferite, alcătuite din cântece al căror refren îl ştiam cu toţii şi-l cântam în cor, inclusiv Eve şi cu mine. La anumite cântece se venea cu canoane şi ornamente melodice peste tema principală şi – la fel ca în Societatea Victoriană – corul era mereu disciplinat, atent să păstreze un ritm sprinten, nu ca la cântările obişnuite „de seară" din baruri, cu paharul în faţă. Pe interpreţii care ieşeau mai mult în evidenţă îi reperam după nişte porecle secrete, inventate de Eve: „Două halbe" (un tânăr masiv, bărbos, cu o voce de bas puternică şi braţe musculoase, cu care ridica halbele unde, la urmă, aduna cheta pentru muzicanţi), „Tătuţul" (un ins ca un bunicuţ, cu o voce plăcută de tenor, care uneori mai făcea, de la el putere, un solo cu *Cock Robin* după ce terminau de cântat toţi soliştii), „Maynard Smith" (un individ vesel, ochelarist, poreclit aşa după asemănarea cu renumitul savant), „Incredibilul Hulk" (unul dintre puţinii care cântau fals) şi alţii.

Pe vremea când eram student la Balliol, mergeam des cu prietenii la cinema, de obicei la Scala, pe Walton Street: vedeam acolo filme intelectuale – de Ingmar Bergman, Jean Cocteau, Andrzej Wajda sau alţi regizori europeni. M-au impresionat în

mod deosebit imaginile tenebroase, monocrome, din *Fragii sălbatici* şi *A şaptea pecete* de Ingmar Bergman, precum şi lirismul scenelor de dragoste din *Sommarlek*, înainte ca filmul să devină tragic. Astfel de filme, precum şi poezia cu care am făcut cunoştinţă graţie tatei – Rupert Brooke, A.E. Housman şi, mai presus şi înainte de toţi, W.B. Yeats – mi-au purtat tinereţea pe cărarea ireală, cu adevărat amăgitoare, a fanteziilor romantice. Ca atâţia alţi tineri naivi de 19 ani, m-am îndrăgostit – nu de o fată anume, ci de însăşi ideea de a fi îndrăgostit. E drept că exista şi o fată, care se întâmpla să fie suedeză, ca să se armonizeze perfect cu năzuinţele mele provocate de filmele lui Bergman, dar ceea ce iubeam era însăşi ideea de iubire, în care eu aveam să deţin rolul unui Romeo damnat. Am suspinat după ea un timp jenant de îndelungat după ce a plecat înapoi în Suedia, unde, fără îndoială, a uitat demult scurta noastră iubire de-o vară, fugara noastră *sommarlek*.

Virginitatea aveam să mi-o pierd mult mai târziu, la vârsta oarecum înaintată de 22 de ani, cu o violoncelistă foarte drăguţă din Londra, care, pentru a-mi cânta în iatacul ei, şi-a dat jos fusta (n-ai cum să cânţi la violoncel cu o fustă strâmtă pe tine) – şi apoi restul de haine. Moda este să minimalizezi însemnătatea unei astfel de prime experienţe, dar eu n-am s-o fac. A fost ceva minunat, iar ceea ce îmi amintesc îndeosebi este acel sentiment de împlinire atavică: „Da, desigur, *aşa* avea să se simtă întotdeauna. Aşa avea să fie mereu, încă de la începuturile timpului." Unui biolog nu-i este dificil să explice de ce sistemul nervos a evoluat în aşa fel încât să facă din actul sexual una dintre cele mai spectaculoase experienţe pe care ni le oferă viaţa. A-l explica nu-l face nicidecum mai puţin minunat – după cum nici faptul că Newton a descompus spectral lumina nu i-a diminuat niciodată curcubeului splendoarea. Şi nu contează câte curcubeie vezi de-a lungul vieţii. Splendoarea apare de fiecare dată, şi inima tresaltă de fiecare dată. Mă voi opri aici, ca să nu trădez taine. Nu este genul acela de autobiografie.

Wordsworth, nu ştiu de ce, nu s-a numărat niciodată printre poeţii mei preferaţi, dar aş vrea să citez aici câteva fragmente din acele poezii care mă emoţionau în tinereţe. Sunt versuri ce au contribuit în foarte mare măsură la formarea mea ca om şi pe toate le ştiam (pe unele încă le mai ştiu) pe de rost:

Breathless, we flung us on the windy hill,
Laughed in the sun, and kissed the lovely grass.
You said, „Through glory and ecstasy we pass;
Wind, sun, and earth remain, the birds sing still,
When we are old, are old..." „And when we die
All's over that is ours; and life burns on
Through other lovers, other lips," said I,
„Heart of my heart, our heaven is now, is won!"
„We are Earth's best, that learnt her lesson here.
Life is our cry. We have kept the faith!" we said;
„We shall go down with unreluctant tread
Rose-crowned into the darkness!" ...Proud we were,
And laughed, that had such brave true things to say
— And then you suddenly cried, and turned away.

Rupert Brooke

Tell me not here, it needs not saying,
What tune the enchantress plays
In aftermaths of soft September
Or under blanching mays,
For she and I were long acquainted
And I knew all her ways.

A.E. Housman

I dreamed that I stood in a valley, and amid sighs,
For happy lovers passed two by two where I stood;
And I dreamed my lost love came stealthily out of the wood
With her cloud-pale eyelids falling on dream-dimmed eyes:
I cried in my dream, O women, bid the young men lay
Their heads on your knees, and drown their eyes with your hair,

Or remembering hers they will find no other face fair
Till all the valleys of the world have been withered away.

W.B. Yeats

Heart handfast in heart as they stood, „Look thither,"
Did he whisper? „look forth from the flowers to the sea;
For the foam-flowers endure when the rose-blossoms wither,
And men that love lightly may die — but we?"
And the same wind sang and the same waves whitened,
And or ever the garden's last petals were shed,
In the lips that had whispered, the eyes that had lightened,
Love was dead.

A.C. Swinburne

Tata avea o mapă cu file detaşabile în care strânsese un număr impresionant de poezii dragi lui, transcrise de mână. Gustul meu pentru poezie a fost în mare măsură influenţat de această antologie personală a lui, pe care mama încă o mai are. M-a emoţionat să aflu că iniţial era alcătuită din scrisori pe care i le trimisese mamei când aveau douăzeci de ani, de la Cambridge, unde făcea cursuri postuniversitare, fiecare poezie fiind însoţită de o scrisoare; iar mama le păstrase pe toate.

Revenind la anii mei de studenţie şi la gândurile care mă încercau privind viitorul: nu cred că am luat vreodată în serios ideea de a mă alătura tatei în munca lui de fermier. Îmi doream din ce în ce mai mult să rămân la Oxford şi să devin cercetător. Nu-mi era foarte clar ce putea să urmeze, nici cam ce fel de cercetare aş fi vrut să fac. Peter Brunet mi-a oferit un proiect de biochimie, iar eu l-am acceptat cu recunoştinţă şi am început să studiez literatura de specialitate, ce-i drept nu cu foarte mult entuziasm. Numai că tot pe atunci am început şi tutorialele cu Niko Tinbergen pe tema comportamentului animal – şi viaţa mea s-a schimbat. Iată o temă asupra căreia chiar mi-ar fi plăcut să meditez: o temă cu implicaţii filozofice. Se pare că-i făcusem o impresie bună lui Niko: în raportul de la sfârşitul anului

prezentat colegiului, a spus că aş fi fost cel mai bun student pe care l-a avut vreodată – deşi o asemenea laudă trebuie temperată cu informaţia că nu apucase să ţină foarte multe tutoriale până atunci. Oricum, m-a încurajat îndeajuns ca să-l întreb dacă ar fi de-acord să mă ia sub aripa lui ca student cercetător; spre enorma mea încântare, a acceptat. Viitorul îmi era asigurat, cel puţin pentru următorii trei ani. Şi pentru tot restul vieţii, dacă stau să mă gândesc mai bine.

Învățând meserie

Probabil că toți oamenii de știință își amintesc de anii de studenție ca de o perioadă idilică. Desigur că unele medii de cercetare sunt mai idilice decât altele și cred că grupul lui Tinbergen de la Oxford, de la începutul anilor 1960, avea ceva special. Hans Kruuk a surprins atmosfera aceea în duioasa-i, totuși nu hagiografica lui biografie, *Niko's Nature* (*Natura lui Niko*)*. Atât eu, cât și el am venit prea târziu ca să mai fim părtași la perioada legendară, de referință, pe care au descris-o Desmond Morris, Aubrey Manning și alții, dar cred că anii în care am studiat noi alături de Tinbergen s-au asemănat destul de mult cu aceea – chiar dacă nu-l vedeam pe Niko la fel de des, dat fiind că biroul lui era în clădirea principală a Departamentului de zoologie, pe când noi ne petreceam cea mai mare parte a timpului în anexa de pe Bevington Road nr. 13, o clădire înaltă și îngustă din nordul Oxfordului, situată la aproximativ 800 de metri de clădirea principală a Zoologiei, lipită de Muzeul Universității, pe Parks Road.

Persoana marcantă din Bevington Road nr. 13 era Mike Cullen, poate cel mai important mentor din viața mea – și cred că al majorității colegilor mei din Grupul de Cercetare a Comportamentului Animal (Animal Behaviour Research Group – ABRG). Pentru a încerca să explic de ce îi suntem cu toții

* Hans Kruuk, *Niko's Nature: The Life of Niko Tinbergen and his Science of Animal Behaviour* (Oxford University Press, Oxford, 2003). (*N.a.*)

îndatorați acestui om remarcabil, cel mai bine ar fi să citez ultima parte a cuvântării pe care am ținut-o la parastasul lui în 2001, la Colegiul Wadham, Oxford.

> Deși nu a publicat foarte multe lucrări, munca lui a fost prodigios de asiduă atât în învățământ, cât și în cercetare. Cred că era cel mai căutat tutore din întreagul Departament de zoologie. În restul timpului – era în continuă grabă și lucra până seara târziu – se dedica cercetării. Însă rareori propriilor subiecte de cercetare. Toți cei care l-au cunoscut povestesc același lucru. În toate necrologurile s-a spus asta, în termeni semnificativ de asemănători.
>
> Să spunem că întâmpinai probleme în munca de cercetare. Știai exact unde să mergi să cauți ajutor, iar el ți-l oferea întotdeauna. Îmi amintesc de parcă a fost ieri. Prânzul luat în aglomerata bucătărie din Bevington Road, o siluetă subțirică, ca de băiețel, cu un pulover roșu, ușor adusă de spate, ca un arc străbătut de o intensă energie intelectuală, uneori legănându-se înainte și-napoi, ca formă de concentrare. Ochii de o inteligență vie înțelegeau ce vrei să-i spui înainte să apuci să rostești vreo vorbă. Explicații trasate în grabă pe orice hârtiuță îi pica în mână, oblicitatea sprâncenelor, uneori exprimând scepticismul, alteori căutând răspunsuri, străjuite de părul ciufulit. După care trebuia să se grăbească – mereu se grăbea undeva – să ajungă, poate, la un tutorial, apucând din mers cutiuța cu mâncare de toartele din sârmă – și se făcea nevăzut. Iar a doua zi dimineața te trezeai cu răspunsul dilemei, pe două pagini pline cu scrisul mărunt, specific al lui Mike, adesea cu diagrame, calcule matematice, o trimitere-cheie la literatură, alteori chiar cu un vers nimerit compus de el ori un citat în latină sau greaca veche. Mereu te încuraja.
>
> Îi eram recunoscători, dar nu suficient. Dacă aș fi stat puțin să mă gândesc, mi-aș fi dat seama că probabil lucrase întreaga seară la modelul matematic pentru teza mea de cercetare. Și nu numai pentru mine făcea astfel de lucruri. Pe toți cei din Bevington Road ne trata la fel. Chit că eram sau nu studenții lui. Oficial, eu eram studentul lui Niko, nu al lui Mike. Mike m-a luat sub aripa lui, fără vreo răsplată financiară și fără recunoaștere oficială, din punctul în care cercetarea mea a presupus mai multă matematică decât intra în competența lui Niko. Atunci când a venit momentul să-mi scriu teza, Mike Cullen a fost cel care mi-a citit-o, mi-a sugerat îmbunătățiri și

m-a ajutat să-i finisez fiecare rând. Și toate astea le făcea în egală măsură și cu studenții lui.

Când (ar fi trebuit să ne întrebăm) mai are timp să aibă și o viață de familie normală? Când mai are timp pentru propriile lui proiecte de cercetare? Nici nu e de mirare că a publicat așa de rar. Nici nu e de mirare că n-a mai izbutit să-și scrie cartea îndelung așteptată asupra modului în care comunică animalele. Adevărul e că ar fi trebuit să fie trecut în calitate de coautor pe mai toate lucrările, de ordinul sutelor, care au fost scrise în Bevington Road nr. 13 în acea epocă de aur. Numele lui, în realitate, nu apare pe nici una dintre ele – doar la secțiunea de mulțumiri...

Succesul mondial al unui om de știință se măsoară – pentru promovare și titluri onorifice – după numărul de lucrări publicate. Mike nu a marcat un scor prea mare la capitolul ăsta. Dar, dacă și-ar fi dat acordul să-i apară numele pe lucrările studenților lui cu aceeași ușurință cu care coordonatorii din zilele noastre insistă să le apară numele pe teze la care au contribuit într-un procent cu mult mai mic, Mike ar fi fost un cercetător de succes convențional, slăvit cu onoruri convenționale. El însă a fost un om de știință care s-a bucurat de un strălucit succes într-un sens cu mult mai profund și mai adevărat. Și cred că știm cu toții pe care oameni de știință îi admirăm cu adevărat.

Din nefericire, Oxford l-a pierdut în favoarea Australiei. Peste ani, când mă aflam acolo, la o recepție, în calitate de profesor invitat, stăteam, probabil cam bățos, cu un pahar în mână. Deodată, în încăpere își face apariția o figură cunoscută, la fel de grăbită ca totdeauna. Toți eram la costum, mai puțin acest personaj atât de cunoscut. Anii au dispărut într-o clipă. Totul era la fel – deși trecuse pesemne binișor de 60 de ani, părea să fi rămas de 30 –, alura lui băiețească, fremătătoare, chiar și puloverul cel roșu. În ziua următoare m-a dus cu mașina pe coastă să-i văd pinguinii mult iubiți, făcând un popas pe drum ca să ne uităm la niște râme australiene uriașe, lungi de aproape un metru. Am vorbit zi de vară până-n seară – din câte îmi amintesc nu despre vremurile de demult și vechi prieteni, cu atât mai puțin despre țeluri, obținerea de granturi sau articole publicate în *Nature*, ci despre decoperirile științifice recente și noile idei. A fost o zi perfectă și ultima oară când l-am văzut.

Se poate să fi cunoscut și alți naturaliști la fel de inteligenți ca Mike Cullen – deși nu mulți. Poate că știm și alți oameni de știință

la fel de generoşi în susţinerea studenţilor – deşi tot mai puţini. Dar, vă mărturisesc, nu ne-a fost dat să mai cunoaştem un alt om care să aibă la fel de multe de oferit şi care, deopotrivă, să dăruiască cu generozitate.

Aproape că mi-au dat lacrimile când am citit necrologul acela în capela de la Wadham şi aproape că plâng şi acum, după doisprezece ani, când îl recitesc.

Nu-mi pot da seama dacă spiritul de camaraderie din Bevington Road nr. 13 era excepţional sau toate grupurile de studenţi absolvenţi nutresc acelaşi *esprit de corps*. Bănuiala mea e că sediul într-o anexă separată, şi nu în clădirea imensă a universităţii, a ajutat dinamica socială. Atunci când ABRG (împreună cu alţi excomunicaţi, precum Institutul de Ornitologie „Edward Grey" condus de David Lack, sau Biroul populaţiilor de animale al lui Charles Elton) s-a mutat în cele din urmă în monstrul de beton din South Parks Road, unde se află şi astăzi, ceva, cred, s-a rupt. Se poate însă ca impresia mea să se datoreze şi faptului că la acel moment aveam altă vârstă şi eram copleşit de mai multe responsabilităţi. Oricare ar fi motivul, le voi păstra o eternă afecţiune sediului din Bevington Road nr. 13 şi colegilor mei din acea perioadă, alături de care participam la seminarele de vineri seara, cu care împărţeam sala de mese şi jucam biliard la Rose and Crown: Robert Mash, de al cărui contagios simţ al umorului am amintit mai târziu în cuvântul înainte la cartea lui *How to Keep Dinosaurs** (*Cum să creşti dinozauri*); Dick Brown, care fuma ţigară de la ţigară, bea de stingea şi despre care umbla vorba neplauzibilă că ar fi credincios; Juan Delius, cu a cărui inteligenţă ultraexcentrică nu conteneam să ne desfătăm; Uta, soţia lui anormal de încântătoare, de la care am luat lecţii de germană; Hans Kruuk, olandezul înalt şi blond, cel care avea să scrie peste ani biografia lui Niko; scoţianul Ian Patterson; Bryan Nelson, omul cu gâştele de mare, pe care

* Robert Mash, *How to Keep Dinosaurs* (Orion, London, 2005). (*N.a.*)

în primele șase luni aveam să-l cunosc doar grație enigmaticului bilet lipit la el pe ușă: „Nelson e pe Bass Rock[1]"; bărbosul de Cliff Henty; David McFarland, cel care a devenit succesorul lui Niko și care, deși ținea de Departamentul de psihologie, era un soi de membru onorific al grupului nostru, dat fiind că Jill, soția lui cea vioaie, era asistenta de cercetare a lui Juan, astfel că perechea lua prânzul în fiecare zi în Bevington Road; Vivienne Benzie, care le-a adus pe cele două neozeelandeze ca niște raze de soare Lyn McKechie și Ann Jamieson la fel, ca membre onorifice ale grupului, la masa de prânz; Lou Gurr, un alt neozeelandez mereu zâmbitor; Robin Liley; jovialul naturalist Michael Robinson; Michael Hansell, cu care am locuit apoi cu chirie; Monica Impekoven, împreună cu care am publicat un articol mai târziu; Marian Stamp, cu care aveam să mă însor; Heather McLannahan, Robert Martin, Ken Wilz; Michael Norton-Griffiths și Harvey Croze, care mai târziu aveau să devină consultanți asociați în Kenya; John Krebs, cu care am colaborat mai târziu la scrierea a trei lucrări; dracul împielițat de Iain Douglas-Hamilton, exilat din Africa în timp ce-și scria teza despre elefanți; Jamie Smith, împreună cu care am scris un articol despre hrănirea optimă la pițigoi; Tim Halliday, cel cu tritonii; Sean Neill cu Aston Martinul lui Lagonda recondiționat splendid și talentul pentru benzi desenate; Lary Shaffer, fotograf de primă mână; și alți prieteni cărora le cer scuze că i-am omis.

Seminarele de vineri seara erau punctul culminant al săptămânii pentru noi, cei din grupul Tinbergen. Țineau două ore și adesea tema era continuată vinerea următoare, căci timpul zbura pe nesimțite: în loc să respecte adormitoarea formulă de a petrece o oră întreagă ascultând vorbitorul și punând apoi, la sfârșit, întrebări, cele două ore ale noastre erau animate de dezbateri din primul până în ultimul minut. Niko dădea tonul,

1. Insulă scoțiană de origine vulcanică, în prezent nelocuită, unde se află una dintre cele mai mari colonii de păsări din lume. (*N.t.*)

întrerupându-l pe cel care avea cuvântul aproape înainte să apuce să-şi încheie prima frază: „*Ja, ja*, dar ce vrei să spui cu...?“ Nu era enervant, aşa cum poate părea, pentru că intervenţiile lui erau întotdeauna menite să clarifice şi de obicei se dovedeau necesare. Întrebările pe care le punea Mike Cullen erau mai pătrunzătoare, mai bine informate şi mai de temut. Alţi participanţi care aduceau o importantă contribuţie – sclipitori, fiecare în felul lui – erau Juan Delius şi David McFarland; dar şi noi, ceilalţi, am intervenit, lipsiţi de inhibiţii, aproape de îndată ce ne-am alăturat grupului. Niko încuraja această atitudine. Insista asupra claritătii absolute a întrebării pe care o puneam în cercetarea noastră. Îmi amintesc ce şocat am fost când, făcând o vizită grupului omolog nouă de la Madingley, Cambridge, am auzit un student începând prezentarea cu „Eu mă ocup de...“. A trebuit să-mi înfrânez pornirea de a-i imita vocea lui Niko: „*Ja, ja*, dar care e *întrebarea* pe care o pui?“ Peste ani, mi-am amintit de această întâmplare când am ţinut un seminar de cercetare la Madingley. Am refuzat să-l dau în vileag pe vinovat în faţa prefăcut scandalizatului Robert Hinde, lider excepţional de inteligent şi de charismatic al grupului de la Madingley, care apoi a ajuns decanul Colegiului St John de la Cambridge, aşa că buzele-mi sunt pecetluite pe vecie.

Întrebarea pe care Niko mi-a adresat-o mie a fost o versiune a întrebării adesea etichetate cu acel clişeu al „firii ce nu poate fi îndreptate prin educaţie“ provenit din *Furtuna*:

> Un diavol înnăscut, a cărui fire
> Nimic n-o poate îndrepta; zadarnic
> M-am dat de ceasul morţii să-l educ.[1]

1. *A devil, a born devil, on whose nature / Nurture can never stick*, în W. Shakespeare, *Furtuna*, actul IV, scena 1; aici, versiunea din W. Shakespeare, *Opere*, vol. I., *Sonete. Furtuna*, trad. George Volceanov, Ed. Paralela 45, Piteşti, 2010, pp. 345–346. Clişeul la care se referă autorul este „*nature or nurture?*“ – de la natură sau dobândit prin educaţie? (*N.t.*)

Filozofii din toate secolele au cântărit această întrebare. Cât din ceea ce ştim ne este înnăscut şi până la ce punct putem considera mintea o *tabula rasa*, care aşteaptă să se scrie pe ea, aşa cum credea John Locke?

Niko, aidoma lui Konrad Lorenz (alături de care a pus bazele ştiinţei numite etologie), a fost asociat de timpuriu cu şcoala de gândire care înclina spre „înnăscut". În cea mai cunoscută carte a lui, *The Study of Instinct* (*Studiu asupra instinctului*)*, de care mai târziu în mare parte s-a cam dezis, „instinctul" este folosit ca sinonim pentru „comportament înnăscut", care se defineşte ca „un comportament ce nu a fost schimbat prin procesele învăţării". Etologia este studiul biologic al comportamentului animal. Diverse şcoli de psihologie studiază la rândul lor comportamentul animal, dar punând accent pe alte lucruri. De-a lungul istoriei, psihologii au studiat animale precum şoarecii, porumbeii sau maimuţele – ca substitut al omului. Etologii însă au fost dintotdeauna interesaţi de animale ca atare, şi nu pentru că ar semăna cu ceva. Prin urmare, au studiat mereu o varietate mult mai mare de specii şi au tendinţa de a pune accentul pe rolul comportamentului în mediul natural al speciilor. De asemenea, etologii, după cum spuneam, au pus dintotdeauna accentul pe comportamentul „înnăscut", pe când psihologii sunt mai interesaţi de ceea ce se învaţă.

În anii 1950, un grup de psihologi americani a început să fie interesat de rezultatele etologilor. O figură importantă din acel grup a fost Daniel S. Lehrman, un personaj masiv, cu solide cunoştinţe atât de istorie naturală, cât şi de psihologie. Vorbea şi o germană fluentă, ceea ce l-a ajutat să fie o bună punte de legătură între cele două abordări asupra comportamentului animal.

În 1953, Lehrman a scris o lucrare critică influentă asupra abordării etologice tradiţionale. A atacat sever noţiunea de comportament înnăscut, nu pentru că ar fi crezut că totul se

* N. Tinbergen, *The Study of Instinct* (Clarendon Press, Oxford, 1951). (*N.a.*)

dobândeşte prin învăţare (deşi o parte dintre psihologii pe care-i citează o fac), ci pentru că era de părere că, în principiu, e imposibil de definit ce este comportament înnăscut: e imposibil să creezi un experiment prin care să demonstrezi că o anumită parte de comportament e înnăscută. Teoretic, metoda evidentă ar fi a „experimentului de privare". Imaginaţi-vă că oamenilor nu li s-ar da nici o îndrumare verbală despre cum să copuleze şi nici o ocazie în care să observe alte specii – nici o indicaţie, cât de mică. Vor şti ei oare ce să facă atunci când, la un moment dat, se va ivi ocazia? Este o întrebare provocatoare, ba chiar am putea să facem şi nişte glumiţe, eventual despre cuplurile excesiv de cumpătate şi naive din perioada victoriană. Însă asupra animalelor nonumane se pot face experimente. Experimente de privare.

Dacă ai creşte un animal în condiţii de privare, fără să-i oferi ocazia de-a acumula experienţă, iar el va continua să ştie cum să se comporte, atunci comportamentul este natural, înnăscut, instinctiv, nu-i aşa? Numai că Lehrman spune că e imposibil să privezi puiul de animal de absolut orice – lumină, mâncare, aer etc. – şi că nu este clar de câtă privare este nevoie pentru a întruni criteriile de caracter înnăscut.

Disputa dintre Lehrman şi Lorenz a luat o turnură personală. Lehrman, care se trăgea dintr-o familie evreiască, a descoperit nişte scrieri cu tente naziste de-ale lui Lorenz din anii de război, lucru pe care n-a ezitat să-l menţioneze în faimoasa-i critică. Lorenz, când s-a întâlnit pentru prima oară cu el de la apariţia lucrării cu pricina, i-a spus (ceva de genul): „Citindu-vă, mi-am imaginat că sunteţi un omuleţ mărunt, răutăcios şi zbârcit. Dar acum, că vă văd, observ că sunteţi ditamai omul [şi Lehrman chiar era un personaj masiv], deci putem fi prieteni." În ciuda acestei recunoaşteri a prieteniei, Lorenz n-a încetat să încerce – o povesteşte Desmond Morris, martor ocular aflat în maşină – să-l intimideze pe Lehrman, aproape dând peste el cu o maşină americană uriaşă pe care o conducea prin Paris.

Dar să ne întoarcem la controversa înnăscut sau dobândit. Cântecul lăcarului de rogoz mascul (ca să dau numai un exemplu) este complex şi elaborat, şi-l poate cânta chiar dacă a fost crescut izolat, fără să audă vreodată alt lăcar de rogoz cântând. Şcoala Lorenz–Tinbergen ar spune, prin urmare, că trebuie să fie „înnăscut". Numai că Lehrman pune accentul pe complexitatea proceselor de dezvoltare şi s-a întrebat mereu dacă nu cumva învățarea e dobândită pe o cale mai puțin evidentă. Pentru Lehrman nu era suficient să spui că puiul de animal a fost crescut în condiții de privare. Întrebarea pe care şi-o pune el este: „Privat de ce?"

De la apariția cărții lui Lehrman, etologii au descoperit că, într-adevăr, multe păsări cântătoare, printre care şi lăcarul de rogoz, chiar dacă au fost izolate în perioada de creştere, au *învățat* să ciripească cântecul distinctiv al speciei din care fac parte ascultându-şi propriile încercări de gângurire, repetând, pe bâjbâite, sunetele corecte şi renunțând la cele greşite. Ceea ce înseamnă dobândire prin învățare, la urma urmei. Dar atunci, ar spune Lorenz şi Tinbergen, cum de ştiu puii de păsări care sunete încercate de ei sunt corecte şi care nu? E clar că acea „cunoaştere" – şablonul conform căruia trebuie să sune cântecul speciei lor – este înnăscută! Prin actul de învățare nu fac altceva decât să transfere acest şablon al cântecului din zona senzorială a creierului (şablonul integrat) în cea motorie (abilitatea propriu-zisă de a cânta acel cântec).

Acum, şi alte specii, de pildă vrabia americană cu creastă albă, învață singure să cânte prin această metodă a „bâjbâirii", însă au nevoie să fi auzit cântecul speciei la un moment dat în viață. E ca şi cum puiul de pasăre ar fi „înregistrat pe casetă" cântecul înainte să înceapă să-l ciripească, şi după acest model se ghidează când învață să-l cânte. Iar între „înregistrarea învățată" şi „înregistrarea înnăscută" sunt grade intermediare, de asemenea folosite ca şabloane pentru învățarea ulterioară.

Acesta era câmpul minat al filozofiei în care m-a lansat Niko în 1962. Cred că voia să se retragă din asocierea cu Lorenz şi m-a văzut ca o posibilă punte de legătură cu tabăra lui Lehrman. Subiectul experimentelor mele avea să fie ciugulitul puilor de găină, nu păsările cântătoare. Am făcut mai multe experimente, dintre care voi menţiona mai jos numai unul.

De cum ies din ou, puii de găină încep să ciugulească mici obiecte, pesemne în căutarea mâncării. Dar de unde ştiu ce anume să ciugulească? De unde ştiu ce e bun de mâncat? O ipoteză extremă ar fi că sunt dotaţi de la natură, înainte să apuce să aibă vreo experienţă, cu o imagine-şablon a bobului de grâu în creier. Este o ipoteză nerealistă, mai ales la omnivore. Ce au în comun boabele de grâu, moleţii, orzul, grăunţele de mei şi larvele de gândaci în afară de nişte semne şi pete banale şi neapetisante? Păi au ceva în comun. În primul rând, ies în relief.

Cum îţi dai seama că ceva iese în relief? O modalitate ar fi să observi umbrele de pe suprafaţa acelui obiect. Uitaţi-vă mai jos, de fapt, la cele două fotografii cu cratere de pe Lună. Este, de fapt, aceeaşi fotografie, numai că una a fost rotită cu 180ş. Bănuiesc că în imaginea din stânga vedeţi cratere scobite, pe când în cea din dreapta, nişte deluşoare teşite care ies în relief –

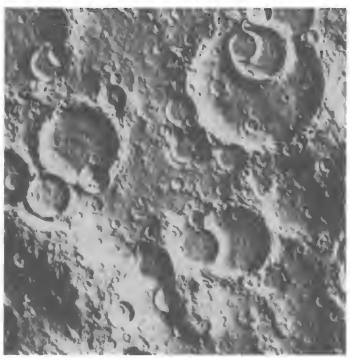

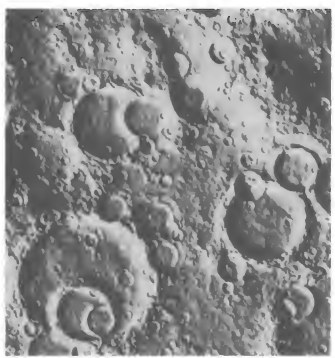

și viceversa, atunci când rotiți cartea. Această iluzie optică este cunoscută de mult. Ține de ideea preconceptă pe care o avem despre locul din care vine lumina: în consecință, ideea preconceptă despre locul unde se află soarele. Obiectele care ies în relief sunt mai luminoase pe suprafața cea mai apropiată de soare, care, de regulă, este și cea mai înaltă. De aceea, fotografia unui obiect convex îl poate arăta concav atunci când o întorci cu susul în jos, și viceversa.

Soarele se află rareori *exact* deasupra capului, dar direcția generală a luminii are mai multe șanse să vină de sus decât de jos. Prin urmare, orice prădător care caută obiecte convexe ca posibilă pradă se poate ajuta de umbrele de pe suprafața acestora, bazându-se pe această tendință. Cât despre cealaltă latură a întrecerii dintre prădător și pradă, selecția naturală poate să favorizeze animalele de pradă care reușesc să-și mascheze convexitatea printr-un „efect de umbrire inversată". Multe specii de pești au o culoare mai închisă pe părțile proeminente și mai deschisă pe adâncituri, ceea ce tinde să neutralizeze efectul normal al luminii solare care cade de sus, în consecință peștii părând mai plați. Un pește, anume „peștele-pisică întors invers", este o autentică „excepție care întărește regula". El înoată în mod normal pe spate, cu burta în sus, tocmai pentru a obține același efect de umbrire inversată: să fie mai închis la culoare pe burtă decât pe spate.

Un student olandez al lui Tinbergen, pe nume Leen De Ruiter, a făcut niște experimente foarte clare pe omizile cu umbră inversată, care în mod normal se odihnesc întoarse cu burta în sus. În imaginea de sus de pe pagina următoare se poate observa o *Cerura vinula* aflată în poziția ei obișnuită. Pare plată și ștearsă, greu de remarcat. În imaginea de jos putem vedea cum arăta atunci când De Ruiter îi rotea rămurica pe care stătea cu susul în jos: sare mult mai ușor în ochi – atât în ochii mei, cât, mai ales, ai gaițelor, pe care De Ruiter le-a folosit ca prădători în experimentele lui.

Însă nimic din toate astea nu ne spune dacă – la gaițe sau la oameni – cunoștința faptului că soarele este de obicei deasupra este înnăscută sau învățată. Iluzia convexității date de umbre mi s-a părut că oferă o bună ocazie de a testa această întrebare folosindu-mă de pui de găină în experimente de privare.

Întâi de toate, aveau puii iluzia optică? Se pare că da. Am fotografiat jumătatea unei mingi de ping-pong luminată asimetric și am imprimat imaginea astfel încât să fie cam de mărimea unei grăunțe ori semințe apetisante. Dacă mă uitam la poza cu partea luminată în sus, emisfera părea convexă. Dacă răsturnam imaginea, nu mai părea. Atunci când puilor li s-au oferit spre ciugulire cele două variante, au ales fără ezitare imaginea care părea convexă, cea în care lumina cădea de sus. De unde concluzia că puii de găină au aceeași „idee preconceputǎ" ca și noi, anume că soarele se află în mod normal deasupra.

Până aici, toate bune și frumoase; numai că acești pui, deși abia ieșiți din găoace, nu erau complet neștiutori. Aveau trei zile, și în acest răstimp se hrăniseră în condiții de lumină venită de deasupra. Poate că avuseseră timp să învețe cum arată obiectele convexe luminate de sus.

Pentru a testa acest lucru, am făcut un experiment decisiv. Am crescut niște pui la lumină venită de *dedesubt* și i-am testat în aceleași condiții. Astfel că, până la momentul testului, nu avuseseră deloc experiența luminii de deasupra capului. Din punctul lor de vedere, lumea în care ieșiseră din ou era o lume cu soarele dedesubt. Toate obiectele convexe văzute de ei, fie mâncare sau părți din corpul celorlalți pui, fuseseră mai deschise la culoare în partea de jos decât în partea de sus. Mă așteptam ca, în clipa când li se vor arăta cele două fotografii cu mingea de ping-pong, să înceapă s-o ciugulească pe cea luminată de dedesubt.

Dar, spre încântarea mea, nu a fost așa. În număr covârșitor puii au ciugulit imaginea luminată de sus. Dacă sunteți de acord cu interpretarea mea, asta înseamnă că puii sunt dotați genetic, printr-o selecție naturală ancestrală, cu ceva echivalent cu o „informație în avans": în lumea unde urmează să trăiască, soarele va lumina în mod normal de deasupra. Prin experimentul meu am identificat cu precizie un exemplu cert de informație înnăscută care nu poate fi inversată prin tentativa de a impune învățarea contrariului.

Nu cunosc nici un grup de oameni care să trăiască în mod obişnuit cu lumina venind din podea. Dacă ar exista, ar fi interesant să-i testăm la fel cum am testat eu puii de găină. M-am gândit să dau un pronostic intuitiv asupra rezultatului, dar aş prefera de fapt să nu fac pariuri. N-ar fi fascinant dacă şi la noi iluzia optică ar fi tot înnăscută? Cum puii m-au surprins deja, n-aş fi cu mult mai surprins dacă şi oamenii ar fi la fel. Se poate să nu aflăm niciodată, dar se pot găsi mijloace de a face experimentul pe nou-născuţi. Chiar dacă nu ciugulesc, îşi fixează privirea pe obiectele care-i interesează, iar asta se poate măsura. Ar putea oare un specialist în psihologia dezvoltării să creeze o versiune pentru bebeluşi a experimentului meu cu mingea de ping-pong şi să măsoare timpul pe care-l petrec fixând fiecare din cele două fotografii? Este oare amoral să foloseşti iluminare venită din podea în camera bebeluşului în primele zile de viaţă? Mie nu mi se pare, dar cine ştie ce verdict ar da un „comitet al eticii" modern.

În cele din urmă, cercetarea privind „înnăscutul sau dobânditul" avea să constituie doar o mică parte din teza mea de doctorat*, ocupând o anexă a lucrării. Partea principală a tezei a avut prea puţin legătură cu ea, deşi şi aici discutam despre ciugulitul puilor de găină. Şi era, de asemenea, o încercare de a ilustra o idee de interes filozofic – chiar dacă venea dintr-o zonă diferită a filozofiei. Şi a fost posibilă printr-o tehnică avansată de contabilizare a ciugulirii.

În Bevington Road, dar mai ales pe la staţiile-satelit de cercetare din marile colonii de pescăruşi din nord, era la mare modă sistemul „sclavilor" – voluntari tineri, neplătiţi, care, înainte de-a merge la universitate, doreau să guste un pic din „experienţa Tinbergen". Printre ei se numărau Fritz Vollrath (care avea să se întoarcă peste ani la Oxford în calitate de con-

* R. Dawkins, „The ontogeny of a pecking preference in domestic chicks" („Ontogeneza preferinţei de ciugulire a puilor de găină "), *Zeitschrift für Tierpyzchologie*, 25 (1968), pp. 170–186. (*N.a.*)

ducător al unui grup de cercetare a comportamentului păianjenilor și cu care am rămas bun prieten) și (tot din Germania) Jan Adam. Jan și cu mine am descoperit imediat că avem o afinitate, așa că am lucrat împreună. Era deosebit de dibace – o combinație între calitățile atât de diferite ale tatei și ale maiorului Campbell – și, din fericire, totul se întâmpla înainte să fie introduse normele generale de protecție a muncii menite să ne apere de noi înșine și să ne taie tot avântul. Jan și cu mine ne bucuram de libertatea din atelierele facultății: strunguri, freze, ferăstraie cu bandă și toate celelalte. Noi (adică Jan, eu fiind mai mult ucenicul lui ascultător – consecința aceluiași sindrom al fratelui mai mic, mă gândesc) am construit un aparat care să numere automat de câte ori ciugulește puiul de găină folosind niște cleștișori de pus pe cioc cu șarniere delicate, făcuți integral și foarte ingenios de Jan, cu microcontacte deosebit de fine. În experimentele anterioare, precum cel cu iluzia creată de umbre pe o suprafață, numărasem pe degete loviturile cu ciocul. Dintr-odată, mă bucuram de posibilitatea de a culege automat imense cantități de date. Iar asta avea să-mi deschidă porțile către un cu totul alt tip de cercetare, la baza căreia se afla o filozofie diferită, filozofia științei a lui Karl Popper, pe care aveam s-o descopăr prin intermediul lui Peter Medawar.

Așa cum am explicat deja, ajunsesem să știu de Medawar datorită tatei, cu care fusese prieten și coleg de școală. În calitate de intelectual-vedetă al biologiei britanice, pe vremea când eu eram încă student, Medawar a fost invitat să țină un curs la facultatea pe care o urmase la Oxford, și-mi amintesc de parcă a fost ieri toată acea rumoare și emoție a publicului din amfiteatrul arhiplin, așteptând să apară silueta lui înaltă, elegantă, plină de grație („Nu cred că acestui vorbitor i-a lipsit vreodată în viață grația", avea să spună apoi un comentator al evenimentului). Datorită cursului respectiv m-am apucat să-i citesc eseurile, cuprinse mai târziu în antologiile *The Art of the Soluble*

(*Arta rezolvabilului*) şi *Pluto's Republic* (*Republica lui Pluton*)*, şi din ele aveam să aflu despre Karl Popper.

Mă intriga percepţia lui Popper asupra ştiinţei ca proces în două etape: prima, cea creativă – aproape artistică –, în care se visează o ipoteză sau un „model", după care urmează tentativele de a dovedi că predicţiile deduse din acesta sunt false. Voiam să fac un studiu popperian ca la carte: să visez o ipoteză care putea să fie sau nu adevărată, să extrag predicţii precise, matematice din ea şi apoi să încerc *să falsific* în laborator acele predicţii. Era deosebit de important pentru mine ca predicţiile să fie matematic precise. Nu era suficient doar să prezic că rezultatul unei măsurători, X, o să fie mai mare decât Y. Voiam să obţin un model care să prezică valoarea exactă a lui X. Însă astfel de predicţii exacte presupuneau o cantitate de date uriaşă. Aparatul creat de Jan pentru contabilizarea unui număr foarte mare de lovituri cu ciocul mi-a oferit această ocazie. În loc să ciugulească imagini cu mingi de ping-pong, păsările mele aveau să ciugulească mici emisfere colorate pe care Jan le montase pe nişte ferestre rabatabile şi care activau microcontactele. Puii preferau albastrul în defavoarea roşului şi roşul în defavoarea verdelui, dar nu asta mă interesa. Voiam să ştiu ce anume guvernează fiecare decizie de a ciuguli, indiferent de culoarea spre care se îndreptau. Iar aceasta, desigur, era doar o mostră de întrebare asupra modului în care iau decizii animalele în diferite momente.

Medawar preciza într-o altă lucrare că cercetarea ştiinţifică nu urmează aceeaşi succesiune ordonată a paşilor care va reieşi în final din „povestea" publicată. În viaţa reală e mult mai multă dezordine. În cazul meu a fost aşa de multă, că nici nu mai ştiu ce anume mi-a dat ideea experimentelor „popperiene". Nu-mi

* Peter Medawar, *The Art of the Soluble: Creativity and Originality in Science* (Methuen, London, 1967); *Pluto's Republic: Incorporating The Art of the Soluble and Induction and Intuition in Scientific Thought* (Oxford University Press, Oxford,1982). (*N.a.*)

amintesc decât povestea deja închegată, care, așa cum ar fi anticipat Medawar, dă impresia unei ordini implauzibile.

Povestea finală sună astfel: am visat un „model" imaginar a ceea ce s-ar putea petrece în capul puiului de găină atunci când ia o decizie în privința țintelor alternative, am făcut niște calcule algebrice ca să deduc din acel model niște predicții exacte, cantitative, după care le-am testat în laborator. Modelul în sine era de tip „imbold/prag". Am postulat că în capul păsării există o variabilă („imboldul" de a ciuguli), al cărei grafic urcă și coboară încontinuu, în funcție de intensificarea sau slăbirea imboldului (poate aleatoriu, nu conta). De fiecare dată când imboldul se ridica deasupra pragului pentru o culoare, pasărea începea să ciugulească respectiva culoare (un alt lucru, pentru care aveam să dezvolt și să testez alt model, despre care voi vorbi mai încolo, determina *desfășurarea în timp* a ciugulitului). Albastrul, fiind culoarea preferată, avea un prag mai jos decât verdele. Numai că, dacă imboldul trecea de pragul verdelui, automat era

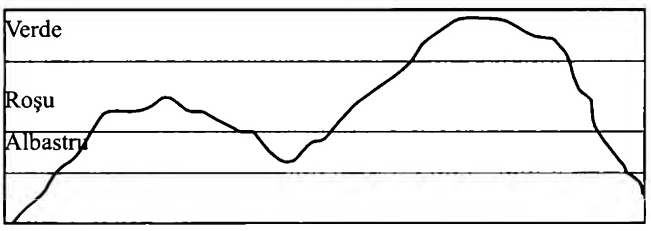

Linia șerpuitoare reprezintă imboldul. Când acesta se află numai deasupra pragului pentru albastru, toate ciuguliturile sunt pe albastru. Când trece pragul pentru roșu, imboldul este automat și deasupra pragului pentru albastru, iar cele două culori se aleg la întâmplare. Când imboldul trece de pragul pentru verde, toate cele trei culori se aleg la întâmplare pentru că au fost depășite toate cele trei praguri.

şi peste pragul albastrului. Ce avea să facă în această situaţie puiul? Am postulat că se va arăta indiferent faţă de cele două culori, de vreme ce ambele praguri fuseseră depăşite: avea să „dea cu banul" ca să aleagă una din ele. Astfel, modelul prezicea că alegerile păsării de-a lungul unui interval mai lung vor consta din perioade de ciugulire numai a culorii preferate, intercalate cu perioade în care va alege la întâmplare între cele două culori. Nu vor exista perioade în care culoarea nepreferată să fie aleasă în mod cert.

Iniţial nu am urmărit ordinea ciugulirilor. Asta avea să se întâmple mai târziu, după ce m-am mutat în California. Cred că la început motivul pentru care nu am testat ordinea era doar pentru că aparatul lui Jan, deşi număra loviturile cu ciocul, nu înregistra şi ordinea exactă în care se produceau; şi, cum Jan plecase deja înapoi în Germania, nu avea cine să-l mai modifice. Cred, de asemenea, că pur şi simplu eram sedus de eleganţa popperiană a deducerii unei formule matematice care să prezică o cantitate măsurată oarecare cunoscând alte cantităţi măsurate.

Puilor le plăcea mai mult albastrul decât roşul şi roşul mai mult decât verdele. Aşa că mi-am imaginat un experiment prin care să confrunt Albastru cu Verde, Albastru cu Roşu şi Roşu cu Verde, numărând proporţia de ciugulire P aferentă fiecărei culori preferate din fiecare caz. Aveam să ajung la trei rezultate ($P_{CelmaibunCelmaislab}$, $P_{CelmaibunMediu}$, $P_{MediuCelmaiSlab}$). Nu ne putem aştepta decât ca $P_{CelmaibunCelmaislab}$ să fie mai mare decât oricare dintre celelalte două rezultate. Dar putea modelul să precizeze cu exactitate cu cât va fi mai mare? Aveam cum să deduc din model o formulă care să prezică exact cât o să fie $P_{CelmaibunCelmaiSlab}$, dacă introduceam $P_{CelmaibunMediu}$ şi $P_{MediuCelmaislab}$? Da, exact asta am reuşit să fac. Am definit simboluri algebrice care să reprezinte timpul petrecut de imbold între diferite praguri, am făcut nişte calcule algebrice de liceu (ecuaţiile simultane pe care mi le predase Ernie Dow) pentru a scăpa de variabilele necunoscute şi am fost deosebit de mulţumit când, după pagini de calcule, am ajuns la o predicţie

indubitală, simplă şi exactă. Modelul imbold/prag face predicția următoare:

$$P_{CelmaibunCelmaislab} = 2(P_{CelmaibunMediu} + P_{MediuCelmaislab} - P_{CelmaibunMediu} \cdot P_{MediuCelmaislab}) - 1.$$

Am numit-o Predicția 1. La această Predicție 1 mă interesa faptul că era exactă din punct de vedere cantitativ.

Acum trebuia s-o testez. Se vor supune puii acestei predicții? Da. Cu deosebită încântare şi uluire aveam să constat că în şapte din opt repetări ale experimentului au făcut-o, aproape la perfecție. Cel de-al optulea experiment a fost departe de predicție, aşa de departe, încât, spre marea mea ruşine, atunci când unul dintre articole mi-a fost publicat în revista de specialitate *Animal Behaviour* (*Comportamentul animal*)*, tipograful mi-a scos din grafic punctul cu pricina, gândindu-se că

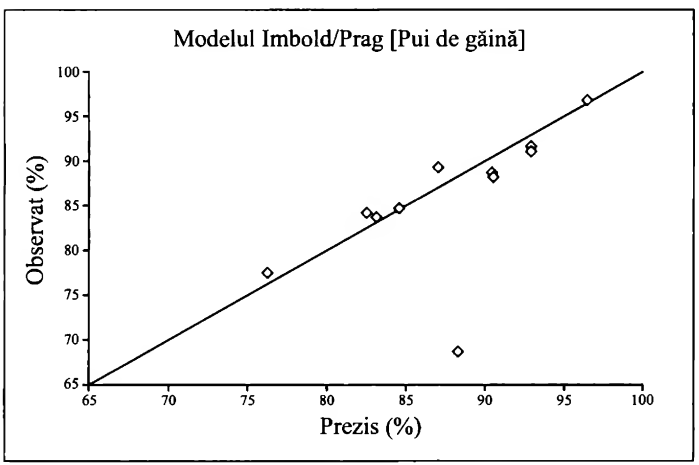

* R. Dawkins, „A threshold model of choice behaviour" („Un model cu praguri al comportamentului de alegere"), *Animal Behaviour*, 17 (1969), pp. 120–133. (*N.a.*)

este probabil o pată apărută din greşeală pe ozalid! Din fericire, datele ruşinoase apăreau foarte clar pe tabelul însoţitor, altminteri puteam fi acuzat de lipsă de onestitate. Am mai făcut o serie de experimente pe pui de găină, în care aceştia nu mai trebuiau să ciugulească, ci să intre în cămăruţe iluminate în culori diferite. Graficul de pe pagina anterioară combină cele două tipuri de experimente şi reprezintă procentajele observate versus procentajele prezise pentru toate cele 11 experimente pe pui.

Dacă predicţiile modelului ar fi fost perfecte, punctele ar fi trebuit să se înşiruiască perfect pe linia diagonală. Cu excepţia Experimentului 8, despre care vorbeam mai sus, Modelul Imbold/Prag a făcut o treabă cu mult mai bună decât am fi îndrăznit să ne aşteptăm de la nişte experimentele de comportament animal (fizicienii se aşteaptă la o precizie mai mare pentru că, de regulă, în măsurătorile lor există mai puţină eroare statistică).

Am folosit aceleaşi date pentru a testa predicţiile unui model alternativ, unul care pur şi simplu pornea de la ipoteza că pentru animal fiecare culoare are o „valoare" şi că animalul îşi alocă alegerile direct proporţional cu valoarea culorii. Cele două modele făceau predicţii asemănătoare, astfel încât, dacă unul era corect, celălalt nu putea fi decât aproximativ corect. Însă Modelul Imbold/Prag era în mod consecvent mai exact în prezicerea rezultatelor observate. Modelul cu „valoarea culorilor" supraestima sistematic $P_{CelmaibunCelmaislab}$. Modelul cu „valoarea culorilor" se dovedise fals. Iar Modelul Imbold/Prag rezistase cu brio tentativei de a-l dovedi fals, căci predicţiile sale erau într-adevăr (cu excepţia acelui unic experiment) remarcabil de exacte.

Să însemne oare această bună prestaţie a modelului că există ceva echivalent unui „imbold" fluctuant în mintea puiului de găină, imbold care trece de „praguri", şi că ceva echivalent unui dat cu banul intervine atunci când imboldul a trecut de cel puţin un prag? Ei bine, Popper ar spune că modelul a rezistat unei tentative serioase de a-l invalida, dar asta nu ne spune deloc

cum se pot traduce „imboldul" și „pragurile" în limbajul nervilor și sinapselor. Dar, cel puțin, faptul că se pot face deducții despre ce anume se petrece în creierul unui animal fără să fie nevoie să-l diseci este o idee interesantă.

Aceeași metodă, de a imagina un model și a-i testa predicțiile, s-a dovedit deosebit de productivă în multe domenii științifice. În genetică, de pildă, se poate deduce existența cromozomilor ca o înșiruire liniară, unidimensională de cod genetic fără să fie nevoie să-i punem sub microscop, folosind numai datele din experimentele de reproducere. Se poate chiar ghici ordinea în care sunt distribuite genele de-a lungul cromozomilor și la ce distanță se află unele de celelalte, totul imaginând cum ar putea fi testând predicțiile în experimente de reproducere. Ca și în cazul experimentelor mele asupra convexității și umbrei, cred că Modelul Imbold/Prag este un exemplu grăitor despre ce se poate face cu un model, și nu o descoperire decisivă privitoare la ce se întâmplă cu adevărat în creierul unui pui de găină.

Am dezvoltat Modelul Imbold/Prag în variate direcții (pentru că și asta trebuie să se întâmple, conform filozofiei lui Popper) și am testat în total, cu succes, nouă predicții. Una dintre aceste dezvoltări ale modelului, după cum anticipam mai devreme, a fost încercarea de a explica desfășurarea exactă în timp a ciugulitului („eșantionare" a poziției „imboldului" în raport cu „pragurile"). Predicțiile acestui model au coincis destul de bine cu rezultatele obținute pe puii de pescăruș cu cap negru pe care mi le-a oferit colega și buna mea prietenă dr. Monica Impekoven, care a venit din Elveția în vizită la Bevington Road. Am publicat împreună un articol în urma acestei cercetări.*

O altă dezvoltare a modelului, pe care am publicat-o sub titlul „Attention Threshold Model" („Modelul pragului de

* R. Dawkins și M. Impekoven, „The peck/no-peck decision-maker in the black-headed gull chick" („Factorul de decizie pentru ciugulire/nonciugulire la puii de pescăruș cu cap negru"), *Animal Behaviour*, 17 (1969), pp. 243–251. (*N.a.*)

atenție")*, a încercat să verifice mai în profunzime „aruncarea cu banul" din Modelul Imbold/Prag original: alegerea fără discriminare a unei ținte atunci când s-a trecut de cel puțin un prag. Pe scurt, am sugerat că puii de găină își îndreaptă atenția spre câte o dimensiune pe rând – culoare, formă, mărime, textură etc. – și într-o ordine anume. Fiecare dintre aceste sisteme de atenție își are propria versiune de model bazat pe imbold și praguri. Puiul își îndreaptă atenția spre prima dimensiune – să zicem, culoarea. Dacă imboldul/pragurile sistemului bazat pe culoare duc la o alegere clară, puiul se va îndrepta către culoarea preferată, să zicem Albastru. Dar dacă verdictului sistemului de culoare este „dă cu banul", puiul își va comuta atenția către altceva, să zicem formă, și va ignora culoarea. Din punctul de vedere al sistemului bazat pe culoare, a alege în funcție de formă este totuna cu a alege la întâmplare. Dar, bineînțeles, nu este la întâmplare din punctul de vedere al sistemului bazat pe formă. Acest proces al pașilor mărunți continuă cu toate sistemele de atenție. Dacă nu mai există nici o altă posibilitate, echivalentul unui „dat cu banul" va fi ceva de genul „alege-l pe cel mai apropiat". Modelul Pragului de Atenție mi-a livrat o serie de predicții ulterioare (în final nouă), testate toate cu succes.

Încă o dată mă întreb, ca în cazul experimentelor cu convexitatea și umbra: ar putea oare o versiune a Modelului Imbold/Prag să se aplice și la oameni? Am căutat în literatura de specialitate și am descoperit că mai mulți psihologi au făcut teste în rândul oamenilor privitoare la alegerile din două variante disponibile. Deși motivația lor diferă de a mea, rezultatele pe care le-am publicat mi-au fost de ajutor. Sunt mai multe motive pentru care un psiholog ar putea prezenta o serie de alegeri în toate combinațiile de perechi posibile: ca să testeze o idee legată de Teoria Votului, de exemplu. În loc să ofere o alegere între trei variante, între partidele Conservator, Liberal și Socialist,

* R. Dawkins, „Attention Threshold Model" („Modelul pragului de atenție"), *Animal Behaviour*, 17 (1969), pp. 134–141. (*N.a.*)

un anchetator care face un sondaj de opinie ar putea să cerceteze avantajele testării unei alegeri între două variante: „Dintre Partidul Conservator şi cel Liberal, pe care l-aţi alege (dacă nu aţi avea o altă opţiune); dar dintre Partidul Liberal şi cel Socialist (în condiţiile în care nu aţi avea o altă opţiune); dar dintre Partidul Conservator şi cel Socialist?" Indiferent de motiv, psihologii le-au cerut oamenilor să aleagă dintre toate perechile de combinaţii posibile. Am putut astfel să aplic pe măsurătorile lor formula mea cu CelMaiBun versus Mediu şi Mediu versus CelMaiSlab şi să testez predicţiile modelului meu privitoare la CelMaiBun versus CelMaiSlab. Datele le-am strâns din mai multe serii de studii: studenţi americani puşi să aleagă între stiluri caligrafice, studenţi americani puşi să aleagă între sortimente de legume, studenţi americani puşi să aleagă între gusturi amărui şi sărate, respectiv studenţi chinezi puşi să aleagă între culori. În plus, m-a încântat nespus să pot folosi un studiu amplu asupra preferinţelor pentru compozitori manifestate de membri ai Orchestrei Simfonice din Boston, ai Orchestrei Philadelphia, ai Orchestrei Simfonice din Minneapolis şi ai Filarmonicii din New York. Pe pagina următoare este un grafic în care am reunit toate rezultatele testelor pe oameni. Iarăşi, dacă predicţiile Modelului Impuls/Prag erau perfecte, punctele de pe grafic ar fi trebuit să cadă pe linia diagonală. Recunosc că m-am entuziasmat destul de tare când am văzut cât de bine a fost îndeplinită predicţia. Predicţiile din biologia comportamentală nu se adeveresc de regulă cu atâta exactitate!

Studiul asupra muzicienilor a fost vast, iar procesarea datelor – anevoioasă. Am discutat problema cu unchiul Colyear, care între timp ajunsese la Departamentul de silvicultură de la Oxford, unde ţinea cursuri şi oferea îndrumare privind metodele statistice. El mi-a dat ideea să învăţ cum se programează computerul universităţii. Împreună cu soţia lui, Barbara, m-a învăţat primii paşi şi m-a ajutat să scriu un program pentru preferinţele în materie de compozitori. Şi aşa a început povestea

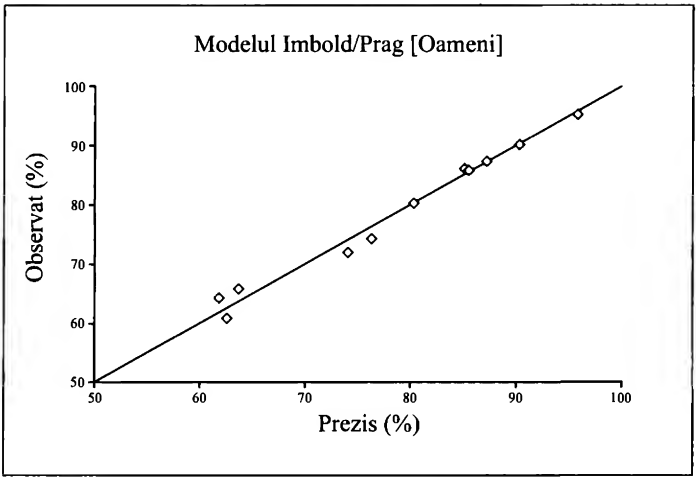

mea de dragoste, care a durat patruzeci de ani, mi-a devorat timpul şi mi-a măcinat sufletul, cu programarea de calculatoare, o poveste de dragoste care, din fericire, acum s-a încheiat: sunt în continuare un utilizator avid de calculatoare, dar am lăsat programarea în seama profesioniştilor.

Pe vremea aceea, pe la mijlocul anilor 1960, la Universitatea Oxford exista un singur calculator: un KDF9 nou-nouţ, produs de English Electric, cu o putere de procesare mai slabă decât cea a unui iPad din zilele noastre, dar care la momentul respectiv era vârf de tehnologie şi ocupa o sală întreagă. Limbajul de programare preferat de unchiul şi mătuşa mea era K-Autocode, o variantă britanică a Fortranului, cu structură şi sintaxă asemănătoare, dar şi cu o tendinţă similară de a încuraja proastele practici de programare. Pe atunci, calculatoarele americane mergeau cu teancuri de cartele perforate (pe care riscai să le scapi pe jos şi să se amestece iremediabil), iar cele englezeşti cu role de hârtie perforată (care se întindeau pe jos, în grămezi, ca nişte macaroane şi pe care trebuia să le rulăm cu mare atenţie, ca să nu se rupă). Slavă domnului că s-au dus zilele acelea. Slavă

domnului și că astăzi computerele comunică cu noi prin intermediul unui ecran sau al unui difuzor, nu prin maldăre întregi de hârtie – și asta imediat, nu cu o întârziere de 24 de ore.

Dar pe atunci asta era tot ce aveam și eu eram fascinat. Mă vrăjise ideea că poți să programezi dinainte o succesiune de operații, să treci prin ele pas cu pas cu un creion, ca să le verifici, după care să le dai drumul în computer, pentru a fi reluate cu o viteză foarte mare și de mii și mii de ori. La un moment dat am avut un coșmar cumplit: eram un computer care-mi rulam programul și toată noaptea – cel puțin așa mi s-a părut – n-am făcut decât să repet aceeași și aceeași buclă în mintea-mi înfierbântată. Ca s-o spun pe-a dreaptă, condițiile din noaptea cu pricina nu erau oricum propice somnului. Împreună cu mai mulți colegi din Bevington Road, mă lăsasem convins de prietenul meu Robert Mash să petrec un weekend ca să vânăm puma din Surrey.

Încă din 1959, diverse persoane declaraseră că un misterios animal carnivor de talie mare fusese văzut prin pădurile din Surrey, în sudul Angliei. Legenda „pumei din Surrey" ajunsese aproape la fel de celebră ca surata ei mai mare despre temutul Yeti, astfel că, în mai 1966, ne-am strâns mai mulți ca să încercăm să dăm de urma pumei pe parcursul unui weekend. Ziarele au auzit de treaba asta și, pentru că oricum nu prea aveau despre ce să scrie în perioada aceea, sezonul estival bătând la ușă, unul din ele, *Observer*, s-a găsit să publice o fotografie cu mine purtând pe cap o pălărie de safari tipic englezească, de genul celor pe care le purtasem în copilărie. Am uitat unde campaseră colegii mei, cert e că misiunea mea pentru acea noapte era să dorm pe teren, sub cerul liber, în sac, cu grămezi de hălci de carne macră în jur. Mi s-a pus la dispoziție un aparat foto cu bliț, ordinul primit fiind să trag în poză puma atunci când venea să mănânce din respectivele grămezi cu carne – sau să mă mănânce pe mine. N-am avut un somn prea tihnit, ca să nu zic mai mult, deci nu e de mirare că acel coșmar

cu computerul s-a ivit tocmai atunci. Mijirea zorilor a fost o mare uşurare şi pentru mine, şi pentru colegii mei – o aurora ceţoasă, ca un vis (aşa cum se poate vedea şi în fotografia reprodusă în această carte). N-am reuşit să găsim puma din Surrey, dar mi se pare semnificativ faptul că declaraţiile celor care au văzut-o au continuat să apară până în 2005, de unde am putea trage concluzia că acea pumă a trăit cel puţin de două ori mai mult decât maximul înregistrat de vreun alt exemplar al speciei sale, chiar şi de cele din captivitate.

Pasiunea mea pentru computere avea să treacă de la KDF9 la un aparat mai mic şi mai uşor de utilizat. Departamentul de zoologie de la Oxford tocmai dobândise un profesor nou şi energic care îi succeda la catedră genialului şi în aparenţă excentricului sir Alister Hardy. Noul şef pus pe fapte mari, venit de la Cambridge, era „John Hlizitul" Pringle (o poreclă ironică, ca şi cum i-ai fi zis „Semeţul" unui individ scund) şi avea să împingă departamentul într-un amplu proces de modernizare. Treptat şi progresiv, bietul departament al bietului Alister Hardy a fost „re*pringle*tat", neîndoielnic în bine. Printre multe alte aspecte poate mai interesante ale procesului de „re*pringle*tare", s-a numărat şi sosirea de la Londra a unui grup la fel de energic de specialişti în cristalografie cu raze X (gândiţi-vă la Watson/Crick, dar cu molecule proteice în loc de ADN). Şi, ceea ce pe mine m-a entuziasmat cel mai mult, şi-au adus cu ei propriul computer, pe care aveam voie să-l folosesc mulţumită amabilului dr. Tony North, custodele aparatului, pe timpul nopţii, când nu-l întrebuinţa nimeni pentru a calcula patternurile razelor X împrăştiate de cristale. Era un Elliott 803, chiar mai înapoiat, conform standardelor de azi, decât KDF9, dar avea uriaşul avantaj că mi se permitea să pun mâna pe el.

Aceasta a fost perioada când am devenit perfect conştient de ispita creatoare de dependenţă pe care o reprezintă calculatoarele. Chiar mi-am petrecut, literalmente – şi foarte frecvent – nopţi întregi în sala călduroasă, dogorindă a computerului,

împotmolit în maldăre de macaroane din hârtie găurită, asemănătoare probabil cu părul meu ciufulit de nesomn. Modelul Elliott avea adorabilul obicei de a țiui în timp ce procesa datele. Auzeai cum avansează prin calculul pe care i-l dădusei datorită unui difuzor micuț ce bâzâia și vuia o serenadă ritmată, care în urechile experte ale lui dr. North avea, fără îndoială, o noimă. Flirtul pe timp de noapte cu calculatoarele în tinerețe le este caracteristic acelor indivizi – pe care astăzi îi numim tocilari – a căror poveste de dragoste cu cibernetica a durat mai mult (și s-a dovedit mai profitabilă) decât în cazul meu: Bill Gates, ca să dau numai un exemplu. Restrospectiv, n-aș putea spune că povestea mea de dragoste cu Elliott a fost productivă. Desigur că am căpătat o experiență importantă în arta programării. Dar Autocode-ul folosit pe Elliott nu era un limbaj pe care să-l mai poți folosi pe vreun alt model de computer, așa că experiența mea de tocilar nocturn, deși bazată pe sârguință și muncă asiduă, a avut tot atâta legătură cu programarea serioasă pe cât avusese prosteala mea la instrumentele muzicale de la Oundle cu muzica adevărată.

Am susținut o prezentare a Modelului Imbold/Prag la Conferința Internațională de Etologie de la Zürich din 1965. Pentru acea prezentare construisem un model fizic al teoriei mele, incluzând și un tub din cauciuc umplut cu mercur pe care-l scuturam încontinuu pentru a reprezenta fluctuația „imboldului". Acest tub era atașat de fundul unui tub vertical de sticlă, în care se găseau trei contacte electrice la adâncime diferită, repezentând „pragurile". Mercurul este conductor electric, astfel că, atunci când cilindrul zgâlțâit atingea oricare dintre cele trei puncte de contact („imboldul" depășea „pragul"), se închidea un circuit. Evident, dacă mercurul se afla în contact cu un elctrod, se afla automat în contact și cu ceilalți electrozi de sub acesta, ceea ce practic rezuma ipoteza modelului meu. Am folosit un gălăgios sistem de relee electromecanice țăcănitoare, care schimbau culoarea luminii, pentru a reprezenta ciugulitul

din diverse culori. Tot angrenajul ăsta à la Heath Robinson* era gândit pentru a-i lăsa pe toți cu gura căscată, întocmai cum, la o conferință de etiologie anterioară, la Oxford, reușise să facă echipa formată din Desmond Morris, Aubrey Manning și prietenii printr-o simulare hidraulică șarlatenească. Cum am reușit să-l transport din Oxford până în Zürich nu știu, nici memoria, nici puterea de înțelegere nu mă ajută. Sistemele de securitate din aeroporturile de astăzi nu ar permite sub nici o formă să treci cu ceva asemănător, așa sârmos cum era, cu fire amatoristic lipite, relee, baterii și mercur.

Dar, ce să vezi, fix când să urc pe scenă și să-mi încep prima prezentare din viața mea în cadrul unei conferințe, ceva s-a stricat și drăcovenia n-a mai vrut să funcționeze. Într-un acces de panică, incapabil să mai gândesc limpede, am îngenuncheat pe jos, în culise, încercând, frenetic, să cârpesc instalația, moment în care am auzit din neant o voce amuzată, cu accent austriac, strigându-mi de undeva din spate tot felul de indicații, cu o viteză inimaginabilă. Vocea mi-a turuit ca o mitralieră exact ce să fac. Ca în transă, m-am executat întocmai – și a funcționat. M-am întors să văd cine mă salvase și mi-a fost dat să-l văd pe Wolfgang Schleidt, cu care nu făcusem cunoștință până atunci, deși știam foarte bine cine era. Fără să știe dinainte ce anume face drăcească-mi mașinărie, această vedetă în plină ascensiune a etologiei europene a intervenit când eu eram cuprins de panică, a evaluat instantaneu cauzele problemei și mi-a dictat soluția. De atunci i-am rămas profund recunoscător lui dr. Schleidt, care era, după cum aveam să aflu mai târziu fără să mă surprindă în vreun fel, renumit și pentru priceperea tehnică. Mi-am dus bizara instalație pe scenă și, la finalul prezentării, pentru luminițele ei colorate și aerul amatoristic, în stilul lui Heath Robinson, numai că n-a fost ovaționată la

* Pentru americani, Rube Goldberg. (*N.a.*) [Ilustratori celebri pentru desenele lor reprezentând aparate extrem de complicate menite să îndeplinească sarcini dintre cele mai banale. – *N.t.*]

scenă deschisă. Mulțumesc, Wolfgang Schleidt: nu numai pentru că m-ați cruțat de rușine. Ci și pentru că în ziua aceea, în public, se afla și chipeșul George Barlow, noua stea a etologiei americane, care a fost suficient de impresionat de prezentarea mea ca să-mi lanseze invitația de a deveni profesor-asistent la University of California din Berkeley, fără să fie nevoie să dau interviu sau să-mi trimit curriculumul vitae; prima mea slujbă adevărată.

Dar asta avea să se întâmple mai târziu. Între timp, ca să ne întoarcem la Oxford, în 1966 Niko Tingergen și-a luat un an sabatic, perioadă în care mi-a propus să-i preiau cursurile despre comportamentul animal. Mi-a pus la dispoziție notițele lui, însă eu am hotărât să-mi alcătuiesc propriile cursuri, de la zero. Cum era prima oară când țineam cursuri, mi-am făcut niște notițe destul de stufoase. Credeam că le-am pierdut de mult, dar, spre surpriza mea, am dat peste ele într-o cutie de carton din beciul casei când m-am apucat să scriu autobiografia de față, și a fost o experiență cu adevărat interesantă să le recitesc după patruzeci și șase de ani – mai ales cursul despre comportamentul social, fiindcă denotă atât de limpede deopotrivă mesajul central și stilul din *Gena egoistă*, în ciuda faptului că a fost scris cu mai bine de zece ani înaintea cărții.

În 1964, *Journal of Theoretical Biology* a publicat două articole de matematică lungi și destul de dificile semnate de W.D. Hamilton, un tânăr absolvent al Universității din Londra pe care nici unul dintre noi nu-l cunoșteam la momentul acela, deși mai târziu avea să ne devină un coleg drag. După cum îi stătea în fire, Mike Cullen a înțeles importanța articolelor scrise de Hamilton înaintea oricui altcuiva de pe lume, cu excepția lui John Maynard Smith, și ni le-a prezentat într-o seară nouă, celor din grupul Bevington Road. Entuziasmul lui Mike era contagios, așa că m-am aprins imediat într-o asemenea măsură, încât m-am apucat să le explic ideile lui Hamilton și studenților de la cursul despre comportamentul animal.

Teoria lui Hamilton, adesea numită de „selecție prin înrudire" (nume dat de Maynard Smith, nu de Hamilton), descinde direct din „sinteza modernă" neodarwinistă – direct în sensul că selecția prin înrudire nu este ceva suplimentar, o adăugire răsărită pe sinteza neodarwinistă: este o parte esențială a ei. Nu ai cum să desparți selecția prin înrudire de neodarwinism, după cum nu poți separa teorema lui Pitagora de geometria euclidiană. Un biolog de teren care încearcă să „testeze" selecția prin înrudire se află în aceeași postură în care s-ar fi aflat Pitagora dacă se apuca să caute triunghiuri pe care să le măsoare cu o riglă.

Sinteza neodarwinistă, spre deosebire de versiunea lui Darwin, este axată pe genă ca unitate a selecției naturale. Genele sunt entități separate ce pot fi *numărate* în cadrul unei populații, ignorând mai mult sau mai puțin faptul că ele se află în celulele organismelor. Fiecare genă are o anumită *frecvență* în „fondul comun de gene", ce se aproximează prin numărul de indivizi reproductivi care o posedă. Genele de succes sunt cele a căror frecvență crește în defavoarea alternativelor nereușite, care descresc în frecvență. Genele datorită cărora un animal are multă grijă de progenitura sa au tendința să crească în frecvență, deoarece sunt purtate în corpurile progeniturilor de care se are grijă. Hamilton și-a dat seama (așa cum aveau s-o facă, într-un fel, la scurt timp după aceea, și Fisher și Haldane, numai că ei s-au oprit aici) că progeniturile nu sunt singurele categorii de rude cu gene comune, și care, prin urmare, ar putea să beneficieze de o grijă evoluată.

Hamilton a conceput o regulă simplă (cunoscută azi ca „regula lui Hamilton"): orice genă „pro" altruism orientat spre rude are tendința de a se propaga în rândul populației atâta timp cât C, costul plătit de altruist, este mai mic decât B, beneficiul destinatarului, înmulțit cu r, gradul de rudenie dintre cei doi. Gradul de rudenie r este o fracție (*i.e.* un număr cuprins între 0 și 1) pe care Hamilton a arătat cum trebuie s-o calculăm

(înțelesul său exact este dificil, dar nu imposibil de explicat intuitiv)*. Între doi frați de mamă și de tată, *r* este 0,5. Între unchi și nepoți este 0,25, iar între veri de gradul întâi 0,125. Pe Hamilton îl interesau în mod deosebit insectele cu comportament social, astfel că a reușit să-și aplice într-un mod genial teoria asupra selecției pe bază de înrudire pentru a explica modul în care furnicile, albinele, viespile și (oarecum diferit) termitele își dezvoltă remarcabilele deprinderi de altruism social.

Un cuib subteran obișnuit de furnici este o adevărată pepinieră de propagare a genelor și de distribuire a lor pe un teritoriu vast în zona rurală. Genele se cern din pepinieră împachetate în corpurile înaripate ale tinerelor regine și tinerilor masculi. Aceste furnici zburătoare (e posibil să nici nu-ți dai seama că sunt furnici din cauza aripilor neobișnuite) ies din găurile din pământ și o iau în sus pentru a se împerechea în zbor. În timpul zborului de împerechere, fiecare femelă (tânără regină) își face un stoc de spermă care să-i ajungă toată viața, pe care-l va depozita în propriul corp și din care va retrage progresiv mici cantități de-a lungul vieții. Încărcată cu spermă, femela împerecheată zboară spre un loc unde va săpa o groapă și va înființa un cuib nou. La unele specii, își mușcă sau își frânge aripile, pentru că nu va mai avea nevoie de ele ca regină în subteran.

Majoritatea progeniturilor ei vor fi lucrătoare sterile, însă puii importanți pentru propagarea genelor vor fi tinerele regine și tinerii masculi (cu aripi). Lucrătoarele (în cazul furnicilor, albinelor și viespilor, toate femele; la termite, și femele, și masculi) în mod normal nu au nici o șansă să-și transmită genele prin progenituri, motiv pentru care își vor dedica toate eforturile

---

* Cea mai clară explicație a fost oferită de colegul meu de la Oxford și, la un moment dat student absolvent al meu, prof. Alan Grafen, în articolul „A geometric view of relatedness" („O viziune geometrică asupra rudeniei"), în R. Dawkins și M. Riley, ed., *Oxford Surveys in Evolutionary Biology*, vol. 2 (Oxford University Press, Oxford, 1985), pp. 28–89. (*N.a.*)

în vederea hrănirii şi îngrijirii rudelor fertile, tinerele regine şi masculii, care le sunt surori, fraţi sau nepoţi, de exemplu. Gena care determină o furnică lucrătoare sterilă să aibă grijă de o surată care va deveni regină se poate transmite prin viitoare „fonduri comune de gene", transportate în corpul tinerei regine. Se poate ca regina să nu afişeze niciodată un astfel de comportament grijuliu, însă gena responsabilă cu acest comportament va fi transmisă fiicelor ei lucrătoare, care, în consecinţă, vor avea grijă de micuţele regine şi micuţii masculi, capabili s-o transmită mai departe.

Insectele sociale sunt doar un caz aparte; regula lui Hamilton se aplică la toate animalele şi plantele, indiferent dacă în practică au grijă de rudele lor sau nu. Dacă nu au grijă de rude, înseamnă că socoteala costurilor şi beneficiilor economice din regula lui Hamilton (*C*-urile şi *B*-urile) nu iese aşa de bine încât să favorizeze acest lucru, chiar dacă coeficientul de rudenie *r* este ridicat. Şi – un aspect care adesea este perceput greşit, inclusiv de biologii profesionişti – indivizii au grijă de progeniturile lor din acelaşi motiv pentru care fraţii mai mari au grijă de fraţii mai mici (atunci când o fac): în ambele cazuri, poartă aceleaşi gene pentru grijă.

Aşa cum spuneam, m-am aprins de entuziasm când Mike Cullen ne-a prezentat aceste idei geniale ale lui Hamilton şi mi-am dorit tare mult să-mi încerc mâna explicându-le mai departe în felul meu, în cadrul cursurilor pe care le ţineam studenţilor suplinindu-l pe Niko Tinbergen. Aveam reţineri să mă îndepărtez aşa de mult de mesajul lui Niko şi să-l înlocuiesc cu propria-mi retorică – despre „gene egoiste" care sălăşluiesc într-un lanţ de trupuri muritoare ce sunt azvârlite cât colo în marşul neabătut al genelor către viitor. Ca să mă asigur că fac ce trebuie, i-am arătat notiţele mele de curs bătute la maşină lui Mike Cullen, şi astăzi, când îi revăd însemnările făcute de mână pe margine, îmi reamintesc cât de mult m-au încurajat

Natural selection acts directly on phenotypes, but it will affect evolution only insofar as phenotypic xxxxxxxxxxxxx differences are correlated with genetic differences. The important effect of natural selection is therefore on genes.

Genes are in a sense immortal. They pass through the generations, xxxxxxing reshuffling themselves each time they pass from parent to offspring. The body of an animal is but a temporary resting place for the genes; the further survival of the genes depends on the survival of that body at least until it reproduces, and the genes pass into another body. The structure and behaviour of the body are to a large extent determined by the genes - the genes build themselves a temporary house, mortal, but efficient for as long as it needs to be. Natural selection will favour those genes which build themselves a body which is most likely to succeed in xxxxx handing xxxxxdown safely to the next generation. xxx a large number or replicas of those genes.

To use the terms "selfish" and "altruistic" then, our basic expectation on the basis of the orthodox neo-Darwinian theory of evolution, is that Genes will be "selfish".

Must this mean that individuals will be selfish? Not necessarily, though it does mean that we must be very suspicious of explanations like "the good of the species." There are two main ways in which individual altruism

This gives us the most important difference between individuals and social groups. If an individual body is a colony of cells, it is a very special kind of colony, because all those cells are identical. Every xxxxxxxxxxxxxxx somatic cell, muscle, bone, skin, brain etc., contains the same complement of genes. Furthermore the reproduction of all the genes in these somatic cells is limited to the life-span of the body. Only the genes in the germ cells will survive. The other cells are built by the genes simply to ensure the survival of the xxxxxxxxx identical genes in the germ cells. In such a xxxxx colony of gulls, the individual birds all contain different xxxxx sets of genes (except identical twins), and because of the arguments given above, we shall have to think very carefully about whether we should expect altruism between individuals. Only in the social insects where the workers are sterile and very closely related, do we have a social group that is really comparable with the many-celled body. We will return to this later.)

If genes are selfish then, how can individuals evolve altruism

în acel moment (vezi facsimilul de pe pagina precedentă). Acel *Lovely stuff!* („Ce treabă minunată!") scris de Mike pe margine mi-a dat imboldul să nu renunț la planul meu de a ține un curs pe această temă în stilul meu. Și, cred, a fost și momentul în care am conceput *Gena egoistă*, care avea să se nască zece ani mai târziu. În notițele mele pentru curs apărea propoziția *„genes will be selfish"* – genele vor fi egoiste. Voi reveni la asta ceva mai târziu, când voi discuta despre carte.

În vara lui 1967, în bisericuța protestantă din Anneston, pe coasta de sud a Irlandei, unde părinții ei aveau o căsuță de vacanță, m-am căsătorit cu Marian Stamp, colegă din grupul de cercetare postuniversitară al lui Niko Tinbergen, care peste ani avea să-i preia locul, însă în calitate de profesor de comportament animal și autoritate mondială absolută în știința experimentală a bunăstării animalelor. Deja acceptasem oferta de a deveni profesor-asistent la University of California din Berkeley. Niko era foarte încrezător în capacitatea lui Marian de a-și continua studiile doctorale acolo, cu o minimă coordonare a tezei de la distanță din partea lui, iar încrederea lui s-a dovedit cât se poate de justificată. Ne-am bucurat de o scurtă lună de miere în Irlanda, cu o mașină închiriată. Marian a fost nevoită să conducă tot timpul pentru că-mi uitasem permisul în Anglia, și țin minte că momentul penibil când domnul de la centrul de închirieri a aflat că este „absolventă de facultate" (se pare că absolvenții de facultate aveau un prost renume în privința condusului). Aproape imediat după întoarcerea din luna de miere am decolat spre San Francisco, unde aveam să fim întâmpinați la aeroport de mereu amabilul George Barlow. Începeam o viață nouă în Lumea Nouă.

Perioadă de vis pe Coasta de Vest

La sfârştiul anilor 1960 Berkeley era în fierbere politică, astfel că cei doi ani petrecuţi acolo aveau să stea sub semnul politicii de pe Telegraph Avenue şi Haight-Ashbury, de peste golf, din San Francisco. Lyndon Johnson, care altfel ar fi putut să rămână în istorie ca preşedintele marilor reforme, se înnămolise complet în dezastrul numit Războiul din Vietnam – moştenire de la Kennedy. Aproape toată lumea de la Berkeley era împotriva acestui război, iar noi ne-am alăturat majorităţii – participând la marşuri prin San Francisco, la defilări înăbuşite cu gaze lacrimogene în Berkeley, la demonstraţii, suspendări de cursuri şi greve italiene.

Mă mândresc cu faptul că am protestat împotriva implicării Americii în Vietnam, că am pus serios umărul la campania antirăzboi a senatorului Eugene McCarthy, dar sunt mai puţin mândru de alte mişcări politice în care m-am implicat. Cea care mi-a rămas în memorie priveşte episodul suprarealist cu „Parcul Poporului" (care apare în romanul de campus *Schimb de dame* al lui David Lodge sub denumirea de „Grădina Poporului"). Campania Parcul Poporului reprezenta o tentativă (în cele din urmă reuşită, după cum aveam să descopăr când, nu demult, am vizitat iarăşi Berkeley pentru o filmare) de a obţine şi a transforma în loc de recreere o fâşie de teren nefolosită care aparţinea universităţii şi pe care urma să se construiască ceva. Retrospectiv, îmi dau seama că era doar un pretext de-a face tam-tam de dragul activismului politic şi atât, un tam-tam

făcut de liderii anarhişti ai studenţimii, care manipulau cu cinism blajinii „oameni de pe stradă" din generaţia Flower-Power. Liderii radicali ai studenţilor şi infamul guvernator Ronald Reagan („Ronald Duck" în romanul lui David Lodge) se susţineau cu voioşie între ei, fiecare având grijă să exploateze cât mai mult situaţia pentru a-şi asigura susţinerea maselor, lucru pe care-l stăpâneau extraordinar de bine. Astfel că şi eu, alături de cei mai mulţi tineri din universitate, am jucat exact după cum ni se cânta. Am făcut demonstraţii, greve, ne-am ferit de gaze lacrimogene, am trimis scrisori scandalizate către redacţiile ziarelor (prima mea scrisoare către *The Times* a fost pe această temă) şi am scandat în timp ce oamenii de pe stradă înfigeau flori în ţevile puştilor purtate de acei tineri, mai degrabă uimiţi decât speriaţi, din garda naţională. Sinceritatea mă sileşte să recunosc că am căzut pradă acelei frenezii exaltate – de care astăzi mă jenez discret –inhalând astfel gaze lacrimogene şi punându-mi (într-o mică măsură) viaţa în pericol.

Încerc cu toată onestitatea să pricep starea mea de spirit de la cei 20 de ani şi ceva, când mă aflam la Berkeley. Cred că era un soi de exaltare tinerească la însăşi ideea de rebeliune: cam cum scria Wordsworth, „Binecuvântare era în zorii zilei de-a fi în viaţă / Dar să fii tânăr era adevăratul rai."[1] Un student pe nume James Rector a fost împuşcat mortal de un agent de poliţie din Oakland. Pentru aşa ceva era corect să ieşi în stradă, iar acum, uitându-mă în urmă, îmi dau seama că asta a părut din capul locului să justifice, în mintea noastră, şi decizia de a mărşălui pentru Parcul Poporului. Bineînţeles însă că nu justifica totul. Decizia de a ieşi în stradă pentru Parcul Poporului avea nevoie de o cu totul altă justificare.

Noi, profesorii mai tineri, am convocat şedinţe în care încercam să ne convingem cu forţa colegii să-şi suspende cursu-

1. În original: *Bliss was it in that dawn to be alive / But to be young was very heaven*, versuri din poemul filozofic *Prelude* (*Preludiul*) al poetului romantic englez William Wordsworth. (*N.t.*)

rile din solidaritate cu activiştii – şi folosesc sintagma „cu forţa" precaut, căci am văzut de curând pe internet acelaşi lucru sub o formă de „cyber-forţare" din partea unor activişti radicali având o forţă suficient de mare ca să se comporte ca un soi de poliţie a gândurilor, întocmai ca pe vremea şcolii, când complicii zeloşi se aliau în jurul câte unui persecutor în curtea şcolii. Îmi amintesc cu mare regret de o întrunire a consiliului profesoral de la Berkeley, când un profesor mai în vârstă, cu bun-simţ, s-a arătat reticent faţă de ideea de a-şi suspenda cursul, iar noi am încercat să-l forţăm s-o facă apelând la vot. Cu mustrări de conştiinţă, azi îi aplaud curajul, ca şi pe al unui alt profesor, şi mai în vârstă, a cărui mână a fost singura care s-a ridicat împotrivă, susţinând astfel dreptul colegului de a-şi îndeplini ceea ce el credea că-i este îndatorirea: să ţină cursul din orar. Ca şi în cazul Tuşei Peggy ori al echivalentului său de la Chafyn Grove, ar fi trebuit să iau atitudine împotriva persecutorilor. Dar n-am făcut-o. Eram tânăr, dar nu chiar atât de tânăr. Ar fi trebuit să am mai multă minte.

Faptul că am menţionat radicalismul politic şi oamenii din stradă mi-a readus în minte o întâmplare revelatoare pentru moravurile sociale schimbătoare ca marea. Mergeam pe Telegraph Avenue, axă a culturii mărgelelor-beţişoarelor-aromate-şi-marijuanei din Berkeley. Un tânăr păşea în faţa mea, îmbrăcat în stilul emblematic al generaţiei Flower-Power. De fiecare dată când trecea pe lângă el o fată venind din sens opus, întindea mâna şi o ciupea de un sân. În loc să-l plesnească sau să strige în gura mare „M-a agresat!", fata îşi vedea în continuare de drum, ca şi cum nu s-ar fi întâmplat nimic. Iar el trecea la următoarea. Astăzi mi se pare aproape incredibil că am asistat la aşa ceva, dar e o amintire cât se poate de sigură. Purtarea lui nu emana neapărat lascivitate şi în mod clar gestul lui nu era perceput de fete ca aparţinând unui porc de bărbat misogin. Părea să se încadreze perfect în peisajul hippiot, cu atmosfera relaxată, de Peace&Love, care dăinuia în San Francisco-ul anilor 1960. Mă

bucur să constat că lucrurile s-au schimbat. Omologii de astăzi, ca vârstă şi clasă, ai acelui tânăr, precum şi corespondentele acelor fete pe care le agresa (cum am spune astăzi) din zilele noastre ar fi primii care s-ar revolta în faţa a ceea ce, pe atunci, constituia norma pentru respectivul segment de vârstă, clasă şi convingere politică.

În ciuda efervescenţei politice din acea perioadă, am făcut faţă destul de bine slujbei mele de profesor-asistent junior (căci eram, într-adevăr, excepţional de tânăr pentru un asemenea post). Predam cursuri despre comportamentul animal, împărţind catedra cu George Barlow, şi am inclus şi cursul cu „gena egoistă" pe care-l începusem la Oxford. Îmi place să cred că studenţii de la Oxford şi Berkeley de la sfârşitul anilor 1960 au fost primii studenţi din lume care au auzit nişte idei ce aveau să facă furori în anii 1970 şi după, precum aceea de „sociobiologie" sau „egoism al genelor".

Marian şi cu mine am fost foarte bine primiţi la Berkeley şi ne-am făcut mulţi prieteni apropiaţi. Pe lângă George Barlow, printre prietenii noştri se numărau neurofiziologul David Bentley, Michael Land, astăzi cel mai bun specialist din lume în studiul ochiului animalelor, Michael şi Barbara MacRoberts, care aveau să vină apoi la Oxford în calitate de noi şi spirituali membri ai cercului din Bevington Road, şi sarcasticul David Noakes, cel mai bun student al lui George Barlow din perioada petrecută de mine la Berkeley. George găzduia acasă la el, în Berkeley Hills, un seminar săptămânal de etologie pentru studenţii interesaţi, şi acele întâlniri de seara ne-au readus mie şi lui Marian gustul atmosferei minunate de la serile de vineri ţinute de Niko la Oxford.

Nu mai fusesem până atunci în America şi unele lucruri mi se păreau uluitoare. La prima şedinţă de la Facultatea de Zoologie, toată lumea vorbea aproape numai în cifre. Cine ţine 314-le? Nu, eu am 246-le. Astăzi, toţi vorbitorii de limba engleză ştiu că „Xology 101" înseamnă (uneori cu un aer de

superioritate sau chiar batjocoritor) boboc care abia începe să studieze ceva care se termină în „-ologie". Numai că atunci când am ajuns noi acolo toată acea numerologie mă lăsa perplex. Şi cine, în zilele noastre, nu înţelege ce înseamnă verbul *to major*[1]? Însă îmi amintesc că citeam un roman de campus american cam plictisitor, în care turuiau încontinuu boboci, studenţi de anul II şi cei din anii terminali[2] când, ca o gură de aer proaspăt, „un maior englez[3] a intrat în cameră". „Aha", mi-am zis, în mintea mea năvălind instantaneu viziuni cu nădragi de călărie şi mustăţi, „în sfârşit un personaj adevărat!".

Şi Marian, şi eu lucram din răsputeri. Discutam, discutam neîncetat, discutam ore în şir despre subiecte ştiinţifice reprezentând puncte comune de interes, la pas prin Tilden Park, în sus spre Berkeley Hills sau la volanul maşinii, în superba zonă rurală a Californiei, la masă, la cumpărături – adevărate expediţii întreprinse peste Bay Bridge, în San Francisco, tot timpul. Atmosfera discuţiilor noastre era asemănătoare cu cea a seminarelor, fiecare învăţa de la celălalt, sonda argumentele, punct cu punct, făcând un pas înapoi, doi înainte. Atmosfera aceea de seminar în doi mă străduiesc s-o obţin astăzi în discuţiile publice cu diferiţi colegi pe care adesea le filmez pentru site-ul meu web sau pentru a fi publicate ca DVD-uri. Acele discuţii cu Marian aveau să reprezinte baza experimentelor în parteneriat de mai târziu, după ce ne-am întors la Oxford.

Cercetarea mea la Berkeley era o continuare a lucrării despre ciugulitul puilor de găină. Teza mea de doctorat fusese extrem de popperiană. Făcea predicţii exacte despre numărul total al alegerilor făcute într-un timp determinat. Însă modelul avea

---

1. „A avea ca specializare principală". Verbul apare doar în engleza vorbită în SUA, Canada, Australia şi Noua Zeelandă. (*N.t.*)

2. În original, termeni din engleza americană: *juniors*, *sophomores*, *seniors*. (*N.t.*)

3. În original: *an English major*, care, în termeni americani, înseamnă „student având ca specializare principală engleza". (*N.t.*)

nevoie de teste bazate pe observații mai exacte, în care să se țină cont de ordinea exactă a loviturilor cu ciocul așa cum se petreceau, în loc de simpla numărare a loviturilor cu ciocul pe minut. Am crescut și viteza de ciugulire răsplătindu-le fiecare ciugulire cu un val de căldură, produs de radiații infraroșii, pe care puii de găină o agreau. Erau răsplătiți în mod egal, indiferent de culoarea pe care o alegeau, și totuși au continuat să manifeste preferințe cromatice și să aleagă pe baza Modelului Imbold/Prag. Am înregistrat loviturile cu ciocul pe bandă magnetică folosind o aparatură sofisticată și scumpă, creată pentru George Barlow, care purta numele de „Sistem de Achiziție a Datelor" – asta pentru că pe etichetă cuvântul „Achiziție" apărea scris greșit.

O consecință simplă a Modelului Imbold/Prag ar fi ca, la culoarea preferată, să se ciugulească în cicluri lungi (atunci când imboldul este numai deasupra pragului pentru acea culoare), intercalate cu cicluri de indiferență (atunci când imboldul a trecut de două praguri). Niciodată n-ar exista motive să se ciugulească substanțial din culoarea cel mai puțin preferată. Conform modelului bazat pe praguri de atenție, mă așteptam ca indiferența față de *culoare* să însemne realmente preferință pentru una din *laturi*. Cum aparatul era programat să prezinte fiecare culoare alternând laturile după fiecare lovitură cu ciocul (cu variații aleatorii din când în când), am prezis secvențe de ciugulit precum cele pe care le vedeți în tabelul de pe pagina următoare, care sunt de altfel rezultatele unuia dintre experimente și care par să confirme predicția foarte bine.

Bineînțeles că această imagine nu e decât una întâmplătoare, extrasă din multele experimente de atunci. Am făcut analize statistice pentru a confirma această predicție și încă alte câteva, folosind date de la un număr mare de experimente. Predicțiile versiunii bazate pe praguri de atenție a Modelului Imbold/Prag au fost confirmate.

La un moment dat în timpul celui de-al doilea an petrecut la Berkeley, Niko şi Lies Tinbergen au venit să ne viziteze pe Marian şi pe mine. Niko dorea să ne convingă să ne întoarcem la Oxford, unde obţinuse un grant de cercetare atractiv pe care voia să mi-l ofere şi unde Marian ar fi putut să-şi încheie liniştită teza de doctorat care, aşa cum vedea şi Niko, avansa foarte bine la Berkeley. Soţii Tinbergen s-au întors la Oxford lăsându-ne răgazul să cumpănim oferta. Am decis s-o acceptăm, numai că, între timp, Niko ne-a scris despre o altă oportunitate. Oxford hotărâse să scoată la concurs un post de conferenţiar

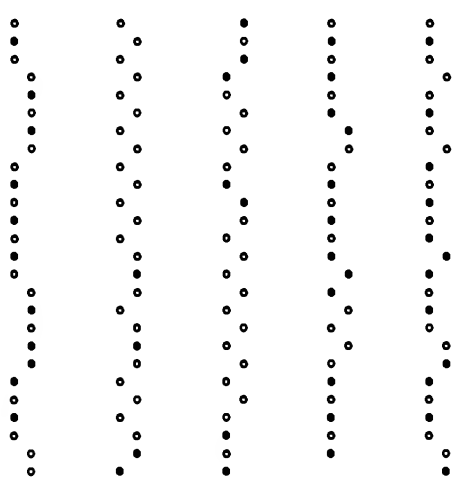

Coloanele reprezintă secvenţe de lovituri cu ciocul. Cerculeţele goale reprezintă culoarea preferată. Observaţi cum ciclurile de ciugulit din culoarea preferată (cerculeţele goale) alternează cu cicluri de ciugulit dintr-o latură sau cealaltă – probabil cea mai apropiată –, ducând la cicluri de alternare între culori.

Din M. şi R. Dawkins, „Some descriptive and explanatory stochastic models of decision-making" („Câteva modele stocastice descriptive şi explicative pentru luarea de decizii"), în D.J. McFarland, ed., *Motivational Control Systems Analysis* (Academic Press, London, 1974), pp. 119–168.

universitar* de comportament animal la New College, iar Niko mă sfătuia să aplic. Acest post nu excludea grantul de cercetare pe care mi-l promisese înainte. Am acceptat să aplic pentru postul de conferențiar și am zburat pe banii Oxfordului să dau interviul.

A fost o călătorie magică, ca tot ce mi se părea că urmează. Muzica îmi impregnează amintirile: Concertul de vioară al lui Mendelssohn, pe care l-am ascultat în avion, fermecat de Munții Stâncoși care se vedeau dedesubt și de palpitantele perspective abia ivite. Oxford mă primea în haine de gală – cu cireșii înfloriți din luna mai și salcâmii galbeni de-a lungul lui Banbury Road și Woodstock Road. Nici New College n-a fost mai prejos cu fațada lui aurită de secol XIX, astfel că eram cu adevărat fericit. Exaltarea nu mi-a scăzut când am aflat, încă de la sosire, că fostul membru al ABRG de la Oxford și în prezent profesor la Rutgers University în New Jersey, Colin Beer, aplicase și el, în ultima clipă, pentru postul de conferențiar. Nici măcar faptul că Niko și-a schimbat cu atâta însuflețire preferința dinspre mine către Colin nu mi-a tulburat dispoziția optimistă. Dacă Niko era de părere că șansele lui Colin sunt mai mari, asta era suficient pentru mine. Tot rămâneam cu postul din cercetare și, după cum aveam să le mărturisesc și celor din comitetul de evaluare la interviu, faptul că-l aveam acolo, în Oxford, pe Colin era un câștig. Postul i-a revenit, într-adevăr, lui, iar eu am primit grantul de cercetare.

---

* În sistemul american, echivalentul ar fi „profesor-asistent pe cale să ajungă profesor-asociat". (*N.a.*)

Obsedat de calculatoare

Marian şi cu mine am părăsit Berkeley-ul în 1969 încercaţi de sentimente contradictorii. În sufletul meu Berkeley rămânea un loc magic şi de pelerinaj: ca un vis al tinereţii pierdute, cu colegi isteţi şi prietenoşi, cu strălucirea curată, intensă a soarelui alternând cu ceaţa răcoroasă lăsată peste Golden Gate, cu mirosul proaspăt din zori de pin şi eucalipt, cu acei flower children fermecaţi de valori liberale poate naive, dar de bună-credinţă şi sincere.

Ne-am strâns puţinele posesiuni din apartamentul în care locuiserăm la Berkeley şi le-am trimis spre Anglia, după care am pornit la drum, tăind continentul pe lat, către New York, la volanul vechiului nostru Ford Falcon combi crem, căptuşit pe dinafară cu sloganе antirăzboi şi abţibilduri din campania lui Eugene McCarthy. Aşa cum aranjaserăm dinainte, am vândul Fordul chiar în port (mi se pare extraordinar că cel cu care stabiliserăm să-l cumpere a făcut tot drumul de la Berkeley la New York pe cont propriu şi a ajuns la timp pentru tranzacţie) şi ne-am urcat la bordul navei *France* cu destinaţia Southampton, pregătiţi să ne reluăm viaţa la Oxford din punctul în care o lăsaserăm, alături de mulţi prieteni vechi care se aflau încă acolo şi de recent sositul Colin Beer. Din păcate, Colin avea să-şi petreacă cea mai mare parte a timpului la New College şi am apucat să-l vedem arareori în facultate, spre dezamăgirea tuturora. A stat numai un an. Danny Lehrman – acelaşi Daniel S. Lehrman a cărui critică teoretică îmi influenţase în mare

măsură teza de doctorat – fusese isteț și îi păstrase lui Colin scaunul cald la Rutgers, astfel că, atunci când a devenit clar că la Oxford nu se ivește nici un post de franceză medievală pentru soția lui – asta preda ea în America –, Colin a hotărât să se întoarcă peste ocean. Poziția de conferențiar de comportament animal avea să fie încă o dată scoasă la concurs, îndelung suferindul New College acceptase încă o dată să asocieze o *fellowship* postului respectiv și Niko m-a sfătuit încă o dată să aplic. Am dat din nou interviu, alături de alți câțiva candidați selecționați, cu două comisii: una din partea universității, condusă de „Hlizitul" John Pringle, și una din partea colegiului, condusă de într-adevăr hlizitul și aproape supranatural de genialul administrator al colegiului, Sir William Hayter, fost ambasador al Marii Britanii la Moscova.

De data asta chiar îmi doream postul și de data asta chiar l-am primit. Vestea a sosit pe când îi așteptam cu Marian pe niște prieteni într-un restaurant indian din Oxford. Brusc, am auzit motorul bine-cunoscut al scuterului lui Mike Cullen oprind în fața restaurantului. Mike a intrat valvârtej, indicând cu ambele arătătoare spre mine, fără să scoată nici un cuvânt, după care a dispărut la fel de rapid cum apăruse. Primisem postul. Acum, că mă gândesc, nu cred că ar fi trebuit să-l primesc atunci, dat fiind că cel mai serios concurent era strălucitul Juan Delius, dar îmi place să cred că am reușit în timp să mă ridic la nivelul postului și să devin demn de el. Juan era un bun prieten și mentor, un german-argentinian de o inteligență colosală, cultivat și amuzant. La un moment dat mi-a dat o definiție a umorului argentinian: „Le place umorul ieftin, dar când cineva calcă pe o coajă de banană nu e amuzant până la capăt decât dacă își rupe piciorul." Avizierul din Bevington Road nr. 13 era permanent împodobit cu bilețele adorabile în engleza inconfundabilă a lui Juan: „Care-i nemernicul de mi-a tăinuit cercurile?" (Cine mi-a luat șablonul de trasat cercuri?)

Viaţa unui profesor la Oxford este din multe puncte de vedere fermecătoare. Am primit o cameră într-o clădire medievală sclipitoare, cu faţada din calcar oolitic şi împrejmuită de grădini renumite pentru frumuseţea lor; primeam diurnă pentru cărţi, pentru costurile de întreţinere, pentru cercetare; şi mese gratuite (deşi vinul nu era gratuit, în ciuda multor zvonuri pizmaşe) în compania stimulativă şi antrenantă a savanţilor de frunte din toate domeniile, mai puţin al meu. Savanţii stimulativi din domeniul meu erau de găsit la Departamentul de Zoologie – unde îmi şi petreceam cea mai mare parte a timpului.

Am făcut cunoştinţă şi cu discuţiile de la masa profesorilor şi cercetătorilor[1]. După cină, se găsea prilejul de a se deschide Marea Condică de Pariuri a Cancelariei – fie ca să se noteze un nou rămăşag, fie ca să se consulte cele deja însemnate într-un stil la fel de pretenţios ca înseşi discuţiile de la *high-table*. Iată o succintă exemplificare, o însemnare din anii 1920, în care cel mai asiduu parior era excentric de genialul G.H. Hardy, al cărui umor în stil matematic, à la Lewis Caroll, pare să-i fi contaminat şi pe colegii săi:

(7 febr. 1923) Administratorul adjunct pune rămăşag cu prof. Hardy pe toată averea lui contra a jumătate de penny că soarele va răsări şi mâine.

(6.8.27) Prof. Hardy pune rămăşag cu dl Woodward 10 000 la 1 în jumătăţi de penny că el (prof. Hardy) n-o să fie următorul preşedinte al Colegiului Magdalen, iar dl Woodward pune rămăşag cu prof. Hardy 1 la 5 000 că el (dl Woodward) n-o să fie următorul preşedinte al Colegiului Magdalen.

(Febr. 1927) Prof. Hardy pune rămăşag cu dl Creed 2/6 la 1/6 că Noua carte de rugăciuni va fi un succes răsunător. Dl Smith, dl Casson şi dl Woodward vor adjudeca dacă e nevoie.

1. În original: *high-table*. (*N.t.*)

Mă amuză că se putea pune pariu pe ceea ce, în mod evident, era o judecată de valoare. Nici nu-i de mirare că se impunea apelul la un număr impar de adjudecători.

Într-un alt pariu, miza este chiar lăsată la latitudinea unei aprecieri ulterioare:

(dec. 2 1923) Profesorul Turner pune rămăşag cu intendentul Cancelariei pe o sumă considerabilă că este o idee bună să existe un exemplar din Mersul trenurilor (londoneze) în Cancelarie. (Câştigat de prof. Turner, A.H.S.)

(15 febr 1927) Dl Cox pune rămăşag cu profesorul Hardy 10/- la 1/- că rev. Canon Cox („Fred") n-o să fie următorul episcop de Nyasa.

Îmi place enorm menţiunea între paranteze „Fred". Din păcate, rezultatul acestui pariu n-a fost consemnat. Mi-ar fi plăcut să ştiu dacă „Episcopul Fred" a prezidat peste ţara mea natală. Deşi n-a fost în stare să elucideze misterul, Google mi-a furnizat totuşi informaţia că episcop de Nyasa în secolul al XIX-lea a fost un anume Charles Alan Smythies – foarte probabil înrudit cu cele şapte generaţii de vicari din partea strămoşilor mei Smythies.

(11 martie 1927) Dl Yorke pune rămăşag cu dl Cox 2/6d că nu există nici un verset în Sfânta Evanghelie după Matei a cărui interpretare literară să justifice sau să recomande autocastrarea. Câştigat de dl Cox.

(octombrie 26 1970) Profesorul sir A Ayer pune rămăşag cu dl Christiansen că, dacă i se va lansa provocarea pe neanunţate, Capelanul n-o să fie în stare să repete nici măcar douăsprezece din cele treizeci şi nouă de articole ce se regăsesc în Cartea de rugăciuni a Bisericii Anglicane. Miza este o sticlă de bordo.

(24 nov. 1985) Capelanul pune rămăşag cu dr. Ridley pe o sticlă de bordo că dr. Bennett va purta un guler preoţesc la masa festivă ce se va ţine cu ocazia vizitei Episcopului de Londra. (Capelanul a câştigat.)

(4 august 1993) Dl Dawkins pune rămăşag cu dl Raine pe 1£ că Bertrand Russell a fost însurat cu lady Ottoline Morrell. Adjudecă m-lle Bruneau. (Dawkins a pierdut şi a plătit datoria 20 de ani mai târziu.)

Pariuri ca ultimul menţionat nu se mai pot face astăzi pentru că este prea la îndemână să cauţi astfel de date punctuale pe *smartphone*, fără să mai fie nevoie să-ţi mişti fundul din fotoliul din cancelarie. Chiar şi la acea dată nu prea mai era nevoie să stabileşti un adjudecător pentru o chestiune pur factuală.

Să ne întoarcem însă în 1970, când aveam 29 de ani şi abia mă întorsesem la Oxford. Murmurătorul Elliott pierise cu totul, măturat de noua generaţie, dar, mulţumită Legii lui Moore şi grantului de cercetare care mă ademenise cu un an în urmă să revin la Oxford, s-a ivit posibilitatea să am propriul „meu" computer, un PDP-8 care-l depăşea pe Elliott din toate punctele de vedere, mai puţin ca mărime şi preţ. Tot ca o consecinţă a Legii lui Moore (pe val în zilele acelea), era mult mai slab ca performanţă şi totuşi mai mare ca dimensiuni decât un laptop modern, ca să nu mai zic că avea şi un registru absurd ataşat de el, în care se presupunea că trebuie să te treci de fiecare dată când îl porneai (bineînţeles că eu nu am făcut-o). Era mândria şi bucuria mea, o resursă valoroasă – mai ales în combinaţie cu mine, singurul programator pentru toţi cei din Bevington Road nr. 13 (lucru care îmi cam mânca din timp). De-acum înainte, dependenţa mea de calculatoare putea să se dezlănţuie în voie, mai ales că nici nu mai eram obligat să-l utilizez cu ţârâita, noaptea, ca pe vremea ruşinoasei mele aventuri cu Elliott 803.

Înainte folosisem numai limbaje de compilare de nivel înalt – limbaje accesibile omului, pe care computerul le traducea în limbajul său maşină, binar. Însă acum, pentru a-l folosi pe PDP-8 ca instrument de cercetare, eram nevoit să-i stăpânesc limbajul-maşină de 12 biţi, misiune spre care m-am avântat fără să crâcnesc. Primul meu proiect în cod-maşină avea să fie „Orga Dawkins", un angrenaj menit să înregistreze comportamentul

animal – echivalent cu aparatul de „Achiziție a Datelor" al lui George Barlow, dar mult mai ieftin. Ideea era să fac o claviatură pe care observatorul s-o poată folosi pe teren, ale cărei clape, odată apăsate, să indice o acțiune efectuată de animal. Tastările aveau să fie contabilizate pe o bandă de înregistrare, care apoi transmitea automat computerului, cu exactitate, când anume s-a întâmplat fiecare acțiune a animalului.

Claviatura mea era literalmente o orgă electronică improvizată, fiecare clapă scoțând o notă diferită (care nu se auzea, dar era înregistrată pe bandă de magnetofon). Partea asta era ușor de realizat. În carcasă se găsea un oscilator simplu cu două tranzistoare, iar înălțimea notei oscilatorului era reglată de o rezistență. Fiecare clapă a orgii conecta un alt rezistor la oscilator, astfel că ieșea o altă notă. Observatorul avea să ia cu el orga pe teren și să urmărească comportamentul animalelor aidoma unui bibliotecar vigilent din sala de lectură, apăsând câte o clapă specifică fiecărui tipar de comportament. Banda înregistrată cu succesiunea de note avea să constituie astfel înregistrarea cronologică a comportamentului animalului observat. Teoretic, cineva cu o bună ureche muzicală care ar fi ascultat banda ar fi putut să-și dea seama ce clape s-au apăsat, dar asta nu-mi era de mare ajutor. Trebuia să-i aloc computerului rolul de persoană-cu-o-bună-ureche-muzicală. Se putea face electronic, cu mai mulți detectori de frecvență, dar ar fi fost prea costisitor. Putea softul să ofere așa ceva – o perfectă sensibilitate la înălțimea sunetului?

Am discutat problema cu gurul meu în materie de computere din acea perioadă, Roger Abbott, un inginer foarte isteț (și organist, culmea) angajat pe consistentul grant de cercetare al profesorului Pringle. Roger a venit cu o idee foarte inspirată. Fiecare notă muzicală are o lungime de undă specifică, care-i dă înălțimea. Computerele sunt – și erau, chiar și pe atunci – suficient de rapide pentru ca intervalul dintre crestele de undă dintr-o notă muzicală să poată fi măsurat. Roger m-a îndemnat să scriu

un program în cod-maşină pentru a cronometra intervalele dintre maximele undelor: cu alte cuvinte, să scriu o subrutină care să se comporte ca un cronometru de mare viteză şi să numere câte bucle de program recursive putea parcurge înainte să fie întreruptă de o nouă creastă de undă (şi care, după mediera pe nenumărate creste de undă, dădea înălţimea fiecărei note). Când o notă se încheia (adică atunci când se scurgea mai mult decât un timp critic de la ultimul maxim al undei), computerul trebuia să memoreze momentul de timp şi apoi să aştepte următoarea notă a orgii. Bucla de cronometrare a computerului, cu alte cuvinte, folosea nu numai la recunoşterea înălţimii unei note muzicale, dar şi, pe o scară de timp cu mult mai mare, la măsurarea timpului scurs între note.

Odată pusă în funcţiune această subrutină centrală, restul era doar o chestiune de lentă înaintare în procesul de scriere şi corijare a unui program care să fie uşor de utilizat. Ceea ce a durat destul de mult, dar avea să se încheie cu succes. Orga Dawkins era un produs viabil. Utilizatorul orgii începea fiecare sesiune prin înregistrarea gamei pe bandă – toate notele de pe claviatură, în ordinea crescătoare a înălţimii lor. Gama înregistrată urma să folosească la „calibrarea" softului – „să-l înveţe" pe computer repertoriul de note pe care care urma să le recunoască. După ce se termina gama de calibrare (prin apăsarea primei note pentru a doua oară), toate notele ce apăreau în continuare pe bandă desemnau evenimente de comportament. Avantajul acestui sistem de calibrare era că orga nu trebuia să fie acordată cu precizie. Orice set de note suficient de diferite unele de altele era bun, căci calculatorul învăţa repede ce note avea de ascultat.

Aşadar, atunci când veneai cu banda de pe teren şi o puneai în computer, acesta avea să ştie cu exactitate ce făcuse animalul şi când. Nucleul programului era bucla de cronometrare, dar ea fusese încorporată într-o cantitate substanţială de cod care să

perforeze pe o bandă de hârtie numele tuturor tiparelor de comportament şi momentele exacte când se petrecuseră.

Am publicat un articol despre Orga Dawkins* şi am pus gratuit softul la dispoziţia celor interesaţi. În anii ce au urmat, Orgile Dawkins aveau să fie folosite de numeroşi membri ai ABRG-ului de la Oxford şi de etologi din alte colţuri ale lumii, de pildă de cei de la University of British Columbia.

Dependenţa mea de programarea în cod-maşină avea să urmeze o spirală descendentă. Creasem chiar şi un limbaj de programare personal, BEVPAL, cu propriul lui manual de programare, un exerciţiu cam gratuit, ţinând cont de faptul că nimeni nu folosea acel limbaj în afară de mine şi, pentru o scurtă perioadă de timp, Mike Cullen. Douglas Adams făcea mişto fix de tipul de dependenţă de calculatoare de care sufeream eu. Ţinta satirelor lui era programatorul care avea o anumită problemă *X* de rezolvat. Ar putea să scrie în cinci minute un program ca s-o rezolve şi apoi să folosească soluţia. Numai că, în loc să facă asta, el preferă să piardă zile, săptămâni în şir, chinuindu-se să scrie un program mai general, care să poată fi folosit de oricine oricând şi care să rezolve toate problemele din *clasa* generală căreia îi aparţine *X*. Fascinaţia constă în generalitate şi în posibilitatea de a furniza un produs uşor de utilizat, plăcut din punct de vedere estetic, de care să poată beneficia o masă de utilizatori ipotetici şi foarte probabil inexistenţi – şi nu în găsirea efectivă a soluţiei pentru problema *X*. Alt simptom al acestei dependenţe tocilăreşti este că, de fiecare dată când rezolvi o problemă particulară şi reuşeşti să faci calculatorul să mai treacă de un hop, îţi vine să ieşi în stradă şi să înşfaci pe cineva ca să vină să vadă ce elegant ai procedat.

---

* R. Dawkins, „A cheap method of recording behavioural events for direct computer access" („O metodă ieftină de înregistrare a evenimentelor comportamentale pentru accesul direct pe computer"), *Behaviour*, 40 (1971), pp. 162–173. (*N.a.*)

Camaraderia productivă adăpostită de o clădire micuță ca cea din Bevington Road nr. 13 avea să cunoască sfârșitul tot cam pe atunci, grupul de cercetători asupra comportamentului animal mutându-și sediul în clădirea cea nouă a Zoologiei/Psihologiei, o oroare ca un cuirasat gigantic, din South Parks Road, cunoscută pe atunci sub numele neoficial de HMS[1] Pringle, după ambițiosul profesor de la colegiul Linacre care i-a convins pe cei din conducerea universității s-o construiască – asta după ce eșuase în tentativa de a-i linguși, doar-doar or construi un zgârie-nori subțirel ca un creion, care să domine distrugător turlele de vis ale lui Matthew Arnold[2]. Mă încearcă sentimente contradictorii când mă gândesc la rolul pe care l-am jucat în denumirea oficială ulterioară a HMS Pringle – „Clădirea Tinbergen" –, dat fiind că este hulită de toată lumea ca cea mai urâtă clădire din Oxford. A mai primit și un premiu de arhitectură din partea Societății Betonului – și asta spune tot.

Tot cam prin perioada aceea am publicat și un articol scurt în *Nature*[3]. Zilnic, sute de mii de celule din creierul nostru mor, lucru care mă tulbura îndeosebi chiar dacă aveam doar 29 de ani. Mintea-mi obsedată de Darwin încerca să-și găsească liniștea în ideea că, atâta timp cât moartea celulelor nu e aleatorie, un asemenea măcel poate fi de fapt constructiv, nu pur distructiv:

> Sculptorul transformă un bloc omogen de piatră într-o statuie complexă prin scădere, și nu prin adăugare de material. Un aparat

---

1. Abrevierea titlului *Her/His Majesty's Ship* – Nava Maiestății Sale. (*N.t.*)

2. În original: *dreaming spires*; sintagma este folosită de poetul Matthew Arnold (1822–1888) în poezia *Thyrsis* pentru a descrie Oxfordul, „orașul turlelor de vis", așa cum se vede de pe Boars Hill: *And that city with her dreaming spires, she needs not June for beauty's heightening*. (*N.t.*)

* R. Dawkins, „Selective neurone death as a possible memory mechanism" („Moartea selectivă a neuronilor ca posibil mecanism de memorare"), *Nature*, 229 (1971), pp. 118–119. (*N.a.*)

electronic de procesare a datelor este făcut de obicei conectând componentele în moduri complexe, şi apoi sporind conexiunile, pentru a-l face şi mai complex. Pe de altă parte, acesta s-ar putea construi şi pornind de la interconexiuni cât mai numeroase, chiar aleatorii, după care începem să-i sculptăm o organizare cu mai mult sens, tăind selectiv fire.

[...]

Teoria prezentată poate părea fantezistă la prima vedere. Dacă o analizăm mai atent însă, vom observa că lipsa ei de verosimilitate este în mare parte o consecinţă a postulatului extrem de improbabil pe care se bazează; şi anume că numărul celulelor din creier scade zilnic cu o viteză prodigioasă. Întrucât acest postulat, oricât de exagerat, este un fapt demonstrat, teoria de faţă nu propune în plus o idee foarte implauzibilă; ci mai degrabă reversul, din moment ce face ca acest proces să pară mai puţin irositor. Singura problemă care se pune este dacă neuronii mor aleatoriu sau selectiv, astfel încât să stocheze informaţie.

Articolul respectiv, singular şi ciudat, este poate interesant ca exemplu timpuriu al acelui tip de teorie care va face mai târziu furori sub numele – inventat peste un an, motiv evident pentru care nu l-am folosit la momentul respectiv – de „apoptoză".

Marian şi-a susţinut la scurt timp după aceea teza de doctorat şi am început să colaborăm la diverse proiecte de cercetare născute din multele discuţii – seminarele pe care ni le ţineam reciproc – din perioada petrecută la Berkeley. Plănuiserăm să facem un studiu care să exemplifice şi să clarifice unul dintre conceptele fundamentale ale şcolii etologice de studii asupra comportamentului animal, Tiparul Fix de Acţiune.

Lorenz, Tinbergen şi şcoala lor credeau că mare parte din comportamentul animal constă dintr-o secvenţă alcătuită din mici rutine ca de mecanism cu cheiţă – Tipare Fixe de Acţiune (TFA). Se considera că fiecare TFA este ca o piesă anatomică, adică un fel de parte a echipamentului corporal al animalului, cum ar fi, să zicem, clavicula sau rinichiul stâng. Diferenţa e

că rinichii sau claviculele sunt făcute din material solid, pe când TFA-ul are o dimensiune temporală: nu poți să-l iei dintr-un loc și să-l pui într-un sertar, trebuie să-l observi desfășurându-se în timp. Un exemplu cunoscut de TFA ar fi mișcarea de împingere cu botul pe care o face câinele atunci când îngroapă un os. Această mișcare e repetată identic chiar dacă osul se află pe covor sau nu există pământ în care să fie îngropat. Câinele chiar arată ca o (tare drăguță) jucărie cu cheiță, deși direcția exactă a mișcării este influențată de poziția osului.

Fiecare animal are un repertoriu propriu de TFA, ca acele păpuși pe care le porneşti trăgând de o sforicică și încep să spună o propoziție selectată aleatoriu dintr-un repertoriu finit. Odată pornită, indiferent de propoziția aleasă, păpușa o spune până la capăt, nu schimbă mesajul la jumătate. Alegerea propoziției pe care o va reproduce din cele douăsprezece disponibile este impredictibilă, dar, odată făcută, consecințele ei sunt urmate până la capăt, cu predictibilitate de ceasornic. Aceasta era doctrina TFA, cu care Marian și cu mine, ca etologi tinbergenieni, fuseserăm crescuți; dar reflecta ea cu adevărat realitatea? La această întrebare voiam să răspundem – sau, mai precis, aceasta era întrebarea pe care căutam s-o reformulăm în termeni care să permită să i se dea un răspuns.

În teorie, fluxul continuu al comportamentului animal se putea transcrie ca o succesiune de contracții musculare. Însă, dacă teoria TFA era corectă, predictibilitatea comportamentului ar fi făcut ca notarea fiecărei contracții musculare, dacă așa ceva ar fi fost posibil, să fie o enormă risipă de efort. În schimb, tot ce trebuia să facem era să notăm TFA, iar succesiunile de TFA aveau să fie – într-o interpretare extremă – descrierea completă a comportamentului acelui animal.

Numai că asta ar fi funcționat doar dacă TFA ar fi fost într-adevăr echivalente organelor sau oaselor – cu alte cuvinte, dacă ar fi fost adevărat că fiecare tipar apare ca un tot, nu întrerupt în timpul desfășurării sau amestecându-se cu alt tipar. Marian

şi cu mine încercam să găsim o cale de a estima gradul până la care această afirmaţie era adevărată. Tezele de doctorat ale amândurora avuseseră legătură – fiecare cu abordarea sa – cu luarea de decizii, aşa că era firesc pentru noi să traducem problema TFA în limbajul deciziilor. În termenii acestui limbaj, animalul ia o *decizie* pentru a iniţia un TFA; dar, odată iniţiat, TFA -ul îşi vede de treabă până se încheie, fără să mai fie nevoie de o altă decizie. În punctul final, fluxul comportamental al animalului intră într-o perioadă de incertitudine, în aşteptarea unei noi decizii pe care s-o iniţieze (şi s-o ducă până la capăt) un TFA.

În speranţa că va fi reprezentativ, am ales să studiem modul în care beau apă puii de găină.* Băutul la păsări (cu excepţia porumbeilor şi guguştiucilor, care sug) este o mişcare elegantă de

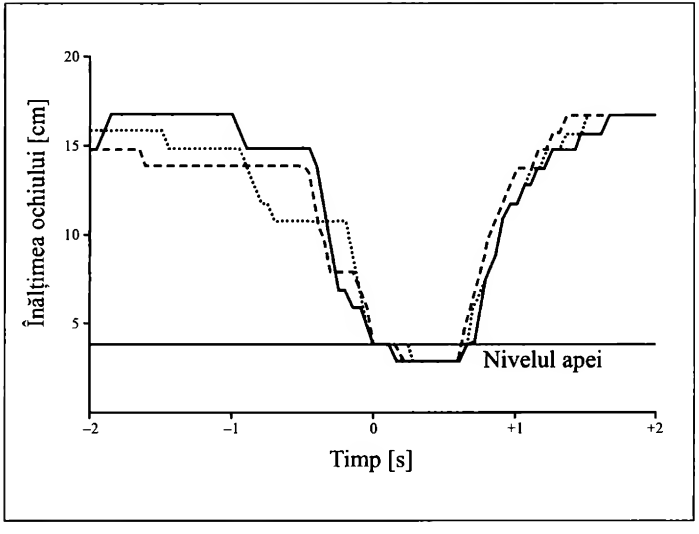

* R. şi M. Dawkins, „Decisions and the uncertainty of behaviour" („Decizii şi incertitudinea comportamentului"), *Behaviour*, 45 (1973), pp. 83–103. (*N.a.*)

glissando, care în mod cert lasă impresia că începe printr-o decizie discretă, dusă mereu până la capăt. Însă putem susține această impresie cu date concrete?

Am filmat păsările din profil bând apă, după care le-am analizat comportamentul cadru cu cadru, ca să vedem dacă putem măsura „structura deciziei". Am măsurat poziția capului păsării în cadre succesive de pe film și apoi am introdus coordonatele în calculator. Ideea era să măsurăm predictibilitatea cadrului următor cunoscând poziția capului din cadrele anterioare.

Diagrama de la pagina 218 este un grafic al înălțimii ochiului în funcție de timp, pentru trei acțiuni de băut ale aceluiași pui de găină, aliniate (punctul 0 de pe axa timpului) la momentul în care ciocul a atins apa. Se poate observa că din acel moment, ba chiar din clipa imediat anterioară, comportamentul este stereotip și predictibil, însă prima porțiune a cursei descendente este mai variabilă și supusă deciziei: decizia de a face o pauză sau chiar (cum se arată separat) de a abandona băutul.

Dar cum să facem să măsurăm predictibilitatea? Graficul de mai jos arată o cale. Reprezintă o singură acțiune de băut, în același fel ca mai înainte. Însă fiecărui punct din grafic indicând

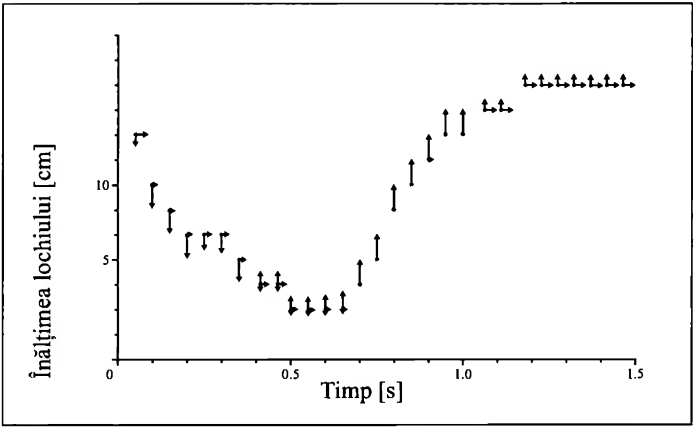

poziția ochiului i s-au atașat săgeți. Lungimea săgeților semnifică, pentru fiecare cadru din filmare, probabilitatea (mediată pe toate acțiunile de băut ale tuturor puilor de găină) ca înălțimea ochiului din cadrul următor să fie mai mică, mai mare sau aceeași.

Se poate observa că în cursa ascendentă, când pasărea lasă apa să-i curgă în gâtlej, există o probabilitate mare ca respectiva cursă ascendentă să-și continue curba grațioasă în sus. Se ia decizia de a efectua un TFA, fără să se ia decizii în cursul acestuia. Însă în timpul cursei descendente există mai multă impredictibilitate. În fiecare cadru din cursa descendentă, înălțimea ochiului din cadrul următor se află undeva între mai mică sau aceeași, ba chiar există probabilitatea de a fi mai mare – adică de a se abandona acțiunea de a bea.

Am putea folosi aceste săgeți pentru a calcula un indicator de incertitudine sau de „decizionalitate"? Indicatorul pe care l-am ales noi s-a bazat pe teoria informației concepută în anii 1940 de inventivul inginer american Claude Shannon. Conținutul informațional al unui mesaj se poate defini informal ca „valoare de surpriză". Valoarea de surpriză este un contrariu convenabil al predictibilității. Exemple clasice ar fi „Astăzi plouă în Anglia" (conținut informațional mic pentru că nu este surprinzător) *versus* „Plouă în deșertul Sahara" (conținut informațional mare pentru că este surprinzător). Din motive de comoditate matematică, Shannon a calculat indicatorul acesta de conținut informațional în *biți* (prescurtare pentru „unități binare") însumând logaritmii (în bază 2) a probabilităților anterioare pasibile de incertitudine înainte ca mesajul să fie recepționat. Conținutul informațional când dai cu banul este de un bit, pentru că incertitudinea anterioară este cap sau pajură – două alternative echiprobabile. Conținutul informațional al culorii unei cărți de joc este de doi biți (sunt patru alternative echiprobabile, iar logaritmul în bază 2 din 4 este 2, corespunzând numărului minim de întrebări de tipul „da/nu" necesare pentru a

afla de ce culoare este cartea). Cele mai multe exemple reale nu sunt chiar aşa de simple, posibilele rezultate nu sunt de regulă echiprobabile, dar principiul este acelaşi şi o versiune a aceleiaşi formule matematice funcţionează convenabil de bine. Tocmai această convenabilitate matematică ne va determina să folosim Indicatorul Informaţional al lui Shannon ca măsură a predictibilităţii ori incertitudinii.

Iată încă un grafic (jos) al înălţimii ochiului în funcţie de timp pentru o acţiune de băut. Liniile subţiri reprezintă intervalele de timp cu predictibilitate mică, sau probabilitate mare, de a interveni o decizie care să schimbe viitorul. Liniile groase reprezintă intervalele de timp cu predictibilitate mare (conţinut informaţional sub un prag arbitrar de 0,4 biţi), în timpul cărora o decizie se pune în practică şi nu este de aşteptat nici o altă decizie. Cursa ascendentă este predictibilă de la pornire, dar cea descendentă nu. Pauza dintre cele două acţiuni de băut este predictibilă din motivul deloc interesant că pauza este foarte posibil să continue în următorul cadru – e greu de prezis când va începe următorul băut.

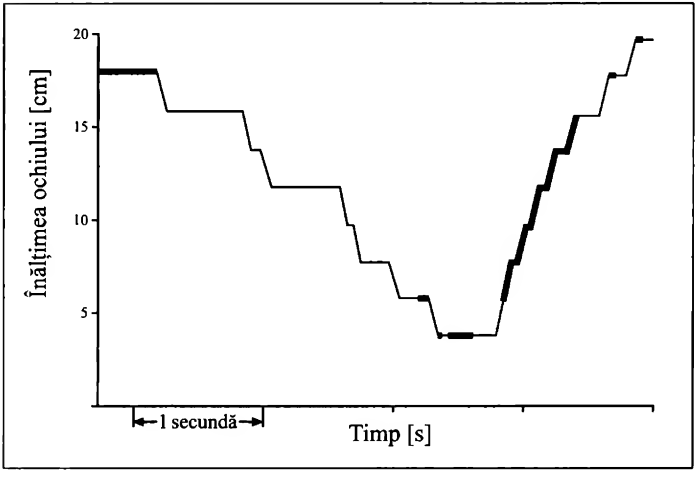

Ca de fiecare dată, țineți cont de faptul că nu comportamentul în sine, în cazul de față băutul, prezintă interes. Acțiunea de a bea a puilor de găină reprezintă comportamentul în genere, la fel ca ciugulitul din teza mea de doctorat. Ne interesa ideea de decizie și – în cazul băutului – dacă puteam identifica momente de decizie. Încercam să găsim o cale prin care să demonstrăm existența acelui Tipar de Acțiune Fix, în loc să-l postulăm pur și simplu, așa cum obișnuiau să facă etologii.

În proiectul nostru următor privind luarea deciziilor, care a fost un studiu asupra comportamentului de autoîngrijire al mușteloor, am adoptat o abordare diferită. Etologii se întreabă adesea dacă, atâta timp cât știi ce face un animal în clipa asta, poți anticipa ce va face în clipa următoare. Marian și cu mine voiam să aflăm dacă, uneori, se poate prezice *mai bine* ce va face într-un viitor mai îndepărtat decât ce va face într-un viitor imediat. Așa ceva ar putea fi adevărat dacă, de pildă, comportamentul ar fi organizat ca limbajul omenesc. Sunt situații în care începutul unei propoziții anticipează cum se va termina propoziția mai bine decât mjlocul acesteia – care poate conține oricâte atribute adjectivale ori subordonate relative, să zicem. „Fata a lovit mingea" este o propoziție al cărei început cere ceva de tipul finalului, indiferent dacă inserăm adjective, adverbe sau subordonate: „**Fata** roșcată, care locuiește alături, **a lovit** cu putere **mingea**."

Nu am găsit dovezi care să susțină o structură gramaticală de tip lingvistic în comportamentul de autoîngrijire al mușteloor (deși – vezi mai jos). Însă am dat peste un tipar interesant, în zigzag, al modului în care predictibilitatea se degradează în timp: cu alte cuvinte, viitorul imediat poate fi mai puțin predictibil decât viitorul (ceva mai) îndepărtat. Voi schița succint, fără să mă avânt în detalii, cercetarea noastră, deoarece lucrurile sunt puțin mai complicate.

Mușteloor nu sunt percepute îndeobște ca fiind frumoase, dar modul în care se curăță pe față și picioruțe este chiar drăgălaș.

Priviți o muscă când vi se așază data viitoare pe braț: foarte probabil îi veți observa comportamentul. E posibil să-și frece piciorușele din față unul de celălalt sau să-și șteargă cu ele ochii ei imenși. Se poate să-și frece piciorul lateral din mijloc de cel din spate de pe aceeași parte, ori să-și curețe abdomenul sau aripile cu picioarele din spate. Undeva în căpșorul ei sunt generate spontan decizii, și un număr important din aceste decizii sunt legate de ce parte a corpului să-și curețe în continuare. Ceea ce ne-a atras la acest comportament de autoîngrijire a fost faptul că alegerea comportamentului muștei nu prea avea cum să fie stimulată din afară. Am pornit de la ideea că stimulul exterior se rezuma la o nevoie omniprezentă de a fi curată – omniprezentă în sensul că, deși importantă, era improbabil ca această nevoie să stabilească cu exactitate când va fi aleasă o anumită acțiune de curățare. Aripile murdare împiedică zborul. Murdăria ar dăuna organelor cu rol gustativ extrem de sensibile de pe picioare, care le ajută pe muște să hotărască dacă e cazul să-și scoată limba și să mănânce. Așadar, curățarea este importantă. Dar se poate presupune că decizia privind care parte a corpului să fie curățată nu este generată de brusca apariție a unei noi particule de murdărie. Ci, bănuim noi, aceste decizii rapide, luate de la un moment la altul, sunt mai degrabă generate intern, de fluctuații nevăzute, adânci, în sistemul nervos.

Am identificat opt acțiuni distincte de curățare a corpului, care, am presupus, aveau să se dovedească a fi TFA dacă le-am fi analizat cadru cu cadru, ca în cazul băutului la puii de găină: FR (frecarea picioarelor din față), TG (frecarea limbii între picioarele din față), HD (ștergerea capului cu picioarele din față), FM (frecarea unui picior sau al celui din mijloc între cele două din față), BM (frecarea unui picior sau al celui din mijloc între cele două din spate), BF (frecarea picioarelor din spate), AB (ștergerea abdomenului cu picioarele din față), WG[1] (ștergerea

1. Am păstrat abrevierile originale, din engleză, și la fel în continuare. (*N.t.*)

aripilor cu picioarele din spate). Cu ajutorul Orgii Dawkins am înregistrat succesiunea acestor opt acțiuni de curățare, plus cea de MV (plecare) și NO (stat liniștit, fără a face nimic).

Graficul de mai jos arată probabilitatea, dat fiind că musca face acum HD, ca FR să fie acțiunea următoare („defazaj" = 1, probabilitate foarte mare), de peste două acțiuni (probabilitate foarte mică), de peste trei acțiuni (probabilitate mare), de peste patru acțiuni (probabilitate mică) etc. Se poate observa o tendință pronunțată de alternare, precum și o atenuare până la stingere (după cum era de așteptat) a predictibilității pe măsură ce avansăm în viitorul îndepărtat – defazajele sunt din ce în ce mai mari.

Graficul discutat se aplică în cazul particular al FR care urmează HD. Am înregistrat același tip de grafic pentru toate tranzițiile posibile, după care le-am reunit într-un tabel (cel de pe pagina următoare).

Se poate observa că multe tranziții urmează același tipar în zigzag, deși unele sunt perfect defazate între ele. Ultimul rând (UNC) arată incertitudinea aferentă predicțiilor despre viitor după fiecare comportament, calculată cu ajutorul Indicatorului

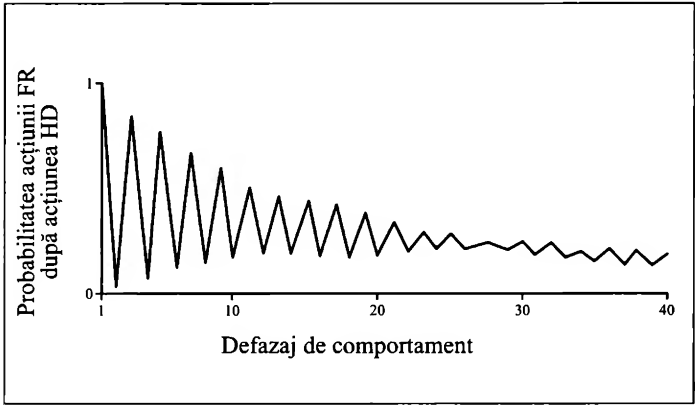

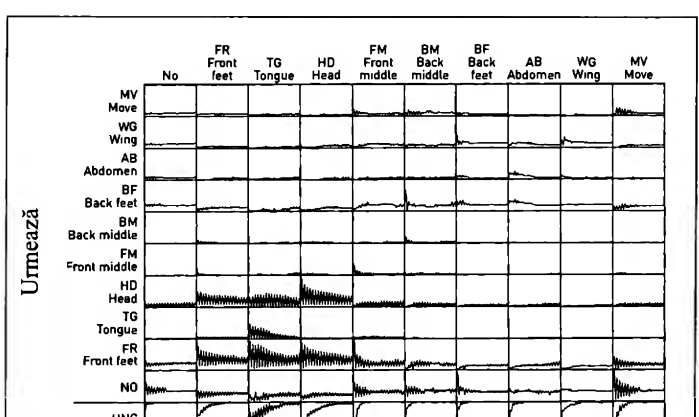

Informațional al lui Shannon la fel ca în cazul studiului asupra băutului la puii de găină.

Am încercat de asemenea să experimentăm folosirea urechii omeneşti pentru a identifica tipare în comportamentul animal. În acest scop, am folosit o redare prin Orga Dawkins a comportamentului de îngrijire la muşte, dar am eliminat intervalele reale dintre notele muzicale. I-am comandat computerului să reducă toate intervalele la un singur interval scurt standard, după care pur şi simplu am ascultat „muzica". Suna cam ca jazzul „modern" (opus celui „tradițional"). Sau ca „zumzăitorul" computer Elliott cu care cochetasem în tinerețea mea insomniacă – ar fi interesant să le comparăm. Credeam că urechea umană poate fi un aparat promițător de detectare a tiparelor de comportament animal, dar n-am dus metoda până la capăt; o pomenesc aici doar ca pe o curiozitate interesantă. Dacă în acele vremuri ar fi existat World Wide Web-ul, cu siguranță aş fi urcat pe net muzica muştelor care se curăță – şi astăzi ați fi putut să dansați în ritmul ei. Mă tem însă că acele melodii dipteriene s-au pierdut pe vecie, asemenea Acordului Pierdut.

N-aş putea spune că studiul nostru asupra muştelor sau celelalte studii referitoare la luarea de decizii care l-au precedat ne spun cu adevărat mare lucru despre cum funcţionează mintea animalelor. Le consider mai degrabă nişte explorări de metode: nu doar metode de cercetare a comportamentului animal, ci şi metode de *gândire*. Marian şi cu mine am făcut mult mai multă cercetare pe muşte, dar toate experimentele sunt deja publicate, aşa că nu voi mai scrie aici despre ele. Ele au contribuit însă la următorul meu mare proiect: o lucrare lungă şi teoretică despre „Organizarea ierarhică". Voi dezvolta subiectul în capitolul următor.

Între timp, Niko Tinbergen a primit, în 1973, Premiul Nobel pentru fiziologie sau medicină (împreună cu Konrad Lorenz, cofondatorul etologiei, şi Karl von Frisch, cel care a descoperit faimosul dans al albinelor). Un an mai târziu, în 1974, Niko atingea vârsta obligatorie de pensionare la Oxford, 67 de ani, şi universitatea a acceptat să-i desemneze un succesor, un conferenţiar la catedra de comportament animal[1]. Gradul de „Reader" se bucura de mare prestigiu la Oxford, dar astăzi, mă tem, a cam căzut în desuetudine din cauza tendinţei de aliniere la moda americană, unde titlul de „profesor" apare peste tot, cu oarecare largheţe – emblemă a celor cărora, cu cruzime, li se mai spune şi „profesori de duzină"[2]. Eu unul eram foarte mulţumit de postul meu, astfel că nu mi-am dorit să candidez pentru acel job.

Cei mai mulţi erau de părere că Mike Cullen ar fi succesorul firesc al lui Niko. Poate tocmai de aceea, ca să se delimiteze clar, majoritatea celor din comisia de evaluare au optat pentru David McFarland. După cum avea să scrie Hans Kruuk în biografia lui Tinbergen, „cu greu ai fi putut găsi pe cineva mai diferit de Niko". Deşi controversată din multe puncte de vedere, alegerea lui David a fost în multe privinţe inspirată, cel puţin dacă te gândeşti că o nouă numire este şansa unei noi abordări.

1. În original: *Reader in Animal Behaviour*. (*N.t.*)
2. În original: *Mickey Mouse professors*. (*N.t.*)

Știința pe care o practica era pronunțat teoretică, de fapt matematică. A adus în etologie intuiții de matematician și a strâns în jurul lui matematicieni cu experiență și ingineri care să se ocupe decalcule. Discuțiile din sala de mese au trecut de la pescărușii și ghidrinii de pe teren la sisteme de control al feedbackului și simulări pe computer.

Poate că, la scară redusă, era dovada felului în care biologia începea să se schimbe în general. Eram tânăr pe atunci și încă maleabil. Atitudinea mea era ceva de genul „dacă nu-i poți învinge, treci de partea lor". Așa că m-am apucat să învăț teoria sistemelor de control de la inginerii și matematicienii din jur. Și ce cale mai bună de a învăța există dacă nu prin practică? M-am dedat încă o dată pasiunii – sau poate viciului – de a programa calculatoare și am scris un program pentru un calculator digital (PDP-8-ul „meu") care-l făcea să se comporte ca un calculator analogic. În același scop mai inventasem un limbaj de programare, pe care-l botezasem „SysGen".

Spre deosebire de modul secvențial în care se execută propozițiile în limbajele de programare tradiționale, ca Fortran, comenzile din SysGen se executau „simultan" – nu *tocmai* simultan, desigur, pentru că un calculator face, în fond, totul secvențial; dar puteau fi scrise în orice ordine. Scopul meu, când am scris programul SysGen Interpreter a fost de a convinge computerul digital să se comporte *ca și cum* operațiile ar fi fost simultane: un computer analogic virtual. La fel ca la un computer analogic, rezultatele se afișau sub forma unui set de grafice pe un ecran de osciloscop.

Nu știu sigur cât de util a fost SysGen în practică, dar inventarea acestui limbaj și scrierea programului de interpretare m-au ajutat în mod cert să înțeleg nu doar teoria sistemelor de control, ci și calculul integral. Mi-am făcut o ideea mult mai clară asupra a ceea ce înseamnă a integra. Nu neglijasem nici recomandarea bunicului din partea mamei de a citi *Analiza matematică simplificată* scrisă de bătrânul lui mentor, Silvanus

Thompson (căruia, după cum îl citam şi într-un capitol anterior, îi plăcea să spună că „ce ştie să facă un prost va şti şi ălălalt"). Thompson îşi începe explicaţiile despre integrare cu o altă frază care mi-a rămas întipărită în minte: „Aşa că ar fi bine să nu mai pierdem timpul şi să începem să învăţăm cum să integrăm." Înţelesesem numai pe jumătate integrarea din lecţiile predate de Ernie Dow în liceu, iar datorită lui SysGen am avut parte de acea experienţă practică ce ajută înţelegerea.

Asemănătoare ca scop, dar mult mai simplă şi mai puţin consumatoare de timp a fost şi tentativa mea de a înţelege lingvistica chomskyană prin metoda punerii în practică. Am scris un program de calculator care să genereze propoziţii la întâmplare, propoziţii care, deşi poate semantic nu aveau mare noimă, erau cât se poate de corecte din punct de vedere gramatical. E o treabă uşoară – şi numai lucrul ăsta e instructiv în sine –, dat fiind că limbajul de programare permite procedurilor (subrutinelor) să se autoapeleze *recursiv*. Era valabil în cazul limbajului de programare pe care-l preferam la momentul respectiv, Algol-60, influenţat fiind de Roger Abbott, care reuşise să scrie un compilator Algol pentru PDP-8. Subrutinele Algol se pot autoapela, nu ca versiunea contemporană a limbajului IBM Fortran, vechiul cal de bătaie al programatorilor. Că veni vorba de Fortran, mi-am amintit o glumă simpatică spusă de Terry Winograd, pionier al inteligenţei artificiale. Prin anii 1970, am participat la o fascinantă conferinţă la Cambridge despre ultimele descoperiri în materie de inteligenţă artificială, conferinţă la care Winograd era vorbitorul-vedetă. La un moment dat a lăsat să-i scape o mostră de ironie usturătoare: „Acum, poate că sunteţi dintre ceia care zic: Păi dacă Fortranul a fost bun pentru *bunicul*, sigur e bun şi pentru mine."

Atâta timp cât limbajul de programare permite ca procedurile să se autoapeleze recursiv, scrierea de programe care să genereze o sintaxă corectă este remarcabil – şi elegant – de uşoară. Am scris un program care avea proceduri botezate GrupNo-

minal, GrupAdjectival, SubordonatăPrepoziţională, SubordonatăRelativă etc., toate capabile să apeleze orice altă procedură, inclusiv pe ele însele, şi programul mi-a generat fraze aleatorii precum aceasta:

(Adjectivul substantiv (al adjectivului substantiv (care adverbial adverbial verba (în substantivul (substantivului (care verba))))) adverbial verba)

Împărţiţi fraza cu atenţie (aşa cum am făcut-o eu aici cu ajutorul parantezelor, deşi computerul nu le genera, ci le lăsa să se înţeleagă) şi veţi vedea că este cât se poate de corectă din punct de vedere gramatical, deşi nu tocmai doldora de informaţie. Are sens din punct de vedere sintactic, nu şi semantic. Calculatorul îi putea injecta cu uşurinţă semantică (dacă nu sens) înlocuind „substantiv", „adjectiv" etc. cu diverse forme de substantive şi adjective. Se putea injecta astfel lexic din orice domeniu, fie el pornografie sau ornitologie. Sau chiar lexicul unei metaaiureli bombastice – cum avea să facă mai târziu Andrew Bulhak în comicăria numită „Generatorul de postmodernism" pe care-l citam în *A Devil's Chaplain* (*Capelanul diavolului*):

> Dacă examinăm teoria capitalistă, ajungem în faţa unei alegeri: fie să respingem materialismul neotextual, fie să conchidem că societatea are valoare obiectivă. Atâta timp cât desituaţionismul e valabil, avem de ales între discursul habermasian şi paradigma subtextuală a contextului. Se poate spune că subiectul este contextualizat într-un naţionalism textual care include adevărul ca realitate. Într-un fel, premisa paradigmei subtextuale a contextului afirmă că realitatea provine din inconştientul colectiv.

Aceste bălmăjeli generate aleatoriu au la fel de mult sens ca multe articole metaaiuristice din zona „teoriei literare", iar programul lui Bulhak e capabil să genereze literalmente o cantitate nelimitată de aşa ceva.

Alte două proiecte de programare datează tot din acea perioadă a vieţii mele, ambele, după cum s-a dovedit, folosindu-mi

mai degrabă la perfecționarea aptitudinilor viitoare în loc să ofere rezultate de folos practic imediat. Primul era un program care traducea dintr-un limbaj de programare în altul: mai exact, din BASIC în Algol-60. Funcționa bine pentru cele două limbaje și ar fi putut să meargă, cu mici ajustări, și pentru traducerea din orice limbaj de programare, bazat pe acel tip general de algoritmi, în altul. Cel de-al doilea proiect al meu din acea perioadă a fost STRIDUL-8: un program care făcea ca un computer PDP-8 să cânte precum un greier.

Interesul pentru greieri mi-l trezise neurologul David Bentley, prietenul meu de la Berkeley; iar fostul meu student Ted Burk (astăzi profesor în Nebraska), care avea aplecare spre entomologie, voia să-și facă lucrarea de doctorat pe tema greierilor. David a fost amabil și mi-a trimis niște ouă de greier australian de câmp *Teleogryllus oceanicus*. Au eclozat la Oxford și, la scurt timp, aveam o colonie înfloritoare de care se îngrijea Ted, hrănindu-i cu salată. În timp ce Ted își vedea de cercetarea lui asupra comportamentului greierilor, eu am conceput un proiect paralel, folosind un cântec de curtare generat de computer. Acel proiect de cercetare n-a mai apucat să fie finalizat, însă am reușit să termin de scris STRIDUL-8, care mergea binișor.

Instrumentul meu de testare era un balansoar făcut din lemn de plută, ca să fie cât mai ușor – așa cum trebuia pentru greieri. Era de fapt un simplu jgheab lung de plută închis cu plasă la ambele capete și pe deasupra, care se sprijinea pe un ax ajustabil plasat în mijloc. În jgheab se punea un greier și era lăsat să se plimbe de la un capăt la celălalt cât de mult voia. Când se apropia de un capăt, balansoarul se înclina, fapt înregistrat de un microcomutator care, încă mai important, inversa locul de unde se emitea sunetul. Căci la fiecare capăt al balansoarului se găsea câte un mic difuzor. Cântecul greierului era emis prin unul din cele două difuzoare, cel care se afla la capătul opus al balansoarului față de greier. Așadar, imaginați-vă că sunteți femela unui greier, aflată undeva spre capătul vestic al jgheabului. Cân-

tecul se aude din est. Vă place mult ce auziți, așa că porniți spre est. Numai că, atunci când aproape ați ajuns la capătul estic, greutatea corpului face ca balansoarul să se încline spre est, astfel că întrerupătorul va fi debraiat, informația fiind trimisă la computer, care va face ca din clipa aceasta cântecul să fie emis de difuzorul de la capătul vestic. Așa că vă veți întoarce spre vest și întregul proces se va repeta în sens invers. Cântecele preferate generau așadar un număr mare de inversări ale poziției balansoarului, contabilizate automat de calculator. Acum, dacă femela greierului credea că se duce după un mascul sfios care bate mereu în retragere, ori că e un mascul cu toane, care sare mereu peste capul ei în partea cealaltă, ori că n-avea nici cea mai mică idee despre ce se petrece – e imposibil de stabilit. Cântecele mai puțin preferate generau un număr mic de inversări ale poziției balansoarului. Iar dacă pentru un cântec exista o aversiune categorică, greierul rămânea la capătul opus al jgheabului, fără să producă debreierea comutatorului.

Acesta era aparatul cu care voiam să măsor cât de mult le plac greierilor anumite cântece. Lăsam să se audă timp de cinci minute cântecul *A* în regim de balansare alternativ, repetam cu cântecul *B* și tot așa pentru multe încercări, selectate aleatoriu, așa cum trebuie etc. Numărul balansărilor, marcate de comutator măsura cât de mult i-a plăcut greierului fiecare cântec. Cântecele generate de computer, spre deosebire de cele autentice, îmi dădeau posibilitatea să analizez în stil clasic tinbergenian, ce anume din cântecele speciei lor le plăcea greierilor. Computerul putea să emită cântecele diferit, în moduri sistematice. Planul inițial era să pornesc cu o simulare a cântecului autentic al speciei, după care să-l schimb – să tai niște bucățele, să amplific altele, să variez intervalele între cârâituri și tot așa. Mai târziu – era o speranță cam nebunească – preconizam că voi programa calculatorul să înceapă cu cântece aleatorii și să „învețe" – am putea spune la fel de bine „să evolueze" – să aleagă „mutațiile" pas cu pas, până ce ajungea progresiv la cântecul sintetic preferat. N-ar fi fost senzațional ca acest cântec preferat să se

dovedească a fi tocmai cântecul autentic al *Teleogryllus oceanicus*?! Şi pe urmă, dacă aş fi făcut acelaşi lucru cu *Teleogryllus commodus* şi computerul s-ar fi apropiat de cântecul acestuia, care e destul de diferit? Ce bucurie ar fi fost pe capul cercetătorului!

Când am programat calculatorul să cânte, am vrut să fie cât mai versatil cu putinţă. Versatilitatea este un punct forte al computerelor. Ca şi în cazul simulării unui computer analog, ca şi în cazul programului de traducere a limbajelor, dorinţa mea era de a programa cazul general. Aici avea să intervină STRIDUL-8: limbajul lui te lăsa să precizezi orice combinaţie de ritmuri şi intervale muzicale, prin urmare orice cântec emis de orice greier din lume. STRIDUL-8 avea un sistem intuitiv de notaţie bazat pe paranteze, care-i permitea utilizatorului să insereze repetări şi să înglobeze repetările în alte repetări, într-un stil care amintea de gramatica limbii naturale (vezi paginile 222 şi 229).

STRIDUL-8 funcţiona bine. Modul în care simula cântecele greierilor suna, în urechea omenească, aidoma celor emise de greierii adevăraţi, şi era uşor să programezi computerul să imite orice cântec al oricărei specii de greieri din lume. Şi totuşi, când i-am prezentat programul doctorului Henry Bennet-Clark, autoritate mondială în materie de acustică a sunetelor emise de insecte, recent sosit de la Edinburgh pe un post la Oxford, acesta s-a strâmbat şi a scos un „Îîîuu!" – STRIDUL-8 nu putea reda decât tiparul în timp al ritmurilor, fiecare ritm corespunzând unei atingeri a aripilor între ele. Nu încercasem să simulez deloc unda exactă produsă de fiecare atingere a aripilor – asta era obiecţia adusă de Henry. Avea dreptate. STRIDUL-8, în forma aceea, nu avea cum să redea just cântecul greierilor europeni de copac, despre al căror cântec Henry scrisese la un moment dat că, dacă lumina lunii ar putea fi audibilă, aşa ar suna. Pe moment descurajat, am lăsat deoparte proiectul legat de cântecul greierilor, ocupându-mă de alte sarcini presante, în mod deo-

sebit o provocatoare invitație la Cambridge. Și, din păcate, nu m-am mai întors niciodată la el: zilele mele de greiereală se isprăviseră! Am regretat-o adeseori. Cred că majoritatea oamenilor de știință au conturi neîncheiate care le lasă un gust amar, proiecte începute, niciodată finalizate. Dacă am mai avut vreo intenție, fie și vagă, să mă întorc la greieri, ea avea să fie înăbușită de Legea lui Moore: computerele se schimbă cu asemenea viteză, încât, dacă lași un proiect neterminat o perioadă așa de lungă cum am făcut eu, vei descoperi că toate computerele din prezent sunt modele mai noi, mai sexy, și nu mai știu cum să-ți ruleze programele vechi. Ca să găsesc un computer pe care să pot rula astăzi STRIDUL-8 ar trebui să merg într-un muzeu.

O gramatică a comportamentului

Grupul nostru de la Oxford dedicat Cercetării Comportamentului Animal, condus de Tinbergen, întreținea de mult timp relații cordiale cu secția omologă de la Cambridge, care își avea sediul în satul vecin Madingley. „Madingley" fusese înființată în 1959 la inițiativa lui W.H. Thorpe – un distins savant a cărui personalitate ușor ascetică, aproape bisericească, este poate cel mai bine rezumată de glumița lui Mike Cullen cum că, , dacă Thorpe ar fi avut nevoie de un sistem de notație pentru înregistrarea cântecului vreunei păsări, l-ar fi transcris pentru *orgă*. Madingley avea să-și serbeze cei 25 de ani de existență în 1975 printr-o conferință la Cambridge organizată de Patrick Bateson și Robert Hinde, figurile centrale ale grupului de la Madingley după pensionarea lui Thorpe, ambii ajungând mai apoi directori de colegiu la Cambridge. Mulți dintre vorbitorii de la conferința Madingley erau membri mai vechi sau actuali ai acelui grup, însă au fost și câțiva invitați din afară, David McFarland și cu mine având onoarea de a reprezenta contingentul de la Oxford.

Astăzi, în rarele dăți când mai accept să vorbesc la conferințe de genul acesta, recunosc că de regulă scot de la naftalină un discurs mai vechi pe care-l aduc la zi. În 1974, mult mai tânăr și mai în putere, mi-am asumat riscul de-a mă avânta să scriu ceva în totalitate nou pentru acea conferință aniversară și cartea pe care aveau s-o publice în urma evenimentului. Tema aleasă,

„organizarea ierarhică", făcuse carieră în istoria etologiei. Era tema centrală a unuia dintre cele mai îndrăznețe – și mai criticate – capitole din *magnum opus*-ul lui Tinbergen, *Studiu asupra instinctului*, capitolul intitulat „O încercare de sinteză". Eu aveam să abordez tema aceasta dintr-o perspectivă diferită – sau, mai bine zis, să am mai multe abordări diferite –, încercând, la rândul meu, o sinteză.

Esența organizării ierarhice era, conform interpretării mele, ideea de „incluziune succesivă". Mi-e mai ușor să explic acest lucru prin contrast cu ceea ce *nu* este, și voi face trimiteri la discuția despre gramatică începută în capitolul anterior. Ați putea încerca să vă gândiți la înșiruirea de evenimente – înșiruirea de lucruri pe care le face un animal, să zicem – ca la un lanț Markov. Ce mai e și asta? N-am să încerc o definiție ca la carte, matematică, de tipul celei oferite de matematicianul rus Andrei Markov. O definiție mai puțin formală, simplificată, ar fi aceasta: un lanț Markov al comportamentului animal este o înșiruire în care ceea ce face animalul acum este determinat de ceea ce a făcut mai înainte cu un anumit număr de pași, dar nu mai mult. Într-un lanț Markov de gradul I, ceea ce va urma animalul să facă se poate prezice statistic din acțiunea imediat precedentă, și nu din alta mai îndepărtată în timp. Dacă cercetăm penultima acțiune (și antepenultima ș.a.m.d.), nu ne sporim capacitatea de predicție. Într-un lanț Markov de gradul II, capacitatea de predicție prin cercetarea ultimelor două acțiuni sporește, dar nu obținem nimic în plus prin cercetarea celor de mai devreme. Și așa mai departe.

Comportamentul organizat ierarhic este însă foarte diferit. Analiza cu lanțuri Markov de orice grad nu are cum să se aplice. Predictibilitatea comportamentului nu descrește lin pe măsură ce te uiți în viitor, ci crește și descrește în salturi într-un mod foarte interesant – cam ca la autoîngrijirea mușchilor, dar și mai interesant. Într-un caz ideal, comportamentul ar fi organizat în

bucăți, în porții discrete. Și în bucăți cuprinse în alte bucăți. Și în bucăți în alte bucăți în alte bucăți. Asta vreau să spun prin „incluziune succesivă". Cel mai clar model de incluziune succesivă este sintaxa, gramatica limbii omenești. Amintiți-vă programul pe care l-am scris ca să genereze enunțuri gramaticale și exemplul de enunț citat:

> **Adjectivul substantiv** al adjectivului substantiv care adverbial adverbial verba în substantivul substantivului care verba **adverbial verba.**

Miezul enunțului este scris cu aldine. Citiți-l și veți vedea că este corect din punct de vedere gramatical, chiar dacă dăm la o parte atributivele relative sau circumstanțialele din mijloc. Incluziunea se poate construi prin acumulare în felul de mai jos. Cu adevărat important este faptul că acumularea apare *în interiorul* enunțului-miez sau în interiorul unei părți de propoziție deja incluse. Citiți părțile scrise cu aldine din variantele următoare:

> **Adjectivul substantiv** al adjectivului substantiv care adverbial adverbial verba în substantivul substantivului care verba **adverbial verba.**
>
> **Adjectivul substantiv al adjectivului substantiv** care adverbial adverbial verba în substantivul substantivului care verba **adverbial verba.**
>
> **Adjectivul substantiv al adjectivului substantiv care adverbial adverbial verba** în substantivul substantivului care verba **adverbial verba.**
>
> **Adjectivul substantiv al adjectivului substantiv care adverbial adverbial verba în substantiv**ul substantivului care verba **adverbial verba.**
>
> **Adjectivul substantiv al adjectivului substantiv care adverbial adverbial verba în substantivul substantivului care verba adverbial verba.**

În fiecare variantă a secvenței de mai sus puteți citi separat părțile scrise cu aldine: veți vedea că, de fiecare dată, sunt corecte din punct de vedere gramatical. Puteți șterge liniștiți părțile neîngroșate, incluse, ceea ce poate să schimbe sensul enunțului, dar, din punct de vedere gramatical, enunțul rezultat rămâne corect.

Dacă, din contră, ați construi enunțul acumulând progresiv bucăți de la stânga la dreapta, nimic din înșiruire n-ar fi corect din punct de vedere gramatical până nu se ajunge la finalul întregului enunț.

Adjectivul substantiv [nu este o propoziție]

Adjectivul substantiv al adjectivului substantiv [nu este o propoziție]

Adjectivul substantiv al adjectivului substantiv care adverbial adverbial verba [nu este o propoziție]

Adjectivul substantiv al adjectivului substantiv care adverbial adverbial verba în substantiv [nu este o propoziție]

Adjectivul substantiv al adjectivului substantiv care adverbial adverbial verba în substantivul substantivului care verba adverbial verba. [abia acum avem o propoziție completă]

Doar în ultimul exemplu fraza noastră se încheie și e corectă din punct de vedere gramatical. Ceea ce voiam eu să aflu era dacă comportamentul animal este organizat sub formă de lanț Markov sau după modelul incluziunii succesive, poate ca sintaxa ori poate ca alt tip de înglobare ierarhică. Se poate observa că mlădițele acestei idei existau și în cercetarea pe care o întreprinsesem împreună cu Marian asupra băutului la puii de găină și, mai ales, asupra autoîngrijirii mușchilor. În lucrarea pe care voiam s-o prezint la Madingley îmi propuneam o perspectivă ceva mai generală asupra organizării ierarhice, atât din punct de vedere teoretic, cât și prin analiza unor studii concrete de comportament animal.

După ce am definit mai multe feluri de ierarhie printr-o comodă notație preluată din logica matematică, am reflectat asupra posibilelor avantaje evoluționiste ale organizării ierarhice. Ca să ilustrez ceea ce denumisem „avantajul ratei evoluționiste" am împrumutat de la laureatul Premiului Nobel pentru economie Herbert Simon parabola cu cei doi ceasornicari pe nume Tempus și Hora. Ceasurile fabricate de cei doi sunt la fel de bune, numai că lui Tempus îi ia mult, mult mai mult timp să termine un ceas. Ambele tipuri de ceasuri au câte 1000 de componente. Hora, ceasornicarul mai eficient, lucrează în mod ierarhic, modular. El își așază componentele în 100 de subansamble a câte zece componente. La rândul lor, acestea sunt asamblate în zece unități mai mari, pe care în cele din urmă le combină pentru a finaliza ceasul. Tempus, pe de altă parte, încearcă să lucreze cu toate cele 1000 de piese deodată, într-o singură și amplă operațiune de asamblare. Dacă îi scapă vreo componentă sau dacă sună telefonul și-l întrerupe, tot angrenajul se năruie și trebuie s-o ia de la capăt. Foarte rar apucă să termine un ceas, în timp ce Hora, cu tehnica lui ierarhică, modulară, le scoate ca pe bandă rulantă. Principiul le este cunoscut tuturor programatorilor de calculatoare și în mod cert se aplică în evoluție și în alcătuirea sistemelor biologice.

Mai era un avantaj al organizării ierarhice pe care-l proslăveam: „avantajul administrației locale". Atunci când încerci să conduci un imperiu de la Londra sau, ca în vremurile de demult, de la Roma, n-ai cum să microadministrezi ceea ce se petrece în părțile îndepărtate ale imperiului, întrucât canalele de comunicare – în ambele direcții – sunt prea lente. Așa că mai bine numești guvernatori locali, le dai directivele politice în linii mari și îi lași pe ei să ia deciziile de zi cu zi. Același lucru se aplică neîndoielnic și în cazul unui vehicul robotic trimis pe Marte. Durează câteva minute până când semnalele radio străbat distanța. Dacă vehiculul întâmpină dificultăți la fața locului, să spunem că dă peste un bolovan, el va trimite

informația către Pământ, și aceasta va ajunge după patru minute. „Fă stânga ca să ocolești bolovanul", va fi răspunsul urgent trimis de pe Pământ, numai că acesta va avea nevoie de alte patru minute ca să ajungă pe Marte. În tot acest timp, bietul vehicul s-a împlântat de mult în bolovan. Soluția evidentă e să se delege controlul local unui computer aflat la bordul vehiculului, căruia să i se dea numai niște directive generale, ca de exemplu: „Explorează craterul de la nord-vest, având grijă să ocolești bolovanii dacă îți apar în cale." După același principiu, dacă există mai multe vehicule care explorează zone diferite de pe Marte, atunci e rezonabil ca Pământul să trimită directive generale unui singur computer principal aflat pe Marte, care apoi va trimite instrucțiuni mai detaliate, coordonând activitățile tuturor vehiculelor subordonate, fiecare dintre ele având la bord propriul său computer încorporat pentru a lua decizii locale de mai mare finețe. Armatele și corporațiile de afaceri folosesc același tip de conducere bazată pe lanțuri ierarhice și, încă o dată, la fel fac și sistemele biologice.

În această direcție, un exemplu cât se poate de încântător e oferit de dinozaurii uriași, a căror măduvă a spinării deosebit de lungă impunea o distanță incomodă între creierul aflat în cap și locul de execuție a celor mai multe acțiuni – giganticele membre inferioare. Selecția naturală avea să rezolve problema cu un al doilea „creier" (ganglion mărit) în pelvis:

Priviți la măritul dinozaur,
Al preistoriei celebru tezaur
Nu numai ca forță și mărime,
Ci și ca a intelectului lungime.
Din aceste rămășițe puteți observa
Că animalul două feluri de creier avea –
Unul sus, în țeastă (cum e și normal),
Altul la baza șirei, la final.
Gândea, carevasăzică, atât „a priori",
Cât și, ce să vezi!, „a posteriori".
Nici o grijă nu părea să-l roadă,

Nu exista problemă fără cap şi coadă.
Era tare-nţelept, de bună seamă,
Gândurile-i străbăteau întreaga coloană.
Dacă unul din creiere se simţea ostenit,
Îi pasa din idei celui mai odihnit.
Când minţii dintâi îi scăpa ceva
A doua, salvatoare, pe loc se prindea
Şi nu era greşeală care să-l răpună –
Îndată îi venea mintea de pe urmă.
Gândea de două ori pân-să deschidă gura,
Judeca perfect, ce mai tura-vura.
Putea, prin urmare, fără greutate
Să-ntoarcă problema pe fiecare parte.
O, priviţi acest animal adamantin
Pierit de zece milioane de ani pe puţin.

Bert Leston Taylor (1866–1921)

„Gândea, carevasăzică, atât «a priori», / Cât şi, ce să vezi!, «a posteriori»" – mi-ar fi plăcut să scriu eu versurile astea. Cu greu cred că se mai poate găsi o altă poezioară la fel de înţesată de glumiţe deştepte, prezente în aproape fiecare vers.

După ce am stabilit, aşadar, avantajele organizării ierarhice în general, am încercat să văd dacă găsesc dovezi că ea există şi în anumite cazuri de comportament animal. Am început cu reanalizarea datelor strânse de Marian şi de mine în experimentele pe muşte, după care am trecut la alte date, culese din literatura dedicată comportamentului animal, pe care am consultat-o la bibliotecă. Printre altele, am inclus un studiu amplu privind comportamentul peştilor domnişoară, altul despre comportamentul de curăţare a feţei la şoareci şi altul despre comportamentul de curtare al peştilor guppy.

Doream să dezvolt tehnici matematice pentru identificarea înglobării ierarhice, în încercarea de a fi cât mai obiectiv, necontaminat de propriile-mi preconcepţii. Iată numai una dintre metodele la care m-am gândit. I-am dat numele de Analiză a Clusterilor Interşanjabili. Începeam prin a contabiliza

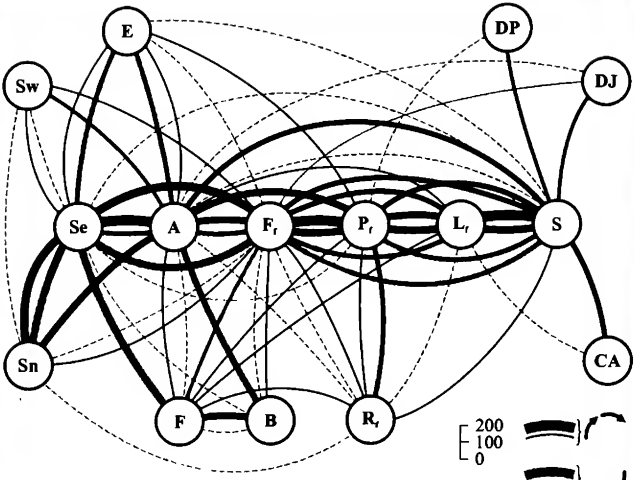
E
DP
Sw
DJ
Se
A
F_f
P_f
L_f
S
Sn
CA
F
B
R_f
200
100
0

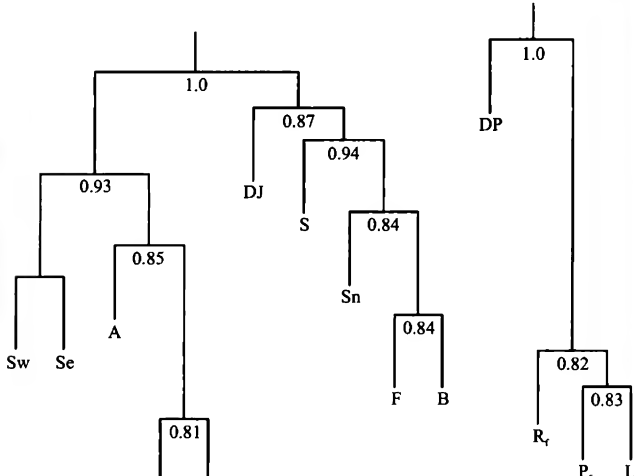
1.0
0.87
0.94
0.93
DJ
S
0.84
0.85
Sn
A
0.84
Sw
Se
F
B
0.81
E
F_f
1.0
DP
0.82
0.83
R_f
P_f
L_f

frecvențele tranzițiilor între tiparele comportamentale, după care analizam datele într-un anumit mod ierarhic. Am introdus în calculator un tabel care indica de câte ori fiecare tipar comportamental din repertoriul animalului era urmat de un altul. Computerul examina apoi sistematic datele, căutând perechi de tipare comportamentale care să fie *interşanjabile*. „Interşanjabile" însemna să le poți pune unul în locul celuilalt, tiparul general al frecvenței tranzițiilor rămânând același (sau aproximativ același, în funcție de anumite criterii definite anterior). Odată identificată o astfel de pereche interşanjabilă, ambii membri ai perechii primeau un nume comun, iar tabelul cu tranziții se micşora, pentru că acum avea cu un rând şi cu o coloană mai puțin. După care tabelul micşorat se reintroducea în programul de analiză a clusterilor şi tot procesul se relua de câte ori era nevoie, până ce epuiza întreaga listă de tipare comportamentale. De fiecare dată când o pereche de tipare comportamentale era înghițită de un cluster, sau de fiecare dată când un cluster deja înghițit de un cluster era înghițit de un cluster mai mare, programul urca un nod în arborele ierarhic. Pe pagina precedentă, de pildă, vedem arborele interşanjabilității pentru tiparele comportamentale ale peştilor guppy; am folosit datele unui grup de cercetători olandezi condus de profesorul G.P. Baerends (care, în paranteză fie spus, a fost primul student absolvent al lui Niko Tinbergen şi care avea să devină unul dintre etologii de frunte ai Europei).

Diagrama de sus (vezi pagina precedentă) arată frecvențele tranzițiilor din tiparele comportamentale ale peştilor guppy conform măsurătorilor făcute de cercetătorii olandezi. Fiecare cerc poartă numele de cod al unui tipar comportamental, în timp ce grosimea liniilor arată frecvența cu care se trece de la unul la altul (liniile negre înseamnă mişcare de la stânga la dreapta, cele gri de la dreapta la stânga). Diagrama de jos prezintă rezultatele generate de programul meu de Analiză a Clusterilor Interşanjabili după ce am introdus aceleași date. Numerele

reprezintă indicele numeric de interşanjabilitate pe care l-am comparat cu criteriul ce stabilea reunirea a două entităţi (în fapt, un coeficient de corelaţie a gradului, pentru cei interesaţi). Am obţinut arbori ierarhici asemănători pentru peştii-domnişoară, şoareci, muştele mele şi ale lui Marian etc.

Un alt tip de abordare a ierarhizării pe care l-am folosit în teza prezentată la Madingley este ierarhia *ţelurilor*. Un ţel nu înseamnă neapărat ceva impus conştient în mintea animalului (deşi poate fi şi aşa ceva). Mă refeream pur şi simplu la o condiţie care să-i aducă o finalitate comportamentului. De pildă, secvenţele complicate din comportamentul de prindere a prăzii specific unui ghepard îşi găsesc finalitatea la „întrunirea ţelului" de ucidere cu succes. Însă ţelurile se pot îngloba ierarhic unele în celelalte, ceea ce este un aspect profitabil de abordare a lor. Am făcut diferenţa între „reguli de execuţie" şi „reguli de oprire". O regulă de execuţie îi spune animalului (sau computerului, dacă vorbim de o simulare pe computer) ce anume să facă şi când s-o facă, incluzând multe instrucţiuni condiţionale (DACĂ... ATUNCI... ALTFEL etc.). O regulă de oprire îi spune animalului (sau simulării): „Comportă-te arbitrar (sau încearcă mai multe posibilităţi) şi nu te opri până ce nu se întruneşte următorul ţel" – să zicem, un stomac plin.

Un program numai cu reguli de execuţie pentru o sarcină complicată cum este vânătoarea ghepardului ar fi imposibil de elaborat. E mult mai uşor să foloseşti reguli de oprire. Dar nu o singură regulă „mare" de oprire – comportă-te arbitrar până ce se întruneşte ţelul de stomac plin. Un ghepard care se ghidează după regula asta o să moară de bătrâneţe, dar de o masă îndestulătoare n-o să aibă parte! În schimb, modalitatea inteligentă prin care selecţia naturală programează comportamentul este prin condiţii de oprire înglobate ierarhic. Ţelul general (continuă până ce stomacul e plin) „va face apel" la nişte ţeluri secundare, de tipul „mergi până ce vezi o gazelă". Întrunirea ţelului „gazelă văzută" va încheia respectiva regulă de oprire

şi va porni alta: „lasă-te în jos şi apropie-te uşor de gazelă". Aceasta se va încheia odată cu întrunirea ţelului „gazela e acum la o distanţă foarte mică". Şi tot aşa. Fiecare dintre aceste reguli secundare de oprire „va face apel" la reguli de oprire interne, fiecare cu propriul ei ţel de întrunit. La un nivel mult mai mic, chiar şi contracţiile individuale ale muşchilor se supun frecvent modelului pe care inginerii îl numesc „servocomandă". Sistemul nervos desemnează un ţel pe care să-l întrunească muşchiul, acesta din urmă contractându-se până ce se atinge ţelul respectiv („condiţia de oprire").

Mai devreme însă am vorbit despre ideea de înglobare ierarhizată folosind analogia cu gramatica limbii. În lucrarea de la Madingley mă întorceam în final la acest fascinant subiect şi mă întrebam dacă există vreo dovadă că comportamentul animal are ceva echivalent structurii gramaticale. Dacă ar avea, ar fi extrem de interesant, căci asta ne-ar putea da câteva idei despre antecedentele evoluţioniste ale limbajului omenesc. Dacă o limbă naturală, cu o sintaxă ierarhică adevărată, a evoluat în cele din urmă la oameni, să îndrăznim oare să speculăm că a fost posibil să se construiască pe fundaţia gata făcută a unor structuri neurale preexistente, puse în locul lor din alte motive, fără nici o legătură cu limba, acum mult timp?

Primul care a încercat să răspundă la această întrebare a fost colegul meu de la Oxford lingviatul John Marshall. El s-a folosit de comportamentul porumbeilor masculi din timpul curtării, preluând datele din mai multe publicaţii de etologie. În vocabularul porumbeilor existau şapte „cuvinte" de tipul Apleacă-te (în faţa femelei), Copulează etc. Folosindu-şi cunoştinţele de lingvistică, Marshall a postulat o „gramatică cu structură frazală", la fel cum făcuse şi Chomsky înaintea lui cu limbajul uman. Pentru teza prezentată la Madingley am tradus gramatica lui Marshall într-un (astăzi în mare măsură depăşit) limbaj de programare pe care-l preferam la momentul respectiv, Algol-60. Cititorii care se pricep la programarea

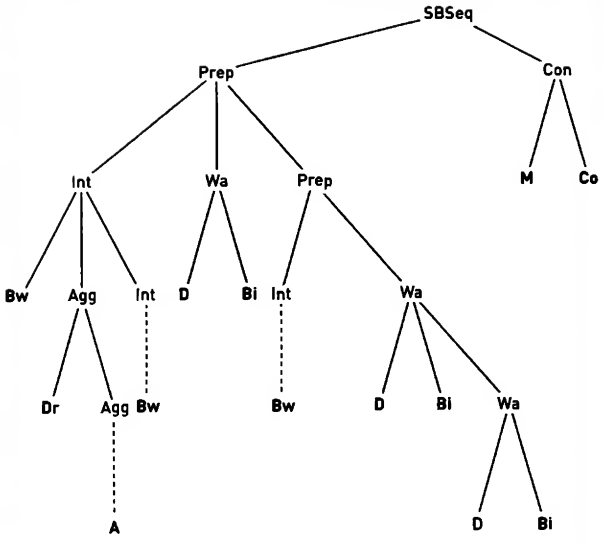


```
begin comment Marshall's pigeon grammar;
procedure SBSeq; begin Prep; Con end;
procedure Prep; begin Int; Wa; if p then Prep end;
procedure Int; begin "BW"; if p then Agg; if p then Int end;
procedure Agg; begin if p then "DR"; if p then "A"; if p then Agg
                     end;
procedure Wa; begin "D"; "BI"; if p then Wa end;
procedure Con; begin "M"; "CO" end;
Boolean procedure p;
          begin comment true or false at random. Probability manipulated.
          end;
start: SBSeq; goto start
end of pigeon grammar;
```

Sample results of running the programme:
BW DR D M CO
BW A D BI BW DR D BW A D BW A D BI M CO
BW A D BI M CO
BW DR D BW DR D BI BW DR D BI BW A D BW A D M CO

calculatoarelor ştiu că, încă o dată, programul este într-o mare măsură recursiv – procedurile se autoapelează, ceea ce e însăşi esenţa înglobării ierarhice, după cum am explicat deja. În programul meu, „p" se înlocuia cu „Dacă se întruneşte o anumită condiţie de probabilitate, de pildă 0,3..."

În partea de sus a diagramei de pe pagina anterioară se poate observa „gramatica cu structură frazală" postulată de Marshall pentru comportamentul de curtare al porumbeilor. La mijloc se află traducerea mea în Algol-60. Iar în partea de jos sunt mai multe secvenţe de „comportament" generate de programul meu.

Din nefericire, analiza lui Marshall nu ne permite cu adevărat să tragem vreo concluzie certă asupra porumbeilor. Cum putem fi siguri că gramatica propusă de el este „corectă"? În cazul sintaxei oamenilor, orice vorbitor nativ al respectivei limbi ne poate spune pe loc dacă este corectă sau nu. Marshall nu a beneficiat de un asemenea mecanism de verificare. Ca şi în restul cercetării întreprinse în perioada respectivă, ţelul meu n-a fost neapărat să găsesc ceva permanent adevărat despre anumite animale, ci să găsesc modalităţi noi şi interesante prin care comportamentul animal ar putea fi studiat în viitor.

Lucrarea prezentată la Madingley* a fost un fel de încheiere pentru mine, climaxul primei părţi a carierei mele ştiinţifice, începute pe când aveam puţin peste 20 de ani şi încheiate înainte de 35 de ani. De-acum încolo, aveam s-o pornesc într-o cu totul altă direcţie, fără să mă mai întorc vreodată pe acele păşuni matematice ale tinereţii. Această direcţie nouă, urmând să-mi definească întreaga carieră şi aproximativ jumătate din viaţă, a fost inaugurată de publicarea primei mele cărţi, *Gena egoistă*.

---

* R. Dawkins, „Hierarchical organization: a candidate principle for ethology" („Organizarea ierarhică: un principiu-reprezentativ pentru etologie"), în P.P.G. Bateson şi R.A. Hinde, eds., *Growing Points in Ethology* (Cambridge University Press, Cambridge, 1976), pp. 7–54. (*N.a.*)

Gena nemuritoare

În 1973, în urma grevelor organizate de Sindicatul Național al Minerilor, s-a declanșat o criză din cauza căreia partidul conservator, aflat la guvernare și condus de Edward Heath, avea să impună așa-zisa „săptămână de trei zile" în Marea Britanie. Pentru a se economisi rezervele energetice, consumul de curent electric în scopuri neesențiale a fost raționalizat. Trebuia să ne limităm la trei zile lucrătoare pe săptămână, în care curentul era frecvent întrerupt. Lucrarea mea de cercetare asupra greierilor depindea de accesul la curent electric, dar scrierea ei, nu – pe atunci foloseam o mașină de scris portabilă, care imprima cuvinte pe suprafețe cât se poate de bizare: niște coli dintr-o chestie plată și albă numită hârtie. Am luat hotărârea de a-mi întrerupe temporar cercetarea asupra greierilor și de a începe lucrul la prima mea carte. Așa s-a născut *Gena egoistă*.

La acea vreme, egoismul, altruismul și în general ideea de „contract social" erau de mare actualitate. Aceia dintre noi cu înclinații politice de stânga încercam să găsim un punct de echilibru între înțelegerea pe care o aveam pentru mineri, pe de-o parte, și, pe de altă parte, ostilitatea față de tacticile lor, brutale în ochii multora, prin care practic șantajau întreaga societate. A contribuit în vreun fel teoria evoluționistă la această dilemă serioasă? O armată de cărți de popularizare a științei și documentare TV încercaseră în deceniul anterior să aplice, cu mare eleganță, teoria darwinistă unor concepte precum altruismul și egoismul, bunăstarea colectivității *versus* cea a individului,

numai că le răstălmăciseră cu totul. Greşeala consta de fiecare dată într-o versiune a ceea ce se cheamă „panglossism evoluţionist".

Conform prietenului şi mentorului meu, regretatul John Maynard Smith, însuşi formidabilul J.B.S. Haldane, mentorul lui, născocise, în glumă, trei „teoreme" în care, deşi nu erau neapărat false, nu puteai avea încredere. Teorema Mătuşii Jobiska (de la Edward Lear): „Toată lumea ştie că..." Teorema lui Bellman (de la Lewis Carroll): „Ceea ce-ţi spun de trei ori e adevărat". Şi Teorema lui Pangloss (de la Voltaire): „În această lume care e cea mai bună din toate lumile cu putinţă, totul e făcut pentru scopul cel mai bun."[1]

Panglossienii evoluţionişti nu par să fie conştienţi de faptul că datorită selecţiei naturale atât de eficiente, şi nu din alt motiv, vieţuitoarele se pricep cât se poate de bine la misiunea lor de a vieţui. Albatroşii par să fi fost proiectaţi superb ca să zboare pe deasupra valurilor, iar pinguinii ca să zboare pe sub ele (întâmplarea face că scriu aceste rânduri pe un vas în largul Oceanului Antarctic, de unde admir uluit prin binoclu aceste minuni ale măiestriei aviare). Problema e că panglossienii uită, căci este atât de uşor de uitat, faptul că „priceperea" asta se aplică *indivizilor*, nu *speciilor*. Să se priceapă să zboare, să se priceapă să înoate, să supravieţuiască, să se reproducă, da, selecţia naturală va tinde să facă animalele individuale pricepute la toate acestea. Dar nu avem nici un motiv să ne aşteptăm ca selecţia naturală să facă *speciile* să se priceapă la evitarea extincţiei, să se priceapă să-şi dozeze raţia sexuală, să se priceapă să-şi limiteze populaţia de dragul unei bunăstări comune, să se priceapă a-şi drămui rezervele de hrană şi a-şi proteja mediul înconjurător pentru binele generaţiilor viitoare. Asta ar însemna panglossismul. Supravieţuirea grupului poate fi consecinţa

1. În Voltaire, *Candid sau Optimismul*, trad. rom. de Al. Philippide, ELU, Bucureşti, 1969, p. 14. (*N.t.*)

îmbunătățirii supraviețuirii individuale, dar asta nu e decât un derivat fericit. Selecția naturală nu privește supraviețuirea grupului.

Să faci erori panglossiene este tentant, căci noi, oamenii, avem darul anticipării și suntem capabili să judecăm care acțiuni le-ar putea fi benefice în viitor speciei, orașului sau națiunii noastre, sau întregii lumi, sau oricărei alte entități ori grup de interese. Suntem în stare să anticipăm că pescuitul excesiv din mări va fi, pe termen lung, contraproductiv pentru toți pescarii. Putem anticipa un viitor mai fericit dacă ne limităm rata natalității în așa fel, încât să se nască mai puțini indivizi, care să se poată bucura de vieți mai bogate. Suntem în stare să decidem că o înfrânare în prezent va aduce profit în viitor. Însă selecția naturală nu e capabilă să anticipeze.

Într-adevăr, s-a propus o versiune panglossiană a teoriei selecției naturale, care, dacă ar fi funcționat, n-ar fi dus decât la o utopie de genul „totul e făcut pentru scopul cel mai bun în cea mai bună din toate lumile cu putință". Dar, din păcate, nu funcționează. În orice caz, unul dintre țelurile mele în *Gena egoistă* era să-i conving pe cititori că nu funcționează. Era vorba de teoria „selecției de grup". Eroarea înnebunitor de seducătoare – Marea Aberație a Selecției de Grup sau MASG – răzbătea din toate paginile popularei cărți *Așa-zisul rău* publicată în 1964 de Konrad Lorenz. Domina, de asemenea, bestsellerurile lui Robert Ardrey, *The Territorial Imperative* (*Imperativul teritorial*) și *The Social Contract* (*Contractul social*) – în cazul căruia m-a frapat discrepanța dintre mesajul eronat pe care-l transmitea autorul și engleza excepțională în care-l exprima.*

* Konrad Lorenz, *On Aggression*, tradusă de Marjorie Latzke (Methuen, London, 1964); apărută inițial în limba germană sub titlul *Das sogennante Böse* – „Așa-zisul rău" – în 1963 [titlu sub care a fost publicată și în românește – *N.t.*], Robert Ardrey, *The Territorial Imperative: A Personal Inquiry into the Animal Origins of Property and Nations* (Collins, London, 1967) și *The Social Contract: A Personal*

Aspiram să pot publica o carte pe aceeaşi temă abordată de Ardrey în *The Social Contract* (la rândul său un soi de rescriere prin prisma biologiei a faimosului tratat al lui Rousseau); însă a mea avea să se bazeze pe o teorie riguroasă a selecţiei naturale, nu pe MASG. Îmi propusesem să repar răul făcut de Ardrey şi Lorenz – şi de multe documentare TV din acea perioadă, a căror atestare oficială a erorii era într-atât de ubicuă, încât în *Gena egoistă* chiar aveam s-o numesc „Teorema BBC".

Panglossismul şi MASG-ul îmi erau cât se poate de cunoscute deoarece mă întâlneam cu ele săptămânal în eseurile studenţilor mei. Şi eu, pe vremea când eram student, brodasem în multe eseuri pe marginea eronatei viziuni conform căreia ce contează cu adevărat în selecţia naturală este supravieţuirea speciilor (lucru pe care tutorii mei nu-l sesizaseră). Când am ajuns să scriu *Gena egoistă*, visul meu era să schimb lucrurile. Mă copleşea gândul că, pentru a avea succes, cartea mea trebuia să fie scrisă la fel de bine ca cea a lui Ardrey şi să se vândă la fel de bine ca cea a lui Lorenz. Îi spuneam, în glumă, „best-sellerul meu", fără să cred totuşi că vă ajunge aşa ceva, dar dând totuşi glas, cu timiditate şi ironie, ambiţiilor mele celor mai nebuneşti.

Selecţia naturală este un proces cu totul mecanic, automat. Lumea tinde constant să se umple de entităţi care se pricep să supravieţuiască şi să se dezbare de cele care nu se pricep. Selecţia naturală nu e capabilă să anticipeze, însă creierele da, şi de aceea ne atrage panglossismul aşa de mult. Minţile noastre pot fi chinuite de gânduri privind viitorul pe termen lung şi pot întrevedea în risipa caracteristică acestui secol catastrofa din secolul următor. Selecţia naturală nu poate să facă asta. Selecţia naturală nu e chinuită de nici un gând. Selecţia naturală nu poate decât să favorizeze, orbeşte, câştigul pe termen scurt, dat fiind

---

Inquiry into the Evolutionary Sources or Order and Disorder (Collins, London, 1970). (*N.a.*)

că fiecare generație se umple automat cu urmașii acelor indivizi care, pe termen scurt, au făcut tot ce-a fost nevoie pentru a-și crea urmași cu o eficiență mai mare decât a altor indivizi din propria generație.

Și, dacă stai să te uiți cu atenție și în amănunt la ce anume se petrece de fapt în cursul perindării generațiilor, privirea îți va fi atrasă irezistibil de genă ca nivel la care selecția naturală funcționează cu adevărat. Selecția naturală favorizează automat interesul personal în rândul entităților care ar putea trece prin filtrul generațiilor și ar putea supraviețui într-un viitor îndepărtat. Cât privește viața pe această planetă, ea se reduce la gene. Iată cum am expus eu problema în *Gena egoistă*, atunci când am introdus sintagma „mașină de supraviețuire" pentru a descrie rolul organismului individual (muritor) în raport cu genele sale (potențial nemuritoare):

> Genele sunt nemuritoare [...], au o speranță de viață care trebuie măsurată nu în decenii, ci în mii și milioane de ani.
>
> În speciile ce se reproduc sexuat, individul este o unitate genetică prea mare și prea puțin durabilă ca să poată fi considerat o unitate semnificativă a selecției naturale. Iar un grup de indivizi este o unitate încă și mai mare. Din punct de vedere genetic, indivizii și grupurile sunt ca niște nori pe cer sau ca furtunile de nisip din deșert. Sunt agregări sau federații temporare. Nu prezintă stabilitate în timp, de-a lungul evoluției. Populațiile pot să reziste un timp îndelungat, dar ele se amestecă încontinuu cu alte populații și astfel își pierd identitatea. Sunt, de asemenea, supuse schimbării evoluționare din interior. O populație nu este o entitate suficient de discretă încât să fie o unitate a selecției naturale, nu este suficient de stabilă și de unitară ca să fie „selecționată" în defavoarea unei alte populații.
>
> Un corp individual pare să fie suficient de discret cât timp există, dar, vai!, cât durează asta? Fiecare individ este unic. Nu mai e vorba de evoluție dacă se face selecție între entități când există doar un singur exemplar din fiecare entitate! Reproducerea sexuată nu înseamnă replicare. Întocmai cum o populație e contaminată de alte populații, și posteritatea unui individ este contaminată de cea a

partenerului lui sexual. Copiii tăi sunt numai jumătate din tine, nepoții numai un sfert. După câteva generații, tot ce mai poți spera e să ai un număr cât mai mare de descendenți, dintre care fiecare va purta doar o părticică din tine – câteva gene –, chiar dacă unii dintre ei îți poartă totodată numele de familie.

Indivizii nu sunt niște entități stabile, ci trecătoare. Și cromozomii sunt sortiți uitării, ca o mână în jocul de cărți la scurt timp după ce au fost împărțite. Cărțile însă supraviețuiesc amestecării. Cărțile sunt genele. Genele nu pier în urma încrucișării, ci doar își schimbă partenerii și își văd mai departe de drum. Asta e ocupația lor. Ele sunt replicatorii, iar noi suntem mașinile lor de supraviețuire. După ce ne-am îndeplinit scopul, suntem dați la o parte. Genele însă sunt cetățeni ai timpului geologic: ele sunt veșnice.

Mă convinsesem deja de acest adevăr cu un deceniu în urmă, în 1966, când, folosindu-mă de aproape aceleași cuvinte, predam cursul de la Oxford despre care am scris deja. Îmi aminteam de înfloritura retorică de la pagina 199 cu care încercam să-i conving pe studenți de poziția centrală a genei nemuritoare în logica selecției naturale. Iată cum formulasem în 1966 aceeași idee – se poate observa cât de mult seamănă cu paragrafele echivalente, mult mai retorice, din *Gena egoistă*:

> Într-un fel, genele sunt nemuritoare. Ele străbat generațiile amestecându-se de fiecare dată când sunt transmise de la părinți la progenituri. Corpul unui animal nu este decât un loc în care genele poposesc temporar; supraviețuirea lor în continuare depinde de supraviețuirea acelui corp cel puțin până apucă să se reproducă, moment în care gena va trece în alt corp [...] genele își construiesc o casă temporară, muritoare, dar eficientă atâta timp cât e necesar. [...] Vorbind în termeni de „egoism" și „altruism", așadar, ne așteptăm în esență, în baza teoriei tradiționale neodarwiniste a evoluției, ca *genele să fie „egoiste"*.

Când am dat, de curând, peste textul acestui curs din 1966 (cu încurajatoarele însemnări de pe margine ale lui Mike Cullen), m-a surprins să constat că nu apucasem să citesc cartea

lui George C. Williams *Adaptation and Natural Selection* (*Adaptare şi selecţie naturală*), publicată în acelaşi an*:

> Odată cu moartea sa, lui Socrate nu avea să-i dispară doar fenotipul, ci şi genotipul. [...] Pierderea genotipului lui Socrate nu poate fi atenuată prin nici o consideraţie despre cât de prolific s-ar fi putut el reproduce. Se poate ca genele lui Socrate să mai fie printre noi, dar nu şi genotipul lui, dat fiind că meioza şi recombinarea distrug genotipurile la fel de sigur ca moartea.
>
> Numai fragmentele disociate meiotic ale genotipului se transmit prin reproducerea sexuată, iar aceste fragmente vor fi în continuare fragmentate prin meioză la generaţia următoare. Dacă există un fragment ultim, indivizibil, acesta este, prin definiţie, „gena", care face subiectul discuţiilor abstracte despre genetica populaţiilor.

Când am ajuns în sfârşit să citesc această mare carte scrisă de Williams (din păcate, peste câţiva ani), am vibrat imediat la pasajul cu Socrate – şi am subliniat clar cât de important a fost Williams, ca şi Hamilton, pentru tema *Genei egoiste*.

Williams şi Hamilton erau personaje oarecum asemănătoare: discreţi, retraşi, preferând să rămână în umbră, gânditori profunzi. Demnitatea şi fizionomia lui Williams – poate şi datorită frunţii înalte şi a felului în care îşi tundea barba – îl apropiau, în ochii multora, de Abraham Lincoln. Hamilton aducea mai mult cu Eeyore al lui A.A. Milne[1]. Dar atunci când am scris *Gena egoistă* nu-l ştiam pe nici unul din ei, le ştiam numai lucrările publicate şi importanţa lor majoră pentru înţelegerea evoluţiei.

Deoarece, în calitate de copii fidele, genele sunt potenţial nemuritoare, diferenţa dintre genele care au succes şi cele care

---

* George C. Williams, *Adaptation and Natural Selection* (Princeton University Press, Princeton, NJ, 1966). (*N.a.*)

1. Măgăruşul sur, cu un aer deprimat, mereu pesimist şi abătut, bun prieten al ursuleţului Winnie-the-Pooh, ambele personaje celebre în literatura pentru copii, create de scriitorul englez A.A. Milne (1882–1956). (*N.t.*)

nu au chiar contează: are semnificație pe termen lung. Lumea se umple de gene care se pricep să răzbească, să supraviețuiască de-a lungul a multe generații. În practică, asta se traduce prin a fi pricepute la cooperarea cu alte gene când vine vorba să construiască corpuri dotate cu tot ce le trebuie pentru a supraviețui suficient de mult timp ca să ajungă să se reproducă – căci corpurile sunt vehicule temporare în care genele sălășluiesc și cu ajutorul cărora sunt transmise mai departe. În *Gena egoistă* am folosit expresia, „mașină de supraviețuire" pentru a denumi un organism. Organismele sunt acele entități în viață care fac diverse lucruri – se mișcă, se comportă, caută, vânează, înoată, aleargă, zboară, își hrănesc puii. Și cea mai bună cale de a explica ceea ce face un organism este să presupui că el a fost programat de genele care-l locuiesc să aibă grijă de ele și să le transmită mai departe înainte ca organismul să moară.

Am mai folosit și termenul „vehicul" ca echivalent pentru „mașină de supraviețuire". Îmi amintesc de o întâmplare amuzantă, când o echipă de la o televiziune japoneză a venit să-mi ia un interviu despre *Gena egoistă*. Au venit cu toții de la Londra la Oxford claie peste grămadă într-un taxi negru, cu trepiede și proiectoare, cu mâini și picioare ieșind pe geamurile mașinii. Regizorul m-a înștiințat, într-o engleză șchioapă (de la traducătorul oficial nu reușeam să pricep o iotă, așa că am renunțat la serviciile lui), că ar vrea să filmăm în taxi, în timp ce mă plimba prin Oxford. Contrariat, l-am întrebat de ce. „Hoh!" mi-a replicat surprins. „Păi nu sunteți autorul Teoriei Taximetriste a Evoluției?" Aveam să pricep după aceea că traducătorii cărții mele în japoneză înlocuiseră „vehicul" cu „taxi".

Interviul în sine a fost destul de distractiv. Am mers în taxi doar cu cameramanul și inginerul de sunet. Pentru că nu mai aveam traducător, nu-mi mai lua nimeni interviu, motiv pentru care mi s-a cerut să vorbesc liber despre *Gena egoistă* în timp ce făceam un tur al locurilor pitorești din Oxford. Șoferul taxiului avea, fără îndoială, toate străzile din Londra bine întipărite

pe hipocamp, dar Oxfordul nu-l cunoştea. Mi-a revenit sarcina de a-l ghida, astfel că discursul meu, altfel bine calculat, despre genele egoiste avea să fie punctat cu câte un „Aici faci stânga!" sau „Faci dreapta la semafor şi te încadrezi pe banda din dreapta!" strigate din toţi rărunchii. Sper că au reuşit să găsească un amărât de traducător înainte de-a se întoarce la Londra.

În *Gena egoistă* atacam ideea panglossiană că animalele ar fi capabile să anticipeze şi să-şi dea seama ce anume ar prinde bine, pe termen lung, speciei sau grupului din care fac parte. Incorectă aici nu e ideea că animalele „îşi dau seama ce anume e bine". Oricum, nu există nici un indiciu că „a-şi da seama" este ceva conştient. Nu: ideea greşită este aceea de specie sau grup ca entitate al cărui beneficiu e maximizat. Biologii interpretează adesea sintagma „îşi dau seama ce anume le-ar prinde bine" drept stenogramă plauzibilă a temeinicului raţionament darwinist. Şmecheria e să identifici nivelul corect din ierarhia vieţii unde se aplică metafora-stenogramă a raţionamentului conştient. Este absolut OK să te pui în pielea unui animal individual şi să te întrebi: „Ce aş face dacă m-aş strădui să-mi ating ţelul de a-mi transmite genele?"

Gena egoistă este înţesată de solilocvii închipuite în care un animal ipotetic „face raţionamente" în sinea lui: „Să fac lucrul *X* sau lucrul *Y*?" Înţelesul lui „să fac" este: „Să fie *X* sau să fie *Y* mai bun pentru genele mele?" Este o întrebare legitimă, dar numai pentru că se poate traduce prin altă întrebare: „Oare o genă care-i face pe indivizi să facă lucrul *X* (în situaţia de faţă) o să apară mai frecvent în fondul comun de gene?" Solilocviul subiectiv este justificat de faptul că se poate traduce în limbajul supravieţuirii genelor.

Am putea fi tentaţi să credem că „Să fac lucrul *X* sau lucrul *Y*?" înseamnă „Oare *X* sau oare *Y* are şanse mai mari să-mi prelungească viaţa?" Numai că, dacă viaţa îndelungată este cumpărată cu preţul absenţei reproducerii – dacă, altfel spus, punem în concurenţă longevitatea individului cu supravieţuirea

genei –, selecția naturală nu o va favoriza. Reproducerea poate să fie o treabă periculoasă. Fazanii masculi, care sunt superb colorați pentru a atrage femelele, vor atrage și prădătorii. Un mascul mai șters, cu un penaj care nu iese în evidență, va trăi probabil mai mult decât unul intens colorat, atractiv. Însă are șanse mai mari să moară fără să fi apucat să se împerecheze, astfel că genele pentru aspectul șters, menit să-l apere de pericole, au mai puține șanse să fie transmise mai departe. Ceea ce contează cu adevărat în selecția naturală este supraviețuirea genelor.

Iată o stenogramă plauzibilă, care i-ar putea aparține unui fazan: „Dacă mi-ar crește pene mai puțin colorate, probabil că aș trăi mai mult, dar nu mi-aș găsi parteneră. Dacă mi-ar crește pene viu colorate, probabil că aș muri de tânăr, dar înainte să mor aș apuca să transmit multe gene, inclusiv pe cele care fac penajul viu colorat." Nu mai e cazul să precizez că „decizia" nu înseamnă ceea ce înțeleg în mod normal oamenii prin decizie. Gândirea conștientă nu intervine în situația de față. Stenograma la nivel de organism poate fi derutantă, dar funcționează dacă ții minte să traduci mereu în limbajul genelor. Nici unui fazan nu-i este dat să poată lua „decizia" de a avea un penaj colorat sau șters. În schimb, genele care dictează un penaj colorat sau șters au probabilități diferite de supraviețuire de-a lungul generațiilor.

Atunci când încercăm să înțelegem prin prismă darwinistă ce fac animalele, poate fi de mare ajutor să ni le imaginăm ca pe niște mașinării robotice, care „se gândesc" ce pași să parcurgă pentru a-și transmite genele următoarelor generații. Pașii respectivi pot presupune să se comporte într-un mod anume, ori să dezvolte niște organe de o anumită formă sau cu o anumită funcție. De asemenea, poate ajuta mult să ne imaginăm metaforic că *genele* „se gândesc" la pașii pe care trebuie să-i facă pentru a trece mai departe, la generațiile următoare. Pașii în cauză vor presupune de regulă manipularea organismelor

individuale prin intermediul proceselor de dezvoltare embrionară.

Dar niciodată n-o să fie plauzibil, nici măcar *metaforic*, faptul că animalele s-ar gândi la ce paşi să parcurgă pentru a-şi conserva specia sau grupul din care fac parte. Nu supravieţuirea diferenţiată a speciilor ori grupurilor se petrece în selecţia naturală. Ci supravieţuirea diferenţiată a genelor. Prin urmare, stenograme plauzibile sunt cele de tipul „Dacă aş fi genă, ce aş face ca să mă conserv?" Sau – şi ideal ar fi ca cele două întrebări să fie perfect echivalente – „Dacă aş fi organism, ce aş face ca să-mi conserv genele?" Însă „Dacă aş fi organism, ce aş face ca să-mi conserv specia?" este o stenogramă neplauzibilă. Şi la fel – de data asta din alt motiv – întrebarea: „Dacă aş fi specie, ce aş face ca să mă conserv?" Această ultimă metaforă este neplauzibilă pentru că o specie, spre deosebire de un organism individual, nu este tipul de entitate care să se comporte, fie şi metaforic, ca un agent, care face lucruri, care acţionează în urma unor decizii. Specia nu are nici minte, nici muşchi, este doar o colecţie de organisme individuale care posedă aşa ceva. Speciile şi grupurile nu sunt „vehicule". Organismele individuale – da.

Ar trebui să precizez că nici la cursurile din anii 1960, nici în *Gena egoistă* nu am prezentat ca pe o mare noutate ideea că gena ar fi unitatea fundamentală a selecţiei naturale. Mă gândeam la asta – m-am şi exprimat în consecinţă – ca la ceva implicit în teoria tradiţională neodarwinistă a evoluţiei: mai exact, în teoria formulată în anii 1930 de Fisher, Haldane, Wright şi alţi părinţi fondatori ai aşa-numitei Sinteze Moderne, dar şi de Ernst Mayr, Theodosius Dobzhansky, George Gaylord Simpson şi Julian Huxley. Abia după ce a apărut *Gena egoistă* criticii şi admiratorii au început să considere ideea aceasta drept revoluţionară. Eu n-o consideram aşa la vremea aceea.

Cu toate astea, ar trebui să adaug că nu toţi părinţii fondatori ai Sintezei Moderne fuseseră expliciţi în privinţa acestei

importante implicații a teoriei la care contribuiseră cu toții. Spre sfârșitul centenarei sale vieți, influentul taxonomist germano-austriac Ernst Mayr avea să fie împotriva ideii de selecționism al genelor, în niște termeni din care am dedus că a înțeles-o greșit. Julian Huxley, părintele fondator care a și născocit sintagma „Sinteza Modernă", a fost neîndoielnic un susținător al selecției grupurilor, fără a fi însă conștient de asta. Prima oară când m-am întâlnit cu el, marele Peter Medawar avea să mă lase cu gura căscată, tânăr cum eram, făcând o remarcă delicios de sacrilegă, exprimată în caracteristicu-i stil deopotrivă aristocratic și diabolic: „Problema lui Julian e că el chiar nu *înțelege* evoluția." Imaginați-vă că a spus așa ceva... despre un Huxley! Mai că nu-mi venea să-mi cred urechilor și, după cum se vede, cuvintele lui nu mi-au mai ieșit din minte. Ceva mai târziu aveam să-l aud pe alt laureat al Premiului Nobel, specialistul în biologie moleculară Jacques Monod, spunând ceva asemănător, dar nu despre Huxley: „Problema cu selecția naturală e că toată lumea *crede* că o înțelege."

Spuneam mai sus că am început să scriu *Gena egoistă* atunci când, din cauza penelor de curent, mi-am întrerupt cercetarea asupra greierilor. Nu terminasem decât primul capitol al cărții când întâmplarea a făcut să mă întâlnesc cu un editor de la Allen & Unwin. Era într-o vizită de rutină prin Departamentul de Zoologie în căutare de posibile volume de publicat, așa că i-am povestit despre proiectul meu, aflat încă în stadiu embrionar. S-a așezat și a citit acel prim capitol pe loc, i-a plăcut și m-a încurajat să continui. Numai că tot atunci – din nefericire dintr-un meschin punct de vedere, dar din fericire din multe altele – neliniștile lumii industriale s-au potolit și a revenit lumina. Așa că am băgatt capitolul într-un sertar, abandonându-l ca să-mi reiau cercetarea asupra greierilor.

Din când în când, în următorii doi ani am cochetat cu ideea de a relua scrierea cărții. Imboldul era deosebit de mare atunci când citeam și țineam cursuri despre textele recent publicate,

apărute la începutul anilor 1970, care se dovedeau minunat de compatibile cu teza din cartea mea aflată încă în perioada de gestație. Dintre acestea, cele mai de seamă erau lucrările tânărului biolog american Robert Trivers, precum și cele ale venerabilului profesor englez John Maynard Smith. Numai că acești autori făceau uz de acele stenograme intuitive despre care vorbeam mai devreme (filozoful Daniel Dennett le-ar spune astăzi „pompe de intuiție"*): scurtătura prin care își imaginează că un organism individual se comportă „ca și cum" și-ar calcula conștient cea mai bună tactică prin care să-și conserve și să-și transmită mai departe genele.

Trivers trata un animal-părinte *ca și cum* ar fi fost un agent rațional, care calculează pentru o acțiune ceea ce economiștii ar numi „costul de oportunitate". Un părinte trebuie să acopere cheltuielile de creștere pentru fiecare progenitură. Printre aceste cheltuieli se pot număra hrana, incluzând timpul și efortul cheltuite pentru a o procura, timpul cheltuit pe protejarea progeniturii de prădători, precum și riscurile pe care toate acestea le implică pentru părinți. Trivers le-a reunit pe toate într-un sistem de măsurare pe care l-a denumit Investiția Parentală sau IP. Observația-cheie a lui Trivers a fost că IP trebuie să fie un *cost de oportunitate*: investiția în oricare dintre progeniturile unui individ se calculează ca *oportunități pierdute de a investi în alte progenituri*. Trivers s-a folosit de aceste noțiuni pentru a formula o fină teorie a „conflictului părinte–pui". De pildă, decizia asupra celui mai bun moment în care să fie înțărcat un copil face subiectul „dezacordului" dintre copil și mamă, ambii comportându-se ca niște economiști raționali a căror „funcție de utilitate" este supraviețuirea pe termen lung a propriilor gene. Mama „vrea" să pună capăt alăptării mai devreme decât copilul deoarece viitorul ei copil, care va avea de câștigat din înțărcarea timpurie a copilului

* Daniel C. Dennett, *Intuition Pumps and Other Tools for Thinking* (Norton, New York, 2013). (*N.a.*)

actual, este mai „valoros" pentru ea decât pentru acesta din urmă. Şi pentru copilul actual sunt „valoroşi" viitorii fraţi, însă numai pe jumătate în comparaţie cu mama, pentru că aşa ne arată Regula lui Hamilton. Prin urmare, va exista o perioadă de „conflict asupra înţărcării", o fază deloc uşoară, de tranziţie, între perioada de la început, când ambele părţi „erau de acord" că alăptarea trebuie să continue, şi cea care urmează, în care ambele părţi „vor fi de acord" cu încetarea alăptării. În timpul acestei faze, în care mama „vrea" să-l înţarce, dar copilul nu, cei care urmăresc comportamentul animal ar trebui să discearnă simptomele unei subtile bătălii între mamă şi copil. Ar trebui să adaug în treacăt că, la mult timp după apariţia *Genei egoiste*, biologul australian David Haig a demonstrat foarte inteligent câte dintre tulburările specifice sarcinii se pot explica în termenii aceluiaşi conflict triversian având loc în uter – de această dată nefiind vorba de înţărcat, desigur, ci despre alte aspecte ale alocării de resurse necesare, dar insuficiente.

Conflictul părinte–pui era, evident, un subiect care se potrivea mănuşă cu cartea pe care începusem s-o scriu, iar lucrarea genială a lui Trivers pe acest subiect a fost unul dintre imboldurile datorită cărora am scos într-un final primul capitol din sertar, unde-l lăsasem să zacă de când se încheiase greva energiei. Avea să-mi servească drept inspiraţie pentru capitolul 7 din *Gena egoistă*, „Lupta între generaţii". Capitolul 8, „Lupta între sexe", utiliza şi el ideea lui Trivers, de data asta arătând cum ar putea masculii şi femelele să-şi evalueze diferit costurile de oportunitate. Când ar putea un mascul, de pildă, să-şi părăsească partenera, lăsând-o cu „plodul în braţe" şi „în mare dificultate", ca să-şi caute o parteneră nouă? Tot de Trivers am fost influenţat şi în scrierea capitolului 10, „Tu îmi dai un deget, eu îţi iau toată mâna". Lucrarea care m-a influenţat fusese publicată de Trivers mai demult şi se referea la altruismul reciproc, arătând că selecţia pe bază de rudenie nu este singura constrângere evoluţionistă în direcţia altruismului. Reciprocitatea –

întoarcerea favorurilor – poate fi la rândul ei foarte importantă, şi funcţionează şi în afara speciei, nu numai în cadrul ei cum este cazul cu selecţia pe bază de rudenie. Aşa că numele lui Trivers s-a alăturat celor ale lui Hamilton şi Williams în grupul autorilor care au avut cea mai mare influenţă asupra *Genei egoiste*. I-am cerut de asemenea să-mi scrie prefaţa – lucru pe care, cu multă amabilitate, l-a acceptat, deşi până în acel moment nu ne întâlniserăm niciodată.

Cel de-al patrulea autor din grup a fost John Maynard Smith, care avea apoi să-mi devină şi un foarte drag mentor. În copilărie dădusem peste cartea pe care el o numea „micul meu Pinguin" şi fusesem absolut fascinat de fotografia zâmbăreaţă a autorului: o claie de păr ciufulit, în stilul profesorilor ţicniţi, căzând pieziş, la fel ca pipa din gură, cu ochelarii aceia rotunzi cu lentile groase, cărora le-ar fi prins bine să fie curăţate – genul de om care mă atrăgea instantaneu. Îmi plăcea mult şi nota biografică, în care se spunea că fusese inginer proiectant de avioane, dar renunţase la această meserie şi se întorsese pe băncile universităţii pentru a studia biologia, căci constatase că „aparatele de zbor sunt zgomotoase şi demodate". Peste mulţi ani, avea să apară la Cambridge University Press o nouă ediţie a cărţii cu pricina, *The Theory of Evolution* (*Teoria evoluţiei*), iar eu am fost onorat să-i scriu cuvântul înainte. I-am adus următorul omagiu acestui idol genial:

> Cei care citesc „romane de campus" ştiu că locul unde-i poţi prinde pe academicieni pe picior greşit este o conferinţă. Barul conferinţei, mai ales, devine un microcosmos al Academiei. Profesorii se adună laolaltă în colţuri exclusiviste şi conspirative nu ca să tăifăsuiască despre ştiinţă sau educaţie, ci despre „posturile vacante" (cum le spun ei joburilor) şi „finanţări" (cum le spun ei banilor). Dacă se apucă totuşi să vorbească şi despre activitatea lor, o fac mai degrabă ca să impresioneze decât ca să aducă informaţii noi. John Maynard Smith este o excepţie minunată, triumfătoare, adorabilă. Pune ideile creative mai presus de bani, vorbirea pe şleau mai presus de jargon. El se găseşte mereu în centrul câte unui grup vioi, binedispus, de

studenți și tineri cercetători de ambele sexe. Lasă conferințele și „atelierele"; nu te mai uita la excursiile cu autocarul către punctele de atracție turistică din zonă; dă-le încolo de mijloace de prezentare video și microfoane radio – ceea ce contează cu adevărat la o conferință este dacă participă John Maynard Smith și dacă există un bar spațios, care să îmbie la socializare. Dacă nu poate veni în perioada în care te-ai gândit să se țină conferința, e musai s-o reprogramezi. Nu e nevoie să țină un discurs oficial (deși este un orator fascinant), nici să fie moderatorul vreunei sesiuni oficiale (deși este un moderator foarte iscusit, care știe să pună invitații în valoare, și un moderator spiritual). E suficient să apară la conferință și ea va avea succes. O să-i farmece și o să-i facă să râdă pe tinerii cercetători, o să le asculte poveștile, o să le insufle încredere, reînsuflețindu-le entuziasmul care poate risca să se stingă, și-i va trimite înapoi în laboratoare sau pe terenul înnoroiat, înviorați și revigorați, gata să încerce noile idei pe care le-a împărtășit, generos, cu ei.

Relația mea cu John n-a avut totuși un debut tocmai fericit. L-am cunoscut prima oară în 1966, pe vremea când, în calitate de decan al Facultății de Biologie, m-a intervievat pentru un post la Universitatea din Sussex. Eram destul de hotărât să plec totuși la Berkeley. Numai că se auzise de acest post vacant la Universitatea din Sussex și Richard Andrews, specialistul lor pe domeniul nostru comun, comportamentul animal, m-a îndemnat, cu o insistență măgulitoare, să aplic. I-am spus lui Richard despre cvasidecizia mea de a pleca la Berkeley, dar el mi-a răspuns că n-are ce să strice dacă încerc și la Sussex, așa că mi-am zis: La naiba, de ce nu? Mă tem că tocmai atitudinea asta de „la naiba" m-a trădat în interviul pe care l-am susținut cu Maynard Smith. I-am spus că nu vreau să țin cursuri despre taxonomia animală. Mi-a replicat că intră în fișa postului. La care i-am zis, cu oarece aroganță: Păi eu oricum am o ofertă de la Berkeley, așa că nici nu știu de ce-am mai venit la interviul ăsta. S-a purtat frumos cu mine la prânzul pe care l-am luat cu el și dr. Andrew după aceea, dar, cum spuneam, începutul a

ceea ce mai apoi avea să devină o frumoasă prietenie n-a fost fericit.

La începutul anilor 1970, Maynard Smith a început să-şi publice lunga serie de lucrări în care, alături de colegi precum Geoffrey Parker şi regretatul George Price, formula o versiune a teoriei matematice a jocurilor pentru a rezolva o serie de probleme din domeniul evoluţiei. Toate aceste idei aveau extraordinare afinităţi cu ideea genei egoiste, astfel că Maynard Smith avea să reprezinte celălalt stimul major datorită căruia am hotărât să scutur praful de pe primul capitol şi să încep să scriu cartea în sine.

Contribuţia aparte a lui Maynard Smith era noţiunea de strategie stabilă evolutiv, pe scurt SSE. „Strategia" în această accepţiune înseamnă „regulă anteprogramată". Maynard Smith a dezvoltat nişte modele matematice prin care reguli anteprogramate, denumite, de pildă (în cazul particular al luptei între animale): Şoim, Porumbel, Răzbunător, Agresor, sunt lăsate să interacţioneze liber într-o lume imaginată (sau simulată). Încă o dată, e important să înţelegem că animalele care îndeplinesc aceste reguli nu sunt considerate conştiente, în mod raţional, de ceea ce fac sau de motivul pentru care o fac. Fiecare regulă anteprogramată are o *frecvenţă* de apariţie în rândul populaţiei (la fel ca genele în fondul comun de gene, deşi legătura cu ADN-ul nu trebuie să fie explicitată în aceste modele). Frecvenţa se schimbă direct proporţional cu „recompensele". În sociologie şi economie, unde îşi are originile teoria jocurilor, se poate considera că recompensele sunt echivalente cu banii. În teoria jocurilor din evoluţie, recompensele au înţelesul aparte al succesului în reproducere: recompensele mari pentru o strategie conduc la o reprezentare mărită în rândul populaţiei.

Elementul-cheie este că o strategie de succes nu este neapărat una care câştigă în competiţiile ei cu alte strategii. O strategie de succes este aceea care domină numeric populaţia. Şi pentru că o strategie dominantă din punct de vedere numeric este, prin

definiție, pasibilă să-și întâlnească *propriile* còpii, ea va rămâne dominantă din punct de vedere numeric numai atâta timp cât se va dezvolta în prezența acestor còpii ale sale. Asta vrea să spună Maynard Smith prin „evolutiv stabilă". E de așteptat să întâlnim în natură SSE-uri, deoarece, dacă o strategie este evolutiv *in*stabilă, ea va tinde să dispară din rândul populației pe măsură ce strategiile rivale o depășesc ca număr.

Nu voi spune aici mai multe despre teoria jocurilor aplicată la evoluție, căci am făcut-o deja în *Gena egoistă*, și la fel s-a întâmplat și cu ideea lui Trivers despre investiția parentală. E suficient să precizez că lucrările publicate de Trivers și Maynard la începutul anilor 1970 mi-au retrezit interesul pentru ideile lui Hamilton, care mă inspiraseră în anii 1960. Ideile lui Maynard Smith referitoare la teoria jocurilor aveau să domine primul capitol, cel despre agresiune, și să-mi servească drept sursă de inspirație în tratarea multor teme din capitolele ulterioare.

Așa că, în fine, în 1975, odată încheiată lucrarea despre „organizarea ierarhică", mi-am luat anul sabatic la care aveam dreptul și, închis în casă, dimineață de dimineață, m-am dedicat întru totul mașinii de scris și *Genei egoiste*. Și eram într-atât de dedicat acestei misiuni, că nici la cruciala ședință de la New College în care avea să se aleagă noul director nu am participat. Un coleg s-a furișat afară din ședință și mi-a telefonat de urgență ca să-mi spună că votul e foarte strâns și mă roagă să vin cât pot de repede. Acum mă gândesc că, deși anul sabatic îmi dădea dreptul s-o fac, absența de la o votare atât de importantă era un act de egoism iresponsabil. Ședința nu mi-ar fi răpit mai mult de câteva ore, în schimb aș fi putut resimți consecințele absenței mele de la vot mulți ani de atunci încolo. Din fericire, a câștigat oricum cel căruia i-aș fi dat votul (și a ajuns un director extraordinar), așa că n-aș avea totuși de ce să-mi fac prea multe procese de conștiință cum că aș fi schimbat în vreun fel cursul istoriei colegiului. De altfel, și contracandidatul lui ar fi fost foarte bun pe postul respectiv, iar ședințele administrative sigur

ar fi fost tare haioase, dat fiind că avea justa reputație a celui mai glumeț om din Oxford.

Am scris *Gena egoistă* cuprins de un delir de energie creativă. Când i-am spus prietenului meu Desmond Morris că aș vrea s-o public, aveam deja scrise trei sau patru capitole. Renumit autor de bestselleruri, Desmond avea să-mi stabilească o întâlnire cu Tom Maschler, seniorul editorilor londonezi. Am făcut cunoștință cu dl Maschler în biroul lui capitonat cu cărți, cu tavan înalt, din clădirea editurii Jonathan Cape din Londra. Îmi citise capitolele și îi plăcuseră, dar mi-a recomandat să schimb titlul. „Egoistă", mi-a spus, „are conotații negative". De ce nu *Gena nemuritoare*? Astăzi îmi dau seama că avea pesemne mare dreptate. Nu-mi pot aminti de ce nu i-am urmat sfatul. Cred că ar fi trebuit s-o fac.

Oricum, nu el avea să fie până la urmă editorul meu, deoarece hățurile mi-au fost preluate oarecum cu forța din mâini. Luam prânzul într-o zi la New College când Roger (astăzi Sir Roger) Elliott, profesor la Oxford de fizică teoretică, mi-a zis că auzise cum că aș scrie o carte și mi-a pus întrebări despre ea. I-am spus câte ceva din ceea ce încercam să fac, iar el s-a arătat interesat. Întâmplarea făcea că era membru al Comitetului de Delegați ai Oxford University Press, astfel că i-a pasat informația lui Michael Rodgers, editorul-șef de la acea vreme a străvechii edituri. Michael mi-a scris, cerându-mi capitolele să le citească. I le-am trimis.

Și atunci s-a stârnit vijelia – începând cu vocea lui tare, emblematică, în receptor: „V-am citit capitolele. N-am mai putut adormi de atunci. *TREBUIE SĂ AM CARTEA ASTA!*" Ei bine, or fi și oameni în stare să reziste la o asemenea persuasiune, dar eu nu mă număr printre ei. Michael era în mod clar genul meu de editor. Am semnat contractul și m-am pus pe treabă, acum cu un zel dublu.

Încă mă minunez și azi cum reușeam noi să facem față sarcinii de a scrie înainte de apariția programelor de editare

computerizate. Aproape fiecare propoziție pe care o scriam avea parte de corecturi, prelucrări, reveniri asupra topicii, eliminări sau reformulări. Mi-am periat textele obsesiv, supunându-le unei epurări oarecum darwiniste, care, cred și sper, le îmbunătățea odată cu fiecare nouă etapă. Chiar și când băteam o propoziție pentru prima oară, ștergeam aproape jumătate din cuvinte și le înlocuiam înainte să ajung la finalul ei. Dintotdeauna am lucrat așa. Numai că, dacă un computer susține această metodă de lucru și textul rămâne lizibil în urma fiecărei rectificări, la mașina de scris rezultatul era un haos total. Foarfecele și banda adezivă erau pentru mine instrumente la fel de valoroase ca însăși mașina de scris. Manuscrisul în lucru al *Genei egoiste* era plin de eliminări marcate xxxxxxx, de intervenții scrise de mână, de cuvinte încercuite și săgeți ce indicau unde să fie mutate, de fâșiuțe de hârtie lipite inestetic pe marginea sau în josul paginii. Îndeobște se spune că o regulă obligatorie de compoziție ar fi ca textul rezultat să poată fi citit cursiv. Numai că asta se dovedește imposibil când scrii pe hârtie. Și totuși, în mod misterios, stilul de scriere nu pare să fi suferit în general îmbunătățiri de când au apărut programele de editare pe calculator. Oare de ce?

Gena egoistă a trecut de două ori prin stadiul de ciornă definitivă, culeasă de Pat Searle, mămoasa secretară a Grupului de Cercetare a Comportamentului Animal. Fiecare din ele a ajuns la Michael Rodgers și s-a întors cu adnotările lui utile, scrise de mână. Mi-a extirpat, mai ales, o parte din formulările pompoase de care, în entuziasmul romantic specific tinereții, cam făcusem abuz. În alegoria lui Peter Medawar cu scriitorul ca organist, se spune că „degetele unui om de știință, spre deosebire de cele ale unui istoric, nu trebuie să se abată de la fluxul melodic". La finalul capitolului 2 din *Gena egoistă*, pompozitatea atinge apogeul la care poate ajunge o proză științifică și mă îmbujorez numai la gândul paragrafului care urma (cât mă bucur că nu l-am păstrat!). Iată aici o mostră ceva mai temperat

pompoasă care a supraviețuit condeiului moderator al lui Michael. Este încheierea capitolului despre originea vieții și apariția spontană în supa primordială a „replicatorilor", care mai apoi se vor muta în lumea „vehiculelor" – organismele vii.

> Avea oare să se încheie vreodată perfecționarea graduală a tehnicilor și artificiilor utilizate de replicatori pentru a-și asigura continuitatea pe lume? Timp pentru perfecționare era din belșug. Oare ce mașinării ciudate de autoconservare vor mai produce mileniile ce aveau să vie? Care avea să fie soarta străvechilor replicatori peste patru milioane de ani? Nu vor fi murit, căci ei sunt vechi maeștri ai artelor supraviețuirii. Dar să nu-i căutați pe luciul mărilor, plutind în derivă; de mult s-au lepădat de această frivolă libertate. Acum roiesc în colonii uriașe, se află la adăpost în interiorul unor zăbavnici roboți gigantici, izolați cu totul de lumea din afară, cu care comunică pe întortocheate căi indirecte și pe care o manipulează prin comenzi de la distanță. Ei sălășluiesc în mine și în voi; ei ne-au făcut ceea ce suntem, cu trup și suflet; iar conservarea lor este rațiunea supremă de a fi a existenței noastre. Au străbătut un drum lung acești replicatori. Astăzi li se spune „gene", iar noi suntem mașinile lor de supraviețuire.

Paragraful citat cuprinde metafora centrală a întregii cărți, dar și aerul său oarecum științifico-fantastic. De altfel, chiar mi-am început prefața cu următoarele cuvinte:

> Această carte ar trebui citită aproape ca o povestire științifico-fantastică. E concepută pentru a face apel la imaginație. Însă de fapt nu e științifico-fantastică: este știință. Clișeu sau nu, expresia „adevărul întrece imaginația" exprimă exact ceea ce simt. Suntem mașini de supraviețuire – vehicule-robot programate orbește să păstreze în viață moleculele egoiste cunoscute sub numele de „gene". Iată un adevăr care nu conține să mă umple de uimire. Deși mi-e cunoscut de ani de zile, se pare că n-am reușit să mă obișnuiesc cu el pe deplin. Una dintre speranțele mele este să izbutesc, într-o oarecare măsură, să-i uimesc și pe alții.

Iar în primele rânduri ale capitolului I aveam să continui pe linia științifico-fantastică:

Viața inteligentă de pe o planetă ajunge la maturitate în clipa când reușește pentru prima oară să priceapă cauza propriei existențe. Dacă niște creaturi superioare din spațiu vor vizita vreodată Pământul, prima lor întrebare, cu scopul de a evalua stadiul civilizației noastre, va fi: „Au descoperit până acum evoluția?" Organismele vii au existat pe Pământ, fără să știe de ce, mai bine de trei mii de milioane de ani înainte ca, într-un final, adevărul să fie înțeles de unul dintre ele. Numele lui era Charles Darwin.

Lui Niko Tinbergen nu i-a plăcut deloc introducerea atunci când a citit-o, imediat după publicare. Nu-i plăcea nimic care făcea aluzie la faptul că omenirea ar fi o specie inteligentă și se simțea profund lezat de cumplitele efecte pe care le avuseserăm asupra lumii. Însă nu asta încercam eu să exprim.

Trebuie să spun ceva despre ultimul capitol, „Memele: noii replicatori". Dat fiind că în restul cărții genele sunt văzute ca replicatori-vedetă în evoluția vieții, era important să înlătur impresia că replicatorul trebuie să fie neapărat ADN-ul. Păstrând același ton științifico-fantastic din introducere, am arătat că pe alte planete evoluția ar putea fi favorizată de cu totul alte sisteme de autoreplicare – numai că acestea, indiferent care ar fi, trebuie să aibă anumite însușiri, cum ar fi o înaltă precizie de copiere.

Căutând un exemplu, aș fi putut să mă refer la virușii informatici dacă ar fi existat la acea vreme, în 1975. Am folosit în schimb exemplul culturii umane văzute ca o nouă „supă primordială":

Dar trebuie oare să călătorim în lumi îndepărtate ca să găsim alte tipuri de replicatori și, în consecință, alte tipuri de evoluție? Eu cred că tot pe planeta noastră a apărut deja un nou tip de replicator. Ne privește în față. Se află încă într-o fază infantilă, încă plutește stângaci în supa sa primordială, dar a început deja să dobândească modificări evolutive cu o viteză mult peste cea a bătrânelor gene, care gâfâie greoi în urmă.

Această nouă supă este supa culturii umane. Trebuie să-i dăm un nume noului replicator, un substantiv care să exprime ideea de unitate de transmitere culturală sau unitate de *imitație*. „Mimemă"

are o rădăcină grecească potrivită, dar eu caut un termen mai scurt[1], care să sune ca „genă". Nădăjduiesc că prietenii mei clasiciști mă vor ierta că prescurtez *mimemă* prin *memă*. Dacă ajută cu ceva, ne putem gândi că are deopotrivă legătură cu „memoria", dar și cu termenul franțuzesc *même*. Când îl pronunțăm, ar trebui să rimeze cu „cremă".

Tipuri de meme ar fi melodiile, ideile, sloganurile, moda vestimentară, tehnicile de olărit sau de construcție a arcadelor. Întocmai cum genele se propagă în fondul genetic comun prin salturi dintr-un corp în altul prin intermediul spermatozoizilor sau al ovulelor, memele se propagă în fondul memetic comun sărind dintr-o minte în alta printr-un proces care, în sens larg, se poate numi *imitație*.

Apoi am început să discut diverse modalități în care s-ar putea aplica ideea de meme, de pildă în răspândirea și moștenirea religiilor. Intenția mea primă însă nu era de a aduce vreo contribuție la teoria culturii umane, ci de a minimaliza statutul genelor de singur replicator imaginabil aflat la temelia unui proces darwinist. Încercam să introduc așa-numitul „darwinism universal" (titlu al unui articol ulterior, bazat pe discursul susținut de mine în 1982, la conferința de comemorare a morții lui Darwin). Fără doar și poate, sunt încântat de faptul că filozoful Daniel Dennett, psihologa Susan Blackmore și alții au preluat și au dus mai departe, așa de rodnic, conceptul de memă. Până azi au apărut peste treizeci de cărți care au în titlu cuvântul „memă", termen introdus și în *Oxford English Dictionary* (al cărui criteriu este să fi fost uzitat, fără vreo atribuire sau definiție, într-un număr semnificativ de lucrări publicate).

Apariția primei cărți este un moment răvășitor pentru un tânăr autor. Am făcut numeroase drumuri la sediul OUP, în grandioasa clădire neoclasică din Walton Street, câteva și la biroul din Londra, din Ely House, ca să mă întâlnesc cu diverși oameni implicați în complexul proces al producției, designului,

1. În original: *monosyllable*, monosilabic. În limba engleză, substantivele *gene* (genă) și *meme* (memă) se pronunță într-o singură silabă. (*N.t.*)

marketingului şi aşa mai departe. Când s-a pus problema graficii supracopertei, aerul ştiinţifico-fantastic pe care-l avea cartea m-a făcut să mă gândesc iarăşi la uşa elegantă, cu portic, din North Oxford a lui Desmond Morris. Desmond nu este doar biolog, vedetă TV, colecţionar antropolog, (incredibil de) bun povestitor[1] şi autor de succes, ci şi un foarte talentat pictor suprarealist. Picturile lui au un inconfundabil aer biologic. A creat un peisaj oniric în care trăiesc făpturi din alte lumi văzându-şi de evoluţie – căci ele chiar evoluează, de la o pânză la alta: întocmai de ce aveam nevoie pentru *Gena egoistă*. S-a arătat încântat de ideea realizării graficii de copertă, astfel că, împreună cu Michael Rodgers, am mers să vedem tablourile din casa lui şi pe cele din atelier. *The Expectant Valley* (*Valea în aşteptare*) s-a detaşat nu numai prin culorile îndrăzneţe şi senzaţia de fecunditate abundentă, dar şi printr-un detaliu ceva mai mundan – oferea suficient spaţiu pentru plasarea titlului. Am ales această pictură cu mare încântare şi sunt convins că a contribuit la vânzarea cărţii.

Întâmplarea a făcut ca Desmond să aibă o expoziţie tocmai în acea perioadă la o galerie micuţă din Walton Street, chiar lângă sediul OUP, iar *Valea în aşteptare* să se numere printre lucrările aflate la vânzare. Preţul, 750£, era exact cât avansul meu, primit de la editură pentru carte. Era o coincidenţă prea mare ca să-i rezist, aşa că, după repetate vizite la galerie, vizite în care am ajuns să mă aşez de mai multe tablouri expuse, am cumpărat

1. Bănuiesc că tot el e sursa unei anecdote larg răspândite despre starul de cinema Diana Dors. Amândoi sunt din acelaşi orăşel, Wiltshire, şi se cunosc din copilărie. Numele ei de familie adevărat nu este Dors, ci Fluck. La un moment dat a fost invitată în orăşelul natal să inaugureze nu ştiu ce festival sau ceva de acest gen, iar vicarul, gândindu-se că mai bine o prezintă cu numele cunoscut localnicilor, le-a cerut, cu o scăpare de geniu, s-o întâmpine cu aplauze pe minunata „Diana... Clunt." (*N.a.*) [Prin înlăturarea consoanei lichide „l", de altfel pronunţată estompat în limba engleză, numele *Fluck* şi *Clunt* devin cuvintele obscene: *fuck* şi *cunt*. (*N.t.*)]

Valea în aşteptare. Cred că Desmond s-a simţit oarecum jenat, motiv pentru care, cu multă mărinimie, mi-a mai dăruit un tablou, cumva asemănător, *The Titillator* (*Excitatorul*). Cele două tablouri se completează de minune.

Gena egoistă a apărut în toamna lui 1976; aveam 35 de ani. S-a bucurat de foarte multe recenzii, lucru surprinzător pentru o primă lucrare a unui autor necunoscut, şi încă mă întreb de ce a primit atâta atenţie. Nu a existat o lansare oficială şi nici cine ştie ce tamtam din partea editurii cu ocazia apariţiei. La câteva luni după ce a ieşit de sub tipar, a fost remarcată de Peter Jones, unul dintre producătorii seriei de emisiuni ştiinţifice „de referinţă" de la BBC. Peter m-a întrebat dacă n-aş vrea să prezint un documentar pe tema asta, însă la acea vreme eram mult prea sfios ca să îndrăznesc să apar pe ecranul TV, aşa că l-am recomandat pe John Maynard Smith în loc. I-a ieşit de minune – avea o atitudine minunat de caldă şi de antrenantă –, astfel că documentarul, care purta acelaşi nume, *Gena egoistă*, cu siguranţă a dat un imbold serios vânzărilor cărţii, cel puţin în Marea Britanie. Numai că difuzarea emisiunii s-a petrecut prea târziu ca să fie responsabilă pentru larga receptare de care s-a bucurat cartea.

Astăzi nu mai fac asta, dar pentru acea primă carte am avut un album în care strângeam recenziile, peste care mi-am aruncat privirea de curând. Sunt peste 100, şi acum, recitindu-le, nu pot spune că reflectă percepţia răspândită că ar fi fost o carte controversată. Mai toate recenziile erau favorabile. Printre primii care au scris despre carte s-au numărat psihiatrul Anthony Storr, antropologii Lionel Tiger şi Francis Huxley (fiul lui Julian), naturalistul Bruce Campbell şi filozoful Bernard Williams, pe care am ajuns să-l cunosc mult mai târziu, dovedindu-se a fi genul acela de partener de conversaţie extrem de antrenant, al cărui spirit glumeţ are capacitatea de a-l face pe orice interlocutor să-şi „îmbunătăţească jocul". Recenzii ostile au făcut doi biologi aparţinând stângii politice, Steven Rose şi Richard

Lewontin, precum şi Cyril Darlington – mult mai subtil –, aflat în partea opusă a spectrului politic. Dar au fost cazuri izolate. Majoritatea recenzenţilor prinseseră ideea, o expuneau corect şi scriau foarte frumos despre carte. Deosebit de măgulitoare pentru mine au fost recenziile extrem de încurajatoare ale lui Peter Medawar şi W.D. Hamilton. Hamilton chiar a pus punctul pe *i*, identificând intenţia mea iniţială de a da o replică lui Lorenz, Ardrey şi altor panglossieni ai anilor 1960, precum şi „Teoremei BBC":

> Cartea de faţă ar trebui citită şi poate fi citită aproape de oricine. Înfăţişează cu mare măiestrie o nouă faţetă a teoriei evoluţioniste. Scrisă în mare parte într-un stil suplu, aerisit, graţie căruia s-a vândut publicului o biologie nouă, iar uneori eronată, cartea aceasta are, în opinia mea, un merit mult mai important. Izbuteşte să îndeplinească sarcina aparent imposibilă de a folosi o engleză simplă, pe înţelesul tuturor, pentru a prezenta câteva teme mai degrabă absconse şi cvasimatematice ce ţin de gândirea evoluţionistă a ultimilor ani. Văzute, în această carte, în sfârşit într-o perspectivă mai largă, aceste teme îi vor surprinde şi înviora până şi pe cercetătorii biologi care credeau, poate, că sunt în cunoştinţă de cauză. Cel puţin aşa a fost cazul cu cel care scrie acum aceste rânduri. Şi totuşi, repet, cartea este uşor de citit de către oricine, indiferent cât de puţină pregătire ştiinţifică are.

Pe nimeni de pe planeta asta nu mi-aş fi dorit să-l surprind mai mult decât pe „cel care scria atunci acele rânduri". M-a înduioşat mult şi faptul că Bill Hamilton şi-a încheiat recenzia frumos compusă cu câteva versuri – o poezie de Wordsworth şi una de Housman, pe al cărui Flăcăiandru din Shropshire l-am asociat adesea cu personalitatea complexă a lui Bill:

> De hăt departe, prin zori şi seară,
> Din văzduhul de douăşpe vânturi ros,
> Cele ce viaţa împletitu-mi-au
> Au suflat încoace: iată-mă-s.
>
> [...]

Vorbeşte-mi, eu răspund;
Cum să-ţi ajut, tu spune;
Spre douăşpe carturi în vânt
Porneşte nesfârşitu-mi umblet.

Nu-i un epitaf tocmai rău pentru un naturalist evoluţionist, şi Bill Hamilton a fost, probabil, unul dintre cei mai mari oameni de ştiinţă evoluţionişti din a doua jumătate a secolului XX. Pe când acest volum autobiografic se afla în ultimele etape de elaborare, am dat peste o comoară într-un maldăr de hârtii mai vechi, conţinând însemnări făcute de mâna lui Bill în susul paginii: un exemplar din ultima filă a notelor lui de curs, în care apărea şi o rescriere a unei alte poezii de Housman, „Partea nemuritoare", conţinând ideea de genă „nemuritoare". Nu-mi dau seama de la ce curs este, nici când l-a susţinut, foaia nepurtând nici o dată. Am pus-o în anexa web.

La mult timp după apariţia *Genei egoiste*, Bill avea să devină unul dintre cei mai apropiaţi colegi ai mei la Oxford, cu care mă întâlneam zilnic în pauza de masă la New College. Sunt cu smerenie mândru de rolul pe care l-a jucat cartea mea în răspândirea strălucitelor lui idei în rândurile unui public mai vast. De asemenea, îmi place să cred că au fost şi alte căi prin care cartea le-a schimbat colegilor mei de breaslă perspectiva asupra domeniului de care ne ocupăm. Îmi place să cred că nu e o întâmplare faptul că, dacă faci o vizită la staţia de observaţie din Parcul Naţional Serengeti, ori din Antarctica, Amazonia sau Kalahari, şi stai să-i asculţi pe cercetătorii puşi pe taclale ştiinţifice seara, la o bere, ceea ce vei auzi se va împleti cu poveşti despre gene. Şi n-ar fi vorba despre giumbuşlucurile moleculelor de ADN – deşi şi acesta este un subiect foarte interesant. Premisa subiacentă acestor discuţii ar fi că modul în care se comportă animalele şi plantele studiate are ca finalitate conservarea genelor şi propagarea lor din generaţie în generaţie.

Privind în urmă

Odată cu apariția *Genei egoiste* se încheie și prima jumătate a vieții mele – convenabil moment de răscruce în care pot să mă opresc și să privesc în urmă. Sunt adesea întrebat dacă faptul că am copilărit în Africa a influențat alegerea mea de mai târziu de a deveni biolog. Mi-ar plăcea să răspund afirmativ, însă nu sunt sigur. Cum putem ști dacă cursul unei vieți putea fi schimbat de o anumită modificare în cea mai timpurie perioadă a ei? Tatăl meu a fost botanist de meserie, iar mama știa numele tuturor florilor sălbatice pe care le-ai putea întâlni în mod normal – și amândoi s-au arătat întotdeauna dornici să-mi potolească curiozitatea de copil în privința lumii înconjurătoare. A jucat asta un rol important în viața mea? Da, cu siguranță.

Ai mei s-au mutat în Anglia când aveam opt ani. Dacă n-ar fi făcut-o? În ultimul moment au decis să mă trimită la Oundle, nu la Marlborough. Să fi jucat această modificare arbitrară un rol decisiv în privința viitorului meu? Ambele erau școli doar pentru băieți. Poate că un psiholog ar fi de părere că aș fi ieșit un ins mai bine adaptat din punct de vedere social dacă m-ar fi trimis la o școală mixtă. Am muncit serios ca să intru la Oxford. Dacă aș fi picat la admitere (lucru de care probabil n-am fost prea departe)? Dacă n-aș fi avut tutoriale cu Niko Tinbergen și mi-aș fi urmat planul inițial de a face o lucrare de doctorat de biochimie, și nu de comportament animal? Oare viața mea n-ar fi fost alta? Pesemne că nici n-aș fi scris cărți.

Dar poate că viața tinde de fapt să conveargă spre o anumită cale, atrasă de un fel de forță magnetică ce o aduce la loc, în ciuda deviațiilor de moment. Ca biochimist, nu aș fi revenit până la urmă tot pe calea ce duce spre *Gena egoistă*, chiar dacă aș fi pus, poate, accentul pe partea moleculară? Poate că atracția către această cale m-ar fi făcut să scriu (din nou, din perspectiva biochimistului) variante ale fiecăreia din cele douăsprezece cărți publicate până acum. Sincer, mă îndoiesc, însă ideea asta cu „revenirea la aceeași cale" nu este deloc neinteresantă și... hm... voi reveni asupra ei.

Ipotezele la care am recurs sunt relativ ample. Se bazează pe ceva complet banal, și totuși de importanță extremă. Am speculat deja că noi, mamiferele, ne datorăm existența unui anume strănut al unui anume dinozaur. Ce s-ar fi întâmplat dacă Alois Schicklgruber ar fi strănutat într-un anume moment – și nu într-altul – înainte de jumătatea lui 1888, când a fost conceput fiul său, Adolf Hitler? În mod evident nu am nici cea mai vagă idee cum ar fi decurs cu exactitate evenimentele și, desigur, nu există nici mărturii istorice referitoare la strănuturile lui Herr Schicklgruber, dar sunt pe deplin convins că o modificare absolut banală, cum este un strănut pe la, să zicem 1858, ar fi fost mai mult decât suficientă pentru a schimba cursul istoriei. Spermatozoidul de rău augur care a dus la nașterea lui Adolf Hitler a fost unul dintre nenumăratele miliarde de spermatozoizi produși în timpul vieții tatălui său, și la fel este cazul cu cei doi bunici ai lui, cu cei patru străbunici și așa mai departe. Nu e numai plauzibil, ci chiar o certitudine, cred eu, faptul că un strănut produs cu mulți ani înainte ca Hitler să fi fost conceput ar fi generat efecte în lanț suficiente ca să smintească circumstanțele triviale prin care un anumit spermatozoid înălnește un anumit ovul, schimbând, în consecință, cu totul cursul secolului trecut, inclusiv propria-mi existență. Bineînțeles că nu neg faptul că al Doilea Război Mondial ar fi putut să izbucnească la fel de bine și fără Hitler; nici nu zic că malefica nebunie a

lui Hitler a fost inevitabil pusă în scenă de genele lui. Crescut în altă manieră, poate că Hitler s-ar fi dovedit până la urmă un om bun sau măcar n-ar fi ajuns atât de influent. Dar în mod cert însăşi existenţa lui şi războiul, aşa cum avea să se desfăşoare, au depins în mod direct de fericita – de fapt, nefericita – izbândă a unui anume spermatozoid.

Un milion de milioane de spermatozoizi
Şi toţi sunt vii:
Numai un singur Noe din al lor cataclism
Să spere că va izbândi.

Şi printre acei un milion făr' de unu
Ar fi putut să stea
Un Shakespeare, un alt Newton, un alt Donne –
Numai că şans-a fost a mea.

Să-ţi fie ruşine că tu te-ai salvat
Cu arca, iar ceilalţi pe dinafară au rămas!
Ce bine ne-ar fi fost nouă, homunculus năzuros,
De te-ai fi stins acolo, tăcut şi sfios!

Aldous Huxley

Dacă tatăl lui ar fi strănutat într-un anume moment ipotetic, Adolf Hitler nu s-ar fi născut. Şi nici eu, căci faptul neverosimil de a fi fost conceput îl datorez celui de-al Doilea Război Mondial – întocmai cum multe alte lucruri, mai puţin spectaculoase, nu s-ar fi petrecut. Şi, desigur, cu toţii putem împinge argumentul în trecut, spre nenumăratele generaţii anterioare, aşa cum am procedat eu cu ipoteticul dinozaur şi soarta mamiferelor.

Acceptând această fragilitate dependentă de condiţii a lanţului de evenimente care au condus la apariţia noastră pe acest pământ, am putea continua punându-ne întrebarea – cum am şi făcut puţin mai devreme – dacă nu cumva cursul vieţii unui anumit om este mânat, atras magnetic, spre căi previzibile, în

ciuda zgâlțâirilor browniene provocate de strănuturi şi alte întâmplări la fel de banale sau mai puțin banale. Dacă temerile mamei, pe seama cărora făcea glume, s-ar fi adeverit, dacă cei de la Maternitatea Eskotine chiar m-ar fi încurcat cu băieţelul lui Cuthbert şi aş fi ajuns să cresc în casa unui preot misionar? Oare astăzi aş fi fost şi eu preot misionar hirotonisit? Cred că geneticienii ştiu suficient de multe ca să spună că nu, probabil că nu.

Dacă părinții mei ar fi rămas în Africa şi mi-aş fi continuat studiile la Eagle în loc să ajung la Chafyn Grove, iar apoi m-ar fi trimis la Marlborough în loc de Oundle, aş mai fi ajuns oare la Oxford, să-l întâlnesc pe Niko Tinbergen? Nu este improbabil, fiindcă tata s-ar fi dat de ceasul morții ca să mă vadă că-i calc pe urme, lui şi celorlalte şase generații anterioare de Dawkinşi, făcându-mi studiile la Balliol. Chiar dacă, pe drum, o luăm la răscruce în altă direcție, căile pot converge iarăşi. Probabilitatea să se întâmple aşa depinde direct de nişte chestiuni intrinsec investigabile, cum ar fi contribuția relativă a genelor şi a educației la aptitudinile şi înclinațiile unui adult.

Putem să lăsăm acum speculațiile diluate despre presupuse strănuturi şi căi convergente şi să revenim pe un teren cunoscut. Dacă un om stă să se uite în urmă la viața lui de până acum, cât din tot ceea ce a realizat, sau din ce a eşuat să realizeze, s-ar fi putut anticipa din copilărie? Cât se poate atribui unor aptitudini măsurabile? Cât se poate pune pe seama intereselor şi modului de a se distra ale părinților lui? Cât pe seama genelor? Întâlnirii întâmplătoare cu un anumit profesor care să-l influențeze sau mersului întâmplător într-o tabără de vară? Oare ar putea el să facă o listă a aptitudinilor şi deficiențelor personale, a plusurilor şi minusurilor sale, pe baza căreia să înțeleagă succesul şi insuccesul de care a avut parte? Acesta este terenul cunoscut la care mă refeream, şi este bătătorit bine, spre exemplu chiar de către Darwin la sfârşitul autobiografiei sale.

Charles Darwin este idolul meu din domeniul ştiinţei. Filozofilor le place să spună că întreaga filozofie nu este decât o înşiruire de note de subsol la Platon. Sper sincer că nu aşa stau lucrurile, fiindcă, dacă aşa este, filozofia nu iese prea bine. Mult mai bine ar ieşi biologia modernă dacă am spune că e o înşiruire de note de subsol la Darwin. Ar fi cu adevărat un compliment! Toţi biologii calcă pe urmele lui Darwin şi, cu toată modestia, nici unul dintre noi n-ar putea face un lucru mai bun decât să-l imite. În paginile de încheiere ale autobiografiei lui, Darwin a încercat să-şi enumere retrospectiv calităţile personale care-i lipseau şi cele pe care le poseda. Tot cu modestie voi face la fel, folosind ca model metoda sa de autoapreciere.

> [...] Nu am o capacitate de înţelegere prea rapidă, nu sunt ager la minte, lucru atât de remarcabil la unii oameni deştepţi, de pildă Huxley.

Măcar aici îmi pot asuma o afinitate intelectuală cu Darwin, chiar dacă în această privinţă modestia lui era exagerată.

> Capacitatea mea de-a urmări o înlănţuire lungă şi pur abstractă de gânduri este foarte limitată; de aceea, niciodată n-aş fi reuşit să excelez în metafizică şi matematică.

Din nou, la fel şi eu, în ciuda reputaţiei absurde şi nefondate că aş poseda cine ştie ce abilitate matematică, reputaţie de care m-am bucurat – sau care m-a chinuit –, pentru scurt timp, în perioada din Bevington Road. John Maynard Smith, matematician şi biolog el însuşi, şi-a exprimat cu eleganţă mirarea că puteam „gândi în proză". A făcut-o în paginile *London Review of Books* în 1982, la sfârşitul unei recenzii comune la *Gena egoistă* şi continuarea acesteia, *The Extended Phenotype* (*Fenotipul extins*), adresată biologilor de profesie.

> Am lăsat la urmă ceea ce mie mi se pare cea mai stranie însuşire a ambelor cărţi, deoarece bănuiesc că multor altora nu li se va părea

la fel de stranie. Şi anume că în nici una nu apare vreun rând de matematică, şi cu toate astea nu am întâmpinat nici o dificultate în a le urmări şi, după câte am observat, nu au nici urmă de eroare de logică. Mai mult, Dawkins nu şi-a conceput ideile mai întâi matematic, spre a le transforma apoi în proză: se pare că el gândeşte în proză, chiar dacă e important, poate, de precizat că, pe când scria *Gena egoistă*, îşi revenea dintr-o acută dependenţă de programarea pe calculator, activitate care te sileşte să gândeşti limpede şi să exprimi cu exactitate ce vrei să spui. Este păcat că majoritatea celor care scriu despre relaţia dintre genetică şi evoluţie fără suport intelectual matematic sunt fie incomprehensibili, fie în eroare, şi nu arareori amândouă. Dawkins este o excepţie fericită de la această regulă.

Revenind la solilocviul autobiografic al lui Darwin:

Am o memorie atât de slabă, într-un anumit sens, încât nu am reuşit niciodată să ţin minte mai mult de câteva zile vreo dată sau vreun vers dintr-o poezie.

S-ar putea să fi fost adevărat pentru Darwin, dar nu e ceva care să-l fi tras înapoi în vreun fel. Capacitatea mea de a memora poezii cuvânt cu cuvânt nu m-a ajutat mai deloc în sfera ştiinţifică, dar mi-a îmbogăţit viaţa şi nu mi-aş dori s-o pierd vreodată. Poate că un simţ al cadenţei specifice poeziei influenţează întru câtva stilul de scriere.

Am obiceiul de a lucra metodic, ceea ce m-a ajutat, şi nu puţin, în sfera mea de activitate. În fine, m-am bucurat de o amplă libertate căci n-am fost nevoit să-mi câştig pâinea de zi cu zi. Până şi problemele de sănătate, chiar dacă mi-au redus viaţa cu câţiva ani, au avut meritul de-a mă fi scutit de distracţiile oferite de societate.

Eu când lucrez sunt oricum, dar nu metodic, şi asta – în cazul meu nu problemele de sănătate – în mod cert mi-a redus cu câţiva ani viaţa, adică răstimpul în care puteam fi prolific. Aceleaşi acuze le pot aduce şi distracţiilor pe care le implică societatea (în cazul meu, chiar şi joaca la care m-am dedat cu calculatoarele), dar în viaţă trebuie să mai şi trăieşti, nu doar

să produci. Eu am fost nevoit să-mi câştig pâinea de zi cu zi. Dar – deşi ignor fără să clipesc orice atac primit (da, serios) pentru că sunt alb, bărbat şi am o educaţie serioasă – nu pot nega că m-am bucurat de un privilegiu venit de-a gata, dacă e să-mi compar copilăria, adolescenţa şi anii de tinereţe cu ale celor mai puţin norocoşi. Nu am de gând să mă scuz pentru acest privilegiu, cum nu te poţi scuza pentru genele sau chipul pe care le-ai căpătat, dar sunt conştient de el. Şi le sunt recunoscător părinţilor mei că mi-au oferit ceea ce altora li se pare a fi, poate, o copilărie de excepţie. E posibil ca altora să nu li se pară tocmai o binecuvântare faptul că m-au trimis de acasă într-un regim spartan, la o şcoală-internat, de la vârsta de şapte ani, dar chiar şi pentru asta am motive să le fiu recunoscător părinţilor, căci ştiu că acest stil de educaţie a necesitat mari cheltuieli şi sacrificii din partea lor.

Darwin a reuşit totuşi să coboare un pic scutul modestiei când şi-a evaluat capacitatea de a raţiona – formidabilă din toate punctele de vedere:

> O parte din criticii mei au spus: „A, e un observator bun, dar nu are nici o capacitate de a raţiona." Nu cred că poate fi adevărat, căci *Originea speciilor* este un raţionament continuu, de la început până la sfârşit, şi a reuşit să convingă nu puţini oameni capabili. N-ar fi putut s-o scrie cineva care n-ar fi posedat cât de cât capacitatea de a raţiona.

Domnule Darwin (şi niciodată Sir Charles!), această ultimă propoziţie ar trebui să primească un premiu internaţional de subapreciere. Domnule Darwin, sunteţi unul dintre cei mai de seamă gânditori şi unul dintre oamenii cei mai convingători ai tuturor timpurilor.

Eu nu sunt un bun observator. Nu mă mândresc cu asta şi mă străduiesc să fiu, însă nu sunt nici acel naturalist pe care şi l-ar fi dorit tata şi tatăl lui. Îmi lipseşte răbdarea şi nu am cunoştinţe aprofundate despre nici un grup anume de animale sau –

în ciuda unui privilegiu al educației mele – plante. Recunosc cântecul a numai șase păsări cântătoare comune care trăiesc în Marea Britanie și cam tot atâtea constelații de pe cer sau familii de flori de câmp. Mă pricep mult mai bine la încrengături, clase și ordine din lumea animală – ceea ce e și firesc dat fiind că am absolvit zoologia la Oxford: căci nu e universitate pe lume care să pună mai mult accentul pe abordarea clasică a acestei discipline.

Există dovezi că aș fi un ins cu destulă putere de convingere. Nu mai trebuie să adaug însă că temele asupra cărora reușesc să conving sunt o nimica toată pe lângă ale lui Darwin – cu excepția faptului că, surprinzător, sarcina de a convinge lumea că acest om a avut dreptate încă nu s-a încheiat, eu numărându-mă printre lucrătorii de astăzi la via lui Darwin[1]. Numai că această poveste ține de a doua jumătate a vieții mele, în timpul căreia am scris cele mai multe cărți: ține de volumul-pereche al acestuia, care va apărea peste doi ani – asta dacă nu voi pieri între timp din cauza unui imprevizibil echivalent de strănut.

1. În original: *one of the labourers in Darwin's own vineyard*, aluzie la parabola biblică a gospodarului care tocmește lucrători la vie, Matei 20:1–16. (*N.t.*)

Mulțumiri

Pentru sfaturile, ajutorul și susținerea oferite sub diverse forme, aș dori să le mulțumesc Lallei Ward Dawkins, lui Jean Dawkins, Sarah și Michael Kettlewell, Marian Stamp Dawkins, John Smythies, Sally Gaminara, Hilary Redmon, Sheila Lee, Gillian Somerscales, Nicholas Jones, John Brockman, David Glynn, Ross și Christine Hildebrand, Bill Newton Dunn, R. Elisabeth Cornwell, Richard Rumary, Alan Heesom, Ian McAlpine, Michael Ottway, Howard Stringer, Anna Sander, Paula Kirby, Stephen Freer, Bart Voorzanger, Jennifer Jacquet, Lucy Wainwright, Bjorn Melander, Christer Sturmark, Greg Stikeleather, Ann-Kathrin Ehlers, Jan și Richard Gendall, Rand Russell.

Credite texte originale

S-au depus toate eforturile pentru a se identifica deținătorii drepturilor de autor, dar dacă am omis pe cineva vă rugăm să luați legătura cu editorii.

To the Balliol Men Still in Africa de Hilaire Belloc, reprodus în original cu permisiunea Peters Fraser & Dunlop (www.petersfraser-dunlop.com) în beneficiul The Estate of Hilaire Belloc.

Pasaj din *Iris Murdoch: A Life* de Peter J. Conradi © Peter J. Conradi, 2001, reprodus în original cu permisiunea A. M. Heath & Co Ltd and W. W. Norton.

Pasaj din *The Autobiography of Bertrand Russell* de Bertrand Russell © 2009 The Bertrand Russell Peace Foundation, reprodus în original cu permisiunea Taylor & Francis Books UK și The Bertrand Russell Peace Foundation Ltd.

Versurile de la *A Song of Reproduction* reproduse în original cu permisiunea The Estates of Michael Flanders & Donald Swann 2013. Orice folosire a materialelor Flanders & Swann, indiferent de mărime, se face cu o cererea a permisiunii din partea The Estates la leonberger@donaldswann.co.uk.

Pasaj din „Summoned by Bells" în *Collected Poems* de John Betjeman © 1955, 1958, 1962, 1964, 1968, 1970,1979, 1981, 1982, 2001 reprodus în original cu permisiunea John Murray (Editura) și The Estate of John Betjeman.

Pasaj din „A Hike on the Downs" în *Collected Poems* de John Betjeman © 1955, 1958, 1962, 1964, 1968, 1970, 1979, 1981, 1982, 2001 reprodus în original cu permisiunea John Murray (Editura) și The Estate of John Betjeman.

Pasaj din *The Loom of Years* de Alfred Noyes © 1902 reprodus în original cu permisiunea The Society of Authors as the Literary Representative of the Estate of Alfred Noyes.

Blue Suede Shoes de Carl Lee Perkins © 1955, 1956 Hi Lo Music, Inc. © Remasterat 1983, 1984 Carl Perkins Music, Inc. Administrat de Wren Music Co., Division of MPL Music Publishing, Inc. Toate drepturile rezervate. Copyright internațional garantat. Folosit cu permisiunea Music Sales Limited.

Pasaj din *The Silent Traveller in Oxford* de Chiang Yee © 1944 Signal Books Ltd.

Pasaj din W.D. Hamilton, „The Play by Nature", *Science* 196: 757 (1977), reprodus în original cu permisiunea AAAS.

Pasaj din *Leda* de Aldous Huxley. Copyright © 1929 Aldous Huxley. Reprodus în original cu permisiunea Georges Borchardt, Inc., în numele The Aldous and Laura Huxley Trust. Toate drepturile rezervate.

Pasaj din „Genes and Memes" de John Maynard Smith, prima apariție, în *London Review of Books,* 4 februarie 1982.

Pasaj din „Selective Neurone Death as a Possible Memory Mechanism" de Richard Dawkins, prima apariție, în *Nature* (Nature Publishing Group), 8 ianuarie 1971.

Pasaj din Richard Dawkins, cuvânt înainte la John Maynard Smith, *The Theory of Evolution* (Cambridge University Press, 1993).

Pasaj din prefață, capitolul 1 și capitolul 13 din *The Selfish Gene* de Richard Dawkins (1976). Reprodus în original cu permisiunea Oxford University Press.

Credite imagini

Toate pozele provin din arhiva foto a familiei Dawkins (mulțumiri Sarah Kettlewell) cu excepția celor menționate în continuare. S-au depus toate eforturile pentru a se identifica deținătorii drepturilor de autor, dar dacă am omis pe cineva vă rugăm să luați legătura cu editorii.

Imagine în text

p. 176: *Cerura vinula*: prin amabilitatea lui N. Tinbergen.

Imagini în colită

Clinton Edward Dawkins (1880), Clinton George Evelyn Dawkins (1902), Clinton John Dawkins (1934), Arthur Francis 'Bill' Dawkins (1935/6): prin amabilitatea Colegiului Balliol, Oxford.

Niko Tinbergen pictând ouă de găină ca să pară că sunt ouă de pescăruşi, cca 1964: Time & Life Pictures/Getty Images; Mike Cullen, 1979: arhiva Monash University, foto Hervé Alleaume; cu barca prin Oxford: prin amabilitatea lui Lary Shaffer; Peter Medawar la University College, 26 noiembrie 1960: Getty Images.

RD şi Ted Burk, noiembrie 1976: Time & Life Pictures/Getty Images; Niko Tinbergen filmând: prin amabilitatea lui Lary Shaffer.

William D. Hamilton şi Robert Trivers, Harvard, 1978: prin amabilitatea doamnei Sarah B. Hardy; RD şi George C. Williams: foto de Rae Silver prin amabilitatea lui John Brockman; John Maynard Smith: Corbin O'Grady Studio/Science Photo Library; *The Selfish Gene*, prin amabilitatea lui Keith Cullen.

Cuprins

Gene şi pălării de safari 9
După tabere prin Kenya 33
Ţara lacului 45
Acvila de munte 63
Adio, Africa 71
Sub turla catedralei Salisbury 81
„Iar englezeasca-ţi vară s-a isprăvit“ 105
Turla care veghează râul Nene 113
Turle de vis 143
Învăţând meserie 165
Perioadă de vis pe Coasta de Vest 199
Obsedat de calculatoare 207
O gramatică a comportamentului 234
Gena nemuritoare 247
Privind în urmă 274
Mulţumiri 283
Credite texte originale 284
Credite imagini 285

SERIA DE ŞTIINŢĂ
este coordonată de Vlad Zografi

Alte cărţi de ştiinţă la Humanitas:

Ian Stewart
Dă oare Dumnezeu cu zarul? Noua matematică a haosului

Stephen W. Hawking
Scurtă istorie a timpului: De la Big Bang la găurile negre

Stephen W. Hawking, Leonard Mlodinow
O mai scurtă istorie a timpului

Simon Singh
Marea teoremă a lui Fermat: Povestea unei enigme care a contrariat cele mai luminate minţi ale lumii vreme de 358 de ani

Cristian Presură
Fizica povestită

Richard P. Feynman
Vă ţineţi de glume, domnule Feynman! Aventurile unui personaj ciudat

Richard Dawkins
Ceasornicarul orb

Richard Dawkins
Un râu pornit din Eden: Codul genetic, calculatorul şi evoluţia speciilor

Pe copertă: detaliu dintr-o pictură a mamei autorului reprezentând scene din viaţa familiei Dawkins în Africa.

Dawkins cercetătorul şi Dawkins omul sunt la fel de prezenţi în acest volum de memorii din prima parte a vieţii autorului, care încep cu copilăria idilică petrecută în Africa şi se încheie cu povestea scrierii şi publicării *Genei egoiste*, una dintre cele mai importante cărţi ale secolului XX.

Pentru omul de ştiinţă, esenţiale au fost două evenimente biografice: admiterea, în 1959, la Oxford, la Departamentul de Zoologie, unde a beneficiat de celebrul sistem „tutorial" al universităţii, care i-a cultivat şi rafinat curiozitatea pentru lumea vie; iar mai apoi intrarea în grupul de cercetare condus de marele său mentor, etologul Niko Tinbergen. După o teză de doctorat strălucită, urmează fecunda perioadă experimentală de la Berkeley, revenirea la Oxford, în 1970, şi continuarea cercetărilor folosind intens posibilităţile computerelor din acea vreme.

Scrisă cu talent, ca toate cărţile lui Richard Dawkins, combinând istorii amuzante şi versuri iubite cu interpretări de experimente şi cu mari idei din biologie povestite pe înţelesul nespecialiştilor, *O curiozitate fără margini* „este menită – cum spunea Michael Shermer – să devină o carte clasică în analele autobiografiei ştiinţifice".

Carte recomandată de

SOLID RADIO
96,9 FM

ISBN 978-973-50-4763-4